

## *Cenad – File de istorie*



Carte apărută cu sprijinul financiar al Consiliului  
Local Cenad și al Primăriei Cenad.

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**

**Dușan Baiski (coordonator)**

**Cenad – File de istorie – Editura ArtPress**

**Timișoara, 2018, 324 p.**

**Cenad – File de istorie – Dușan Baiski (coordonator)**

**ISBN 978-973-108-854-9**

Coperta: Dușan Baiski

**Dușan Baiski**  
**(coordonator)**

# **Cenad**

# **File de istorie**

**Editura ARTPRESS**  
**Timișoara, 2018**



## Cuvânt înainte

De ce o nouă carte despre istoria milenară a Cenadului? Desigur, o întrebare absolut firească, pe care și-o pun mulți dintre cititori. Și de ce conține texte ce au mai fost publicate? Răspunsul e simplu: deoarece toate aceste materiale au fost tipărite separat sau de câteva ori, câteva dintre acestea, și împreună, însă nu toți dintre dumneavoastră, cei care acum răsfoiți volumul de față, aveți ori ați avut la îndemână cărțile și/sau revistele în care au văzut textele respective lumina tiparului.

Drept urmare, concluzia ce se naște și care a și fost dorința editorului este aceea că trebuie puse laolaltă, toate – pe cât se poate – acele texte ce tratează, mai mult sau mai puțin, Cenadul și pe locuitorii săi din punct de vedere istoric, pentru a oferi astfel cititorului interesat o imagine de ansamblu.

Desigur, volumul de față nu cuprinde decât foarte puține texte, ca atare nu poate fi considerat decât primul dintr-o serie ce poate urma. Cu greu se poate întocmi chiar și o bibliografie a tuturor scrierilor dedicate Cenadului, fiindcă multe au fost alcătuite în alte limbi decât cea românească și au fost publicate în varii țări ale lumii. Și texte noi apar frecvent.

Dacă paginile din această carte vi se par puține e și fiindcă există anumite limitări în ceea ce privește nu doar drepturile de autor, ci și cele de traducător. Nu poți republica nimic fără a fi convins că respecti întru totul legislația în vigoare, chiar dacă volumul de față are un caracter absolut informativ și nicidecum vreunul comercial. Ba, mai mult, se cuvine ca măcar să anunți autorul (ori beneficiarii dreptului de autor) și/sau traducătorul despre intenția de a republica o lucrare sau alta ce le poartă semnătura, iar la final să le trimiți măcar un exemplar din carte drept recompensă la efortul lor de a scrie/a traduce. Ca atare, considerăm că ne-am făcut datoria cel puțin din acest punct de vedere. Iar dacă ne-a scăpat ceva, nu a fost nicidecum din rea

intenție, mai cu seamă pentru faptul că volumul pe care-l țineți acum în mână v-a fost dăruit, împrumutat ori acordat gratuit.

Aminteam în rândurile de mai sus că unele texte au mai apărut împreună și aceasta chiar în volume din seria *Anualelor* Asociației Concordia din Cenad. Da, însă alături de lucrări ce nu aveau nicio legătură cu istoria Cenadului și acesta a fost unul din motivele ce au dus la alcătuirea culegerii actuale.

În context trebuie precizat că am inclus în cuprins și textul cu titlul *Viața Sfântului Gerard de Cenad* dintr-un motiv absolut întemeiat: atunci când se referă la Cenad, majoritatea istoricilor citează lucrarea sus-amintită. Acum, cenăzenii pot lectura legenda integral.

Cu prioritate am avut în vedere textele apărute în revista *Cenăzeanul* și *Morisena*, precum și în *Anualele* Asociației Concordia din Cenad.

Pentru un eventual volum secund urmează să identificăm sursele bibliografice, apoi autorii/traducătorii ori, după caz, deținătorii drepturilor de autor, pentru a obține acceptul de publicare. Și dacă timpul ne va acorda răgaz, iar Consiliul Local Cenad și Primăria Cenad vor continua să sprijine moral și financiar asemenea demersuri, sperăm că vom putea oferi nu doar cenăzenilor, ci și tuturor celor interesați o nouă carte cu și despre Cenad.

**Dușan Baiski**

**Ioan Hațegan**

## **Scurtă istorie a Cenadului**

Cenadul este așezat în câmpia Banatului, în imediata apropiere a râului Mureș. Coordonatele sale geografice sunt de 20° 38' longitudine estică și 46° 7' latitudine nordică.

Prezența umană este semnalată pe teritoriul comunei Cenad încă din perioada neolitică, acum circa 7000 de ani. Culturile arheologice de tip Starčevo-Criș, Vinča, Tisa și Tiszapolgar, prin descoperiri în mai multe puncte, demonstrează consistența locuirii umane în acea epocă. Din epoca următoare, cea a bronzului, există descoperiri arheologice de obiecte casnice și de urne funerare. Epoca romană este bine reprezentată prin numeroase descoperiri, atât de ceramică, unelte, cărămizi, din diverse construcții, purtând stampilele unor unități militare romane, dar și monede emise de diverși împărați romani. Mai apoi, alte descoperiri au confirmat influența bizantină și existența unei așezări din secolele VIII-IX d. Hr.

În procesul cristalizării feudalismului, organizării cnezatelor, voievodatelor și țărilor, Banatul a avut un rol extrem de important; în cadrul Banatului, Cenadului i-a revenit rolul de capitală.

Izvoarele istorice amintesc despre existența unei țări („regnum”) care se întindea din sud, de la Dunăre, până la Crișuri, în nord, și de la Tisa, la vest, până-n Carpați, la est. Dar și mai important – și unicat pentru întreg evul mediu românesc preetatic –, țara aceasta era condusă de o familie care-și desemna urmașii la conducere în funcție de vrednicia lor. Așa încât primul principe/duce/voievod – pe numele său Glad – ce stăpâna Banatul în secolul al X-lea este urmat de alți membri ai familiei sale. Țara sa este puternică, cu pământuri fertile, turme mari de

vite, slujitori dăruți cu pământuri și vite, oameni cu diverse ocupații. Cu alte cuvinte, o țară constituită, încheată, cu credibilitate în interior și exterior, dar și cu dușmani.

În deceniile care urmează anului 1000 d. Hr., țara era condusă de ducele Ahtum, nepot al lui Glad. Acesta domnea de ani buni, având drept aliat Imperiul Bizantin. Puterea sa se baza pe bogăția solului, a subsolului și a oamenilor. Creștin, el ridicase în capitala sa – urbs Morisena, viitorul Cenad – o mănăstire de rit răsăritean (grecesc), cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul.



Puterea sa îi permite să vămuiască transporturile de sare de pe Mureș. Provoacă astfel invidia regatului maghiar. Pentru a-l înlătura de pe tron, regele Ștefan I se aliază cu însuși vărul lui Ahtum, pe nume Chanadinus, doritor să-i ocupe tronul.

Luptele se desfășoară în mai multe campanii, în jurul anului 1028. După victorii inițiale ale lui Ahtum, la Tomnatic, urmează victoria finală a oștilor maghiare. Ahtum se retrage în capitală – urbs Morisena. Acolo este ucis și Chanadinus îi ia locul, acceptând suzeranitatea regală. În fond, voievodatul bănățean își continuă existența încă mai bine de un secol, până sfârșește prin a fi împărțit în comitate și integrat administrației regale.



La scurt timp, numele orașului este schimbat din Morisena în Cenad. Călugării greci din mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul sunt siliți să plece la Majdan (Iugoslavia) și în locul lor vin călugări de rit latin. Conducătorul lor este Gerardo, care primește titlul de episcop și întemeiază, astfel, prima episcopie de rit apusean (după 1046, romano-catolică) de pe teritoriul României. Inițial, lângă Gerardo mai erau șapte călugări, ce desfășoară o vie activitate de prozelitism religios.

Unul dintre ei, magistrul Walter, înființează o școală pentru fiii mai-marilor zonei, pe lângă mănăstirea cu hramul Sfântul Gheorghe.



Este prima școală atestată documentar de pe întreg teritoriul României. Cu timpul, numărul elevilor s-a mărit considerabil și faima ei a depășit granițele Banatului. Rolul său era de a pregăti clerici pentru funcțiile ecleziastice ale bisericii, mănăstirilor, capitlului și episcopiei, toate aflate la Cenad. Rolul Cenadului este din ce în ce mai mare.

Astfel, în anul 1041, episcopul Gerardo îl încoronează drept rege al Ungariei pe Aba Samuel, în biserica catedrală din Cenad. Peste doi ani, regele sărbătorește Paștele la Cenad și, nemulțumit de un grup de 40 de nobili, îi cheamă aici, îi închide în două case și-i ucide cu ajutorul soldaților săi. Peste nici un an de zile, în anul 1044, la Cenad se desfășoară dieta regatului, între 7 martie și 22 aprilie.

Vechiul nume Morisena mai apare în documente până la mijlocul secolului următor, în alternanță cu diverse transcripții ale noului nume, Cenad. În acest interval de timp, orașul, care era deja întărit cu palisade de lemn și valuri de pământ, devine cetate și își reînnoiește periodic fortificațiile. La 1153, o cronică ne prezintă Cenadul drept un oraș înfloritor, frumos și populat, așezat la vest de râul Mureș. La 1197 este atestat documentar comitatul Cenad. Orașul era o proprietate a episcopiei și a capitlului (loc de adeverire – un fel notariat al evului mediu).



Mărturiile documentare tot mai numeroase vorbesc atât despre episcopie, capitlu, cât și despre oraș și cetate, toate înfloritoare și dăruite cu mai multe posesiuni. Sarea, sub formă de bucăți mari, valora mai mult decât greutatea sa în aur, așa încât cei ce primeau câteva bucăți obțineau un profit considerabil prin revinderea surplusurilor. În anul 1235, regele donează episcopiei Cenadului 5000 de bucăți de sare. În paginile registrului de judecăți de la Oradea figurează și câțiva cenăzeni: un Mihai, pristaldul Ivanca, Gervasie din neamul lui Chanaddinus, pristaldul George și alții.

Un moment crucial pentru destinul Cenadului l-a reprezentat marea invazie tătară din Europa. Despre hordurile tătarilor, care au trecut prin zona Mureșului în primăvara lui 1241, ne vorbește călugărul

Rogierius, în al său cântec de jale (*Carmen Miserabile*). Cenadul era un oraș fortificat, ce aparținea episcopului de aici. Tătarii vin de la Igrîș, îl asediază, cuceresc rapid fortificația, devastează toate bisericile și palatele, jefuiesc și apoi măcelăresc o parte din populație, restul o iau în robie și pun foc. Au trecut decenii până ce orașul a fost repopulat, bisericile, mănăstirile și palatele refăcute, dar Cenadul nu a mai avut strălucirea de altădată. Încet, dar sigur, rolul așezării începe să descrească. O altă cauză a reprezentat-o stăpânirea episcopală, ce nu permite dezvoltarea normală și liberă a orașului



Fortificațiile de lemn încep să fie înlocuite cu cele de piatră, inclusiv la Cenad. În iunie 1278, trupele regale ce se îndreaptă împotriva regelui Cehiei staționează la Cenad. Cu acest prilej, regele Ladislau al IV-lea „Cumanul” emite aici un act de donație pentru unul din curtenii săi. Peste câțiva ani, în 1285, același rege convocă la Cenad adunarea comitatelor Cenad, Arad și Timiș, iar de Sf. Nicolae al anului 1289 își petrece din nou sărbătorile aici. Este ultima lună de viață a regelui care, ucis de cumani, își află odihna veșnică în cripta bisericii Sf. Gheorghe din Cenad.

La începutul veacului al XIV-lea, diverși legați papali ajunși în Banat amintesc în scrierile lor și cetatea Cenadului, așa cum face, la 7 noiembrie 1319, legatul Rufinio de Civinio. Alții vorbesc despre orașul

(„civitatis”) Cenad la 1320 sau amintesc diverși cumiți. Însuși regele Ungariei, Carol Robert de Anjou, este la Cenad pe 22 mai 1322 și emite un document.

Pe 7 decembrie 1331 este amintit „forro Chanadiense”, adică târgul de la Cenad, târgul mare anual ce se ținea sâmbăta de dinaintea



sărbătorii Sfintei Lucia, semn că orașul ajunsese la o mare dezvoltare. Peste un an, în 1332, târgul se ține din nou, și așa an de an. În registrele dijmelor papale dintre anii 1332-1337 sunt amintiți mai mulți parohi ce donează diverse sume de bani. La 1343, Cenadul este din nou amintit ca fiind „civitas” (oraș). La 1359 îl aflăm pe Petru, fiul lui Pavel de Cenad, canonic prin diverse părți ale regatului. Regele Ludovic I de Anjou este și el oaspetele Cenadului pe 9 iulie 1366. Succesorul său, Sigismund de Luxemburg, trece pe aici în 13 noiembrie 1394, apoi revine în 18 aprilie 1436.

Cum numărul celor știutori de carte crește, este normal ca unii să-și continue studiile și în străinătate, pe la diverse universități din Europa; între anii 1388 și 1425, aflăm – cu surprindere – că 30 de studenți din Cenad le-au urmat cursurile, absolvind și devenind bacalaureați.

Regina Elisabeta, soția lui Ludovic I, este atrasă de Cenad și dăruiește sume mari pentru refacerea abației Sf. Gerard, în preajma ultimelor două decenii din secolul al XIV-lea. De pe urma acestei gratitudini regale beneficiază întreaga localitate.

Un Nicolae este numit și confirmat drept notar public al capitlului din Cenad de către papa Bonifaciu al IX-lea, pe 27 august 1401. Nobilul Ladislau de Kerekegyhaz donează bisericii



Sf. Gheorghe, pentru altarul Sf. Maria, o vie și o moară pe Mureș, în zona Periam, în anul 1412. La 1417 îl cunoaștem pe Ștefan, judecătorul Cenadului. Pe 29 iunie 1421, regele Ungariei li se adresează juzilor și juraților orașului Cenad, arătând că doi concetățeni ai acestora, pe nume Ștefel și Ippolitus, sunt datori unui evreu vienez cu o sumă de bani. Pe 12 august, regele donează episcopiei mai multe posesiuni în Cenad, Torontal, Arad și Timiș, în semn de prețuire. La 1427 sunt amintiți cetățenii și iobagii din Cenad. În anul 1436, celebrul inchiizitor Iacob de Marchia este invitat în Banat de către conducerea religioasă a episcopiei Cenadului, spre a-i stârpi pe necredincioși și eretici (recte pe cei ce nu erau catolici). La 1439, Petru, episcopul de Cenad, solicită un împrumut financiar unui nobil, aflându-se în mare lipsă. În

1440, juratul și judecătorul cetățenilor Cenadului este Andrei Parvus („cel mic”).

Iancu de Hunedoara vine și stă, în repetate rânduri, mai multe zile la Cenad. Documentele consemnează următoarele date: 6.01.1443; 16.04.1450; 20 și 29.12.1450; 4.01.1451; Iancu era și comite de Cenad (între anii 1443-1451) și vine să-și îndeplinească sarcinile. În decembrie 1450 - ianuarie 1451 stă aici aproape o lună.



**Portret de țăran înstărit din Cenad, la începutul sec. al XX-lea. Fotografie din arhiva Muzeului Național al Banatului.**

În jurul anilor 1450, cercetătorii apreciază că Cenadul avea peste 100 de gospodării, ceea ce înseamnă o populație de ceva sub mia de locuitori. La 1451 este amintit „civitas”, semn că orașul se dezvoltă.

Un semn asupra mărimii și importanței Cenadului îl reprezintă actul din 23 septembrie 1455, prin care-l invită aici pe călugărul Ioan de Capistrano, asigurându-l că poate fi găzduit, cu toate cele necesare, în casa episcopală situată lângă „hospitium” (hanul / casa de oaspeți) de pe lângă mănăstirea Sf. Gheorghe. Călugărul, care înflăcăra oamenii pentru lupta împotriva turcilor, fiind un prieten și un aliat al lui Iancu de Hunedoara, străbate și Cenadul în cursul acestui an și la începutul anului următor. Lui îi urmează regele Ladislau al V-lea,

zis Postumul, care este aici pe 9 decembrie 1456. Victoria creștină de la Belgrad îl împinge pe episcopul Adalbert ca în 1459 să înceapă refacerea, mărirea și întărirea zidurilor cetății de aici, în acest scop alocând sume însemnate de bani. Lucrările durează până în primăvara-vara lui 1462. În 1460, tânărul rege Matiaș Corvin, însoțit de unchiul său Mihail Szilagy, este oaspetele Cenadului, în duminica dinaintea Sf. Nicolae. Revine și în

17 august 1462, când se îndreaptă spre Transilvania și vede că lucrările de fortificare a cetății sunt pe terminate.

În anul 1468, îi cunoaștem pe Iacob și Ambroziu de Cenad, canonici în diverse biserici din regat; sunt doar doi dintre numeroșii cenăzeni care au urmat școala aici, apoi universitățile străine, și și-au aflat un loc sub soare.

Celebrul Pavel Chinezu ține, pe 30 martie 1479, în apropierea Cenadului (de fapt în câmp, în afara zidurilor cetății), adunarea comitatelor Cenad și Timiș, în legătură directă cu campaniile



antiotomane. Un alt aspect, mai puțin semnalat documentar, îl reprezintă acea cămară a sării existentă la Cenad. În octombrie 1491 îl cunoaștem pe unul dintre cămărași (con-ducătorii cămării), Andrei Pleșca de Comitat. Un anume Albert, denumit Cenăzeanul („Cheanadinus”), cânta în ver-suri clasice diverse personaje reale sau antice, dovedind un stil complex, un ritm alert în cântările închinare Feccioarei Maria și unor sfinți creștini.

Pe 1 noiembrie 1495, regele Ungariei, Vladislav al II-lea, se află la Cenad și-i scrie lui Vlad, fiul lui Vlad Țepeș, refugiat în Banat, să se potolească în privința năvalei ce-o dorește asupra Țării Românești, căci nu este momentul, și să aștepte sfaturile comitelui de Timiș.

Și așa, pe nesimțite, ajungem la Cenadul anului 1514. Pârjolul declanșat de Gheorghe Doja și armata sa țărănească ajunge și sub poalele cetății Cenad. Episcopul de aici, Csaky, cere ajutor lui Ștefan Bathory, comitele Timișului. Oștile reunite ale celor doi demnitari așteaptă confruntarea armată. În prima zi, Doja deschide focul asupra cetății. A doua zi atacă, dar tunurile cetății îi opresc avântul. Trupele regale ies în



câmp, țărani contraatacă din nou și balanța victoriei înclină spre țărani. Bathory cade rănit și scapă apoi cu fuga, episcopul se retrage în oraș, cu țărani pe urmele sale. Încearcă să treacă Mureșul cu o barcă, dar este ajuns de țărani și adus în fața lui Doja, care îl trage în țepă, îmbrăcat în odăjdiile episcopale, cu mitra pe cap și cârja în mână. Ștefan Telegdi, nobil, urmaș al lui Chanadinus, prins în luptă, este spânzurat cu capul în jos și ucis cu sulite și săgeți. Bogățiile episcopiei, ale mănăstirii și bisericilor sunt împărțite țăranilor, dar interioarele bisericilor nu sunt profanate, nici sarcofagul Sf. Gerardo. Nu se stinseseră bine ecourile războiului țărănesc și iată că izbucnește o altă răscoală țărănească, cea condusă de Iovan Nenada. Trupele lui Ioan Zapolya vin la Cenad, intră pe rând în biserici și pradă podoabele de aur și argint pe care țărani



lui Doja le lăsaseră la locurile lor. Iată, așadar, ce este în stare să facă o armată care vine ca prietenă, în loc să lupte pentru apărarea orașului.

Un mercenar german, Hans Dernschwam, ajuns la 1528 prin părțile Mureșului, vorbește despre Cenad ca fiind un castel, un târg și o episcopie aflată la 4 mile pe uscat de Szeged. În aceeași perioadă,



episcopul Francisc Csahol reface fortificațiile cetății, bisericile și palatele Cenadului, încercând să dea vechea strălucire așezării.

Vremurile tulburi dintre 1526-1552 aduc noi și noi suferințe. În 1550, octombrie, cetatea Cenadului este cucerită de creștini ce luptă împotriva creștinilor; trupe conduse de Toma Varkocz luptă împotriva celor conduse de G. Perusici, căruia îi ia apoi locul. În 1551, trupe bănățene din Caransebeș, sub comanda lui Nicolae Cherepovici, asediază din nou Cenadul. Noul castelan de Cenad este Petru Nagy; la ordin, predă cheile cetății beilerbegului otoman și astfel Kasim-pașa ia în stăpânire, în numele sultanului, Cenadul.

În anul fiscal otoman 1557/8, așezarea Cenad avea 45 de gospodării supuse dărilor: 40 erau vechi și 5 noi. Cu acest prilej sunt amintiți și capii de familie. Peste 11 ani sunt amintite 42 de case cu coș, supuse dărilor.

În anul 1590 aflăm numărul și structura garnizoanei otomane a cetății Cenadului. Hasan-aga comandă ulufegii, în total 44 oameni împărțiți în 5 ode (plutoane, am zice azi), iar Selim aga conduce 28 martolozi în 3 ode. În total sunt 72 de oameni în garnizoană.

Războiul creștinilor împotriva otomanilor cuprinde și Banatul. În primăvara anului 1595, garnizoana Cenadului se alătură trupelor pașei de Timișoara împotriva transilvănenilor, dar în toamna aceluiași an trupele banului de Lugoj – Caransebeș, Gheorghe Borbely, cuceresc Cenadul pe seama creștinilor. În 1596, trupe tătărești, venite în ajutorul turcilor, recuceresc cetatea. În aceeași toamnă, creștinii revin și-l recuceresc, comandant fiind Francisc Lugojanul. În 1598, Mahomed Satârghi, comandantul armatei otomane, recucerește Cenadul. Timp de 15 ani, Cenadul are parte de liniște.

Pe 13 august 1613, oastea creștină din Lipova atacă și cucerește fortificația Cenadului pe seama principelui transilvan Gabriel Bethlen, ducându-l pe bei drept trofeu. În privința locuitorilor, aceștia erau majoritatea ortodocși, atât români, cât și sârbi. În anul 1616, toate localitățile mureșene sunt cedate de principe otomanilor. Ia sfârșit o epocă de lupte și începe o alta, de pace.

Un cronicar otoman descrie plastic incursiunea creștină asupra Cenadului otoman, în luna iunie 1562: „O ceată... a atacat Cenadul pe neașteptate și fără știrea nimănui, prinzându-l pe beiful de Cenad viu și au omorât mulți și au pricinuit multe stricăciuni.” Și acesta era doar un prolog al luptei dintre creștini și otomani din 26 iunie 1658, de pe malul Mureșului, lângă Cenad. Beilerbeii de Buda și Timișoara, în fruntea a 47.000 de ostași, se înfruntă cu trupele ardelene ale lui Ioan Kemeny. Creștinii înving și mulți dușmani se înecă în Mureș, printre ei aflându-se și Hassan, pașa de Timișoara.

O descriere extrem de plastică a Cenadului o dă cunoscutul călător otoman Evlyia Celebi, în cursul anilor 1661-1664. Pentru acesta, există la Cenad o cetate interioară, ce avea 8 dughene, însă nu avea bazar, și o cetate exterioară, în care erau 300 de prăvălii de meseriași, casele acoperite cu olane, locuitori veseli, bine îmbrăcați, negustori pricepuți.

Beiful de Cenad, Mehmed, face parte din trupele otomane care asediază la 1683 Viena. Peste doar doi ani, haiducii creștini amenință Cenadul. Tokoli ocupă orașul puțin înainte de 1688. În 1693, hanul tătarilor cucerește Cenadul, semn că victoriile înclină atât spre creștini, cât și spre otomani. În toamna anului 1694, Cenadul este în mâinile imperialilor. Între 7 și 15 septembrie 1695, o armată imperială austriacă și-a stabilit tabăra la Cenad, intenționând să ajute Lipova asediată de

turci. Cum aceștia o cuceriseră deja, austriecii trec Mureșul la nord și construiesc un pod peste râu la Cenad, ridicându-se și magazii pentru aprovizionare. Pe 29 august 1699, contele Guido Stahremberg scrie că garnizoana Cenadului numără 100 de haiduci și 100 de husari. Este ultima mențiune despre cetate, întrucât clauzele tratatului de pace de la Karlowitz prevăd demantelarea tuturor fortificațiilor bănățene, cu excepția Timișoarei și Aradului.

Până în iunie 1701, localnicii sunt cei care demolează zidurile cetății, punând astfel capăt unei perioade istorice. În iunie, același an, la Cenad se stabilesc unități importante de grăniceri din acel Confiniu militar tisa-mureșan, creat de austrieci ca un cordon militar. Cenadul este unul din cele 12 centre importante ale Confiniului militar.

În februarie 1707, la Cenad erau cazate trupele răsculaților curuți ai lui Francisc Rakoczy al II-lea. Celebrul Osman-aga de Timișoara, cel care era tălmăciul și solul pașei de Timișoara, vine la Cenad pe 23 februarie, trece Mureșul, se întoarce înapoi la Cenad, discută cu curuții și, în cele din urmă, obține dreptul de a merge la conducătorul lor în probleme diplomatice importante.

O dată cu cucerirea Timișoarei, în octombrie 1716, Banatul intră în componența coroanei habsburgice ca o țară de sine stătătoare, cu o conducere proprie. Cenadul împărtășește aceeași soartă. Întrucât cetatea nu mai exista, orașul își micșorase numărul caselor și al locuitorilor, așa că în 1717 existau consemnate ca plătitoare de dare 40 de case. După alte informații, în anul 1720 ar fi existat 59 de familii, iar la 1728 sunt consemnate 88 de case și trei preoți ortodocși. În privința episcopiei catolice, după 1552, șirul nominal al episcopilor de Cenad continuă formal, fără ca aceștia să locuiască aici. După 1716, sediul episcopiei de Cenad se mută la Timișoara. La 1751 sunt amintite 163 de familii. O parte dintre sârbii cenăzeni pleacă în Rusia și întemeiază Noua Serbie. La 1755 vin în Cenad 58 de familii. Pe o hartă din 1761, Cenadul apare ca fiind sat românesc.

Între anii 1764-1765 sunt colonizate la Cenad mai multe familii de germani. Peste 10 ani, Cenadul are locuitori români și germani, iar la 1785 sunt aproape 100 de familii de coloniști germani. Înfățișarea așezării începe să se schimbe, tinzând spre tipul de așezare geometrică. În cursul anului 1773 se ridică biserica ortodoxă (pentru români și sârbi), ce păstorește 365 de familii; numărul familiilor catolice este de 164. Un document din anul 1781 amintește 371 de familii în Cenadul Mare și 161 de familii în Cenadul German. Cele două comunități aveau organizare administrativă separată.

Cenadul a fost o localitate stăpânită de administrația camerală a Banatului până la 1781, când este cumpărată de frații Nacu, ce o stăpânesc prin urmași până în 1918.

În anul 1810, contele Iosif Nacu își ridică aici o curte nobiliară. Tot atunci populația așezării este de circa 1500 de suflete. Într-un răstimp de un deceniu, populația ajunge la peste 5000 de suflete. În 1833, biserica ortodoxă este mărită. În anul 1848, germanii și sârbii de aici au conflicte în privința pământurilor. La 1854, Cenadul avea 5381 locuitori, din care 2230 români, 1859 sârbi și 1292 germani. În 1858, Cenadul (atât cel German, cât și cel Mare) primește dreptul de târg, semn că economia începuse să funcționeze. În 1873, epidemia de holeră face 200 de victime la Cenad. În 1868 se zidește noua biserică romano-catolică, pe ruinele celei mai vechi biserici.

În anul 1899, Cenadul Mare are 3922 de locuitori, dintre care 3327 erau ortodocși, 594 romano-catolici, 6 protestanți și 44 de evrei. La 1900, populația celor două Cenaduri (Mare și German – în fond o singură așezare) are 5710 locuitori, din care 2238 români, 1698 sârbi și 1629 germani. La 1938 existau aici 6500 de locuitori, dintre care 3000 români, 1650 germani, 1260 sârbi și 580 maghiari. La ultimul recensământ al secolului al XX-lea, cel din 1992, la Cenad locuiau 3991 de locuitori, dintre care 2304 români, 734 maghiari, 450 țigani, 411 sârbi, 85 alții.

Cenadul este singura comună din județul Timiș alcătuită doar dintr-o singură localitate, semn al numărului mare de locuitori și al volumului mare al activităților economice și sociale. Dezvoltarea s-a produs cu precădere în secolul al XIX-lea și al XX-lea, datorită bogăției pământului și hărniciei oamenilor. Cenadul a fost, este și va fi un exemplu de urmat în privința priceperii și înțelepciunii locuitorilor săi, fapte vizibile în înfățișarea așezării.

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2005*

Foto: Dușan Baiski. Imagini din Punctul Muzeal Cenad.

Dorel Micle

## Cenadul în contextul geografiei istorice. O analiză a evoluției condițiilor de habitat

Câmpia Banatului este o subunitate a Câmpiei de Vest și este situată în partea sudică a acesteia de la marginea de nord a conului Mureșului și în sud până la granița cu Serbia. Are o suprafață de cca. 9800 km<sup>2</sup> și prezintă cea mai mare lățime, 120 km în Câmpia Mureșului.

Ca relief, dă impresia alipirii a *patru mari tipuri de câmpii*, una complexă în nord (creată de aluvionările și oscilările Mureșului,) apoi o mare câmpie joasă, a Timișului și Begăi (cu prelungiri în golfuri estice), o câmpie-golf, Câmpia Lugoșului (cu numeroase lunci, terase, glacisuri) și o câmpie de glacis piemontan plasată sub Dealurile Dognecei.

La rândul ei, Câmpia Banatului se divizează în mai multe subunități, între care remarcăm Câmpia Jimboliei și Câmpia Arancăi ca areal de studiu al cercetării noastre<sup>1</sup>. *Câmpia Jimboliei* este situată pe stânga Mureșului, la sud-vest de Câmpia Vingăi și în continuarea ei. Este o unitate foarte netedă, cu crovuri și unele dune sau vechi grinduri fluviale ale Mureșului, iar *Câmpia Arancăi* reprezintă o deschidere, în con larg, a luncii Mureșului, începând de la Periam (SV). Este cea mai nouă câmpie a Mureșului, pe centrul său meandrând Aranca, râu ce-și are obârșia în lunca Mureșului la Sânpetru German (la sud de Pecica).

Zona de câmpie joasă a Banatului este formată pe un strat de loess depus peste nisipuri sau pietrișuri amestecate la bază cu argile pontice<sup>2</sup>. Tot aici a fost pusă în evidență o importantă zonă de subsidență având

---

1R. Rusu, *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Timișoara, 2007, p. 43-44.

2 Șt. Manciulea, *Contribuții la studiul șesului Tisei*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, XLII, 1923, pp. 56-58.

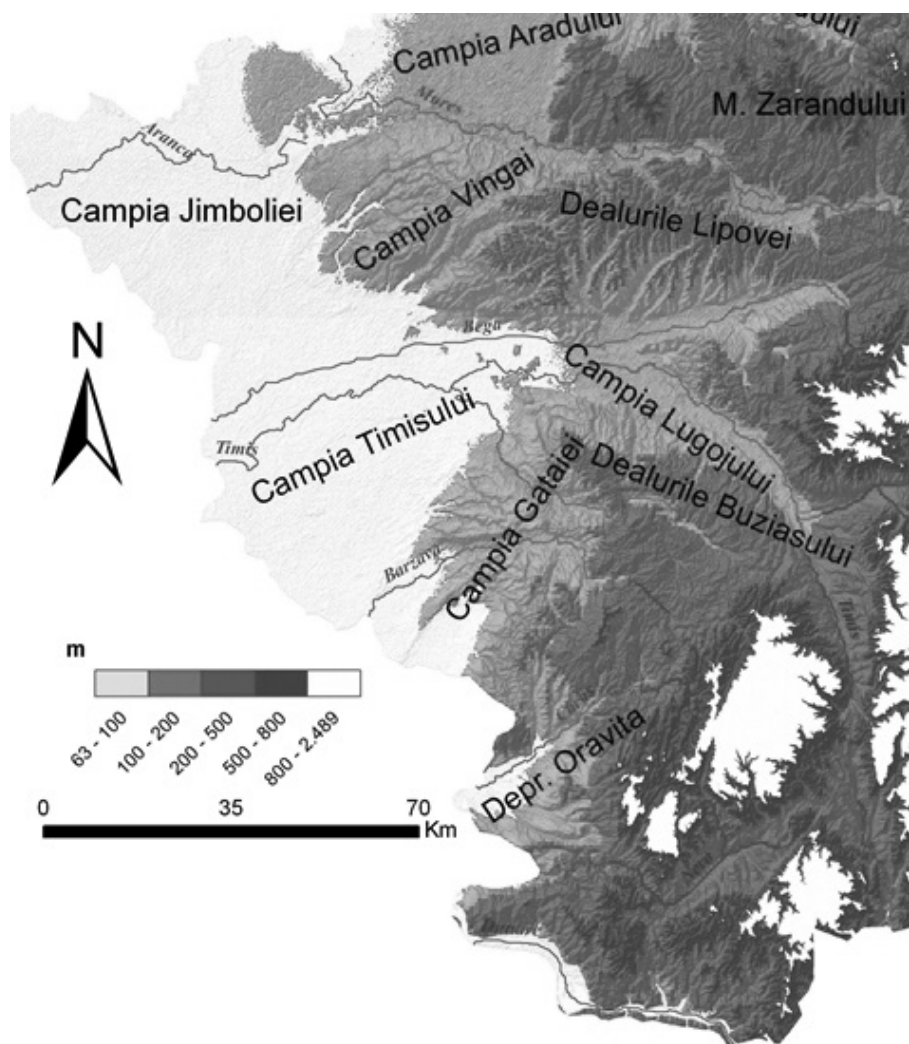


Fig. 1. Unitățile de relief din arealul Banatului.

ca și centru localitatea Timișoara. Acest fundament reprezentat de roca sedimentară, respectiv loessul, a generat un relief cu o înclinare de 0,2-0,6 %, cu o orientare generală de la est spre vest, spre valea râului Tisa<sup>3</sup>. Aceste caracteristici au determinat formarea unei câmpii de divagare holocenă cu o altitudine medie cuprinsă în general între 80-90 m. Pe această formă de relief, panta râurilor este foarte mică, cu valori

3 T. Morariu, *Câteva considerații asupra coveștilor din Banat*, în Revista geografică, 2, 1946, București, p. 37-52.

cuprinse între 0,2-0,6 % / km, iar adâncimea atinge în medie 1-3 m. Din cauza pantei de scurgere foarte reduse, râurile, până la regularizarea lor de către om, au creat numeroase forme specifice mlaștinilor, lacurilor, meandrelor și brațelor părăsite, în mare parte secate, evidențiate însă prin formele de microrelief pe care le-au generat și care sunt prezente pe suprafața câmpiei<sup>4</sup>.

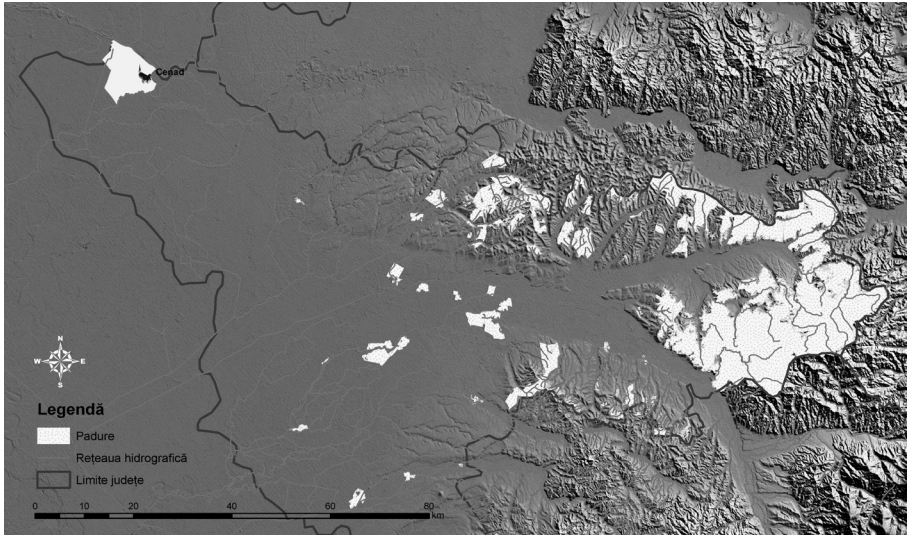


Fig. 2. Localizarea hinterland-ului localității Cenad pe harta fizică a jud. Timiș.

Constituția petrografică a părții vestice a Câmpiei Banatului a generat o serie de microforme de relief, dintre care se remarcă numărul mare al crovurilor și grindurilor. Crovurile sunt adâncituri, care au forma unor micro depresii, cu forme variate și adâncimi cuprinse în general între 1-3 m. Ele apar în zone unde apa a stagnat timp îndelungat mai ales în zonele inundabile sau acoperite de ape. Originea crovurilor este legată, în cazul câmpiei bănățene, de existența vechilor cursuri de ape, a meandrelor, lacurilor, mlaștinilor care au fost drenate în urma lucrărilor de hidroameliorații. Caracteristic pentru crovuri este faptul că în ele apa rămâne un timp mai îndelungat, formând chiar lacuri cum ar fi de exemplu lângă Săcălaz, Sânmihaiul Român, Petroman etc<sup>5</sup>. Grindurile sunt forme de relief cu înălțimi medii cuprinse între 1-5 m,

<sup>4</sup> *Idem.*

<sup>5</sup> *Idem.*

unele atingând însă înălțimi și mai mari. Ele se prezintă sub forma unor platouri de teren a căror suprafață nu este supusă inundațiilor.

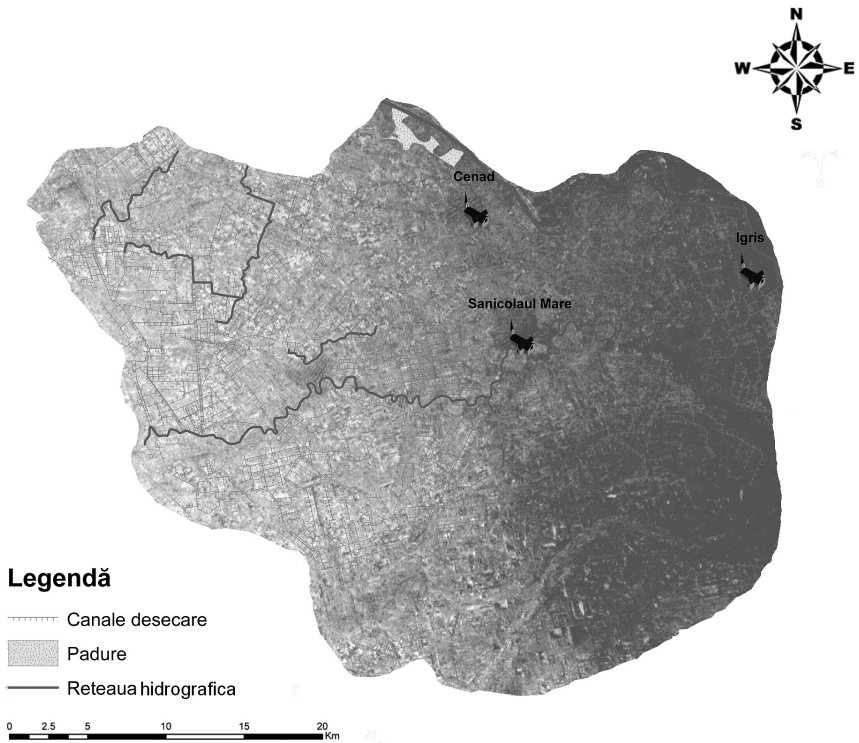


**Fig. 3. Situația geomorfologică din arealul localității Cenad: câmpie joasă, inundabilă, aprox. 82-85 m altitudine, cu grinduri și popine create de meandrările preistorice ale Râului Mureș (© Google Earth).**

Câmpia din vestul Banatului este o câmpie de divagare caracterizată prin pante foarte reduse, prezența unor alpii puțin adâncite cu caracter migratoriu, existența unor alpii părăsite, terenuri cu exces de umiditate și chiar mlaștini. O caracteristică a câmpiei o constituie microdepsiunile formate prin tasarea loessului de către apele care au stagnat pe aceste suprafețe și prezența grindurilor. Aceste forme de microrelief favorizează formarea sărăturilor și mlaștinilor.

Dacă zonele de munte și de deal ale Banatului nu au suferit transformări ale macoreliefului în perioada istorică, cercetările geografice, în special studiile de geomorfologie și hidrografie atestă însă importante modificări ale rețelei hidrografice în zona de câmpie, în special în câmpia joasă din partea de vest.





**Fig. 4. Localitatea Cenad și arealul înconjurător cu reprezentarea rețelei hidrografice actuale.**

Modificările rețelei hidrografice sunt puternic influențate de modificările cliimei în perioada istorică a ultimilor două mii de ani. Clima reprezintă elementul cel mai dinamic al cadrului fizico-geografic. Cunoașterea modificărilor cliimei în perioada istorică este un element de care trebuie ținut cont atât în analiza fenomenul geografic și hidrografic în general dar și în analiza evenimentelor istorice. Studiile și cercetările de climatologie au evidențiat faptul că din sec. I d. Chr. până în sec. XVIII d. Chr., clima a suferit numeroase modificări.

Corelând rezultatele obținute de cercetarea geografică cu informațiile oferite de izvoarele istorice literare ce relevă anumite aspecte climatice, s-au realizat câteva observații care conduc la supoziția existenței unei alternanțe a perioadelor de încălzire și răcire a cliimei pe teritoriul Banatului<sup>6</sup>.

<sup>6</sup> A. C. Banu, *Date asupra unei transgresiuni de vârstă istorică în bazinul*

Din informațiile provenite din izvoarele literare și cercetările de climatologie se constată o frecvență de aproximativ 50 de ani în revenirea unor perioade foarte reci. Acestea sunt menționate între anii 1210-1220, 1270-1280, 1555-1575, 1650-1685, 1885-1895<sup>7</sup>. Din această enumerare se remarcă faptul că perioadele foarte reci durează în general 10 ani. Știrile despre iernile remarcabile din anii 1504, 1552, 1557, 1610, 1617, 1649, 1716, 1740, 1785, 1813, 1830, 1850, confirmă aprecierea făcută asupra perioadelor menționate anterior.

Astfel, între anii 1710-1795 se remarcă o perioadă microglaciară, în care se constată o scădere a temperaturilor medii multi-aniuale. Între anii 1784-1795 se remarcă un interval cu ierni foarte aspre care pot fi considerate momentul culminant al perioadei micro-glaciare. Tot în perioada microglaciară izvoarele istorice literare consemnează ierni remarcabil de grele în anii 1716, 1740, 1785, 1813, 1830 și 1850, iar pentru anii 1709 și 1830 ierni cu deosebite dificultăți. Toate aceste informații susțin denumirea de perioadă microglaciară acordat acestui interval de cronologic<sup>8</sup>.

Coborând în timp, perioada istorică ce corespunde primului mileniu al erei noastre a fost caracterizată de geografi ca o perioadă umedă și rece. În schimb, între anii 900-1600 d. Chr., când se constată o creștere a temperaturilor medii multianuale, fenomenul poartă numele de „epoca medievală caldă”<sup>9</sup>.

Înfățișarea reliefului bănățean din zona de câmpie, așa cum reiese ea din relatările izvoarelor literare și studiile geografice, este confirmată și de solurile aluvionare din zona de vest. Ele sunt formate în condițiile de exces de umiditate sau chiar de mlaștină<sup>10</sup>. Elementul antropic, prin acțiunea sa, a modificat puternic înfățișarea reliefului și în special hidrografia. Lucrările de hidroameliorații efectuate de administrația habsburgică a Banatului au fost inițiate de mareșalul Florimund Mercy, primul guvernator al Banatului, cu scopul de a realiza exploatarea lemnului din munții Poiana Ruscă și exportul cerealelor bănățene.

---

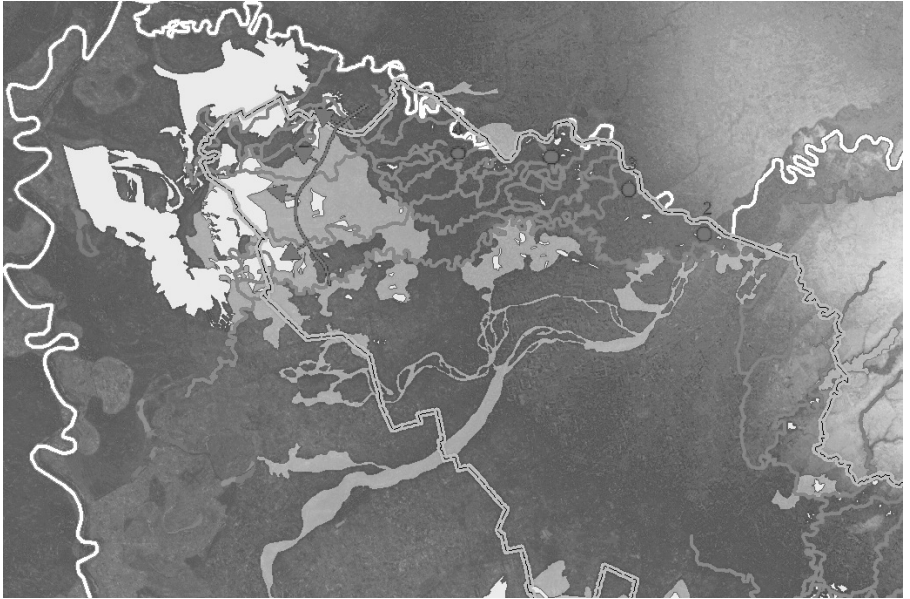
*Mării Negre și al Dunării inferioare*, în Hidrobiologia, 5, 1964, p. 237.

7 G. Racoviță, Al. Filipescu, *Fluctuațiile climatice din Europa în sec. XIII-XX și efectul lor*, în Ocrotirea Naturii, 1971, p. 21-26.

8 Al. Gyuriș, *Contribuții la geografia istorică a Banatului*, lucrare gradul I, Timișoara, 1991, p. 7.

9 Idem.

10 H. Peaha și colab., *Atlasul Geografic General*, București, 1974, p. 48-49.



**Fig. 5. Retragera mlaștinilor către vest în perioada evului mediu târziu ca urmare a desecărilor și canalizărilor întreprinse de Imperiul Habsburgic (1 – Kemenche; 2 – Sâmpetru Mare; 3 – Igrăș; 4 – Cenad-Morisena). Hartă obținută prin suprapunerea celei de-a doua ridicări topografice franciscane peste prima ridicare topografică iosefină.**

Din vechile și faimoasele mlaștini din câmpia bănățeană au mai rămas câteva petece neînsemnate lângă Sânmartinul Sârbesc sau lângă Satchinez. Pe râurile Aranca, Bega și Timiș cu mare greutate se pot vedea azi urmele unor lacuri colmatate sau brațe părăsite.

În vestul Câmpiei Banatului nu au existat suprafețe clasice de mlaștină, în accepțiunea geografică a termenului<sup>11</sup>. În această regiune nu au fost suprafețe mari acoperite permanent de ape, cu un strat gros de mâl pe fund și cu o vegetație de plante lacustre: papură, stuf etc. În realitate principalele râuri: Mureș, Bega, Timiș, Tisa și Bârzava, care străbat sau mărginesc câmpia datorită pantelor de scurgere reduse ale apelor lor, au format cursuri secundare, cursuri temporare, brațe moarte, meandre, lacuri, bălți și uneori mlaștini pe care le-au alimentat permanent sau temporar cu apă, însă acestea ocupau o suprafață mică din totalul suprafeței câmpiei.

<sup>11</sup>Al. Gyuriș, *op. cit.*, p. 52-53.

Unul din factorii foarte importanți și determinanți care au influențat evoluția mlaștinilor a fost cel climatic. În perioadele de răcire a climei, evidențiate de cercetările geografice, între anii 1-900 d. Chr. și 1700-1850 d. Chr., elementele caracteristice au fost temperaturile medii multianuale mai scăzute „precipitații mai abundente și evaporatia redusă”. Aceste caracteristici vor determina o creștere a debitului râurilor, ceea ce în condițiile cursurilor de apă cu panta de scurgere redusă, cum este cazul râurilor din Banat, au dus la creșterea suprafețelor afectate de apă<sup>12</sup>.

Între anii 900-1600 d. Chr. cercetările geografice evidențiază existența unei perioade mai uscate și mai calde, pe care geografii au denumit-o „epoca medievală caldă” care s-a caracterizat prin creșterea temperaturii medii multianuale, scăderea cantității de precipitații și creșterea evaporatiei care au determinat restrângerea suprafeței mlaștinilor.

Un alt factor care a influențat existența mlaștinilor în Banat a fost *apele subterane* care sunt cantonate la adâncimi diferite și au caracteristici dinamice și chimice deosebite. Cele cu caracter *freatic* se dezvoltă de la 0,5 m la 20 m. Sunt prezente la baza teraselor și glacisurilor în câmpiile înalte, la baza conurilor aluviale, a depozitelor loessoide; unde adâncimea lor este de câțiva metri, ele fiind potabile și dependente de regimul precipitațiilor. Apele din câmpiile joase sunt la  $\pm 0,5$  m ceea ce face ca în condițiile unor precipitații bogate nivelul freatic să se ridice la suprafața acestora întreținând excesul de umiditate. În aceste regiuni apele subterane au o dinamică redusă, un grad de mineralizare mai ridicat și o stare de potabilitate redusă.

Cercetătorii au stabilit că mlaștinile de tipul celor existente în Banat prezentau numeroase și întinse grinduri, un sol aluvionar favorabil agriculturii și resurse de apă practic nepuizabile pentru existența unor comunități umane. Aceste elemente confirmă informațiile izvoarelor istorice analizate, referitoare la intensă locuire a zonelor în discuție.

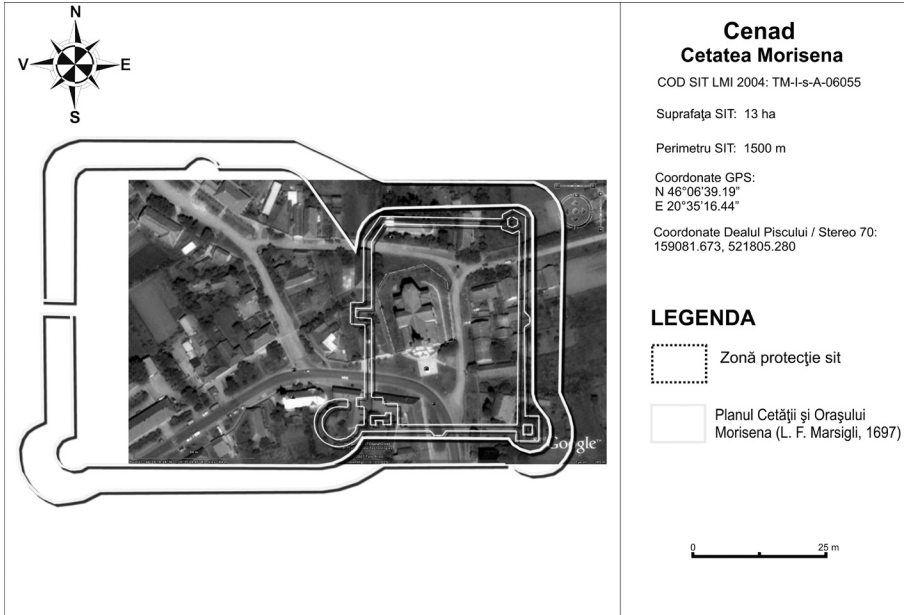
\*\*\*

La sfârșitul mileniului I d. Chr., societatea românească a cunoscut profunde prefaceri și transformări din punct de vedere economic, social și politic. Se constată că în epocă aceasta apar elemente care vor caracteriza întreaga evoluție a habitatului bănățean.

---

12 I. Petrescu, *Perioadele glaciare ale Pământului*, București, 1990, p. 221-226.

În Evul Mediu timpuriu, valea Mureșului a fost unul dintre culoarele de pătrundere a culturii și civilizației vestice, astfel încât nu e de mirare că primele mănăstiri catolice au fost ridicate fie de papalitate fie de diferite ordine călugărești încă din secolele XI-XII<sup>13</sup>. După invazia tătară din 1241-1242, numărul acestor mănăstiri



**Fig. 6. Planul Cetății Morisena întocmit de L. F. Marsigli în 1697 suprapus peste imaginea satelitară a localității actuale Cenad.**

se mărește simțitor, prin ele urmărindu-se un dublu scop: religios (de catolicizare) și strategic (de apărare a liniei Mureșului deoarece aceste mănăstiri erau îndeobște fortificate). Ele și-au pierdut însă din importanță odată cu încheierea procesului de catolicizare a Banatului și Transilvaniei (pe la mijlocul sec. XIV), precum și după consolidarea noilor centre de putere feudală. Autonomia și puterea locală a acestor mănăstiri nu au fost binevăzute de regalitatea maghiară, căci după încheierea rolului jucat de acestea în perioada de expansiune către est, nu mai era nevoie de ele.

În acest context, Cenadul a jucat un rol major în politica strategică a Mureșului Inferior, din sec. X și până în sec. XVI, iar influența

<sup>13</sup> N. Săcară, *Mănăstirea Kemenche*, jud. Timiș, în „Tibiscus”, 3, 1977, p. 165-170.

spirituală a bisericilor de Cenad a fost una deosebită asupra întregului Banat de câmpie.

Așa cum s-a întâmplat în multe cazuri, pe lângă aceste mănăstiri s-au dezvoltat așezări civile, ele înmulțindu-se odată cu cucerirea maghiară a acestor spații, catolicizarea lor și simbioza culturală, politică



**Fig. 7. Bisericile (mănăstirile) fortificate medievale sunt dispuse pe aliniamentul Mureșului indicând un sistem, salba de fortificații veghea teritoriul de la sud de Mureș din 10 în 10 km (© Google Earth).**

și administrativă locală. Este greu de spus în ce măsură fenomenul de catolicizare s-a impus și la nivelul cel mai de jos a populației rurale ce habita în acest spațiu și în ce fel s-au derulat contactele cu centrele religioase ortodoxe pe care le-au dislocuit. Cert este doar faptul că, până acum, nu avem nici o dovadă arheologică a existenței unor centre de putere instituționalizată ortodoxă în arealul analizat de noi. Astfel, dezvoltarea Cenadului ca centru de putere administrativă, religioasă, economică și culturală în acest spațiu de graniță (religioasă, etnică, culturală, politică etc.) a apărut ca un fenomen firesc de coagulare și centralizare a puterii zonale. Cenadul s-a impus la nivel regional ca

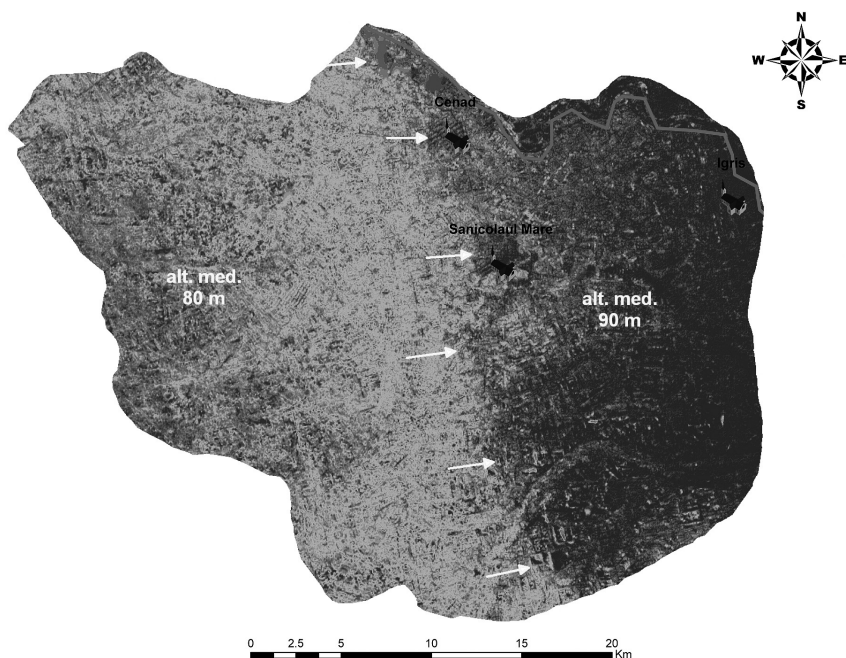
factor de putere, atât din punct de vedere geostrategic, cât și economic și religios, fiind poarta de intrare spre Banat și Transilvania. Dispariția celorlalte centre de putere efemeră din secolele XI-XII (Igrăș, Kemenche, Sâmpetru Mare etc.), s-a făcut treptat, lăsând în urma lor un număr impresionant de așezări civile cu caracter preponderent agrar, care se cer descoperite, analizate și interpretate azi mai mult ca niciodată, pentru a putea înțelege contextul complex al relațiilor spirituale și materiale din acest areal.

Acest fenomen a fost favorizat și de natură căci, judecând după elementele oferite de analizele climatologice, a avut loc o creștere a temperaturilor medii multianuale și o scădere a cantității de precipitații care au dus la concluzia că încălzirea climei a favorizat dezvoltarea comunității umane în mai toate zonele Banatului<sup>14</sup>. Pădurea ocupa încă suprafețe întinse, ea oferind oamenilor multiple posibilități de hrană: fructe, miere, ceară, vânat precum și lemnul de utilizare atât de felurită. Locuirea cu deosebire a zonelor de deal și de pădure a fost impusă de condițiile vitrege ale fluctuațiilor politice determinate de ultimele valuri migratoare de la sfârșitul mileniului I d. Chr. Dar se observă că tot mai multe așezări se întemeiază în defavoarea pădurilor, adică prin defrișări, cenușa rezultată din arderea acestora fiind singurul îngrășământ al solului acelor vremuri. Iar oamenii epocii nu pregetau să uzeze de această înlesnire, având încă un folos și mai mare: sporirea suprafețelor de agricultură și a terenurilor de locuire. Cea mai mare parte a terenurilor defrișate și despădurite prin incendiere este destinată ogoarelor pentru cereale care formează de acum hrana principală a oamenilor: grâu, secară, mei și mai puțin orz și ovăz. Se practica un sistem agricol cu culturi pe ogoare schimbătoare, într-un ritm neregulat.

Perfecționările suferite de uneltele agricole, modul de organizare al cultivării pământului (rotația aleatorie a culturilor etc.) se va resimți benefic sub raport demografic prin apariția unor așezări ca aglomerări mai mari sau mai mici de populație și care se vor extinde treptat din zona muntoasă și colinară înspre câmpia din vestul Banatului.

Mărturiile literare confirmă în succesiune cronologică două perioade de extindere ale suprafețelor mlaștinilor din secolul I. d. Chr. până în secolul al IX-lea d. Chr. și din a doua jumătate a secolului al XVII-lea d. Chr. până la începutul secolului al XVIII-lea d. Chr. Aceste extinderi ale mlaștinilor au fost menționate în lucrările lor de

<sup>14</sup> Al. Gyuriș, *op. cit.*, p. 26-27.



**Fig. 8. Reprezentarea altimetrică a câmpiei din arealul localității Cenad, cu relieful treptei altitudinale pe axa N-S între Cenad – Sânicolau Mare – Tomnatic – Comloșu Mare.**

către Ammianus Marcellinus<sup>15</sup> (sec. IV), Priscus Panites Retorul<sup>16</sup> (sec. V.) și Teofilact Simocata<sup>17</sup> (sec. VI) pentru prima perioadă, și de Luigi Ferdinando Marsigli<sup>18</sup> și Francesco Grisellini<sup>19</sup>, pentru a doua perioadă.

15 Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, București, 1982, cartea XVII, 13, 4 și XXII, 8, 33 și 44.

16 Priscus Panites Retorul, *Ambasadele romanilor către popoare*, în G. Popa Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, București, 1932, p. 86-96.

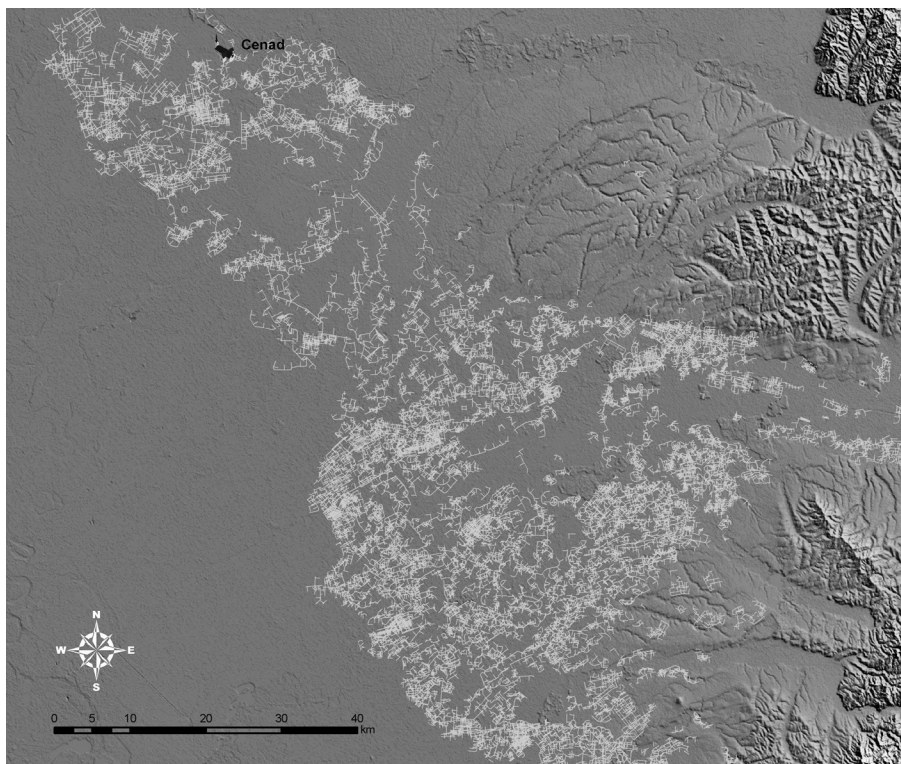
17 Teofilact Simocata, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, București, 1985, p. 5.

18 L. F. Marsigli, în *Călători străini despre Țările Române*, București, vol. VIII, 1983, p. 184-193.

19 Fr. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, p. 12, nota XXIX.



Restrângerea suprafețelor acoperite de mlaștini a fost consemnată de către Notarul Anonim<sup>20</sup> al regelui Bela (sec. IX), Nicolaus Olahus<sup>21</sup> (sec. XVI) și Evlia Celebi<sup>22</sup> (prima jumătate a sec. XVII) prin aceasta este asigurată cu certitudine încadrarea în timp a acestui fenomen fizico-geografic în secolele IX-XVII.



**Fig. 9. Harta amenajărilor hidrografice din sec. XIX-XX în arealul Câmpiei Banatului.**

Francesco Grisellini a consemnat o amplă reducere a mlaștinilor, fapt care s-a datorat intervenției antropice reprezentată de marile lucrări de

20 Anonymi Bela Regi Notarii, *Gesta Hungarorum*, în G. Popa Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, București, 1932, cap. XXI și XLIV; G. Popa Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor; Faptele ungarilor de Secretarul Anonim al regelui Bela*, București, 1939, p. 110-111.

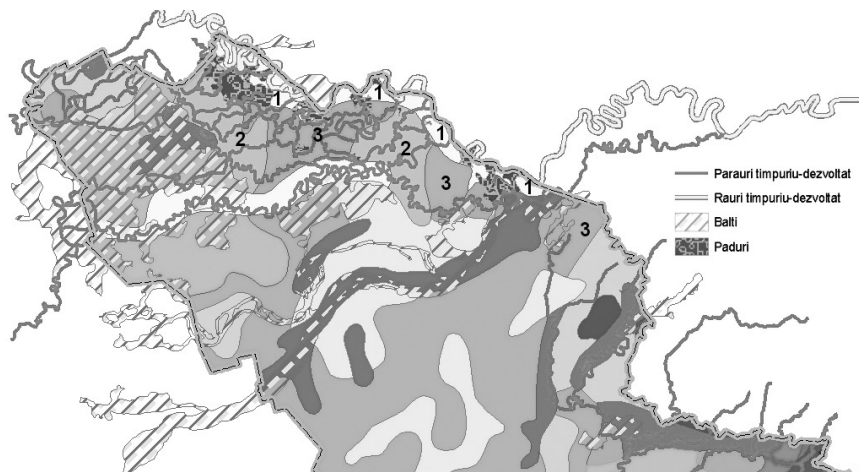
21 N. Olahus, *Hungaria et Atila*, cap. XVII, *De Prouincia Themesiensi & huius vicinia*, Iași, 1999, p. 109-115.

22 E. Celebi, *Carte de călătorii*, edit. Mustafa Ali Mehmed, în *Călători străini despre Țările Române*, București, vol. V, 1976, p. 388-395.

hidroameliorații, care au început în secolul al XVIII-lea d. Chr. (vezi fig. 5).

În acest context, habitatul medieval din arealul localității Cenad trebuie gândit și analizat ținând cont de aspectul real al peisajului din trecut, fără intervențiile antropice ce l-au modificat ulterior. Astfel, se poate ușor constata că perioada de maximă extindere a regalității maghiare pe cursul Mureșului (secolele XIII-XIV) corespunde perioadei de încălzire a climei, de retragere temporară a mlaștinilor și de exploatare intensivă (prin despădurire și deștelenire) a terenurilor cu potențial agricol. Dacă analizăm cu atenție realitățile terenului surprinse de topografia militari austrieci imediat după cucerirea Banatului de la turci, se poate observa că ele reflectau situația *de facto* de la sfârșitul Evului Mediu, cu satele, apele, pădurile, drumurile, terenurile agricole și pășunile găsite de administrația austriacă la momentul cuceririi (1718). Astfel se poate studia (prin georeferențierea acestor hărți) locația exactă a mlaștinilor, întinderea acestora și implicațiile habitajionale asupra comunităților omenești din acest areal<sup>23</sup>.

Construirea salbei de fortificații de-a lungul Mureșului și explozia demografică cauzată de înmulțirea satelor din preajma acestora, se poate explica prin analiza peisajului, studiile de geomorfologie istorică



**Fig. 10. Repartiția mlaștinilor în evul mediu timpuriu și dezvoltat peste harta solurilor: 1 – soluri aluviale; 2 – lăcoviști și cernoziomuri gleizate; 3 – cernoziomuri gleizate.**

<sup>23</sup> Ne exprimăm grațitudinea și pe această cale prietenilor Alexandru Hegyi și Cătălin Hancheș pentru sprijinul acordat în întocmirea hărților și planșelor utilizate în acest studiu.

scoțând în evidență faptul că, în zona cercetată de noi, între Cenad și Sâmpetru Mare, s-au construit patru fortificații (cu caracter mixt militar și religios), speculându-se o caracteristică a terenului care aici este puțin mai înalt și ferit de mlaștini, deoarece era drenat de o sumedenie de brațe (la vremea aceea active) ale pârâului Aranca (fig. 5).

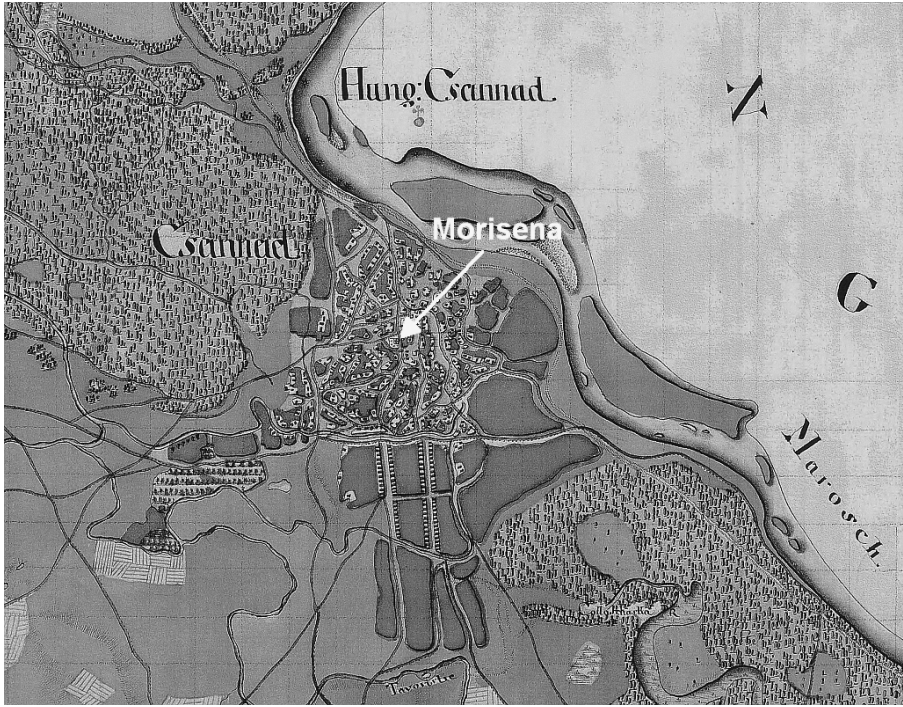
O analiză detaliată asupra tipurilor de sol din același areal confirmă cele observate la suprafața terenului, constatându-se că aici avem cernoziomuri gleizate, lăcoviști și soluri aluviale, foarte bune pentru practicarea agriculturii.

Existența unor pâlcuri de pădure, unele păstrate până astăzi (vezi fig. 4) făcea ca pe lângă cultivarea pământului și creșterea animalelor, economia rurală medievală să beneficieze și de alte resurse de hrană din pescuit și vânătoare, permițând și practicarea meșteșugurilor legate de exploatarea lemnului.

Lumea vegetală și animală existentă în prezent este rezultatul interferării în timp a acțiunii mai multor factori cu caracter general (evoluția lor în holocen pe măsura schimbărilor climatice – de la periglaciarul de la finele pleistocenului la temperat cu nuanțe mai aride sau mai umede; caracteristicile actuale ale climatului mai răcoros de la sud la nord și mai umed de la vest către est etc.) sau local (excesul de umiditate sau de săruri, prezența nisipurilor, intervenția omului diferențiată regional). În aceste condiții în Câmpia de Vest se separă două zone de vegetație: silvostepa și zona de pădure. Cenadul se subscrive zonei de *silvostepă* ce se află la vest de aliniamentul Carei (N) – Oradea (V) – Arad (E) – Timișoara – Deta și se anexează pe câmpiile joase. În alcătuire intră ierburi (păiuș, colilie) și pâlcuri de stejar brumăriu, stejar pufos (la sud de Crișul Alb) și stejar pedunculat (la nord). Se adaugă local asociații de plante, de pajiști iubitoare de umiditate, de sărătură sau pe nisipuri.

Lumea animală este reprezentată în silvostepă prin rozătoare (șoareci de câmp, popândăi, hârciogi, iepuri etc.), păsări (potârnichea și prepelița și mai nou dropia etc.), în păduri căprioare, mistreți, iepuri, vulpi etc. și multe specii de păsări (ciocănitoni, cuci, mierle, șoimi etc.), iar în apa râurilor: scobar, mreană, caras, crap, somn, clean, respectiv a lacurilor: crap, plătică, știucă, babușcă, biban etc.

Toate acestea întregesc o imagine de ansamblu asupra habitatului uman medieval, reliefând condițiile excepționale de care beneficia arealul din jurul Cenadului, fiind cea mai bună explicație a dezvoltării ulterioare a acestuia și transformarea lui în centru administrativ-politic, economic, cultural și religios.



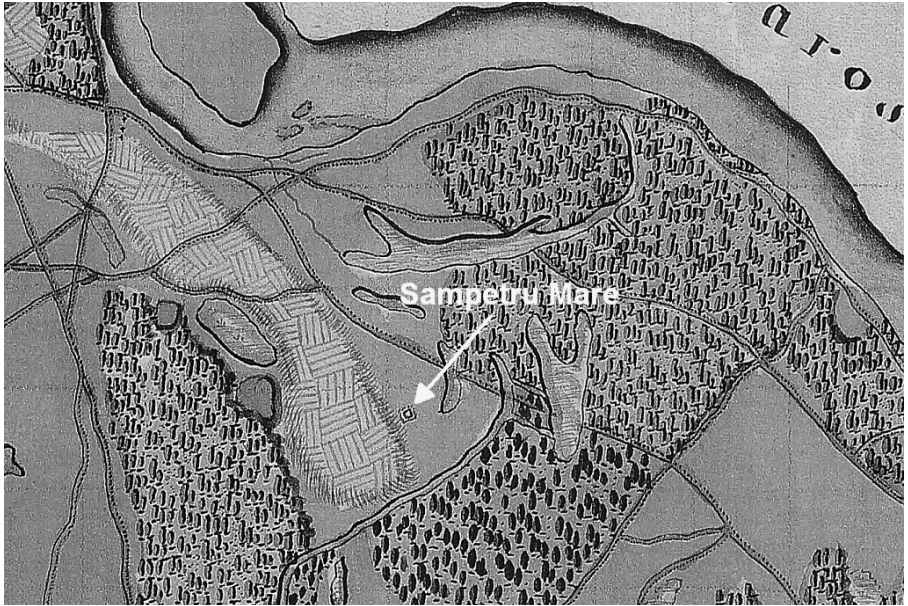


Fig. 11. Fortificațiile de la Cenad-Morisena, Igrîș, Sâmpetru Mare și Kemenche identificate pe Prima ridicarea topografică a Imperiului Habsburgic, 1769-1772.

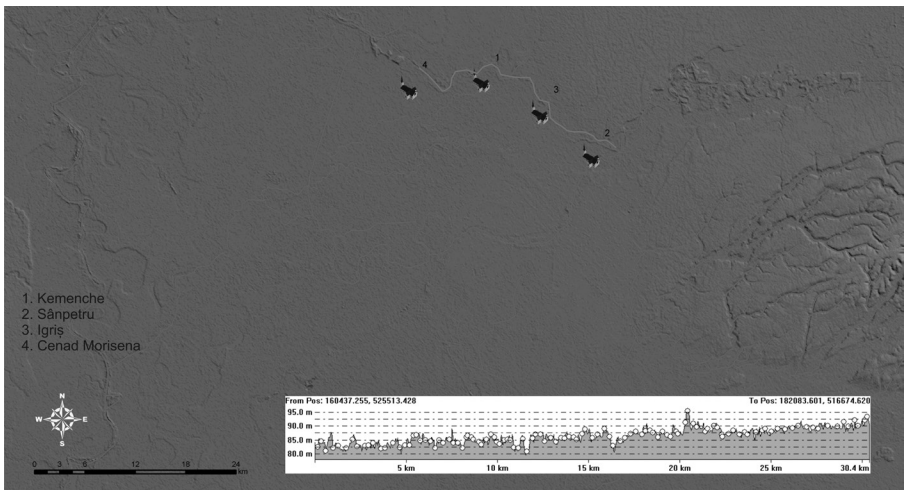


Fig. 12. Profilul longitudinal vest-est de-a lungul malului sudic (aprox. 30 km) al Mureșului indică o diferență de nivel de aprox. 15 m, între localitățile actuale Preiam (E) și Cenad (V), cu localizarea fortificațiilor medievale de la Cenad-Morisena, Igrîș, Sâmpetru Mare și Kemenche.

Cele patru fortificații medieval-timpurii de care am mai pomenit (Morisena, Igriş, Kemenche, Sâmpetru Mare), dispărute azi, dar identificabile în teren, au constituit factori de coagulare a locuirii rurale, aşezările umane apărute odată cu ele (sau datorită lor) dănuind și după dispariția acestora, unele transformându-se în târguri prospere ce trăiau atât din exploatarea agricolă, cât și din negustorie, transporturi și vămuit (Mureșul fiind o axă comercială înfloritoare de-a lungul întregului ev mediu).

Dealtfel, întreaga zonă este foarte bogată în situri arheologice, aparținând majorității epocilor istorice, arealul geografic fiind caracterizat de câmpii joase inundabile, drenate de o mulțime de brațe fosile ale Mureșului și Arancăi, ce curg dinspre est spre vest, altitudinea medie fiind cuprinsă între 90 m la est și 82 m la vest. Meandrele fosile crează popine și grinduri, adică terenuri mai înalte care se profilează în terenul plat al câmpiei cu o energie de relief de aprox. 1,5-3 m, foarte bune pentru locuit deoarece sunt ferite de inundații, aspect speculat de locuitori din preistorie până în evul mediu.

În arealul Cenadului analizat de noi, adică 41000 ha, cuprins între Igriş la E, Saravale și Sâmpetru Mare la ESE, Sânnicolaul Mare și Tomnatic la S, Nerău la SV, Dudeștii Vechi, Colonia Bulgară, Cheglevici și Cherestur la V, precum și Pordeanu la NV, s-au identificat<sup>24</sup>:

***Situri aparținând perioadei migrațiilor (sec. VII-X)***

- **Cenad**, punct „Biserica Romano-Catolică”, urme de locuire
- **Cenad**, punct „Tarnoc”, complexe arheologice de sec. IX-X
- **Dudeștii Vechi**, punct „Bucova V sau Vordere Banka”, movilă de pământ, morminte din epoca migrațiilor
- **Dudeștii Vechi**, punct „Bucova VIII”, movilă de pământ, mormânt din epoca migrațiilor
- **Dudeștii Vechi**, punct „Movila lui Dragomir”, aşezare din sec. VII-VIII
- **Dudeștii Vechi**, punct „Nivlin”, aşezare sec. VIII-X
- **Tomnatic**, punct „Tomnatic S, malul Arancăi”, cimitir de inhumație, sec. X-XI

---

24 D. Micle, *The situation of the archaeological findings in the area of Cenad (Timiș County) in the context of debates on the cultural role of this political, administrative and religious center in the Middle Age*, în *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 71, 2013, p. 206-215.

**Situri aparținând epocii medievale (sec. XI-XVIII)**

- **Cenad**, punct „Biserica Romano-Catolică”, centru fortificat, mănăstire, urme de locuire, sarcofag de piatră de sec. XI, morminte
- **Colonia Bulgară**, punct „Râul lui Ronkov”, așezare medievală de sec. XI-XII
- **Dudeștii Vechi**, punct „Bucova II”, movilă de pământ, morminte medievale
- **Dudeștii Vechi**, punct „Bucova IV”, movilă de pământ, morminte medievale timpurii
- **Dudeștii Vechi**, punct „Canalul lui Han”, așezare din sec. XI-XII, ruine de biserică
- **Dudeștii Vechi**, punct „Movila lui Dragomir”, așezare din sec. X-XII
- **Igrîș**, punct „Săliște”, ruinele mănăstirii Kemenche, sec. XII-XIII
- **Sânnicolau Mare**, punct „Odaia Lupului”, sit multistratificat, așezare deschisă medieval timpurie și dezvoltată
- **Sânnicolau Mare**, punct „S”, sit multistratificat, așezare deschisă medieval timpurie și finală
- **Sânnicolau Mare**, punct „Seliște NV”, sit multistratificat, așezare deschisă medieval timpurie
- **Sânnicolau Mare**, punct „Strada Comorii Est”, sit multistratificat, așezare deschisă medieval târzie



Fig. 13. Repartiția mlaștinilor în evul mediu târziu peste harta solurilor.

• **Sânnicolau Mare**, punct „SV”, sit multistratificat, așezare deschisă medieval dezvoltată

Retragerea treptată a zonelor de băltire a apei (fie din cauze naturale, fie antropice) din arealul de vest a Câmpiei joase a Banatului, nu a făcut decât să mărească spațiul ocupat treptat de comunitățile omenești, astfel încât la sfârșitul evului mediu aproape tot terenul a intrat în exploatare agricolă, Banatul fiind recunoscut pentru calitatea cernoziomurilor considerate printre cele mai bune din Europa.

Odată cu sistematizările austriece din secolul XIX și a constituirii localităților actuale, multe sate medievale au dispărut, și-au mutat vatra sau au fost adunate în noi teritorii mai aproape de rețelele de comunicație și transport, dispersia acestora împiedicând o bună fiscalizare și un control administrativ riguros specific epocii moderne.

Astfel s-a rupt fragila legătură care a existat până în Evul Mediu dintre om și peisaj, habitatul conturându-se de acum înainte după alte reguli antropice și nu naturale, producându-se mutații de ordin economic, cultural, ecologic și chiar psihologic asupra comunităților omenești actuale.

Amploarea destul de redusă a investigațiilor arheologice sistematice, condiționate și de existența localităților moderne, cât și publicarea sumară a materialului arheologic descoperit face să persiste încă ambiguitatea asupra locuirii medievale la Cenad și în arealul înconjurător. Situl arheologic de la Cenad „Cetatea Morisena” rămâne, și în aceste condiții, unul reprezentativ al Listei Monumentelor Istorice din județul Timiș, exprimându-ne speranța că și celelalte trei (de la Igrış, Kemenche și Sâmpetru Mare) vor face cât mai curând subiectul unei clasări administrative în Repertoriul Arheologic Național și al unei protejări corespunzătoare prin includerea acestora în LMI Timiș.

### **Bibliografie:**

Ammianus Marcelinus, *Istorie romană*, București, 1982.

Anonymi Bela Regi Notarii, *Gesta Hungarorum*, în G. Popa Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, București, 1932.

Banu A. C., *Date asupra unei transgresiuni de vârstă istorică în bazinul Mării Negre și al Dunării inferioare*, în *Hidrobiologia*, 5, 1964, p. 237-252.

Celebi E., *Carte de călătorii*, edit. Mustafa Ali Mehmed, în *Călători străini despre Țările Române*, București, vol. V, 1976, p. 388-395.



Griselini Fr., *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984.

Gyuriș Al., *Contribuții la geografia istorică a Banatului*, lucrare gradul I, Timișoara, 1991.

Manciulea Șt., *Contribuții la studiul șesului Tisei*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, XLII, 1923, p. 56-58.

Marsigli L. F., în *Călători străini despre Tările Române*, București, vol. VIII, 1983, p. 184-193.

Micle D., *The situation of the archaeological findings in the area of Cenad (Timiș County) in the context of debates on the cultural role of this political, administrative and religious center in the Middle Age*, în *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 71, 2013, p. 206-215.

Morariu T., *Câteva considerații asupra crovurilor din Banat*, în *Revista geografică*, 2, 1946, București, p. 37-52.

Olahus N., *Hungaria et Atila*, Iași, 1999.

Peaha H. și colab., *Atlasul Geografic General*, București, 1974.

Petrescu I., *Perioadele glaciare ale Pământului*, București, 1990.

Popa Lisseanu G., *Izvoarele Istoriei Românilor, Faptele ungarilor de Secretarul Anonim al regelui Bela*, București, 1939.

Priscus Panites Retorul, *Ambasadele romanilor către popoare*, în G. Popa Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, București, 1932, p. 86-96.

Racoviță G., Filipescu Al., *Fluctuațiile climatice din Europa în sec. XIII-XX și efectul lor*, în *Ocotirea Naturii*, 1971, p. 21-26.

Rusu R., *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Timișoara, 2007.

Săcară N., *Mănăstirea Kemenche, jud. Timiș*, în *Tibiscus*, 3, 1977, p. 165-170.

Teofilact Simocata, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, București, 1985.

Cenăzeanul nr. 3/2013

Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2012-2013

**Ioan-Aurel Pop**

## **Ducatul lui Ahtum (Ochtum)\***

Nici atacatorii Banatului de la începutul secolului X nu au putut și nici nu au intenționat să cucerească ducatul lui *Glad*. De altminteri, Cronica Notarului Anonim nu menționează nici prinderea sau moartea lui *Glad* și nici așezarea unui alt conducător în fruntea țării. Cea mai bună dovadă că integrarea părților respective în regiunea dominată efectiv de unguri nu avusese loc, sau se produsese firav și temporar, este existența ducatului lui Ahtum în Banat și zonele adiacente, cam la un secol după atestarea ducatului lui *Glad*.

În trei rânduri, *Anonymus* îl numește pe *Ohtum* (Ahtum) drept rudă și urmaș al lui *Glad* la conducerea ducatului. Prima mențiune este, cum s-a văzut, mai la începutul cronicii, în capitolul XI, unde se vorbește despre realitățile politice ale Pannoniei, înainte de (și la) venirea ungarilor: pe teritoriul de la Mureș până la Dunăre (*Urscia*) domnea „*Glad*... din ai cărui urmași s-a născut *Ohtum*... pe care mai târziu... pe vremea regelui Ștefan cel Sfânt, l-a omorât, în cetatea sa de lângă Mureș, *Sunad*... fiindcă [*Ohtum*] i-a fost în toate adversar numitului rege<sup>1</sup>”. A doua mențiune se face în capitolul XLIV, când se vorbește despre oastea trimisă contra lui *Glad*: din neamul acestuia, care domnea de la Mureș până la cetatea *Horom* (Palanca), „după multă vreme pogorâse *Ohtum*, pe care l-a omorât *Sunad*<sup>2</sup>”. A treia oară, tot în capitolul XLIV, se spune că *Glad*, „din neamul căruia se trage *Ohtum*”,

---

1 *Anonymus*, cap. XI.

2 *Ibidem*, cap. XLIV.

i-a oprit pe unguri cu oastea sa pe Timiș<sup>3</sup>. O parte din aceste prețioase date oferite de *Anonymus* sunt confirmate și de alte surse scrise, cum ar fi *Legenda Sfântului Gerard*, un pasaj din cronica turcă a lui Mahmud Terdzüman, lucrările proprii ale lui Gerard (mai ales, *Deliberatio*), un chrysobul al împăratului bizantin de la 1019 – 1020 și o predică a călugărului franciscan Oswaldus de Laska, publicată în 1499 la Haga<sup>4</sup>.

Cel mai important izvor este *Legenda Sf. Gerard* (*Vita Sancti Gerardi*), o lucrare hagiografică, avându-l în centru pe călugărul benedictin italian Gerardo, născut în jur de 980, mort în 1046, ajuns episcop de Cenad (1030-1046) și canonizat ulterior (1083). Lucrarea s-a păstrat în trei forme principale – legenda mare (*maior*), cu ample referiri la ducatul lui Ahtum, legenda mică (*minor*) și legenda în imagini – și în mai multe variante<sup>5</sup>. S-a ajuns la concluzia că legenda mare a fost elaborată pe baza unor izvoare din secolul XI și definitivată, în linii mari (fără ultimul capitol), la cumpăna secolelor XI-XII, după canonizarea episcopului<sup>6</sup>, ori spre jumătatea veacului XII<sup>7</sup>.

Vom rezuma în cele ce urmează conținutul legendei în privința lui *Ahtum*<sup>8</sup>. Astfel, se spune că pe vremea lui Gerard era în cetatea sau „orașul” de pe Mureș (*urbs Morisena*) un principe foarte puternic, pe nume *Ahtum*, botezat după ritul grecesc în cetatea Vidinului și având șapte neveste. Bazat pe mulțimea oștenilor și nobililor săi, pe tăria și puterea sa, el nu i se închinase regelui Ștefan al Ungariei. *Ahtum* era un om bogat, căci avea o mulțime de cai neîmblânziți, plus hergheliile ținute în grajdurile sale, avea turme fără număr și păstori, ca și moșii și curți (*allogia et curias*). El își instaurase autoritatea asupra sării regești ce era trimisă pe Mureș în jos, punând în porturile aceluia râu, până la Tisa, vameși și străji, orânduindu-le toate pentru sporirea venitului său. Având autoritate de la bizantini, *Ahtum* ridicase în cetatea Mureșului o mănăstire cu hramul fericitului Ioan Botezătorul, stabilind acolo un stareț (*abbatem*) și călugări greci, *recte* ortodocși, după rânduiala și ritul acestora.

3 *Ibidem*.

4 E. Glück, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatulului lui Ahtum*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 89-93, (în continuare *Contribuții I*); idem, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 101-105, (în continuare *Ahtum*).

5 Idem, *Ahtum*, p. 101-102.

6 *Ibidem*, p. 103.

7 Idem, *Contribuții I*, p. 90.

8 Vezi textul la I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Banatului*, I, Timișoara, 1980, p. 28-30 și 45-47, (în continuare *Documente*).

Țara supusă lui era întinsă de la Criș, în nord, până la Dunăre, adică la Vidin și Severin, în sud, și de la Tisa, în vest, până în părțile Transilvaniei (*ad partes Transilvanas*), la est. Ostașii lui erau mai numeroși decât ai regelui ungar, pe care-l nesocotea. Dintre ostașii lui Ahtum, cel mai mare în rang era *Chanadinus* (*Sunad*, la *Anonymus*), pus să-i comande pe ceilalți. Bănuind că ar unelti contra domnului său și că ar plănui să-l omoare pe acesta, *Chanadin* a fugit în taină la regele Ștefan și s-a pus în slujba lui. Ca dovadă a credinței, la dorința noului său stăpân, *Chanadin* a fost rebotezat, după ritul apusean. Aflând de la transfug tainele domnului său *Ahtum*, regele pregăti o expediție contra principelui bănățean, ca să pună mâna pe țara (*regnum*) lui. În fruntea oștii, fu așezat *Chanadin*, care ieși la război trecând Tisa. După prima ciocnire cu *Ahtum* și oastea lui, invadatorii fură nevoiți să se retragă într-un loc ferit. În acest moment, *Chanadin* se rugă Sfântului mucenic Gheorghe și-i făgădui că, în caz de victorie, va ridica o mănăstire închinată acestuia. În urma unui vis, considerat semn dumnezeiesc, *Chanadin* și oastea ungară năvăliră asupra oștii lui *Ahtum*, îl uciseră pe principe pe câmpul de luptă și câștigară victoria. Învingătorii luară trupurile tovarășilor lor morți și le îngropară în cimitirul mănăstirii ortodoxe din *Morisena*, mănăstire la care slujea o treime din populația cetății. *Chanadin* nu-i alungă pe călugării de rit bizantin, dar luă cu sine pe câțiva dintre ei, în frunte cu starețul, și-i duse la locul unde avusese visul, spre a-și împlini făgăduiala către Sfântul Gheorghe. Ajuns la curtea regelui, *Chanadin* îl demască pe un soț al său, anume Gyula, care se lăudase cu uciderea lui *Ahtum*. Între onorurile hotărâte de rege pe seama învingătorului fu și acela de a schimba numele *Morisenei* în cetatea lui *Chanadin*, unde acesta deveni comite. Revenind în Banat, acesta îi ridică Sfântului Gheorghe o mănăstire cu călugări ortodocși, aduși, cum s-a văzut, de la vechiul locaș al lui *Ahtum*.

Aceasta este în linii mari, relatarea despre Ahtum și țara sa, dar legenda mai oferă o serie de detalii despre Banat cu prilejul narării activității de păstorire a episcopului Gerard în dieceza sa.

Coroborarea tuturor surselor scrise cunoscute referitoare la ducatul lui Ahtum permite formularea unor observații utile referitoare la evoluția societății în vestul României, în prima parte a secolului XI.

Țara lui *Ahtum* era cu mult mai întinsă decât ducatul înaintașului său *Glad*, ea cuprinzând și o parte din fostul ducat al lui *Menumorut*, situată la nord de Mureș, între acest râu și, probabil, valea celor trei Crișuri reunite. Se poate, cum s-a sugerat, ca și o parte din sud-vestul

Transilvaniei (*ad partes Transilvanas*) să fi aparținut lui *Ahtum*<sup>9</sup>. Acest stat incipient, cu suprafața totală de cca. 40.000 kmp (cam cât a Olandei și mai mare decât a Belgiei), se învecina la sud cu Țaratul Bulgar, la apus cu Ungaria, la nord cu teritoriile controlate de Ungaria și la est cu formațiunea statală din Transilvania. Prin urmare, acest ducat era departe de a fi cât un comitat, cum s-a spus tendențios<sup>10</sup>.

Conform izvoarelor, pe acest vast teritoriu se practica agricultura, cultivându-se cereale. Pe la 1030, regele Ștefan I a instituit în Banat decima eclesiastică, alcătuită, evident, și din grâne. Legenda mare amintește o roabă care măcina grâu, învârtind o râșniță<sup>11</sup>, iar în *Deliberatio* se vorbește de cultura orzului<sup>12</sup>. Creșterea animalelor este ilustrată de multe herghelii și cirezi, de faptul că oamenii de rând îi ofereau episcopului cai, oi, boi și juninci, deși Gerard respinge asemenea practici<sup>13</sup>. Există și mărturii despre cultura viței-de-vie și producerea vinului, atât pentru consum, cât și pentru cult. Sunt menționate sau atestate arheologic o serie de construcții civile, militare și religioase, ceea ce presupune dezvoltarea meșteșugurilor<sup>14</sup>. Mahmud Terdzüman menționează porturile de pe Mureș<sup>15</sup>, pomenite și de Legenda mare. Este evident că se prelucrau metalele și lutul, obținându-se o ceramică de calitate. Comerțul era ilustrat prin plutele de sare care treceau pe Mureș, spre Ungaria. După ce, din 1003, țara lui *Ahtum* se învecina la Dunăre cu Imperiul Bizantin, se poate surprinde arheologic o circulație mai intensă a mărfurilor și a monedei. Izvorul turcesc amintit vorbește despre tezaurul stăpânului de la *Morisena*, păstrat într-un fort al său<sup>16</sup>.

În condițiile unei vieți economice atât de intense, se presupune că populația zonei era destul de numeroasă, mai ales că *Morisena* este numit *urbs* și că apar nominalizate orașe și sate vechi, în care, după supunere, se construiesc biserici de rit apusean. Primele localități din Banat consemnate în documentele latino-maghiare din secolele XIV-XV au nume de origine română și româno-slavă<sup>17</sup>. Populația era

9 E. Glück, *Ahtum*, p. 105.

10 B. Köpeczi, *Histoire de la Transylvanie*, Budapesta, 1992, p. 118, (în continuare *Histoire*).

11 I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 33.

12 E. Glück, *Ahtum*, p. 107.

13 Ibidem.

14 Ibidem, p. 110.

15 Ibidem.

16 Ibidem, p. 113.

17 Ibidem, p. 115-117; vezi și N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*, București, 1993, p. 223-273, (în continuare *Românii*).

stratificată, în acord cu evoluția feudală timpurie a societății. Principele sau ducele era un mare proprietar înconjurat de „nobili” bogați. După războiul ungaro-bănățean, descendenții lui *Ahtum* au salvat o parte din posesiuni, care le mai aparțineau în secolele XIII-XV<sup>18</sup>. *Chanadinus* (*Sunad*), dacă într-adevăr a fost un înalt demnitar al lui *Ahtum* și nu nepotul regelui Ștefan (cum îl prezintă *Anonymus*), trebuie să fi fost și el un om avut. Oricum, documentele secolului XIII arată că familia lui *Chanadin* avea întinse posesiuni, din care unele, situate la vest de *Morisena*, ar putea să fie proprietăți străbune, deținute din vechime<sup>19</sup>.

Evident, o parte din populație era dependentă în grade diferite de categoriile suprapuse. S-a văzut că o treime din populația *Morisenei* servea la mănăstirea ortodoxă a lui *Ahtum*, păstorii aveau grijă de turmele ducelui și ale „nobililor”, țăranii lucrau moșiile, o roabă (*ancilla*) învârtea rășnița etc.

Sub aspect politic, izvoarele concură în a înfățișa formațiunea lui *Ahtum* drept un stat incipient, numit când *terra*, când *regnum* sau, la *Anonymus*, *ducat* și *patrie*. Termenul de *regnum* este dat, de obicei, în evul mediu, statelor constituite, cu organizare social-politică, militară, economică, religioasă și culturală temeinică și cu o existență de sine stătătoare. Conducătorul acestui stat apare și în *Legenda maior* și la *Mahmud Terdzüman* drept „principe” cu o putere mare sau la *Anonymus* ca un dinast care moștenise ducatul de la rudele sale, anume urmașii lui *Glad*. Prin urmare, în ducatul bănățean, pentru perioada 900-1000, este atestată o dinastie. Din texte reiese că nobilimea datora sprijin și supunere „principelui” sau „ducelui<sup>20</sup>”. Acesta dispunea, cum s-a arătat, și de un vast aparat administrativ-fiscal, care asigura paza și vămuirea, purtând grija veniturilor conducătorului.

În centrul relatărilor izvoarelor se află, cum se știe, confruntarea între cele două forțe, a atacatorilor unguri și a lui *Ahtum*. Pentru a face față situației, ducele avea nevoie de o organizare militară superioară. *Ahtum* dispunea de o armată, în frunte, probabil, cu *Chanadinus*, de garnizoane în cetăți și de oameni de pază în locuri mai importante. Izvoarele vorbesc de mulțimea ostașilor și sugerează chiar o ierarhie militară.

Textul din *Terdzüman* vorbește despre garnizoanele cetăților și despre faptul că *Chanadin* era chiar comandantul unei asemenea

---

18 E. Glück, *Ahtum*, p. 118.

19 Ibidem.

20 Ibidem, p. 121.

fortificații<sup>21</sup>. Demnitarul turc mai scrie că, în fața pericolului, stăpânul *Morisenei* a „unit și înarmat pe toți supușii săi”, sugerând că, alături de oastea obișnuită (a sa și a nobililor credincioși), i-a chemat la luptă pe toți bărbații în stare să poarte arme<sup>22</sup>. Menționarea cailor crescuți special, a hergheliilor de cai, presupune existența unei oști de cavalerie redutabile, alături de pedestrași.

Cele mai importante cetăți (de pământ și lemn) din țară erau *Morisena* (azi Cenad), consemnată în izvoare scrise, și Arad-Vladimirescu, cercetată arheologic. Cea din urmă este similară cu cetățile de la Dăbâca, Moldovenești, Biharea, Șirioara și Moigrad<sup>23</sup>. Alte cetăți, contemporane cu cele de mai sus Terdzüman menționează mai multe cetăți, nenumite – vor fi fost cele de la Feldioara, Frumușeni sau chiar Zarand<sup>24</sup>.

În privința organizării bisericești, reiese din izvoare că, în ducatul lui Ahtum, era dominantă confesiunea creștină de rit răsăritean, ducele însuși fiind botezat în acord cu acest rit. Centrul eclesiastic era, evident, *Morisena*, unde funcționa mănăstirea călugărilor basiliciți, închinată Sf. Ioan Botezătorul. Cum s-a văzut, chiar *Chanadin*, deși botezat după ritul latin, a organizat o nouă mănăstire, după victorie, cu ajutorul călugărilor ortodocși. La venirea lui Gerard ca episcop roman (după 1030), călugării de rit bizantin fură scoși din lăcașul lor vechi, care reveni noilor autorități bisericești, numite de rege (adică episcopul și călugării de rit apusean<sup>25</sup>). Viața monastică ortodoxă a continuat însă în aceste locuri. În secolele XII-XIII, până la invazia tătară (1241), sunt atestate vreo 13 mănăstiri (multe mănăstiri-necropolă) ortodoxe, ale unor familii de nobili, în zona Mureșului<sup>26</sup>. Din bulele papei Honoriu III, din 1216 și 1218, reiese organizarea și în părțile Aradului a unor mănăstiri ținând de vasta organizație monahală a Sf. Theodosiu. Ambele redactări ale bulei pomenite amintesc la *Tosani* sau *Rosani* o mănăstire cu bunuri „donate odinioară” de către *Glad* și *Manuel*<sup>27</sup>.

Viața creștină de tip bizantin din Banat a fost stânjenită prin implantarea creștinismului apusean, mai ales după înființarea la Cenad,

21 Ibidem.

22 Ibidem, p. 122.

23 M. Barbu, M. Zdroba, *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 28, (în continuare *Noi cercetări*).

24 E. Glück, *Ahtum*, p. 123.

25 I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 30.

26 E. Glück, *Ahtum*, p. 119, 124-125.

27 Ibidem, p. 125-126.

în 1030, a episcopiei catolice. Din *Legenda maior* reiese că Gerard și preoții săi rebotezau după ritul latin „mulțime de norod”, deși s-a exprimat și opinia că ar fi vorba doar de acea *reconciliatio*, adică de confirmarea unor creștini deja botezați<sup>28</sup>.

Despre apartenența acestor teritorii la jurisdicția bisericească superioară ortodoxă nu există informații sigure. S-ar putea ca mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din *Morisena* să fi avut rang de stavropighie, deoarece starețul său pare să dispună de autoritate mai mare și de atribuții mai multe decât era obișnuit<sup>29</sup>. În jurul Bizanțului, existau în acea vreme mănăstiri al căror stareț era hirotonisit drept episcop. Pe de altă parte, din diplomele împăratului Vasile II, din 1019-1020, reiese că între episcopiile subordonate mitropoliei de Ohrida (Macedonia) figura și cea de la Branicevo, având un centru episcopal la *Dibiscos*, asimilat cu *Tibiscos* (Timiș<sup>30</sup>). Însă dependența întregii biserici bănățene din acea vreme de scaunul Ohridei este greu de dovedit. Oricum, *Morisena* pare situată în afara unei astfel de dependențe.

Mai rămân de analizat și împrejurările internaționale în care s-a produs atacul ungar împotriva lui *Ahtum*. Creștinarea în masă a ungarilor, după exemplul ducelui lor *Vajk*, a mărit forța statului ungar, transformat în regat. *Vajk*-Ștefan (997-1038) a urmat o politică de uniformizare a structurilor din interior, de lichidare a vechilor autonomii tribale și de cucerire a unor teritorii din vecinătate, inclusiv a Crișanei de deal și de munte, a Banatului și Transilvaniei.

În această situație, aliatul firesc sau puterea protectoare a ducelui lui *Ahtum* era Imperiul Bizantin. Țaratul Bulgar, refăcut la 976, mai păstra pe la 980 alianța cu ungurii. Acest fapt era defavorabil formațiunilor politice de pe teritoriul României. Situația se schimbă în urma mării campanii bizantine începute în 1001, după care teritoriul controlat de bulgari intră sub dominația Imperiului Bizantin. În 1004, Vasile II cucerește Vidinul, după 8 luni de asediu, astfel că granița imperială ajunge la Dunăre, în vecinătatea Banatului. Se pare că în acest moment *Ahtum* devine confederat sau vasal al împăratului de la Constantinopol. În acest fel trebuie, probabil, interpretat pasajul din *Legenda mare* care spune că el „a primit autoritatea de la greci”

---

28 I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 61.

29 E. Glück, *Ahtum*, p. 127.

30 I. I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida și exarhatul Plaiurilor*, în *Analele Academiei Române*, M. S. I., s. III, tom 27, mem. 6, 1945, *passim*, (în continuare *Ohrida*); Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I-IV, Cluj-Napoca, 1971-1989, IV, p. 299, (în continuare *Voievodatul*); A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995, p. 129, (în continuare *Banatul*).



(*accepit autem potestatem a Graecis*), dacă nu cumva această autoritate se referea doar la înălțarea mănăstirii ortodoxe din *Morisena*.

După 1020, o dată cu orientarea forțelor bizantine spre teatrele de război din Asia Mică, planurile expansioniste ale Regatului Ungar revin în actualitate. Moartea împăratului Vasile II, supranumit Bulgaroctonul, în 1025, a favorizat și mai mult aceste planuri. În aceste condiții, *Ahtum* este lipsit de sprijinul efectiv al suzeranului său, dar, conform lui Terdzüman, se pregătește de luptă și trimite chiar iscoade pe teritoriul Regatului Ungar<sup>31</sup>. Demnitarul turc mai consemnează că Ștefan I era nemulțumit de pregătirile de luptă ale lui *Ahtum*, iar Legenda mare relevă hotărârea suzeranului ungar de a supune statul bănățean<sup>32</sup>. Probabil că atacul pecenegilor contra Bizanțului (1027) și moartea împăratului Constantin VIII (1028) l-au determinat pe Ștefan I să acționeze contra lui *Ahtum*. La 1030, Gerard era hirotonisit ca episcop la Cenad. Din izvoare reiese că între înfrângerea lui *Ahtum* și consacrarea episcopului a trecut o anumită perioadă de timp. De aceea, înclinăm spre opinia că expediția ungară contra ducatulului lui *Ahtum* a avut loc în 1028<sup>33</sup>. În ultima vreme, a fost readusă în discuție ipoteza datării conflictului dintre *Ahtum* și Ștefan I imediat după anul 1000 (prin 1004), fără ca argumentele să fie însă suficient de concludente<sup>34</sup>.

După 1028-1030, în ciuda morții lui *Ahtum*, a înființării episcopiei catolice și a instalării unui trimis regesc la *Morisena-Cenad*, lucrurile nu au apucat să se schimbe prea mult în Banat. Biserica de rit răsăritean a trecut pe plan secund, casa regală stabilind poziția privilegiată a bisericii romane și acordând acesteia importante donații. Pe când noile realități păreau să se consolideze, a intervenit moartea regelui Ștefan I (1038), după care au izbucnit în regat puternice lupte interne și s-au manifestat tendințe ale împăraților germani de a supune statul maghiar<sup>35</sup>. În 1046 a izbucnit o puternică răscoală a păgânilor și poate a celor de rit răsăritean, îndreptată contra bisericii romane. În timpul ei, au fost omorâți 3 episcopi (inclusiv Gerard) și mai mulți preoți și au fost dărâmate lăcașuri de cult<sup>36</sup>.

31 E. Glück, *Ahtum*, p. 130.

32 Ibidem.

33 Ibidem, p. 137-138.

34 Al. Madgearu, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, în *Banatica*, XII, 1993, nr. 1, p. 5-12, (în continuare *Contribuții*).

35 E. Glück, *Ahtum*, p. 139.

36 Gy. Györffy, *La Christianisation de la Hongrie*, în *Harvard Ukrainian Studies*, XII-XIII, 1988-1989, p. 73, (în continuare *La Christianisation*).

În aceste condiții, refacerea autorității regale și bisericești s-a produs anevoie, ceea ce a făcut ca restaurarea dominației ungare asupra Banatului de câmpie să se amâne pentru mai mult timp. Comitatul Cenad este atestat documentar pentru prima oară doar în 1197, semn că adevărata sa organizare se va fi produs relativ târziu. Banatul de deal și de munte, de la Severin până spre Poarta de Fier a Transilvaniei, a ajuns efectiv sub control ungar abia în secolele XIII-XIV și chiar și atunci la modul indirect, deoarece vechile instituții românești au continuat să funcționeze<sup>37</sup>.

Chestiunea etniei locuitorilor ducatului se pune, ca și în cazul formațiunii lui Glad, prin prisma mărturiilor din jurul anului 1000, a antecedentelor și a realităților din secolele următoare. În urma unei asemenea analize, prezența românilor în Banat, alături de alte etnii, este în afara oricărei discuții. Numele de *Ahtum* sau *Ohtum* este și el nerelevant din acest punct de vedere, cu toate că unii lingviști i-au stabilit o rezonanță turcică<sup>38</sup>. Botezul ducelui în ritul bizantin, coroborat cu această rezonanță a numelui, ar putea sugera vag o ascendență pecenegă a lui *Ahtum*, dacă nu cumva actul semnifică reafirmarea apartenenței ducatului la sfera politico-spirituală răsăriteană<sup>39</sup>. Cert este că antroponimicul *Ahtum* (ung. *Ajton*), ca și *Glad*, se reflectă copios în toponimie (*Ajton* în Caraș-Severin, fost *Ahton* la 1458; *Ajton* și *Ajtonmonostora* în Arad; *Ajton* în jud. Cluj, numit în 1345 chiar *Ahtum* etc<sup>40</sup>), semn că personajul a intrat în conștiința publică.

De altfel, originea numelui „ducelui” sau „principelui” bănățean nu are, cum s-a văzut, importanță. Importante sunt mărturiile despre organizarea și stadiul de evoluție al acelei țări din vestul și sud-vestul României actuale. În acest sens, *Ahtum*, descendent din casa lui *Glad*, conducea un regnum „foarte întins și foarte bogat”, independent de Regatul Ungariei, față de care manifesta o atitudine ostilă, vămuind pe Mureș plutele cu sare ce se deplasau spre Apus. Din acest motiv și din dorința de cucerire, suveranul ungar a decis atacarea lui *Ahtum*, deși acesta, înconjurat de mulțimea cavalerilor și nobililor săi, dispunea de mai mulți soldați decât însuși regele Ștefan.

---

37 Ioan-A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 67-68, (în continuare *Instituții*).

38 N. Drăganu, *Români*, p. 228.

39 A. Bejan, *op. cit.*, p. 129-130.

40 N. Drăganu, *Români*, p. 228.

Țara avusese o viață economică prosperă, la întretăierea unor importante căi de comunicație, structurile feudale erau în curs de cristalizare, iar organizarea religioasă urma modelul răsăritean.

După înfrângerea lui *Ahtum* (probabil în 1028) și întemeierea de rit latin (1030) la Cenad, începe instaurarea controlului ungar asupra Banatului, în fapt, o acțiune de cucerire armată și instituțională, întreruptă o vreme în urma crizei regatului din secolul XI, reluată ulterior cu intermitențe și încheiată, în linii mari, în secolul XIII. Vechilor structuri feudale românești, de influență romano-bizantină și bizantino-slavă, li se suprapun elemente ale feudalismului apusean, vizibile mai ales la nivelul elitelor, al administrației, al bisericii. Treptat, se organizează comitatele (Timiș, Cenad, Cuvin, Caraș, Zarand etc.) și Banatul de Severin, în cadrul cărora, sub forma districtelor, autoritățile regatului sunt silite să recunoască vechi formațiuni locale românești, alcătuite din cnezate și voievodate. Aceste districte, circa 35 cunoscute în evul mediu, au conservat cadrele de viață tradițională, au limitat imixtiunile străine, au impus, pentru cel puțin opt dintre ele, codificarea vechilor libertăți sub formă de privilegii, au păstrat ideea de „țară românească”, într-un cuvânt, au perpetuat în timp specificul civilizației românești, cristalizate în a doua jumătate a mileniului I<sup>41</sup>.

\* Ioan-Aurel Pop: *Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Editura „Presa Universitară Clujeană”, Cluj-Napoca, 1997, p. 122-134.

*Morisena* nr. 1-2016

---

41V. Achim, *Districtele medievale românești de pe valea superioară a Begheului*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXX, 1990-1991, p. 23-35; A. Bejan, *op. cit.*, *passim*.

## **Viața Sfântului Gerard de Cenad\***

Gerard, venețian de neam, din cetatea Veneției, născutu-sa în palatul unei familii de patricieni. Tată său, fiind între cei mai de seamă cetățeni și iubit de toți locuitorii cetății, avu bun renume, vestit până departe. El luă de soție o femeie din aceeași cetate, cu o creștere aleasă, învățată de părinții ei cu frica lui Dumnezeu și mai presus de altele prin pomenile și faptele sale bune, făcând pomeni și aprinzând zilnic lumânări, ori ea însăși, ori fetele din casa ei. Tatăl ei, care era un om bogat, chema la masa lui și-i ospăta pe preoți, clerici, prieteni și vecini în chip mărinimos. Ci într-o zi grăi către soția sa: Femeie, ai încredere și roagă-te lui Dumnezeu și sfânta lui Născătoare să ne dea un moștenitor; că trecuse mult timp de când nu putuseră avea copii. Și trecând trei ani, primiră feciorul pe care-l ceruseră, în ziua fericitului mucenic Gheorghe, care fiu fu de aceea botezat Gheorghe. Fu acesta iubit foarte de părinții lui care-l creșteau; și când fu de cinci ani, începură să-l chinuiască frigurile. Care lucru văzând părinții lui, îl închinară cu daruri sfântului mucenic Gheorghe, ducând copilul la mănăstirea lui, ca să dobândească în fața starețului și monahilor sănătate. Și însănătoșindu-se la rugăciunea lor, fu înveșmântat în rasă. Petrecând el cinci ani în școlile călugărilor, se minună dascălul său de priceperea înțelepciunii sale, că întrecu pe cei ce veniseră înaintea sa.

Se întâmplă că, la porunca papei, toată creștinătatea luă crucea, pregătindu-se să meargă la mormântul Domnului din Ierusalim, ca să lupte pentru acel loc sfânt. Între aceștia, tatăl lui Gheorghe, oblăduindu-l milostivirea dumnezeiască, porni la drum și ajunse la sfântul loc fără supărare. Și fiindcă acolo oastea creștină se afla întru

rugăciune, așteptând ajutorul dumnezeiesc, mulțimea localnicilor, încrezându-se în tăria lor, multe ocări aruncară asupra oștirii creștine, încrezându-se în puterea armelor și socotind că prin ajutorul lui Mahomed vor învinge pe creștini. Și întâmplându-se că, dobândind biruința, creștinii se întoarseră cu bucurie, tatăl lui Gheorghe, așa cum dorise încă acasă fiind, se învrednici să fie îngropat în Țara Sfântă. Care lucru vestindu-se mamei lui Gheorghe, plângând și jelindu-și multă vreme soțul, veni la zisa mănăstire și jelindu-și soțul spuse: Vai mie, Gerarde, cui i-ai lăsat acum copiii tăi? De aceea se îndreptă către păstorul mănăstirii, cu rugămintea să-i pună lui Gheorghe numele tatălui său, și de aceea se numi Gerard.

Iar ea, după ce-i găsi mireasă fiului său mai mic, Rinald, împlinind faptele-i bune, odihni în pace și fu astrucată în aceeași mănăstire, mai înainte zisă. Astfel, Gerard, sălășluind în zisa mănăstire, se îndrepta către Dumnezeu, iar nu către deșertăciune. Și nesocotind toate cele ce sunt ale acestei lumi, se grăbea cu osârdie să îndeplinească cele ale feței îngerești pe care o înveșmântase și făgăduiala făcută lui Dumnezeu. Pentru aceasta, intrând în tagma shimei monahicești, la toate



**Sigiliul capitolului din Cenad.**

poruncite lui de către stareș arăta ascultare fără șovăire. Și ajungând la o vârstă mai deplină, toți voră să-l pună în slujba de prior, întru care hălăduind fără ponos, fu întru pildă celorlalți frați de ascultare mănăstirească, că cea de a opta treaptă a smereniei, care poruncește să fie aleasă viața chinoviei, o împlini nu numai cu purtarea sa, ci încă, pe cât îngăduia părintele său duhovnicesc și îndemneau pildele celor drepți, pe toate sârguia să le împlinească.

Astfel, în toată vremea, în afară de zilele de praznic și de duminici, în care este obicei să se lungească și cântările și citaniile pavecerniei și altor ceasuri, se înveșmânta în rasă aspră, și astfel petrecând se pedepsea, fără a nesocoti vreodată slujbele pe care i le porunca obștea. Îndreptându-și mintea cu tot dinadinsul asupra cuvintelor proorocilor și vorbelor lor de dreaptă învățătură apostoli, cerceta cu osârdie lămuririle lor. Nimeni vreodată nu l-a văzut

vorbăreț, ori trândav, ori bețiv, ori trecând sub tăcere ceva, fără dreptate și adevăr. Spunea dară: Mai bine este să te mânie, decât să calci adevărul, trecându-l sub tăcere. Iar de-l vedeai cândva mâniat, îndată se întorcea întru sine. Și așa rămase la mănăstire, ținându-se de învățătură în toate zilele cât purtă povara acestei lumi. Ci într-o bună zi, pe când starețul său, Gillerm, era în mijlocul obștei, spuse: Iubiți frați, trebuie ca să tragem la învățătură pe câțiva dintre voi, pe care-i veți găsi mai vrednici, ca să culeagă roada științei, ca nu cumva tagma părintelui nostru Venedict să sufere pagubă întru știința cărților. Și fură aceste vorbe pe placul fraților și orânduiri pe Gerard și pe Sirdian, pe care, dându-le cele de trebuință pentru cheltuială, îi trimiseră la Bologna, unde în chip vrednic și bun se învățară întru științele grămăticiei, filosofiei, muzicii și canoanelor și toate celelalte științe și meșteșuguri ale cărților. Iar într-al cincilea an, fură chemați înapoi, aducând cu ei cărțile acelor științe.

Murind starețul mănăstirii, magistrul Gerard fu ales el stareț, care lucru nevoind să-l primească, frații din obște îl mustrară, ca pe un neascultător și-l puseră stareț, chiar fără voia lui. În vremea cât cârmui zisa mănăstire, se arată prin milostivirea dumnezeiască spre pildă tuturor fraților, că toate cele care le socotea a fi potrivnice rânduielii, se ferea să le facă. După câțiva ani, vreme în care cârmui mănăstirea, vrând să se ducă la mănăstirea sfântului Ieronim din Vitleem și să vadă locul cel sfânt pe care Hristos l-a slăvit prin hălăduirea lui, încercă să lepede sarcina de care se învrednicise, care lucru de îndată ce-l arătă fraților, unora le fu cu vrere, altora însă plecarea părintelui lor le pricinui adâncă durere și neliniștea cugetului.

Și pornind la drum, urcă într-o corabie negustorească din Zadria și purcese pe mare cu tovarășii săi. Și li se pricinui lor mare greutate de a pluti pe mare, din pricina vântului celui împotriva și a furtunii mării, trebuind să se aciuiască la o mănăstire, întru care se întâmplă să sălășluiască domnul Rasina, starețul mănăstirii sfântului Martin, vechiul său prieten. Și se întâmplă că, neputînd înainta din pricina furtunii, fură siliți să rămână acolo toată vremea păsimesilor, ceea ce necăji foarte pe domnul Gerard, a cărui supărare văzînd-o Rasina, spuse: Nu te întrista doamne Gerarde, de necazurile drumului tău. Voia lui Dumnezeu este ca așa să fie; cît vei petrece cu mine, voi da cele de trebuință pentru hrană ție și tovarășilor tăi. Ci te întreb, ca să-mi răspunzi după înțelegerea științei tale, că ești dascăl în Italia și starețul Guillerm de aceea te-a trimis la învățătură, ca să te faci învățător fraților tăi, de unde întorcîndu-te, te-ai făcut stareț și tuturor

le-ai fost pe plac, din copilăria ta, iar acum, părăsind un loc așa de vrednic și lăsându-ți frații cuprinși de durere, te grăbești să ajungi la un neam necunoscut. Ori te-a sfătuit careva să faci așa? Iar acela: Nimeni, răspunse. Și grăi: Dacă nimeni, atunci nu e lucru cu folos, iar dacă totuși a fost cineva, înseamnă că trebuie a crede că este lucru cu folos, căci nicicînd n-am citit despre vreun monah chinovit să se fi dus la Ierusalim pentru așa ceva, ci numai cei care umblă de colo, colo. Ci această cale, de a se război pentru Țara Sfintă, este hărăzit mirenilor, iar monahilor alta, pe care frăția ta o știe. Acolo numai cruciații trebuie să lupte, iar acolo vor ponoslui iudeii pe Născătoarea Mîntuitorului nostru, cu tine de față, care lucru nu-ți va folosi ție să-l auzi. Ci nu socoti că voi să te cert, numai atîta adăugînd, că să-ți iei seama și să cugeți întru mintea ta, de faci bine, au ba. Iar el roșindu-se la față zise: Cum va fi voia cerului, așa să se facă, amintindu-și de slova evangheliei: Nici un fir din capul vostru nu se va clinti.

(6) Trecînd dar zilele păresimilor, grăi starețul Rasima: Doamne Gerarde, ce-ai cugetat? Ci nu te rușina de drumul pe care ai vrut să-l faci și deschide-ți inima față de mine. Știu dară că vrei binele, iar nu răul și că ceea ce omul cîndva dorește, în anume împrejurare se poate schimba. Și răspunse: Toate cele cîte mi le-ai zis pînă acum, și mai cu seamă acea slovă pe care ai arătat-o la urmă, care prea adevărată este, le-am cîntărit și să știi cu adevărat că inima mea este îndoită. Și-i spuse Rasina: Dacă este îndoită, înseamnă că bolește, iar bolnavilor li se cuvine leacul cel deplin. Crede, doamne Gerarde, că-ți sînt prieten credincios și dă-ți seama că ți-am spus adevărul. Iar el a zis: Prea bine. Și grăi starețul Rasina: Iată, te duci la Ierusalim ca să propovăduiești sarachinilor și iudeilor.

Iar de ți se va întîmpla să ți se strice corabia pe mare, te vei duce la fund cu știința ta cu tot, că nu ești prorocul Iona ca să poți rămîne trei zile în pîntecele chitului. Primește dară sfatul meu, ca să îndreptezi cugetele necredincioșilor stăpînite de demoni, urmînd pilda sfinților apostoli, care lucru acum de mare trebuință este neamul ungarilor și nici că vei putea afla pe lume loc mai potrivit acum ca să dobîndești suflete pentru Domnul. Ci eu sunt gata să ajut întru toate frăția ta. Și zîmbind domnul Gerard se minună de spusele lui, că nicicînd nu cugetase întru inima sa să propovăduiască și să îndrepte pe unguri, pentru care Rasina străduia să lucreze cu atîta osîrdie. Hotărî dar întru sine domnul Gerard să primească sfatul starețului Rasina.

(7) Urcînd astfel împreună în corabie, veniră la Zabria, unde, orînduind cele de trebuință pentru hrană, și punînd cărțile pe măgarii

lor, luară o călăuză cu sine, pe nume Crato, care știa drumurile și potecile acelor locuri, ce-i duse, la porunca stăpânului său, pînă la Engat, unde luînd altă călăuză, zisul Crato se îndreptă către răsărit. Ajungînd apoi la Pécs, la domnul episcop Maurus și poposind ei acolo, la stăruința episcopului, se întîmplă că domnul Anastasie, starețul din Varaždin, să vină atunci la Pécs, fiind primit de acel episcop. Iar starețul Anastasie aflînd din spusele episcopului că a sosit din Italia un cleric atît de însemnat, veni repede la el, în casa unde stătea deoparte, și stînd cu el de vorbă, văzu, atît din spusele sale înțelepte, cît și din felul său de a se purta, că e un om cu frica lui Dumnezeu. Petrecîndu-se acestea, în ziua următoare venind episcopul Maurus, împreună cu domnul stareț la casa unde era găzduit, îi dădură mîngîierea iubirii frățești. Și vorbind ei în de ei grăi starețul Anastasie: Din voia lui Dumnezeu, venind noi în vremea acestui cinstit crai în această țară, am fost cei dintîi care am propovăduit poporului cuvintele Domnului, iar acum, deși nu suntem vrednici, tu ai fost făcut episcop, iar eu stareț. Ci socotesc că domnul Gerard a venit cu aceeași năzuință. Să-l urcăm dar în căruța noastră și să-l ducem la craiul, care îl va primi ca pe un dar al nostru, că ne-a poruncit să-i primim pe toți cei care vin, iar pe cei ce-i vom afla potriviți, să-i ținem pentru el. La acestea a răspuns episcopul zicînd: Tu, zise, părinte, știi că din ziua cînd sfîntul Adalbert, învățătorul nostru, a intrat în Țara Ungurească și a învățat pe acest crai, care era copil încă și l-a crescut pînă la vîrsta tinereții sale de azi, știm că face bine la toți cei ce locuiesc cu dînsul. Ci nici munca noastră nu fu fără roade, că pe cei care mai înainte îi vedeam că se închină bozilor, acum îi vedem crezînd din toată inima în Isus Hristos.

Și nu credem că s-a întîmplat vără voia lui Dumnezeu că domnul Gerard a venit în acest ținut după atîtea primejdii, ci Domnul Isus l-a adus la noi, pentru a afla nu numai mila craiului lumesc, ci și a împăratului cel veșnic. La care Gerard, plecîndu-și capul, răspunse cu smerenie, zicînd: Să vă dea binele Dumnezeu cel atopoternic, cinstiții mei părinți și stăpâni, pentru dragostea căruia lucrați, iar pe mine, cel necunoscut vouă, îl iubiți cu dragoste frățească. Ci pentru că iubirea străluce mai cu seamă la nevoie, nu voi să vă ascund din ce pricină am venit în acest ținut. Aveam dar voința să slujesc Ziditorului meu în țara unde el însuși s-a supus robiei, ca să mîntuiască pe toți. Hotărîsem astfel să trec marea, ca să văd locurile sfinte, dar împiedicîndu-mă vînturile cele împotriva, nu putui îndeplini dorin-



ța mea. Ci îndemnându-mă starețul Rasina, îmi îndreptai calea către Dunăre și acolo hotărîi să ajung, cu ajutorul vostru. Iar ei îi răspunseră: Leapădă-te, Gerarde, de acest gând și nu te lăsa dus de asemenea cugetare. Ci voința lui Dumnezeu te-a adus aici, iar unde este voia lui Dumnezeu, acolo toate sînt bune, că la cărțile fericitului Ieronim, ce sînt scrise la Ierusalim, toți suntem părtași. Tu dară scrie, învață, propovăduiește și mîntuiește în Ungaria, cît este vremea de a lucra. Iar episcopul Maurus ținu la sine pe domnul Gerard de la ziua Aflării Sfintei Cruci pînă în ziua apostolilor Petru și Pavel, la care praznic domnul Gerard propovădui poporului despre această slovă: Aceștia sînt oamenii milostivirii. Și starețul din Varaždin, chemat de episcop, fu la acel praznic, care sfirșindu-se, luă cu sine pe Gerard și-l ținu la Oradea pînă în ziua sfîntului Venedict, în care ținu poporului predică asupra slovelor: Dreptul va da roadă ca și crinul; iar Maurus așijderea fu de față. Cunoscu dar episcopul că Gerard știe să vorbească frumos și zicea că din ziua în care încep să se răspândească cuvîntul lui Dumnezeu în Ungaria, nu s-a mai văzut așa un cleric în acea țară. Iar el era mereu cu gândul la Ierusalim.

(8) Și se întîmplă că, venind fericitul crai Ștefan la Alba, ca să sărbătorească praznicul fericitei Fecioare din fiecare an, era atunci obiceiul să se strîngă toți stareții și episcopii, ca să fie împreună la sfîntul praznic. De aceea episcopul Maurus și starețul Anastasie, luînd cu ei pe domnul Gerard, veniră în acea zi de praznic la craiul, în Alba. Și la ceas potrivit i se închinăra craiului. Și văzînd craiul pe Gerard, zise încet episcopului: De unde veni la noi acesta, că-l văd om cu teamă. Iar episcopul răspunzînd zise: Grăbitu-s-a să vină din cetatea Veneției la Ierusalim, și este un cleric de seamă. Iar craiul spuse: Și de ce să nu rămână cu noi aici, că este slujitor al lui Dumnezeu și noi încă suntem robii lui Dumnezeu? Cum ar putea dar să afle țară mai bună decât aceasta ca să slujească lui Dumnezeu? Nu-l lăsați să plece, ci să mai aștepte puțin, pînă cînd, cu ajutorul lui Dumnezeu, îl voi birui pe dușmanul meu Achtum și-i voi da cetatea Mureșeană, ca să fie sfințit în ea episcop. A doua zi chemîndu-l craiul la sine îi spuse: Bine ai venit, zise, om bun, ci Dumnezeu să-ți dea bine și mai departe. Iar acela, îndoindu-și genunchii și închinîndu-i-se craiului, spuse: Am venit la măriă ta și sînt hagiul, că vreau să merg la Ierusalim și am cu mine tovarăși care pogoară cu mine pe Dunăre. Iar craiul îi zise: Leapădă-te, grăi, om bun, de această hotărîre a ta și rămîi cu noi și-ți va fi bine. Mai degrabă propovăduiește aici norodului meu, întărește pe credincioși în credința lor, îndreaptă pe necredincioși, stropește

răsadurile cele proaspete și-ți voi da puterea de a propovădui în țara mea și-ți voi mai da călăuze care să te slujească zi și noapte. Tu numai deschide-ți gura și grăiește și seamănă în inima acestui norod sămînța vieții. Nu te mai duce la Ierusalim, că nici nu-ți voi da voie. Iată, ți-am dat astăzi episcopatul cetății Mureșene. Auzind acestea, iarăși i se închină și de atunci înainte se chemă Gerard episcop ales. Care făcîndu-se, i se rupse inima și se frînse piedica voii lui de mai înainte și ceea ce de multă vreme hotărîse să facă, lăsa acum deoparte

(9) Venind dar sărbătoarea fericitei Fecioare, Gerard, pregătindu-se, adică luîndu-și ca talmaci pe Conrad, prepozitul Albei, urcă în amvon ca să predice asupra cuvântului: Femeie înveșmântată la soare; și începu să provăduiască norodului. Nu fu scriptură din care să nu fi adus pildă, privind și craiul și norodul și minunîndu-se toți creștinii de atîta mîngîiere a cuvintelor dumnezeiești, pentru care lucru craiul îl prețui foarte. Trecînd praznicul și fieștecarea întorcîndu-se la ale sale, craiul ținu pe Gerard la sine, dîndu-i pază și petrecere plăcută în palatul său, punându-l multă vreme ca dascăl fiului său Emeric, herțegul. Și se întâmplă că, văzîndu-l pe fericitul herțeg Emeric cum sporește întru virtute și biruiește pe dușmanul neamului omenesc, cu ajutorul lui Hristos, fugind de zarva lumii, se îndreptă într-o pustie, numită de norod Bél, unde vreme de șapte ani încheiați hălădui întru postire și rugăciune și veghe, stînd pe loc neclintit și clădindu-și o chilie, în care alcătui și scrise cărți cu mîna lui. Iar într-o zi, pe cînd scria, și din prea adîncă a lui cugetare începu să ațipească, veni o ciută cu un ied al său și se culcară amîndoi lîngă el pe pămînt. Și iată că năvăli asupra-le fugind de lup un cerb, iar ciuta fugind, lăsa lîngă acest ales al Domnului iedul său, care vrînd să se ascundă, vîrsă pe jos cerneala cu care el scria, și-l urmă în casă și, hrănit fiind cu pîine, nu mai vru să se despartă de el. Iar altădată, sfîntul Gerard, purtând o povară, află în fața ușii un lup, pe care văzîndu-l rănit, îi deschise ușa, iar lupul intră la el. Și lăsând povara jos, lupul se culcă pe jos la picioarele sale și nu se ridică, pînă ce nu se vindecă. Iar din acea zi, atît iedul, cît și lupul rămaseră acolo și ieșeau pe ușă la câmp și se hrăneau și nu se tulburau unul pe celălalt.

(10) În zilele acelea era un domnitor în cetatea Mureșului, pe nume Achtum, puternic foarte, care fusese botezat după credința grecească în cetatea Vidinului, și se fălea foarte în tăria și puterea sa. Și avea șapte neveste, că nu era încă îndeajuns de întărit în credința creștinească. Iar craiului Ștefan nu i se închina, încrezîndu-se în mulțimea ostașilor și nobililor săi, asupra cărora avea putere. Avea

așijderea mulțime nenumărată de cai neîmblânziți, în afara celor pe care-i aveau herghelegiile săi în grajduri să-i îngrijească. Ci avea turme fără număr, care aveau toate păstori anume, asemenea moșii și curți. Și cotropise stăpînirea asupra sării crăiești ce era trimisă în jos pe Mureș, punând la schelele aceluia rîu pînă la Tisa birari și străji și așeză toate sub birul său. Ci primind de la greci putere, ridică în zisa cetate a Mureșului o mănăstire întru slava fericitului Ioan Botezătorul, punînd acolo un stareț și călugări greci, după rînduiala și obiceiul acelor. Îi era închinată astfel aceluia om țara de la rîul Criș pînă la părțile Ardealului, și pînă la Vidin și Severin, care toate se aflau sub puterea lui, încît ostașii lui erau mai numeroși decît ai craiului, pe care-l nesocotea. Și era un oștean foarte vrednic de cinste, pe nume Chanadin, care întrecea pe ceilalți în rang și care fusese pus de acela deasupra celorlalți. Acesta, fiind învinuit în fața domnului său cu mare învinuire, cum că ar fi cugetat să-și omoare domnul și ar fi pîndit vreme potrivită ca să-l dea pierzării, uneltind în taină, află de asta și Chanadin. Și fugind în taină, veni la craiul, pe carele craiul îl trase de partea lui Hristos, botezîndu-l. Vrînd dar să-i încerce credința, ispitind tainele domnului aceluia, înțelese că nu fugise la el cu vicleșug. Și cunoscînd credința și statornicia lui, grăi către fruntașii săi: Gătiți-vă de luptă împotriva dușmanului meu Achtum, și să apucăm țara lui. Întru care spuse, încât ispiti pe Chanadin, ca să-i încerce mai mult credința. Și auzind acestea Chanadin, se bucură foarte. Și mai spuse grăind craiul: Alegeți dintre voi un om care să vă fie căpetenie în luptă. Care răspunzînd grăiră: Ci nimeni nu poate fi mai vrednic decît Chanadin; pe carele îl făcură căpetenia lor. Răspunse Chanadin: Cum fu pe placul domnului meu, astfel mă făcu nou creștin între creștini și iarăși botezat fiind, voi să intru în luptă nouă, gata să mor ori să trăiesc cu voi împreună. Haidem dar să luptăm împotriva dușmanilor domnului meu craiul. Iar vorba sa plăcu tuturor. Adunînd astfel oastea, ieșiră cu toții la război și, trecînd Tisa, porniră luptă cu Achtum și oastea lui. Și se făcu zarvă mare și larmă și ținu războiul pînă la amiază și căzură răniți de amîndouă părțile mulți. Iar oastea lui Chanadin se ascunse fugind în desișurile din Küküner și în Szöreg și în tot ținutul Kanizsa pînă la Tisa, iar Chanadin în acea noapte tăbări într-un deal, care pe urmă se chemă Oroszlamos. Iar Achtum își așeză tabăra pe o cîmpie, anume Nagyenez, și iscoadele veghind de amîndouă părțile, alergau de ici, colo. Astfel Chanadin trecu noaptea fără să doarmă și se ruga de sfîntul mucenic Gheorghe să-i dea ajutor de la stăpînul ceresc,

făgăduind că, de-și va birui dușmanul, va ridica o mănăstire în locul unde îngenunchease, în cinstea lui. Și cum, din prea mare osteneală și trudă îl cuprinse somnul, îi apără în vis un chip de leu care, stînd la picioarele sale, îi zise: O, omule, de ce dormi? Scoală-te iute, sună din trâmbiță, ieși la răzoi și-ți vei înfrânge dușmanul. Și de îndată ce se deșteptă, i se păru că dobîndise putere ca doi oameni. Și adunînd oastea, le povesti visul pe care-l avuse, zicînd: După rugăciunea pe care, închinîndu-mă în fața Domnului și sfîntului mucenic Gheorghe, o făcui în astă noapte, mă cuprinse somnul și văzui la picioarele mele ca un leu care stătea și mă trăgea cu ghearele și zicea: Scoală omule, ce dormi, adună-ți oastea ta și ieși asupra vrăjmașului tău, care acum doar me și-l vei birui. Care lucru auzind, lăudară pe Dumnezeu, zicînd: *Kirie eleison, eleison Hristoase, Kirie eleison, Tatăl nostru.* Ieșiră dar la război fără zăbavă, așteptând prin hatîrul fericitului mucenic Gheorghe ajutor din cer, care li se făgăduise lor în chipul leului acela. Și în acea noapte năvăliră asupra oștii lui Achtum, care stătea pe cîmp și o făcură să dea dosul. Iar Achtum fu ucis pe cîmpul de bătaie de oastea lui Chanadin și, luîndu-i capul, îl trimiseră craiului și luară în acea zi dobîndă multă și se bucurară foarte, că pierise dușmanul craiului. Iar trupurile creștinilor care căzuseră în luptă le luară și le duseră la cetatea Mureșului și le îngropară în cimitirul sfîntului Ioan Botezătorul, în mănăstirea grecilor, că în acea țară nu era altă mănăstire în acele vremuri. Iar monahilor aceluia lăcaș le slujea a treia parte din cetate și Chanadin nu-i izgoni, ci îi lăsă să rămână, în starea în care-i aflase. Care lucru făcându-se, Chanadin luă cu sine pe starețul mănăstirii împreună cu vreo câțiva frați din mănăstire, veni în locul unde i se ivise leul, unde făcu semn, ca să îndeplinească făgăduiala făcută sfîntului Gheorghe. Și în aceeași zi găti oamenilor săi ospăț mare, apoi trecînd Tisa, veniră la craiul. Iar capul lui Achtum era atârnat deasupra turnului de la poarta cetății. Și văzînd craiul pe Chanadin, se bucură foarte, însă pe Gyula, tovarășul său, îl lăudă mai mult decît pe toți. Care lucru auzind Chanadin, grăi zîmbind: Dacă a adus craiului capul, de ce n-a adus oare și limba, de a ucis el pe dușmanul craiului? Minciună, grăise, dar, Gyula, arătînd capul, spunînd că el omorîse pe dușmanul craiului. Și fiind înfățișat craiului să-l vadă, capul, deschizîndu-i-se gura, se dovedi fără limbă. Iar Gyula, pentru minciuna lui, fu izgonit de la curtea craiului. Și Chanadin, scoțînd limba din punga sa, fu înălțat de crai, care-l făcu mai mare peste casa crăiască și casa lui Achtum. Și spuse craiul: Din acea zi înainte cetatea să nu se mai cheme a Mureșului, ci cetatea

lui Chanadin, iar pentru că ai ucis pe dușmanul meu din acel ținut, vei fi comitele lui și o vei numi după numele tău, ca să se cheme în veac ținutul Cenadului. După acestea venind Chanadin la locul unde i se ivise în vis leul, ridică mănăstire închinată sfântului mucenic Gheorghe, punând acolo pe amintiții monahi greci din mănăstirea fericitului Ioan Botezătorul, împreună cu starețul lor.

11) Și se întâmplă, după ce fericitul crai Ștefan văzu că țara sa era în liniște, fără războaie, că îl chemă din pustie pe robul lui Dumnezeu Gerard. Și venind la craiul și închinându-i-se după obicei, grăi către el craiul: Te-am supărat, omule al lui Dumnezeu, din pricina vremii nepotrivite, ci acum mi-e cu voie ca să pun episcopi în cele douăsprezece episcopate pe care le-am hotărât în țara mea. Și acum episcopatul care, socotesc, că ți se cuvine, ia-l. Ci pentru că acum nu avem sub ascultarea noastră clericii ce stau de obicei în preajma unui episcop, vom lua clerici monahi de la biserici și mănăstiri, care după rânduiala canoanelor bisericești ne vor fi de ajutor întru slujba dumnezeiască. Iar eu voi porunci comiților mei să ceară la vreme de la norod dijme în grâne, de care te vei folosi. Nu voiesc ca să rămână careva să nu le dea și nu vei suferi nici o lipsă întru cele lumești. Ci împlinește numai, întru ascultarea lui Hristos, cele ce țin de slujba ta, botezând, propovăduind și trecând de partea lui Hristos pe necredincioși. Și așa s-au adunat, după porunca craiului, monahi din felurite mănăstiri, din Oradea doi, Ștefan și Anselm, din Zala doi, Conrad și Albert, din Bel doi, Crato și Tazlo, din Pannonhalma patru, Filip, Enric, Leonard și Koncz. Aceștia zece erau preoți, oameni învățați, pe care comitele Chanadin îi puse în carul său și-i duse în eparhia Cenadului, mai întâi la Oroszlamos, unde zidi mănăstire în cinstea fericitului mucenic Gheorghe. Și sfinți locul, făcu praznic mare pentru episcop și frați, pe care-i răsplăti și cu multe daruri. De acolo plecând, veniră în cetatea Mureșeană, unde erau călugări greci, care făceau slujbă după rânduiala și obiceiurile lor. Iar episcopul, sfătuindu-se cu comitele Chanadin, mută pe acel stareț grec cu monahii săi la Oroszlamos și dădu mănăstirea lor episcopului și fraților ce erau cu el, care locuiră acolo pînă ce fu gata mănăstirea fericitului mucenic Gheorghe. Și se adunau la el cei nobili au ba, bogați ori săraci, cerînd să fie botezați în numele dumnezeieștii Treimi, pe care el îi primea asemenea unor fii ai săi și-i chema să ospăteze la masa lui. Și mulți erau duși acolo de comiții pe care-i rînduise craiul și se botezau la mănăstirea sfântului Ioan Botezătorul. Și mulțimea de norod stătea la porți în cimitir, avînd merinde cu ei, și nu aveau răgaz cei ce botezau pe aceia, decît

noaptea, și erau multe de făcut. Totuși, răbdau în voie și cu liniște truda, pentru numele lui Hristos, întru care sîrguiau, iar episcopul propovăduia fără încetare cuvîntul lui Dumnezeu celor botezați.

(12) Între zișii monahi erau șapte cu știință de carte și tîlmaci iscusii ai graiului unguresc, anume Albert, Filip, Enric, Conrad, Crato, Tazlo și Ștefan, care propovăduiau și ei norodului cuvîntul lui Dumnezeu. Și ei udară cu apa slovelor celor sfinte toată țara Cenadului și făcîndu-se arhidiaconi, ridicară biserici în tîrguri și sate, iar norodul, deși era de curînd răsădit intru credință, asculta totuși cu luare aminte cuvîntul lui Dumnezeu, cugetînd la legea Domnului zi și noapte. Iar într-o zi veniră treizeci de oameni botezați de curînd la episcop, cerîndu-i să le ia el fiii, pe care învățîndu-i carte să-i facă clerici. Și primindu-i, îi dădu în seama dascălului Walther, dîndu-le o casă potrivită, ca să învețe științele grămăticiei și muzicii. Și după nu multă vreme propășiră îndestul în acele învățături. Care lucru văzînd nobilii și fruntașii, dădeau fiii lor zisului Walther să-i învețe, ca să se ispitească întru roada științei cărților. Aceștia fură cei dinții canonici hirotonisiți în mănăstirea fericitului Gheorghe, pe care episcopul îi creștea cu cea mai mare grijă, pentru că nu erau străini, ci băștinași, ca prin ei să poată mai mult să se înalțe biserica lui Dumnezeu. Așadar, la praznicul fericitului Ioan Botezătorul, făcîndu-se predica și dîndu-se binecuvîntarea, veniră la episcop vreo sută de oameni, cerînd să se sfințească locuri de biserică, pentru a căror evlavie episcopul se bucură mult și făcînd masă de ospăț, îi chemă și pe ei, împreună cu toți ceilalți care mai erau acolo, bogați și săraci. Și sculîndu-se de la masă, dăruiră episcopului daruri și bunuri și podoabe felurite, anume cai, boi și oi, scoarțe multe, iar femeile dădură inele de aur și mărgele. Iar episcopul le zise: Nu de aceea v-am chemat, ca să vă lipsesc de bunurile voastre. Doamne ferește, ci ca să ascultați cuvîntul lui Dumnezeu. Și cu toții i-au răspuns, zicînd: Pentru că te-am auzit azi, sfinte părinte, arătînd în predica dumnezeiască: Așa cum stinge apa focul, tot așa și milostenia stinge păcatul. Primește dară cele ce-ți dăruim, pentru numele lui Hristos, întru care ne-am născut a doua oară la viață. Și se întîmplă că episcopul ieși cu frații săi să-și străbată eparhia, ca să sfințească cimitirele celor ce voiau să ridice biserică, care-i primeau ca pe sfinții apostoli, făcînd ei minuni și arătînd semne de cele ce aveau a se împlini și primeau daruri făcute cu dragă inimă din cele pe care le aveau aceia. Iar zișii șapte monahi mergeau înaintea episcopului, propovăduind și botezînd norodul în toate locurile unde avea el să vină, prin carii nenumărată mulțime de credincioși venea

Ia Domnul, iar darurile primite de la aceia erau trimise în cetatea Mureșului. Iar episcopul se îngrijea foarte de școlarii cei săraci și de monahi și de oaspeți, la casa lui fiind duși copiii care erau dați la școală și atîta rîvnă arătau, că aveau nopțile ca zilele. Iar cei dinții treizeci de școlari erau de pe atunci învățați la citire și cîntare, domnul episcop hirotonisindu-i și făcîndu-i canonici. Trimitea totuși și soli peste Dunăre și aduna școlari, pe care adunîndu-i, îi făcea preoți și parohi pe la biserici. Ci alergau la dînsul nemți, cehi, leși, francezi și alții, pe care sfințindu-i, le dădea parohiile din eparhia sa. Iar dascălul Walther, văzînd că se înmulțesc școlarii, fiind împovărat de trudă, spuse episcopului: Nu mai fac față, zise, la atîta mulțime, ca să îndeplinesc amîndouă slujbele, adică și cîntarea și citirea. Trimite și adu un dascăl, fie de citire, fie de cîntare. Și trimise episcopul pe fratele Maurus să se închine craiului, poruncindu-i să intre și în școlile care erau atunci de seamă la Alba, ca să afle între școlari un învățător ori un dascăl și să-l aducă. Care venind la Alba și făcîndu-și datoria la craiul, intră în școli, unde era un neamț pe nume Enric, care era ajutor de învățător la copii, cu care vorbind, iar acela dîndu-i încuviințarea, luîndu-și cărțile veni cu Maurus la episcop, care-l primi cu mulțumire și-l puse dascăl de citire la copii, Walther învățîndu-i cîntul.

(13) Crescînd așadar numărul credincioșilor și clericilor, omul lui Dumnezeu ridica în toate tîrgurile biserici, iar mănăstirea cea mai de seamă, pe care o ridicase pe malul Mureșului, o numi scaunul Mureșan. Iar fericitul crai Ștefan o împodobi în chip vrednic cu zestre de daruri, în care mănăstire ridicînd un altar în cinstea Născătoarei de Dumnezeu, puse în fața lui o cădelniță de argint și luînd doi oameni mai înaintați în vîrstă, îi rîndui în slujba de a veghea în mănăstire ca să nu lipsească în nici un ceas mirosul de tămîie. Așijderea în fiecare sîmbătă episcopul, ca și la Adormire, își arăta acolo evlavia prin cele nouă citanii rînduite și cîntări anume. În aceleași zile făcea mai multe milostenii și pomeni săracilor, iar în celelalte, după ce împlinea ceasurile slujbei de dimineată și de noapte, obișnuia să vină cu alai de două ori la cinstitul el altar. Atîta evlavie arăta sfîntul întru cinstirea fericitei Fecioare, încît orice vinovat adus de oamenii lui și care cerea de la el îndurare pentru numele Maicii lui Hristos, auzind numele Mamei îndurărilor, îndată plin de lacrimi îi primea cererile și, ca și cum el ar fi fost păcătosul, cerea iertare de la vinovat. Ci numele ei, adică al Maicii lui Hristos, nu se rostește de neamul unguresc, care-i zic numai Doamna, de unde și numele dat de sfîntul crai Ștefan Ungariei, de familie a fericitei Fecioare. O, ferice pricepere a fericiților care zărind acest luceafăr al mării, își îndreaptă mersul vieții lor,

ca din îndrumarea lui să poată pluti pe valurile acestei lumi, hăul cel plin de apă al plăcerilor să-l ocolească și să afle limanul liniștii celei veșnice.

(14) Atîta era de sîrguincios întru bisericeasca grijă a mănăstirii, încît la vremea verii punea oale pline cu gheață în casa Domnului, în care ținea chiupul cu cel mai bun vin ce se putea găsi pentru a-l preface în sîngele Domnului. Spunea dară: Ceea ce prin credință se primește înăuntru, trebuie ca și pe dinăuntru să placă. Noaptea punea să odihnească în patul său un lepros și, luînd o secure, mergea singur la pădure, și punînd pe umerii săi mănunchiuri de lemne, ca să-și pedepsească trupul, adesea ușura truda slujitorilor nămiți de el. Iar cînd mergea dintr-un loc în altul, se folosea nu de cal, ci de o trăsură mică, în care stînd, recitea cărțile pe care, din porunca Duhului Sfînt, le scrisese. Se folosea deseori ca veșmînt fie de o rasă aspră, fie de straie din lînă flocoasă de berbec. Și, cum adesea se întîmplă sfinților, cînd fie din nebăgare de seamă a vizitiului, fie din alt ponos se lovea, porunca ca pe dată vinovatul să fie bătut cu biciul, ori legat în lanțuri, la care poruncă slujitorii dînd ascultare, dar neuitînd de blîndețea părintelui lor, pe drumul unde avea să treacă sfîntul părinte, legau de un par pe vinovat, și-i mînjeau spatele gol cu sînge de găină, ori de altă viețuitoare. Iar sfîntul venind, văzînd urmele nemilostivirii lui, sărea din căruță, se apropia de cel legat și-i săruta stîlpul, mîinile și brațele, legăturile și picioarele, făgăduindu-i daruri, dacă acel om avea să-l ierte. Și dacă ai fi fost acolo, omule, și ai fi văzut, desigur că ai fi spus că acel om al lui Dumnezeu, din atîta umilință și nevinovăție s-a făcut precum copilul acela, pe care Mîntuitorul l-a dat de pildă învățăceilor ca să-i urmeze umilința. Cu toate că el cîrmuia episcopia cu mare pricepere, avea și multă grijă de turma ce-i fusese încredințată. Ci oridecîteori fericitul crai Ștefan voia să îndrepte cu varga dreptății pe vreunul din fiii pe care-i avea, părintele îi apăra cu osîrdia îndurării și lacrimile milostivirii. Și se întîmplă odată că plecă la craiul ca să apere pe cineva. Iar într-o parte împădurită a aceluia ținut, potrivită pentru creșterea porcilor, era așezat un sat, unde fu ospătat la amiază. Acolo auzi pe la miezul nopții zgomot de rîșniță, pe care altfel nu o putea vedea. Și se miră ce va să însemne asta. Și îndată femeia care rîșnea începu să cînte. Și minunîndu-se episcopul, zise către Walther: Walthere, auzi cum sună cîntarea ungurească? Și rîseră amîndoi de cîntecul acela. Și cum rîșnița era urnită numai de mîna femeii, iar cîntarea suna mai tare, episcopul, stînd în pat și zîmbind, zise: Walthere, spune-mi ce cîntare este aceasta, care m-a făcut să las deoparte cititul meu. Iar acela: Astă cîntare este, zise, un cîntec, iar



femeia care cîntă, roabă a gazdei care ne-a primit, ce rîșnește grîul stăpînului său, că nu se află mori în ținutul acesta acum deloc. Iar episcopul îi spuse: Cu meșteșugul lucrează, ori cu truda ei? Spuse Walther: Și cu meșteșugul, și cu truda, fără vreun cal care s-o tragă, ci învîrtind-o numai cu mîna ei. O, minunat lucru, grăi episcopul, cum se mai hrănește și lumea aceasta, că de n-ar fi meșteșugul, cine ar mai putea răbda truda? Ferice femeie, zis-a, care fiind supusă altuia, atît de plăcută își face slujba cuvenită, pe care o face bucuroasă și fără să cîrtească. Și porunci să i se ducă destui bani.

(15) Se întîmplă că, după ce venise la craiul și-și încheiase cu bine treburile, că un blagorodnic fu învinuit de o mare vină la craiul și o mulțime de blagorodnici nici că putură să dobîndească iertarea lui, ci numai el o putu dobîndi. Iar în zilele cînd era la craiul, episcopi, stareți, nobili, preoți și clerici erau adunați acolo, care se minunau de purtările și sfințenia sa, laudînd pe Dumnezeu. Pentru mănăstirea fericitei Fecioare, unde-și alesese locul de îngropăciune, dobîndi atunci cinci sute de mărci de la domnul craiul, cu zece bucăți de purpură și cincizeci de bucăți de postav, iar de la crăiasă patru bucăți de purpură și tot atîtea de pînză subțire. Pentru trebuința (mănăstirii) sfințului mucenic Gheorghe făgădui o mie de mărci, pe care cît trăi le împlini în întregime, după făgăduială. Era astfel în obiceiul aceluia sfinț ca să nu îngăduie nici unuia din canonicii săi să doarmă în sat, în afara celor trimiși la drum. Ceilalți odihneau într-o casă. Iar dacă nu venea careva dintre ei la slujba de noapte, aceluia nu i se dădea în acea zi tainul. Nici unuia dintre ei nu i se dădea voie să meargă singur la vreo casă deocheată, că le spunea lor: Prin ce vă mai deosebiți de mireni dacă faceți acestea, decît prin tăierea părului? Cei care purtau în obște glugi de lînă purtau astfel în afara bisericii tichii rotunde.

Și pe care dintre ei îl afla fățîș vinovat, îl lipsea de tainul său. Iar el nîcînd nu-și schimbă veșmîntul călugăresc, pe care-l luase în copilărie. Se întîmplă astfel în acea vreme că comitele Chanadin avea un prins, care era dus pentru fărădelegea sa la spînzurătoare. Care scăpînd din mîinile celor care-l duceau legat, scăpă fugind în mănăstirea fericitei Fecioare. Iar ei alergînd după el, veniră pînă la poarta mănăstirii și-i grăiau: Bine de tine, vulpoiule, care ai scăpat din lațul pierzaniei și ai nimerit, cu blana ta de care vei fi lipsit, în groapă. De la care lucru se făcu rîset mare întru norod. Iar acel prins fu dat mănăstirii ca clopotar pentru toată viața sa. Iar în altă vreme, pe cînd acel sfinț părinte era în scaunul său și avea cu sine paracliseri care-i stăteau alături, doi monahi de-ai săi anume, se despărți de ei și rămase

singur în locul său de odihnă și porunci unuia din ei, grăind că, pînă în trei zile, să nu lase pe nimeni să intre la dînsul și nici hrană să nu-i aducă. Care lucru făcîndu-se, ieși în tăcere într-a patra zi și venind la locul astrucării sale, plîns îndelung cu capul acoperit. După aceea veni la locul de adunare, unde se strînseseră frații și cum stătu acolo, vorbi despre cursul vremii și între acestea grăi monahilor: Se va sfișia în două, zise, Ungaria și va ieși de sub jugul creștinătății, de la preoți pînă la mireni, iar truda mea și propovedania mea vor fi hulite, și cuvîntul lui Dumnezeu nu va mai fi primit. Clerul va fi micșorat, monahii fi-vor cu veșminte în felurite culori și vor sălășlui în felurite adunări, își vor părăsi sihăstriile și nu vor mai îndrăgi viața singuratică. Mulți dară vor căuta lauda oamenilor din sete de deșertăciune și vor fi de rîsul norodului, pentru nestatornicia și trufia lor. Acestea și altele, pe care sfîntul le-a proorocit despre sabia răzbunării asupra craiului Aba, toate s-au petrecut după proorocirea sa.

(16) Se întîmplă astfel, că după ce fericitul crai Ștefan adusese Pannonia la lumina credinței creștine, lăsînd-o sub oblăduirea fericitei Fecioare, în ziua Adormirii Maicii Domnului, slobozit de trup, trecu la odihna cea veșnică. După care Petru fu încununat crai, căruia toți frunțașii țării îi făgăduiră credință cu jurămînt, iar Aba, comitele palatului, gonind pe Petru, luă pentru sine cununa crăiască și curtea craiului. Și domnind acesta, așa cum a spus proorocul, sîngele atinse sîngele și păcatul se adause păcatului. Ci în sfîntele zile ale păsimesilor, cuteză să ucidă pe prea cinștiții săi sfetnici cu bîte și țepe, ca pe niște vite ori viețuitoare fără simțire. Și venind la scaunul Mureșan, la locul fericitului episcop Gerard să prăznuiască sfîntele Paști, trimițînd în ziua Învierii Domnului frunțași și episcopi la fericitul episcop, ca prin mîinile sale să se așeze pe capul său coroana crăiască, începu să-l cheme pe fericitul Gerard. Care împotrivindu-se și nevrînd să vină, episcopii care erau cu el încununîndu-l cu mare pohfală și alai de clerici și norod îl duseră în biserică. Iar omul lui Dumnezeu, pogorînd asupra-i Sfîntul Duh și înveșmîntat în stihar alb, urcînd în amvon purcese a muștra pe crai fără teamă pentru răutatea sa, zicînd: Rînduiala sfîntelor păsimesi este hărăzită păcătoșilor pentru iertare, iar celor drepti către răsplată. Ci tu, o, craiule, ai mînjit-o cu omorul săvîrșit prin sabie, iar mie mi-ai răpit numele de părinte, pentru că astăzi sînt lipsit de iubiții mei fii. Nici un fel de îndurare nu ți se cuvine așadar în această zi. Ci pentru că sînt gata să mor pentru Hristos, îți proorocesc cele viitoare. Iată că în al treilea an se va ridica asupra-ți

sabia răzbunării, care-ți va lua crăia dobândită de tine prin vicleșug. Și pe cînd prietenii craiului cu știință de carte se minunau de acestea, cercînd să apere pe episcop de mînia craiului, făcură semn tălmaciului să tacă, iar tălmaciul, de frica lor, tăcu. Iar părintele cel bun, simțind că tălmaciul tremură de teamă, purcese a-l ponoslui cu vorbă mare, zicînd: Teme-te de Dumnezeu, cinstește pe crai și spune cuvintele părintești. După aceea tălmaciul, silit fiind, spuse vorbele acelea. Care îndeplinindu-se, tuturor celor din Pannonia le arătară că omul lui avusese duhul proorociei, că prooroci și că mare răscoală va fi între acel popor, întru care spuse și că el va dobîndi cununa muceniciei.

(17) Mai trecînd de atunci cinci ani, și începînd alt răstimp de tot ațiția, începu și acea răscoală. Iar omul lui Dumnezeu întorcînd la credința lui Hristos tot ținutul Cenadului, sfîrșind biserica episcopală închinată sfîntului mucenic Gheorghe și mănăstirea fericitei Fecioare lîngă biserica alăturată a sfîntului Ioan Botezătorul, pentru locul său de îngropăciune și le făcu să fie înzestrate de sfîntul crai Ștefan în chip vrednic cu multe averi, plin de duh proorocesc ajunse într-al unsprezecelea an după moartea sfîntului crai Ștefan să fie mucenic într-acest chip. Că născîndu-se mare vrajbă între craiul Petru și unguri, ungerii trimiseră solie falnică la fiii lui Vasile, Endre, Bela și Levente, care erau din neamul sfîntului Ștefan, cerîndu-le să vină din Polonia în Ungaria. Și așa, Bela rămînînd acolo, Endre și Levente veniră în Ungaria. Și se strînse la ei toată mulțimea ungerilor, în cetatea Pesta, care, înflăcărâți de duh diavolesc, rugară ca să se dea voie la tot norodul să trăiască după datina păgînilor, să ucidă pe episcopi și pe clerici, să jefuiască bisericile, să se lepede de credința creștinilor și să se închine bozilor. Iar ei le îngăduiră dorințele inimii lor, ca să se ducă și să piară întru eresurile strămoșilor lor, că altfel nu voiau să lupte împotriva craiului Petru. Cel dinții între creștinați care închină bozilor fu cel pe nume Bacha, ce-și rase capul după datina păgînească și astfel cu toții făcură și închinare bozilor și începură a mînca carne de cal și a face și îndeplini toate lucrurile rele și nelegiuite, a ucide pe clerici și pe toți creștinii, a dărîma bisericile și a vesti prin crainici porunca lui Endre și Levente ca episcopii să fie, împreună cu clericii și cu monahii și creștinii uciși, iar pomenirea lor să se șteargă în veci și să se ia iarăși datina străbunilor noștri. Care lucruri auzind, sfîntul Gerard, Beztrid, Budi, Beneta și comitele Zonug, care se strînseră la Alba Regală cu o mulțime de creștini, ieșiră din Alba către Buda, ca să primească cu cinste pe Endre și pe Levente.

Și pe cînd zișii episcopi veniră în grabă la locul care se cheamă Dyod, sfîntul Gerard sluji în biserica sfîntei Sabina și propovădui norodului care era de față în chip vrednic, ca să-l înduplece, despre credința cea dreaptă și răsplata vieții celei veșnice. Iar la sfîrșitul predicii, izbucnind în lacrimi, astfel grăi: Frați și tovarăși ai mei episcopi, și toți ceilalți credincioși care sînteți de față, aflați că noi astăzi vom ajunge cu cununa muceniei la Domnul nostru Isus Hristos. Iar eu vă dau de știre despre taina lui Dumnezeu, care mi s-a dezvăluit în astă noapte. Văzui dar pe Domnul nostru Isus Hristos în poala prea sfîntei sale Mame Fecioara șezînd și chemîndu-ne pe noi, iar cu mîna sa ne întinse împărtașania trupului și sîngelui său. Iar episcopul Beneta venind la el, trase înapoi împărtașania Isus Hristos, de unde se vede că astăzi va fi lipsit de tovarășia muceniei noastre.

(18) După acestea fericitul Gerard îi îndemnă să-și mărturisească păcatele unul altuia și, ascultînd slujba, se rugară și încredințîndu-se de nădejdea fericirii celei veșnice, se împărtașiră bucuroși cu toții, apoi se îndreptară către schela Dunării. Iar fericitul Gerard, fiind mic de stat și cheltuindu-și toate puterile sale cu totul întru slujirea lui Dumnezeu, se sluji de o căruță. Și ajungînd la schela Pestei, iată că cinci nelegiuîți, Vata și părtașii săi, plini de diavoli cărora li se dăduseră, năvăliră asupra episcopului și tovarășilor și-i năpădiră cu pietre. Iar fericitul Gerard pe cei în care aruncau cu pietre fără ostioire îi însemna cu semnul crucii, asemenea celui dintîi mucenic Ștefan, fiind el cel dintîi mucenic în Pannonia. Și îngenunchind pe pămînt, strigă cu glas mare, zicînd: Doamne Isuse Hristoase, nu le socoti acest păcat, că nu știu ce fac. Iar ei văzînd aceasta, mai mult încă turbară și năvălind asupra-i, îi răsturnară căruța pe malul rîului și acolo trăgîndu-l din carul său, punîndu-l în căruță, îl aruncară în jos de pe muntele Krenfeld și, văzînd că se mai zbate, îl străpunseră în piept cu sulița, iar apoi trăgîndu-l pe o lespede, îi sfărîmară creierii. Și așa slăvitul mucenic al lui Hristos trecu de la necazurile acestei lumi la fericirea cea veșnică în anul Domnului o mie patruzeci și șapte. Iar Dunărea se revărsă mereu și nimeni nu putu spăla vreme de șapte ani sîngele de pe piatra pe care fu sfărîmat capul sfîntului Gerard, pînă nu fu culeasă de preoți piatra cu sîngele. Iar trupul sfîntului zăcu în acea zi unde fusese muceniei. Și Budi episcopul, lovit cu pietre, trecu la slava cerească, iar episcopul Bistrid fu rănit de moarte, părăsind a treia zi acest veac. Iar episcopul Beneta fu slobozit de herțegul Endre și comitele Zonug cu toată mulțimea și oamenii episcopilor, în afara episcopului Beneta, fură uciși. Iar într-acea zi atîția creștini fură omorîți, că numele lor îl știe numai îndurarea

lui Dumnezeu singur. Și așa fu împlinită proorocirea sfântului Gerard și cu adevărat se arată câtă sfințenie avu pe cînd trăia acesta, îndrăgit de Dumnezeu și dăruit de el cu multe. Era dar neprihănit, doctor în canoane, magistrul în sfînta teologie, purtînd din al cincilea an al vieții veșmîntul sfîntului Venedict, ba încă și învrednicit cu rangul episcopal, mucenic slăvit, cel dintîi din Ungaria, pentru sfînta biserică.

Iar în ziua următoare fu astrucat în biserica fericitei Fecioare din Pesta cu multă plîngere, în același veșmînt în care fusese mucenicit. Și orice olog îi atingea trupul ori culegea sîngele lui de pe jos, îndată se vindeca de toată slăbiciunea. Iar herțegul Endre fu încununat la Alba, poruncind tot neamului său, sub cuvînt de pedeapsă cu moartea, să se lepede de datina păgîneasă și să treacă la credința lui Hristos, și să viețuiască după poruncile sfîntului crai Ștefan, ceea ce s-a și făcut. Iar craiul, creștin evlavios foarte, ridică două mănăstiri, una la Tihany, iar alta lîngă Vișegrad. Și zăcînd șapte ani în pămînt, unde era îngropat, trupul sfîntului Gerard, episcopul Maurus de Cenad și Filip, starețul mănăstirii fericitei Fecioare din Cenad, pe care sfîntul Gerard încă în viață fiind îl pusese stareț la zisa mănăstire, merseră la craiul Endre cu mulțime de blagorodnici din episcopatul Cenadului, cerînd ca trupul fericitului mucenic Gerard, care era îngropat în biserița fericitei Fecioare din Pesta, să li se îngăduie a-l duce la scaunul Mureșului. Care cerere primindu-li-se, ajungînd ei la mormîntul sfîntului mucenic, minunat miros din mormîntul său ieși și trupul lui îl aflară strălucitor ca neaua, ca și cum ar fi fost mucenicit chiar atunci. Și luînd ei sfîntul trup, alergă mulțime de slăbănogi, orbi și ologi, care atingînd trupul ori haina lui cu toții se însănătoșeau și cum, nu putură pleca în acea zi din pricina mulțimii de norod, porniră noaptea, și înaintînd puțin, mîna unei femei strîmbe, care atinse trupul sfînt, pe loc se însănătoși. Pe lîngă acestea, caii ce trăgeau carul nu fură văzuți mîncînd ori bînd, trăgînd veseli, ca și cum n-ar fi simțit nici o greutate. Alergau din satele și din tot ținutul Cenadului oameni înaintea trupului, pentru ca cel ce-i adusese la credință să se învoiască a stăruii pentru ei pe lîngă cel Preaînalt. Și ajungînd la rîul Mureș, iar carul, după obicei, fiind cu trupul în corabie, toată mulțimea aceea nu putu urni corabia din loc. Și lepădînd ei vîslele din mînă, corabia așa de repede trecu rîul, că prin meșteșugul omenesc în nici un chip n-ar fi putut trece astfel. Acolo dar starețul Filip cu canonicii și monahii, înveșmîntat în straie episcopale, luînd sfîntul trup cu mare alai, îl duseră în mănăstirea fericitei Fecioare, pe care însuși cît trăia o ridicase ca loc de îngropăciune lîngă biserica sfîntului Ioan Botezătorul. Și se făcu ceartă între starețul Filip și canonici. Ziceau dar canonicii că trebuie să se îngroape în biserica episcopală. Iar Filip starețul grăia împotriva, că prin puterea apostolică, pe

care o dobândise sfântul pentru mormîntul său, trebuia să se îngroape în mănăstirea fericitei Fecioare.

Dar mai întîi canonicii ducînd sfântul trup la biserica sfîntului Gheorghe și nicicum nu putură să-l așeze, că nu îngădui să fie așezat în mormînt, în afara locului amintit, unde-și alesese locul de îngropăciune. Iar cei ce purtau racla, mergeau prin minune, urmînd fără voie ceea ce duceau. Și ajungînd la amintitul loc de îngropăciune, cei ce duceau trupul sfînt fură apăsați de atîta greutate, că, precum fiecare povestea mai apoi, de li s-ar fi întîmplat lor atare îngreuiere pe cale, ar fi lăsat trupul locului. Iar apoi, neputîndu-l îngropa din pricina mulțimii de norod, și nici putînd îndeplini slujba dumnezeiască în biserică vreme de cîteva săptămîni, făcînd sfat, făcură ospăț norodului și aceia strîngîndu-se la masă, starețul cu episcopul și monahii închizînd porțile îngropară cinstitul trup cu închinarea și cinstea cuvenită. Iar veșmîntul în care fusese ucis, avînd și gluga, care în alte locuri se zice zeghe, cămașă din lînă de cămilă, piatra pe care a fost strivit, gîrbaciul și nuiaua cu care-și pedepsea trupul, acestea toate le puseră deasupra mormîntului său.

(20) Un copil strîmb, dus fiind de părinții săi în schela Pestei, dobîndi sănătate sărutînd numai pe sfîntul mucenic. O fată nemțoaică, cu ochii tulburi, dobîndi sănătatea ochilor prin atingerea mîinii sale. Tot astfel și un năier, care din întîmplare își strivise vîslind degetele mîinilor, că se făcuseră încovoiate și strîmbe, venind cu mare durere și strigăt și vaiet la sfîntul trup, de îndată ce-l atinse, pe loc se vindecă. O fată, frumoasă la față, dar cu ochii plini de urdori, adusă de frații săi la trupul sfîntului mucenic, cum îl atinse cu mîinile, pe dată redobîndi lumina ochilor. În scaunul Mureșan, pe cînd zăcea încă în raclă, dădu vîzul unui preot pe nume Petru, care era chior. Și iarăși, o doamnă, soția comitelui Bech, care fusese una din nevestele lui Ach-tum, și pe care sfîntul însuși o botezase, pătimea de friguri rele. Care făcînd daruri veni la mormîntul lui și, de îndată ce sărută mantia sa, se însănătoși. Un copil, mușcat de șarpe și umflîndu-i-se trupul, pătimea foarte. Care fiind adus de părinții lui, nu mai simți nici durere, nici umflătură. O femeie care scotea cînepă din apă fu apucată de diavol și venind dimineața, stătu lîngă trupul sfîntului mucenic și îndată, slobozită de diavol, plecă. Un canonic al sfîntului Gheorghe, pătimind rău de podagră, se însănătoși după trei zile. Un țaran, care avea pe cap o broască rîioasă, nedîndu-i-se voie să intre pe poarta mănăstirii, pentru chipul groaznic ce-l avea, ci agățînd numai mantia sfîntului mucenic de un băț, o puseră peste broasca rîioasă, trăgînd-o în chip de cruce încoace și încolo, norodul stînd deoparte și căzu broasca pe jos și se

însănătoși țăranul. După aceasta, fiind adunat la un loc sîngele sfîntului mucenic și pus într-un vas, cu atingerea lui mulți bolnavi se vindecară.

Aceste semne ale vredniciei sfîntului mucenic ținură pînă în vremurile craiului Ladislau și ale domnului episcop Lavrentie, care cîrmui, al cincilea după sfînt, biserica sa. În vremea acestui sfînt crai se hotărî de către sfînta biserică romană ca trupurile sfîntilor care prin propovăduirea lor au adus la Hristos Pannonia să fie cinstite cu cea mai mare slavă. Venind dar trimisul scaunului apostolic, se făcu adunare a nobililor Pannoniei, iar trupul sfîntului mucenic fu canonizat de sfîntul crai Ladislau, în anul Domnului o mie șaizeci și opt, ducîndu-se de mîinile craiului și ale herțegilor și astrucat cum se cuvine, unde prin vrednicia sfîntului mucenic a strălucit pe deplin prin arătarea minunilor hărăzite de îndurarea Celui de sus.

(21) După aceea, în anul Domnului o mie trei sute șaizeci și unu, prea evlavioasa întru Domnul doamnă Elisabeta, văduva craiului Carol al Ungariei, strălucitul domn, pentru că se însănătoșise de o slăbiciune oarecare prin vrednicia sfîntului Gerard, acea doamnă, din evlavia pe care o avea către acel sfînt Gerard, lărgi cu alte zidiri mănăstirea celui om al lui Dumnezeu și o împodobi cu mai multe podoabe de preț și pahare. Pe lîngă acestea, făcu să se întocmească, pentru a cinsti rămășițele sfîntului, un mormînt din aur și argint cu minunat meșteșug. Asemenea ridică un mormînt cu altar înăuntru al acelei mănăstiri, unde în anul amintit așeză astfel rămășițele fericitului mucenic, că oasele mai mari puse să se așeze într-un sicriu aurit cu alte relicve de sjiñți, iar oasele mai mici, cu cămașa, gîrbaciul și gluga puse să se așeze în mormîntul cel de marmoră, de bine- cuvîntată pomenire. Care doamnă în anul Domnului o mie trei sute optzeci și unu trecu la Domnul și fu îngropată în Buda Veche, în mănăstirea de maici pe care o întemeiasă.

\*Reproducere din volumul „*Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*“, de I.D. Suciu și R. Constantinescu, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980. Materialul a apărut în limbile latină și română. Titlul original: *Legenda major. Vita Sancti Gerardi, Moresanae ecclesiae episcopi † 1046.*

Cenăzeanul nr. 2/2011, 3/2011, 4/2011, 5/2011, 6/2011, 1/2012, 2/2012, 3/2012, 4/2012.

**Ioan Popovici**

## **Prima școală din România**

Județul actual Timiș, ca dealtfel întreg Banatul, a avut învățământ organizat încă din primele decenii ale secolului al IX-lea. Se cade să o spunem cu mândrie că prima școală de pe teritoriul românesc a fost cea de la Cenad, întemeiată în jurul 1030.

Între anii 1002-1028, voievodul care stăpânea aceste ținuturi, Ahtum, a întemeiat la Morisena (Cenad) o mănăstire în care au fost



**Învățătorul Ioan Munteanu și copii. Colecția foto: Rodica Pitic.**



aduși călugări greci (!). O dată cu cucerirea maghiară, locul mănăstirii ortodoxe este luat de o episcopie catolică în frunte cu călugărul venețian Gerhard de Sagredo.

La Morisena ortodoxă trebuie să se fi găsit scrieri bizantine pentru că primul episcop al Cenadului citea în original unele lucrări



Scolari din Cenad în 1935. Colecția foto: Rodica Pitic.

teologice grecești a căror traducere latinească era abia cunoscută. De fapt, mănăstirea Cenadului a desfășurat o adevărată „școlire” mai mult duhovnicească, monahală, așa cum au procedat toate mănăstirile grecești (ortodoxe) din Banatul secolului al XII-lea și în veacurile următoare. O dată cu înființarea episcopiei, Cenadul devine un important centru urban, bisericesc, administrativ și judecătoresc. Gerhard inițiază la Cenad un adevărat învățământ superior, prelegerile sale inaugurând în jurul anului 1046 primul curs de filosofie scolastică de la noi din țară. Menționez că aceste prelegeri au avut loc înainte cu 30 de ani ca Irnerio să deschidă prima lecție universitară din Europa apuseană la Bologna (Italia).

Legenda Sfântului Gerhard ne arată că școala era condusă de șapte bărbați învățați dintre care conducător era un lector canonic. Școala a fost frecventată de circa 30 de elevi și îi pregătea să devină canonici. Pregătirea dogmatică, liturgică și canonică a viitorilor preoți era în sarcina episcopului. Această școală episcopală – în care viitorii

preoți erau instruiți și întreținuți gratuit – era limitată din punct de vedere intelectual la lectura textelor biblice și ale Părinților Bisericii.

Nivelul învățământului nu putea fi, pentru acele timpuri, decât modest: citit, scris, socotit, cunoașterea Bibliei, învățarea pe de rost a Psalmilor, câteva noțiuni de doctrină canonică și liturgică. Prin urmare, instrucția, proces strict al învățământului, era indisolubil legată de educația religioasă și morală.

În ceea ce privește regimul de viață al elevilor, acesta era foarte aspru, supravegherea era strictă și permanentă, recreațiile erau inexistente, disciplina, rigidă, iar pedepsele corporale, frecvente. Pentru o pregătire academică superioară, tinerii bănățeni se îndreptau spre universitățile apusene. Cei mai mulți proveneau din Timișoara, urmași de cei din Cenad, Lipova, Caransebeș etc. Cele mai căutate facultăți era Viena și Cracovia.

Școala din Cenad a fost distrusă în 1241 de hoarda tătară a lui Bugeac, dar ea va fi refăcută și va funcționa ca o instituție de nivel mediu în secolele XIII și XIV. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vestitul călător turc Evlia Celebi a trecut prin Cenad. Cu acest prilej a descris amănunțit cetatea și orașul „din afara cetății”, care avea 550 de case și era foarte prosper, cu mulți meșteșugari, negustori și cu... patru școli.

De-a lungul anilor, școala cenăzeană a dat adevărate „generații de aur” care, prin munca și inteligența lor au dus faima localității noastre pe tot cuprinsul patriei.

*Cenăzeanul nr. 1/1994*

**Gheorghe Anuichi**

## **Circulația monetară pe teritoriul Cenadului**

Vechimea comunei, ca și faptul că s-a aflat la confluența drumurilor europene, a făcut ca și circulația monetară să fie bogată și foarte variată în piese a căror vechime vine din negura vremurilor.



Astfel, prima monedă ca vechime găsită cert pe teritoriul Cenadului este un denar de argint emis de Vespasianus, care a domnit în perioada 69-79 e.n.

Evident, ulterior se regăsesc toți împărații romani, până la perioada bizantină. Aici se pot enumera: Domițianus (81-96 e.n.), Traian (98-117 e.n.), Hadrianus (117-138 e.n.), Antonius Pius (138-161 e.n.), Marc Aureliu (161-180 e.n.), Comodus (180-192 e.n.), Sever Alexandru (222-235 e.n.), Dioclețian (284-305 e.n.), Constans (337-350 e.n.), Teodosiu I (379-395 e. n. ).

Și Epoca Bizantină este bine reprezentată prin Iustinian I (527-565 e.n.), Mauriciu Tiberiu (582-602 e.n.), Focas (602-610 e.n.), Teofil

(829-842 e.n.), Constantin VII (913-919 e.n.) și Constantin IX (1042-1055 e.n.).

Urmează apoi o perioadă nefastă, datorită deselor războaie din Europa, când nu se prea băteau monede în zonă, dar nici în țările europene. Totuși, din această perioadă s-au găsit monede ungurești din perioada lui Ștefan cel Sfânt și Carol Robert, apoi monede emise în perioada lui Ioan Corvin (1444-1446) și, evident, primele monede turcești, începând cu Mahomed II (1443-1444), care se continuă cu altele, până la începutul sec. XX.

Cea mai bună perioadă pentru numismatică au fost secolele XV-XVII, când în Europa s-au bătut nenumărate monede, atât de imperii, cât și de țările mai mici.

Din această perioadă s-au găsit monede: suedeze – Cristina (1622-1654) și Carol XI (1660-1697), poloneze – Sigismund II (1548-1572), Ioan II Cazimir (1648-1688), alături de monede prusiene – Georg Wilhelm (1648-1688) și, evident, monede ungurești și chiar transilvănene – Ioan Sigismund (1559-1571), Gabriel Bathory (1608-1613) și Gheorghe Rakoczi (1630-1648).

Secolele XIX și XX sunt foarte mult reprezentate, atât prin monede austriece, ungurești, sârbești, rusești, din Țările Române, cât și din întreaga Europă.

Cu toate că în Cenad nu s-au găsit mari tezaure monetare, descoperiri spectaculoase de monede singulare sau în cantități mici s-au făcut, în tot acest răstimp, fie în urma unor săpături accidentale, fie săpând prin grădinile caselor sau la săparea șanțurilor.

Se poate conchide că, la un asemenea trecut ca al Cenadului, a existat și o circulație monetară pe măsură.

Marea majoritate a pieselor amintite se află în colecția autorului. Unele date despre modul cum au fost găsite le-am primit de la domnul farmacist Schiffmann Geza, actualmente emigrat din țară în Germania.

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2005*

Imre Henszlmann

## Excursie arheologică la Cenad\*



Statuia Sf. Gerard din Cenad.

Excursia a fost ocazionată de lucrările de construcție a bisericii parohiale din Cenad, începute la data de 4 aprilie 1868 și care au fost finalizate în luna decembrie a anului 1869.

Noua biserică aflată în curs de edificare este cu mult mai mare decât cea veche, pe care o înlocuiește; este construită în stil neogotic, folosind elemente din vechea bisericuță demolată; cu ocazia vizitei mele încă nu era finalizată.

Proiectanții nu au acordat importanță orientării bisericii spre răsărit, astfel că axa bisericii corespunde sensului de orientare a pieței centrale din Cenad, adică nord-sud. Intrarea, respectiv fațada principală, este orientată spre miazăzi, iar altarul se orientează spre miazănoapte, de aici rezultând faptul că s-a utilizat doar într-o mică măsură zidul de fundație al vechii biserici (care fusese orientată conform canoanelor bisericesti, spre răsărit).

---

\* Originalul în limba maghiară, cu titlul *Archaeologiai kirándulás Csanádra* a apărut în vol. VIII al cărții „*Archaeologiai közlemények a hazai műemlékek ismeretének előmozdítására*” („*Publicații arheologice*”), sub egida Academiei Maghiare de Științe, în anul 1871.

Am sosit la Cenad la sfârșitul lunii iulie a anului 1868, când vechea biserică era deja demolată, iar cea nouă avea zidurile ridicate la o înălțime considerabilă.



**Vechea biserică romano-catolică, înainte de dărâmare.**

Săpăturile arheologice erau deja finalizate, astfel că cercetările mele s-au bazat doar pe baptisteriul încă existent, câteva obiecte găsite cu ocazia săpăturilor, precum și pe procesul-verbal întocmit cu mare acuratețe de preotul paroh din Cenad, Killer Frigyes.

Mai jos voi reda conținutul procesului-verbal, nu înainte de a reproduce releveul bisericeții vechi și a altarului noii biserici (care se întrepătrunde cu aceasta, vezi fig. nr. 1). Desenul îi aparține domnului arhitect Brandeisz, cu mici modificări ocazionate atât de baptisteriul încă existent, cât și de măsurătorile efectuate de subsemnatul.

## **PROCES-VERBAL**

Întocmit în anul 1868 cu ocazia demolării vechii biserici romano-catolice și construirii noii biserici, cuprinzând vestigiile găsite ca urmare a săpăturilor.

La data de 4 aprilie 1868 s-a procedat la măsurătorile terestre privind terenul pe care urmează să se ridice noua biserică în memoria Sf. Gellert (Gerhard), pe cheltuiala Excelenței Sale Bonnaz Sandor, episcop de Cenad.

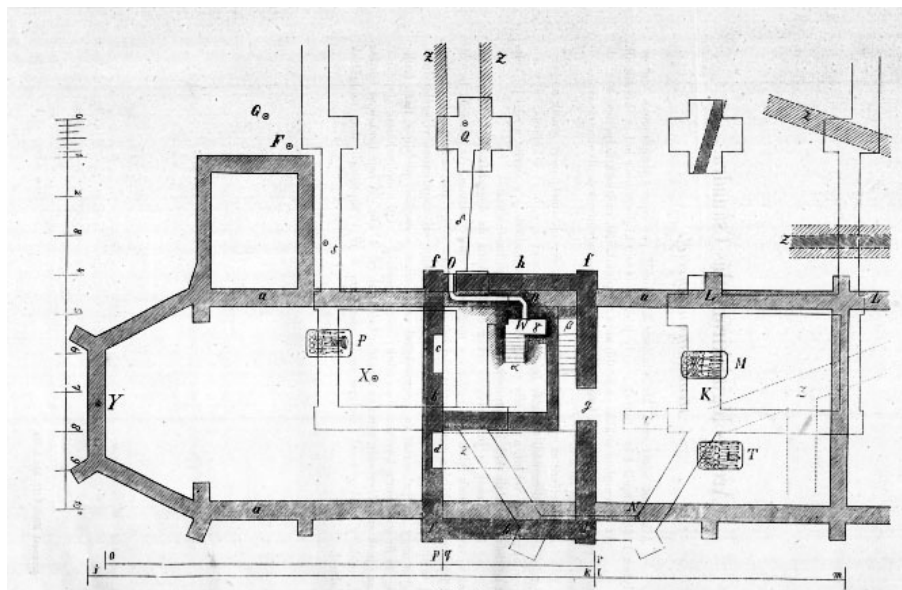


Fig. 1

La data de 6 aprilie 1868 s-au început lucrările de săpături pentru fundație.

La data de 16 s-a demolat zidul pe care se afla intrarea principală.

La data de 21 s-a demolat zidul principal din dreapta părții de răsărit.

La data de 22 s-a demolat zidul altarului.

La data de 23 s-a demolat zidul principal din stânga părții de răsărit.

Sacristia nu s-a demolat, ci servește ca depozit pentru materialele ce urmează a fi puse în operă.

La demolarea zidurilor s-a constatat că acestea au fost ridicate din rămășițe cioplite, rezultate din două biserici construite în stil roman, una provenind dintr-o eră intermediară, una în stil gotic, precum și din cărămidă arsă romană și piatră fasonată.

A. În data de 24, în partea stângă dinspre sud a turlei bisericii s-a găsit un puț care avea lățimea de 4 picioare, iar adâncimea de 3

stânjeni și 1 țol. S-au găsit de asemenea resturi de material lemnos de esență stejar, cu care au fost proptiți pereții puțului.

B. La o distanță de 1 stânjen și 4 țoli de puț în direcția nord, la o adâncime de 3 picioare s-a găsit un schelet uman întreg care cu siguranță s-a aflat într-un sicriu, deoarece pământul din jur a îmbrăcat forma sicriului, materialul acestuia însă nu mai există.

C. În imediata vecinătate s-a găsit un alt puț, care are dimensiunile celui de la punctul A., însă fără ca pereții acestuia să fi fost căptușiți cu lemn sau piatră. Lângă puț, la o adâncime de 2 picioare s-au găsit un ulcior și un pahar din ceramică albă, probabil de proveniență romană. Înălțimea ulciorului este de 1 picior, iar a paharului de 5 țoli.

D. La o distanță de 2 stânjeni și 4 țoli se găsește un al treilea puț, care are dimensiunile egale cu cel menționat mai înainte.

E. De aici spre nord, la o distanță de 3 stânjeni și 5 picioare, la o adâncime de 1 stânjen s-a găsit o construcție boltită, care seamănă cu un cuptor, fiind plin cu cenușă. Pe fundul cuptorului s-a găsit o cărămidă romană arsă cu dimensiunile de 1,5/1/1,5 picioare precum și un os de găină.

F. În partea noii construcții care atinge clădirea sacristiei s-au găsit o cupă de cupru, o scăriță pentru încălecat și accesorii de metal aparținând căruțelor, toate de origine maghiară.

G. De acolo, la o distanță de un stânjen în direcția sud, cu ocazia săpăturilor pentru gropile de var, la o adâncime de un stânjen, s-au găsit: o cupă de cupru de origine maghiară, scărițe pentru cal și accesorii metalice pentru căruțe, de asemenea de origine maghiară.

H. La o distanță de 2 stânjeni și un picior spre sud, la săpăturile fântânii s-a găsit un fragment de stâlp din marmură roșie, care are lungimea de 4 țoli, având diametrul de 2,5 țoli.

I. De aici la o distanță de un stânjen, la adâncimea de 3 picioare s-au găsit două brățări, una de culoare albastru deschis și una neagră.

La data de 27 a sosit în vizită la Cenad Excelența Sa Romer Floris, om de știință și profesor universitar; sub dărmături a descoperit pietre sculptate provenind din patru epoci diferite, precum și o cărămidă romană cu inscripția Leg. XIII. GEM. pe care a luat-o cu dânsul drept amintire<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Obiectele găsite până acum nu au valoare arheologică, cel puțin nu aduc indicii suplimentare în ce privește vechea bisericuță dărmată; acestea s-au găsit destul de departe de locul bisericeții, cu ocazia săpăturilor fundației noii biserici. Așadar, despre acestea precum și despre locurile de unde au fost extrase nu vom vorbi, aceeași fiind și situația obiectelor de la punctele I, R, și V; acestea se situează în afara desenului nostru, pe teritoriul ocupat de noua biserică.



K. În acel spațiu interior care a aparținut vechii mănăstiri, la o adâncime de 2 stânjeni s-a găsit un fragment dintr-un corn de cerb, care este de 1 picior lungime, 1,5 țoli diametru și care parțial s-a pietrificat; la o adâncime de 1 stânjen s-a găsit un mănunchi de paie de hrișcă. Acesta, din cauza căldurii pământului, aproape că a devenit mranită, dar încă se pot distinge grăunțele<sup>2</sup>.

L. În data de 30 s-a observat că la acel zid pe care există ruinele mănăstirii și care constituiau aripa stângă dinspre est a acesteia, sub pământ se găsesc doar pietre cioplite, partea din mijloc a zidului însă este realizată din cărămizi romane (?); totodată fundația aceluși zid începea doar la o adâncime de 1 stânjen și acesta constituie rămășiță a zidului principal al bisericii, care spre vest ajunge în linie dreaptă chiar dincolo de rămășițele mănăstirii<sup>3</sup>.

Fundațiile ridicate din piatră sunt atât de rezistente, încât pietrele abia pot fi desfăcute cu ranga; din acest motiv materialul a fost utilizat și la ridicarea noii construcții. În aceeași direcție cu fundațiile descrise se găsesc elementele unei pardoseli care se compune din cărămizi arse, cu textură de tip roman, având lungimea de 8 țoli și lățimea de 1,5 țoli<sup>4</sup>.

În stratul de pământ aflat deasupra pardoselii menționate s-au găsit o sumedenie de oase umane înnegrite, a căror așezare dovedește faptul că oamenii s-au refugiat în acest loc cu ocazia unui asalt și aici au și decedat.

M. Sub pardoseală, la o adâncime de 2 picioare s-a găsit un mormânt lung de 7 picioare, lat de 4 picioare și adânc de 5 picioare, în care se află oase umane. Mormântul a fost clădit din cărămizi romane, fiind prevăzut cu bolte la ambele capete, cu acoperiș boltit și cu patru

---

2 A doua parte a frazei pe de o parte este neinteligibil, iar pe de altă parte poate fi neglijat, întrucât nu are o importanță deosebită.

3 Îmi pare rău că nu am putut vedea această rămășiță de zid, cu atât mai mult, cu cât unii susțin că ar fi făcut parte din zidurile castrului roman Morisenum pe care ulterior Sf. Gellert și-ar fi edificat propria biserică. Dintr-o schiță foarte exactă primită de la domnul Killer Frigyes, care a fost executată de tehnicianul Jankovics, se vede că îmbrăcămintea de piatră a zidului (Verkleidungstein) are formă aproape cubică, având dimensiunea laturilor de câte 1,5 picior vienez; această dimensionare, precum și modul de aranjare a pietrelor (în sistemul Isodmum) și în fine ridicarea zidului direct pe o stâncă aflată dedesupt ar fi indiciile unei origini romane; acestea sunt însă contrazise de zidul de căptușeală executat din cărămidă care, deși potrivit procesului-verbal, ar trebui să fie de origine romană, totuși, după măsurători și mod de zidire este mai degrabă din evul mediu. Remarcile sunt ambigue, dar luând în considerare toate argumentele, eu tind să apreciez zidul ca fiind de origine romană.

4 Cărămizile, astfel cum a menționat în mod corect și domnul K., nu fac partedin categoria celor utilizate în Evul Mediu și denumite „Fliessen“.

lespezi mari din piatră care ulterior au căzut în interiorul mormântului, iar după aceea au mai căzut înăuntru și niște cărămizi din pardoseală.

Mormântul este așezat longitudinal pe direcția est-vest, craniile umane fiind orientate spre est, iar oasele picioarelor spre vest<sup>5</sup>.

În acest spațiu s-a găsit o monedă romană din cupru, care se anexează prezentei<sup>6</sup>.

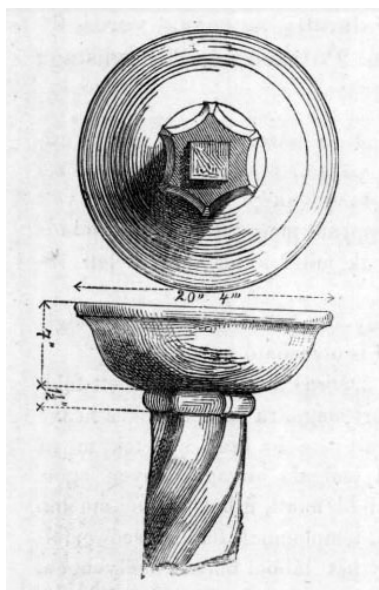


Fig. 2

N. S-a găsit un buzdugan mic, mâncat parțial de rugină.

O. La 4 mai s-a măsurat locul turlei bisericii. În aceeași zi s-a găsit în zidul principal al fostei biserici (care ulterior a ajuns sub pământ) la o adâncime de 4 picioare, un apeduct de 7 țoli lățime și 7 țoli înălțime care se afla longitudinal, pe mijlocul zidului, într-o stare foarte bună de păstrare, fiind umplut în proporție de o optime cu măr; aceasta denotă faptul că era destinat transportului apei, fiind construit din cărămizi romane.

În acest apeduct s-a găsit un fragment dintr-un ulcior cu dimensiunea de 1 țol pe un sfert de țol, împodobit cu trei dungi roșii; o bucată de ceramică neagră și 3 bucăți de cărbuni care proveneau în mod evident din focul sacru aprins în sămbăta mare.

Capătul apeductului nu s-a găsit, întrucât a fost spart de muncitori înainte de a fi observat de către arheologi.

P. În aceeași zi, în altarul vechii biserici, la o distanță de un stângen de sacristie, în același loc unde se află zidul de sud al noii sacristii,

5 În Evul Mediu, când cimitirul s-a umplut, oasele din morminte au fost adunate și ordonate grijuliu în capela cimitirului. La data de 5 mai 1864, am fost prezent în localitatea Peregh (în apropiere de Rackeve) cu ocazia săpăturilor efectuate la fundația unei capele romanice din cimitir. Acolo s-a găsit o încăpere pătrată care probabil a fost sacristia capelei, sub aceasta aflându-se de asemenea o sumedenie de oase aranjate în mod ordonat, la fel ca la Cenad, și aici craniile fiind așezate în partea de est a capelei..

6 Moneda trimisă spre analiză s-a dovedit a proveni din vremea regelui Sigismund, cel puțin așa se poate desluși din literele M U N, care se citesc clar, și din litera D, care se poate citi parțial.

la o adâncime de 1,5 stâneni, s-a găsit un mormânt asemănător cu cel descris mai sus. Acesta se deosebește de cel de dinainte numai prin aceea că a fost acoperit doar cu două lespezi, din care una are dimensiunea de 4 picioare, lățimea de 2 picioare și grosimea de 1 picior și 2 țoli. În lespedea mai mare a fost montată și o verigă din fier pentru a putea fi ridicată.

Sub lespedea mai mare s-a găsit partea de sus a unei cristelnițe din marmură. În bazin s-au găsit două bucăți sparte de marmură. Una dintre ele este roșie, având lungimea de 6 țoli, lățimea de 4 țoli și grosimea de 1,25 țoli. Cealaltă bucată este albă, având lungimea de 3 țoli, lățimea de 2,5 țoli și grosimea de 0,5 țoli.

Q. La data de 12 mai, atunci când s-a săpat fundația stâlpilor de susținere dinspre sud, respectiv în dreptul stâlpilor nr. 2 și 3 la o adâncime de 1 stânen s-au găsit schelete umane așezate în poziție normală, cu fața orientată spre est.<sup>7</sup> Nicio urmă de sicriu. Vechimea scheletelor este dovedită prin faptul că se aflau aproximativ la aceeași adâncime cu mormintele creștine descoperite între zidurile bisericii; acestea au fost mormintele cele mai vechi, fiind situate la distanță de aproximativ câte un stânen una de alta, cu orientare nord-sud. Scheletele erau ciuntite fie în partea de sus, fie în partea de jos, ceea ce s-a putut produce doar cu ocazia săpăturilor pentru vechea fundație.<sup>8</sup>

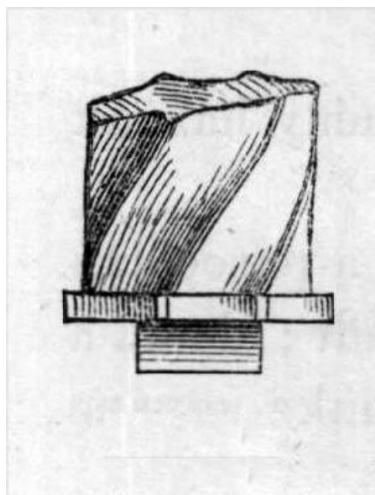


Fig. 3

<sup>7</sup> Astfel cum arată și procesul-verbal, mormântul descis sub litera P., sau mai degrabă osuarul, se aseamănă foarte bine cu cel de sub litera M. Nu găsesc surprinzător faptul că în mormânt s-a găsit partea superioară a cristelniței din figura alăturată, întrucât aceasta putea să cadă în mod întâmplător acolo. Un fenomen asemănător l-am întâlnit la Fehervar, unde în presupusul mormânt al regelui Albert s-au găsit o serie de fragmente ale unor obiecte care s-au aflat anterior deasupra mormântului. Astfel, nu pot să certific valoarea simbolică a cristelniței, până când ideea mea nu va fi confirmată.

<sup>8</sup> Este surprinzătoare apropierea celor două ziduri; surprinzător este totodată, deoarece zidul se îndreaptă spre puțul descris sub litera R. și se întrerupe în imediata apropiere a puțului. Oare aceste două ziduri nu cuprindeau în interval aducțiunea de apă ce deservea bazinul descris sub litera W? Scheletele amintite sub acest punct pot

R. La data de 15, cu ocazia săpăturilor pentru rândul de stâlpi, la fundația primului stâlp din partea de sud s-a găsit un puț cu adâncimea de 3 stânjeni, iar la o adâncime de 2 stânjeni s-a descoperit un ghiveci pentru flori de formă dreptunghiulară, cu diametrul superior de 5,5 țoli.<sup>9</sup>

S. La data de 16, când s-a săpat fundația lângă vechea sacristie, s-a descoperit un schelet uman, aflat la 1,5 stânjeni adâncime, orientat cu fața de răsărit, așezat pe pardoseala din cărămizi de origine romană. Nici de această dată nu s-a găsit vreo urmă de sicriu.

T. În aceeași linie cu cele două morminte de tip „ossatorium“, în spațiul care cândva era ocupat de vechea mănăstire, la o distanță de 2 stânjeni de la primul ossatorium, s-a mai găsit un asemenea tip de mormânt. Dimensiunile mormântului sunt: 1 stângen lungime, 4 picioare lățime, 5 picioare adâncime, fiind construit din cărămizi romane, cu acoperiș boltit și acoperit cu pietre de 6 țoli grosime, pe care s-a găsit o amprentă de picior. Acoperământul s-a surpat ulterior și s-a prăbușit în mormânt împreună cu câteva cărămizi de pardoseală, datorită greutateii aflate deasupra, la fel ca la celelalte morminte de tip „ossatorium“.

În acest din urmă mormânt s-a găsit un stâlp care a aparținut de cristelnița descoperită în cel de-al doilea mormânt, astfel că nu există nicio îndoială asupra originii paleocreștine a mormintelor de tip „ossatorium“.

Stâlpul amintit era rupt în două. Una dintre cele două bucăți este de 6 țoli lungime și 8 țoli diametru, iar cealaltă bucată este de 1 picior lungime și 8 țoli diametru.

Lângă stâlp s-a găsit de asemenea un alt stâlp de piatră, prevăzut cu un ornament floral de 9 țoli înălțime și 5,5 țoli diametru.

În cele trei morminte paleocreștine de tip „ossatorium“ dimensiunile oaselor, atât privind grosimea, cât și mărimea, erau surprinzătoare și extraordinare.

În aceeași zi s-a descoperit și cea de-a doua boltă construită din cărămizi romane, aparținând criptei care se află

---

fi considerate paleocreștine, dacă s-au găsit cu capul spre răsărit, dacă însă, așa cum spune procesul-verbal, erau așezate cu fața spre răsărit, atunci puteau aparține unor păgâni. Este posibil să fie scheletele unor oameni care au trăit înainte de incursiunile comandate de împăratul Traian.

9 Puțul descris în procesul verbal sub litera R s-a găsit la o distanță de 60 de picioare de centrul primului stâlp din sud, respectiv exact sub al treilea stâlp actual, deci în linie dreaptă, ceea ce confirmă ideea expusă la punctul 2 de mai sus cu privire la natura zidurilor, aceea de sistem de alimentare cu apă.

la 1 stânjen de primele fundații.<sup>10</sup>

U. Tot în aceeași zi s-a găsit la distanță de 1 stânjen spre răsărit de osuarul amintit mai înainte un sarcofag din piatră de formă rectangulară. Dimensiunile exterioare sunt: 1 stânjen 9 țoli lungime, 2 picioare 10 țoli lățime, 1 picior 7 țoli înălțime. Cele interioare sunt: 1 stânjen 2 țoli lungime, 2 picioare 3 țoli lățime, 1 picior 5 țoli înălțime: Capacul este de 2 stânjeni 2 țoli lungime, 2 picioare 10 țoli lățime, 4 țoli grosime. Este înconjurat de material adeziv pe bază de var, adică beton.

În interiorul sarcofagului s-au găsit 4 oase ale degetelor de la picioare, urme de sânge; pe de altă parte, pe capac s-au văzut urme, în sensul că a mai fost îndepărtat de pe sarcofag.

Sarcofagul se pare că este sicriul regelui maghiar (Kun) Laszlo al IV-lea, în care a fost așezat și îngropat la Cenad imediat după ce a fost asasinat. Conform unor izvoare, ulterior, cadavrul a fost scos din sarcofag, pus într-un alt sicriu și mutat la Oradea. Cu această ocazie au putut cădea cele patru degete de la picior de pe corpul care intrase deja în putrefacție, iar sângele găsit în sarcofag aparține Dinastiei Arpadiene.

Pe ambele laturi mai lungi ale sarcofagului se află două cruci sculptate, cu mențiunea că pe una din laturi sculptura este finalizată, iar pe cealaltă parte, probabil din lipsă de timp este doar începută.

V. La data de 26 mai la săpăturile executate la primul stâlp din stânga, la o adâncime de 1,5 stânjeni s-au găsit un târnăcop și o cupă de ceramică cu diametrul superior de 3 țoli, precum și un stâlp din piatră cu diametrul de 3 țoli și lungime de 2 picioare. La cel de-al doilea stâlp s-a mai găsit un puț de 3 stânjeni, însă acesta nu are nicio relevanță din punct de vedere arheologic .

---

<sup>10</sup> Trebuie menționat faptul că unde apare cuvântul „ossatorium“, acesta trebuie înlocuit cu „osuarium“. Ceea ce am susținut sub punctul 6.1.1. este valabil și în ce privește partea de jos a cristelniței găsite aici, deci nu are valoare simbolică. Judecând după stilul de realizare, această cristelniță aparține secolului al XV-lea, din care rezultă că dacă a ajuns în osuar în același timp cu oasele găsite (ceea ce este probabil), atunci oasele nu puteau aparține unor paleocreștini; în susținerea acestei idei vorbește și următorul argument: Osuarul de sub litera P. se află în subsolul vechii biserici, respectiv mănăstiri și a fost depus aici înainte ca subsolul să fie umplut cu pământ. În acest fel subsolul și-a pierdut utilitatea. Utilizarea subsolurilor bisericilor în scopuri religioase a încetat în alte țări în secolul al XIII-lea, însă la noi chiar și în secolele XIV și XV încă se construiau astfel de subsoluri. Este posibil ca osuarul de sub litera P. nu este mai vechi de secolul XV, deoarece forma lui corespunde celor de sub literele M. și T., or nici acestea nu sunt mai vechi de secolul XV.

W. La data de 4 iunie, când s-a căutat capătul jgheabului amintit mai sus, ne-am dat seama că acesta deservea clădirea bisericii, mai precis sanctuarul primei biserici; locul în care apa se revărsa din jgheab era împrejmuit de două ziduri secundare, care au format un spațiu de 16 picioare pătrate în locul unde se desfășura botezul adulților „per immersionem“;

Partea unde se putea opri apa, nu mai există; a rămas doar un colț al ușii, în pământ s-a găsit partea superioară a unei agrafe de păr, iar nu foarte departe de acestea era o bucată de metal topit, dovedind faptul că a avut loc un incendiu puternic. Acest loc va fi zidit, întrucât cade exact sub sanctuarul noii biserici.<sup>11</sup>

X. La data de 7 iunie, a fost explorat interiorul din partea dreaptă a criptei, unde s-au găsit: cenușă umană precum și o sabie, afectată de asemenea de incendiu.

Y. La data de 10 iunie, în zidul din spatele altarului, la o adâncime de 4 picioare, s-a găsit o piatră de temelie de forma unui sarcofag, din gresie galbenă, prevăzută cu o alveolă pătrată, pe care este săpată forma crucii. În alveolă s-a găsit o cutie din metal care se potrivea exact în adâncitura respectivă și care probabil servea la depozitarea documentului așezat în piatra de temelie. Cutia a fost însă atât de măcinată de rugină, încât aproape s-a destrămat și abia dacă se mai poate desluși că înăuntrul ei a fost vreodată un document. Bucățile minuscule de act nu și-au recăpătat elasticitatea nici datorită razelor soarelui, nici după metoda uscării.

Deoarece după descoperirea pietrei de temelie speranța găsirii unui document de atestare a dispărut, prezentul proces-verbal se consideră complet și urmează a fi înaintat forurilor superioare.<sup>12</sup>

Cenad, 25 iunie 1868.

\*\*\*

Să privim acum datele istorice, așa cum au fost acestea adunate de Barany și Fuxhoffer-Czinar.

---

11 Despre baptisteriu voi scrie în mod detaliat, întrucât această clădire mică este una din cele mai renumite astfel de relicve ale țării noastre, deci merită toată atenția din partea noastră.

12 Lădița din piatră, în care se aflau părțile distruse ale cutiei metalice, a fost depozitată la parohie. Nu s-a putut reconstitui forma inițială a cutiei metalice, dar lădița din piatră a rămas întreagă; forma ei corespunde stilului adoptat în secolul al XV-lea, ceea ce pledează pentru faptul că și bisericuța dărâmată provenea din același secol.

Barany Agoston, în lucrarea sa „Istoria comitatului Torontal“, apărută la Buda în 1845, tipărită de Universitatea Regală a Ungariei, la pag. 87 scrie despre localitatea Cenad după cum urmează:

„Cenad. În perioada sa de glorie era aservită Imperiului roman de apus sub denumirile de *Morisium*, *Morisseum* sau *Morisenă*, fiind un oraș mareț și luminos al Daciei Ripensis“ (poate era doar un castrum mai mare?). Și-a pierdut denumirea de *Morisseum* sub dominația regelui Ștefan cel Sfânt, atunci când Cenad, fiul lui Dăbâca, l-a învins pe Achtum, trădătorul, moșierul localității *Morisium*. Din porunca regelui localitatea a primit denumirea de Cenad, însă dioceza episcopală sub stăpânirea lui Ștefan s-a numit încă *Diocesis Morisiensis* – primul prefect fiind moșierul Cenad. În diplomele regale, denumirea apare în ordine cronologică astfel: 1163 Sunad, 1178 Cenad, 1221 Chenad, 1276 Canad.

Cenadul a devenit reședința unui comitat cu trei denumiri și este plauzibil, întrucât încă sub dominația conducătorului Gejza o parte din regiune a căpătat rangul de comitat. Cetatea, fără șanțuri de apărare, de care au aparținut inclusiv iobagii din Nichola, se ridica pe malul râului Mureș, fiind ridicată mai mult ca sigur după momentul venirii ungarilor pe acest teritoriu.<sup>13</sup>

Aproape în mod forțat a fost trimis aici ca episcop Sagredo Gellert, care anterior numirii sale a trăit ca pustnic în pădurile din Bakony și al cărui an de naștere nu se cunoaște. De asemenea, nu se cunoaște anul în care acesta a venit pe teritoriul Ungariei. După moartea, în 1041, a regelui Ștefan, a urmat regele Aba. Acesta a dorit să fie încoronat la Cenad de episcopul Gellert, după ce anterior a ordonat tot aici masacrarea a 50 de nobili. Gellert a refuzat încoronarea. Cu toate acestea, regele impostor a intrat în biserică, iar Gellert a urcat în amvon, de unde a dorit în cadrul prediciei – prin translator – să-l prevină asupra blestemului care îl va urmări pentru fărădelegea comisă. Membrii alaiului regal, temându-se de furia regelui, i-au interzis translatorului să traducă spusele episcopului. Gellert, văzând acest lucru, s-a adresat direct translatorului: *Fie-ți teamă de Dumnezeu, respectă-l pe Rege și transmite-i exact cuvintele părintelui*. Acesta a urmat indicația tremurând, dar și regele a tremurat auzind cuvintele episcopului, doar că ulterior nu a ținut cont de povețe.

---

<sup>13</sup> Katona T.I. pag. 86 și urm. Este drept că în manuscrisul din Lunealac apare sub numele de Cetatea de Mureș; dar este foarte probabil că ungurii au găsit în acest loc rămășițele unui castru roman.

Aba a fost urmat de Petru în scaunul regal. Acesta a făcut o greșeală imensă, declarând în mijlocul aliaților săi, față de împăratul Henrik, că îi jură credință veșnică și consideră Ungaria ca fiind un cadou al împăratului. Vestea acestei declarații s-a răspândit repede și a fost considerată, pe bună dreptate, o trădare de neiertat. Dușmanii lui Petru, atât cei din cadrul bisericii catolice, cât și cei păgâni s-au aliat împotriva lui la Cenad și au hotărât detronarea lui. La această întrunire, episcopul Gellert s-a opus detronării, însă nu a fost ascultat. Petru a fost orbit, închis la Szekesfehervar, unde a murit de inimă-rea.“

Sub domnia regelui Andrei au existat tendințe de restaurare a ceremoniilor păgâne. În timpul unei călătorii spre cetatea de la Buda, episcopul Gellert a fost oprit de rebeli, lovit cu pietre, străpuns cu o lance și apoi aruncat de pe o stâncă, murind la data de 24 septembrie 1047. (Vion vita S. Gerardi apud Katona Hist. Reg. T.II, p. 15, seq.)

„Scaunul episcopal a fost întemeiat de Sf. Ștefan în anul 1030<sup>14</sup>, atunci când acesta l-a învins pe feudalul local Achtum, dăruind bunuri mobile acestei episcopii cu mărimumie regală.

Mai târziu, Regele Sigismund a continuat atribuirea donațiilor începute de întemeietor, mărind considerabil averea episcopiei. Pe aceste meleaguri locuiau îndeobște păgâni, atunci când Sf. Gellert a preluat eparhia, la 7 ani după ce i s-a solicitat acest lucru. Rătăcirile patarenilor au exercitat de asemenea o presiune însemnată asupra religiei catolice.

Călugării greci, care locuiau la Cenad nu au reușit să-i convertească, deci noul episcop nu s-a putut folosi de aceștia. Episcopul a fost însoțit, din porunca regelui, de câte doi călugări din abațiile Pecsvarad, Szalavar, Bakonybel, Zobor și Pannonhalma. Dintre toți aceștia șapte călugări, respectiv: Albert, Fulop, Henrik, Crato, Taklo și Istvan erau unguri. Pentru a le servi drept locuință, li s-a permis să construiască mănăstire și biserică în localitatea Orod.

Totodată au ocupat mănăstirea grecească Sf. Ioan. Aceasta fusese întemeiată de Achtum, cu acordul regelui Sf. Ștefan pentru ca maicile din ordinul bazilit de la Veszpremvolgy să ajungă la un duhovnic aflat mai aproape decât Constantinopolul. Atât călugării greci, care săvârșeau liturghia după ritul ortodox, cât și maicile au fost transferați la Carașova.

Din manuscrisul aflat la mănăstirea Lunaelac se desprinde însă faptul că benedictinii au fost transferați la mănăstirea construită

---

14 Pray Spec. Hier. H.P. II p. 285 - precizează ca an al înființării episcopiei 1035. Comunicări Arheologice tom. VIII fascicol. I.



de căpetenia Cenad pentru călugării greci, iar apoi după finalizarea mănăstirii au fost duși la Cenad. Călugării greci împreună cu abatele au fost mutați la noua mănăstire de la Oroszlanos, iar locul lăsat de aceștia liber a fost ocupat de benedictini până la finalizarea bisericii și a mănăstirii cu hramul Sf. Gheorghe de la Cenad. Chiar episcopul în persoană a locuit împreună cu aceștia<sup>15</sup>.

„Pentru sufletul său blajin, binevoitor și vesel toți l-au îndrăgit pe Sf. Gellert. Bogați, săraci, bătrâni, tineri veneau în grupuri la Cenad; să vezi și să-l auzi pe omul lui Dumnezeu, să înveți de la el, să fi botezat personal de el. Din satele și orașele aflate în împrejurimi, cavalerii convertiți la catolicism și-au dus fiii la episcop și l-au rugat să-i instruiască. Episcopul a dat curs cererii și a transformat o casă în școală. Apoi a numit ca învățător pe cel mai instruit călugăr din Bakonybel, numitul Valter. Această școală bisericească a devenit în scurt timp prea aglomerată, datorită sosirii elevilor polonezi, cehi, germani și chiar francezi. Călugărul Valter nu mai făcea față muncii istovitoare, așa încât episcopul a fost nevoit să solicite ajutoare de la o școală din Szekesfehervar.”

„Sufletul lui Gellert îl ridică deasupra pământenilor. A întemeiat un lăcaș pentru pustnici în pădurile de lângă Makó și se retrăgea spre a medita pentru mai multe zile la rând. La șapte ani după moartea sa, cu acordul regelui, cadavrul lui a fost exhumat și mutat cu consimțământul episcopului Maurus și a abatelui Füllop la mănăstirea abației Sf. Gheorghe din Cenad. Conform izvoarelor arheologice, cadavrul era foarte bine păstrat după atâta timp. Au existat controverse privind locul de veci în care a fost așezat Sf. Gellert, astfel că în conformitate cu alte izvoare, ar fi fost îngropat în biserica Maicii Domnului, care a fost ridicată chiar de episcop în timpul vieții sale.<sup>16</sup>

Pentru această din urmă abație, construită lângă biserica Sf. Ioan Botezătorul, a primit de la Regele Sfânt suma de 500 de mărci, 10 viguri de catifea, 50 de viguri de postav. Regina a donat 4 viguri de catifea

---

<sup>15</sup> Mai târziu vom vedea că mănăstirea nu era legată de biserica Sf. Gheorghe, însă acesta era locul în care a fost înscăunat episcopul de Cenad.

<sup>16</sup> Anumite izvoare vorbesc despre faptul că abațiile Sf. Gheorghe și, respectiv, a Maicii Domnului sunt de fapt una și aceeași biserică. Această ipoteză este eronată, întrucât din înscrisuri ale vremii se desprinde faptul că Sf. Ștefan a donat bani pentru construirea abației Maicii Domnului, iar după enumerarea donațiilor se vorbește în continuare de donarea sumei de 1000 de mărci de către același domnitor pentru construirea abației Sf. Gheorghe. Așa fiind, putem afirma cu tărie că la Cenad au existat atât abația denumită după Sf. Gheorghe, cât și una denumită după Maica Domnului. Sf. Gerardi scripta et acta Conf. Mur. Monast. Lunaecensis.

și 4 viguri de pânză. În anul 1361 Erzsebet, văduva regelui Karoly, a contribuit la extinderea mănăstirii, a îmbogățit inventarul acesteia cu podoabe și pocale scumpe. A construit de asemenea un mormânt împodobit cu aur și argint. Osemintele mai importante ale Sfântului Gellert au fost așezate într-un sarcofag din argint, osemintele mici, îmbrăcămintea, pălăria, biciul cu care s-a biciuit în timpul vieții au fost puse într-un sarcofag din marmură. De aici, în anul 1400 rămășițele au fost duse la Venetia, fiind depuse la biserica Sf. Donat.“

În lucrarea „Monasterologia“, de Fuxhoffer-Czinar, vol. I, pag. 199, citim următoarele:

„Abbatia S. Georgii Mart. de Csanad“

„Fundata a Sancto Gerardo primo Csanadiensis Episcopo, vivente adhuc S. Stephano Rege sub annum circiter 1035. dicitur, quam tamen hoc sub titulo unquam Csanadini extitisse, ostendi nequit. Unde error manevit, patebit ex iis, quae mox ad Abbatiam B.M.V. de Csanad adferemus<sup>17</sup>.” [...]

Izvoarele menționează existența la Cenad, pe vremea Sfântului Gellert, a mai multor biserici:

Biserica Sfântului Ioan, de rit grec;

Biserica Sfântului Gheorghe (monasterium);

Biserica (abația) Sf. Maria și

Biserica Sfântului Ioan Botezătorul<sup>18</sup>

Am putut observa faptul că biserica de rit grec cu hramul Sf. Ioan a trecut în proprietatea călugărilor benedictini, care au fost invitați de către Sf. Gellert. Aici, cronicarul Barany săvârșește o eroare când scrie următoarele: „*oaspeții benedictini au fost găzduiți în chiliile (lăsate libere de către călugării greci) din Cenad, acestea servind drept locuință și pentru episcop, cât timp nu a fost terminată construcția bisericii și a mănăstirii dedicată Sfântului Gheorghe*”. Această eroare rezultă din faptul că, în același document, mai jos menționează înhumarea corpului întreg al Sfântului Gellert în mormântul pregătit de el însuși situat în „biserica dedicată sfintei fecioare, care a fost ridicată de dânsul”. Anterior, canonicii domului au dorit să îngroape corpul neînsuflețit chiar în dom, însă nereușind, l-au transferat în biserica dedicată Sfintei Maria. De aici rezultă faptul că domul nu era sfințit cu hramul Sfintei Fecioare. Dacă nu

---

17 Cuvântul Monasterium nu înseamnă neapărat mănăstire sau chilie; în evul mediu și bisericile parohiale sau chiar turlele bisericilor erau numite monasterium.

18 La acestea se adaugă biserica abației Sf. Gellert sau Bernard, care s-a ctitorit mai târziu; însă despre această din urmă biserică există puține informații. Chiar Fuxhoffer-Czinar are îndoieli cu privire la existența acesteia, întrucât se bazează pe un singur document, respectiv bula papală datată din 1493 (vezi Monast. I. 201 s.k.l).

presupunem că ordinul benedictinilor a dispus la Cenad de două abații, dintre care una chiar în perimetrul domului – ceea ce este improbabil, nu putem fi de acord cu Barany atunci când transferă pe abatele Filip din Mănăstirea Sf. Maria la Mănăstirea Sf. Gheorghe. În schimb, trebuie să fim de acord cu Fuxhoffer Czinar, care menționează numirea abatelui de către Sf. Gellert la Mănăstirea Sf. Maria și desemnează domul cu denumirea de Sf. Gheorghe.

Mai departe, trebuie să considerăm biserica Sf. Ioan Botezătorul una și aceeași cu biserica grecească Sf. Ioan, care a fost preluată de benedictini de la călugării greci. Astfel, avem două biserici:

1. Domul sfințit cu hramul Sf. Gheorghe, avându-l drept episcop pe Sf. Gellert și apoi pe Maurus, precum și

2. Biserica Sf. Ioan, sfințită apoi ca abație, în onoarea Sfintei Maria, avându-l drept abate benedictin, pe Filip.

*Așa fiind, biserița demolată în anul 1868 nu putea fi domul din Cenad, ci trebuia să fie abația dedicată Sfintei Fecioare.*

Toți autorii care s-au pronunțat în această privință, au așezat aceste două biserici pe teritoriul cetății din Cenad. Acesta însă era atât de mică, încât cele două biserici cu chiliile aferente precum și cu locuința episcopală și locuința canonicilor nu ar mai fi lăsat loc pentru alte clădiri pe teritoriul cetății. Aceasta, dacă avem în vedere ridicătura de pământ și rămășițele existente din castrum, dând crezare profesorului Romer Floris, care a reconstituit presupusul teritoriu al fostului castru după puținele rămășițe aflate la fața locului.

Pe această movilă era situată biserița demolată cu mănăstirea aparținătoare precum și cu locuința episcopală. Paralel cu aceasta, spre nord se situează biserica mai mare a celor de rit grec. Pe lângă aceasta din urmă se află rămășițele unor clădiri vechi, despre care preotul Killer Frigyes menționează în scrisoarea sa din 17 martie 1869:

„Nu doar în jurul bisericii, ci și în locul situat în fața bisericii grecești, în curtea preotului grec, se simte existența unui gol în pământ; aici ar fi interesant de făcut niște săpături, deoarece dacă acesta este locul în care s-a aflat fosta biserică Sf. Ioan Botezătorul (mai târziu Sf. Maria) atunci golurile pot fi criptele vechi ale bisericii Sf. Maria (sau Sf. Gheorghe), care conform izvoarelor istorice s-au aflat în imediata apropiere a bisericii. Existența unei foste biserici este dovedită și de multitudinea de pietre și cărămizi vechi aflate în curtea menționată, respectiv că aici cândva a existat o clădire mai mare de tipul unei biserici.”

Biserica demolată este de dimensiuni mici, comparabilă de exemplu cu abația mică din Kisbeny (Ungaria). Mai jos redăm

schita acestei biserici, așa cum a apărut în Monitorul Arheologic fasc. I anul 1862.

Lungimea bisericii din Kisbeny, fără pronaosul de mari dimensiuni este de 70 de picioare (aproximativ 22 de metri); lungimea bisericii demolate din Cenad este de 71 de picioare.

Lățimea bisericii se prezintă după cum urmează:

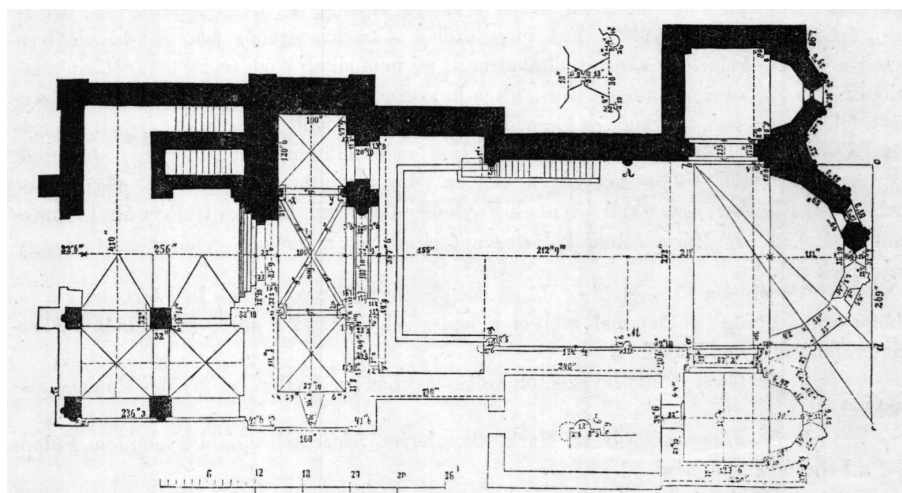


Fig. 4

1. Kisbeny:

2. Cenad:

nava transversală 53 de picioare

nava longitudinală 24 picioare

secțiunea de vest 30 picioare

sala turnului 36 picioare

Dacă înmulțim lungimile măsurate la Kisbeny cu lățimile, rezultă o suprafață de 2520 picioare pătrate.

Dacă înmulțim lungimea măsurată la Cenad de 71 picioare cu lățimea de 30 de picioare rezultă suprafața de 2130 picioare pătrate.

De aici rezultă că biserica din Kisbeny este mai mare cu 400 de picioare pătrate decât biserica din Cenad, aceasta cu atât mai mult, cu cât nu am luat în considerare apsisul principal, cele două intrări laterale (inexistente la Cenad), precum și pronaosul, a cărui suprafață se adaugă la suprafața bisericii.

Acestei dimensiuni îi corespund și dimensiunile adecvate ale

elementelor constructive, cum ar fi capitелurile, care în Kisbeny sunt mult mai mari decât la Cenad.

Astfel, la Kisbeny există capitелuri înalte de 28-25-20 și 18 țoli, pe când înălțimile capitелurilor găsite la Cenad măsoară doar 13,6 țoli și respectiv 11,3 țoli. Semicoloanele din Kisbeny au diametrul de la 18 la 10 țoli, în timp ce diametrul coloanelor rămase la Cenad măsoară între 16 și 13 țoli. Deci între diametrele coloanelor din cele două locuri nu este o diferență atât de mare cât există între mărimea capitелurilor. Acest lucru se explică prin faptul că, pe când coloanele constituie elemente de structură, capitелurile sunt doar elemente decorative, deci permit o mai mare libertate în ce privește dimensionarea lor.

Putem avea în vedere și alte exemple elocvente.

Săpăturile arheologice efectuate la Kalocsa din mărinimia și determinarea arhiepiscopului Hajnald, în lunile august și septembrie ale anului 1869, au adus la lumina zilei fundația bisericii episcopale edificate pe vremea Sfântului Ștefan. Cu această ocazie ne-am întâlnit pentru prima oară cu rămășițele fundației unei biserici construite pe vremea Sfântului Ștefan, întemeietorul Ungariei. Este drept, că această biserică nu este una dintre cele mai mari, deoarece pe vremea Sfântului Ștefan exista o nevoie stringentă de edificare rapidă a bisericilor pentru acoperirea nevoii (de creștinare a populației, n. tr.).

De altfel, cum am arătat în repetate rânduri, în zona noastră nu s-a încetățenit în acea perioadă stilul de construcție monumental nici în cazul bisericilor episcopale.

Dacă avem în vedere lățimea bisericii din Kalocsa de 30 de picioare și lungimea de 90 de picioare, rezultă o suprafață de 2700 de picioare pătrate, ceea ce înseamnă cu aproape un sfert mai mult decât în cazul suprafeței bisericii din Cenad. Mai mult decât atât, biserica din Kalocsa avea atașat un pronaos semnificativ, suprafața acestuia adăugându-se la suprafața bisericii propriu-zise. Pe lângă aceasta, suprafața existentă sub cele patru turnuri aferente bisericii mărește suprafața totală a acesteia.

De altfel, ca în cazul majorității bisericilor episcopale vechi din Ungaria, și aici există patru turnuri, acest lucru fiind o caracteristică a stilului de construcție încetățenit pe vremea Sfântului Ștefan.

Dimpotrivă, la Cenad nu s-a descoperit existența niciunui turn. În partea de vest fațada bisericii era lipită de casa parohială în întregime, în direcția sud-est și nord-est negăsindu-se nicio urmă a vreunui turn.

La compararea dimensiunilor dintre biserici trebuie să menționăm însă faptul că, în orice caz, la începutul secolului XI Cenadul, ca vechi castru roman (Moriseum) era o așezare mult mai însemnată decât așezarea mai nouă, Kalocsa.

Așa fiind, în mod normal trebuia să dispună de o biserică mai mare și nu una mai mică, așa cum este în realitate. Aceasta, cu toate că noua religie creștină era la fel de periclitată atât la Cenad, cât și la Kalocsa, deci impunea construirea unor biserici episcopale în formă de fortăreață, pentru o mai bună apărare împotriva atacurilor venite din partea păgânilor.

*Pe cale de consecință, dacă trebuie să alegem între cele două biserici existente în interiorul cetății din Cenad, nu putem considera biserica demolată în 1868 ca fiind cea episcopală, ci ca fiind cea dedicată Fecioarei Maria, ctitorită de Sf. Gellert cu scopul de a deveni abație benedictină, condusă apoi de primul abate, Filip. Același abate Filip a fost cel care a înmormântat în biserică trupul neînsuflit al Sfântului Gellert, conform dorinței manifestate de acesta din urmă în timpul vieții sale.*

Prima litografie înfățișează releveul bisericuței demolate, cu punctele notate de la  $i$  la  $k$ . Clădirea cu punctele notate de la  $l$  la  $m$  conform procesului-verbal figurează ca fiind mănăstire, însă în opinia mea aceasta era casa parohială a mănăstirii. Clădirea cu punctele notate de la  $i$  la  $k$  se împarte în două părți: sanctuarul dintre punctele  $o - p$ , sub care exista în trecut o biserică subterană, precum și baptisteriul (care ulterior a devenit naosul principal) dintre punctele  $q - r$ . Punctele notate cu literele  $f$  și  $g$  pot fi considerate ca fiind fațada de vest a bisericuței, la mijlocul acesteia existând poarta principală, poate chiar unica.

Clădirea lipită de fațada de vest, respectiv casa parohială sau pronaosul era într-o stare șubredă chiar înainte de demolare, deci nu am avut posibilitatea să cercetez exact caracteristicile acesteia. În toată clădirea doar partea de sanctuar a dispus de plafon boltit, în rest plafonul fiind executat din grinzi de lemn, iar ruina din fața bisericii nu mai avea niciun acoperiș sau plafon.

În ceea ce privește vârsta clădirii și evenimentele care au afectat-o: zidurile notate cu lit.  $z$  în mod plauzibil sunt cele mai vechi, fiind probabil de origine romană. Întrucât nu am avut posibilitatea să cercetez aceste ziduri, iar constructorul le-a desenat fără a exista un context, nu mă pot pronunța asupra calității acestora.

În schimb, este mai clară originea zidului aflat pe linia  $q - l$ , precum și a perechii din est a acestuia. Cu toate că nu am văzut

personal aceste ziduri, judecând totuși după descrierea din procesul-verbal și din desenul atașat, este vorba de un zid roman, în conformitate cu dimensionarea pietrelor și modul de așezare al acestora. Este chiar posibil, ca aceste ziduri să provină din praetoriumul castrului roman. Despre acest fapt poate da lămuriri mai detaliate profesorul Romer Floris, care a cercetat limitele castrului.

Totodată, o bună orientare spre răsărit completează această teorie, întrucât romanii s-au priceput foarte bine să-și orienteze spre răsărit taberele militare.

Este foarte posibil ca primii călugări greci de la Mănăstirea Sf. Ioan, care au slujit aici înainte de cei catolici, să fi folosit clădirea romană pentru a se stabili pe acest loc. Această teorie este întărită și de faptul că Sfântul Gellert împreună cu călugării săi benedictini a utilizat prima dată aceeași clădire drept mănăstire, mutându-i de acolo pe călugării greci.

Încăperea notată cu punctele  $q-r$  a fost denumită de domnul Killer Frigyes pe bună dreptate „baptisteriu”, întrucât aici se desfășura botezul „per immersionem”, adică prin scufundarea întregului corp în apă. Nu cunoaștem, până când a rămas în vigoare acest mod de creștinare.

Zidul aflat între punctele  $f, c, b, d, f$  desparte în partea de jos biserica subterană de baptisteriu. În partea de sus are rol de susținere a boltei aflate sub sanctuar. Între  $c$  și  $d$  exista o ușă care ducea în biserica subterană, însă aceasta a fost zidită ulterior, în perioada de după Sfântul Gellert.

Este posibil, sau chiar probabil, ca încăperea dintre punctele  $i-k$  sau o suprafață egală cu aceasta să fi fost utilizată de călugării greci cu destinația de biserică, iar mai apoi de călugării benedictini cu aceeași destinație. Acest lucru însă nu poate fi stabilit cu certitudine, întrucât biserica subterană și apoi sanctuarul care au fost edificate pe acest loc au șters orice urmă a bisericii originale paleocreștine. Cel mult, putem presupune că ar fi putut avea aceeași lățime cu biserica edificată ulterior de benedictini, întrucât se pare că pentru fundația clădirilor construite ulterior, s-a folosit fragmentul de zid roman.

Din rămășițele existente putem deduce cu siguranță faptul că pe linia cuprinsă între punctele  $i - k$  au fost construite încă de la începutul secolului XIII două biserițe distincte: cea mai veche într-un stil tranzitoriu, iar cea mai nouă într-un stil gotic târziu. Aceasta din urmă biserică a fost dărâmată în anul 1868.

Dovezile privind existența acestor clădiri se află în curtea parohiei din Cenad, regăsindu-se în pietrele sculptate, utilizate apoi

drept material de construcție pentru bisericuța dărâmată în anul 1868.

Piciorul de stâlp din figura alăturată (Fig. 5) datează din perioada arhitecturii de stil roman, respectiv perioada de maximă dezvoltare a acestui stil, însă putem regăsi această formă și în perioada de tranziție (dintre stilul roman și gotic, n. trad.). Acest fapt permite datarea ca fiind începutul secolului XIII, însă este surprinzător faptul că diametrul stâlpului aflat deasupra piciorului este de doar 13", în vreme ce restul stâlpilor existenți la fața locului, de sub capiteluri au diametrul de 16". Astfel, piciorul de stâlp nu corespunde ca dimensiune cu astfel de capiteluri.

Figura nr. 6 reprezintă una dintre capitelurile rămase; o latură a plăcii superioare este de 20", însă înălțimea este de doar 11,3", ceea ce denotă faptul că acest capitel este unul de tip „comprimat”, fiind utilizat la vremea respectivă în special la construcția bisericilor subterane. În cazul acestor construcții, datorită înălțimii reduse a tavanului, stâlpii nu păstrează proporțiile obișnuite.

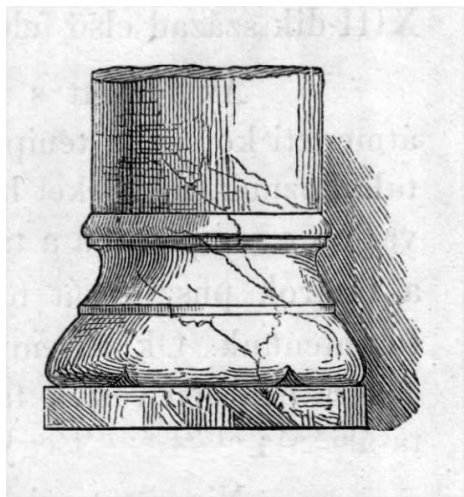


Fig. 5

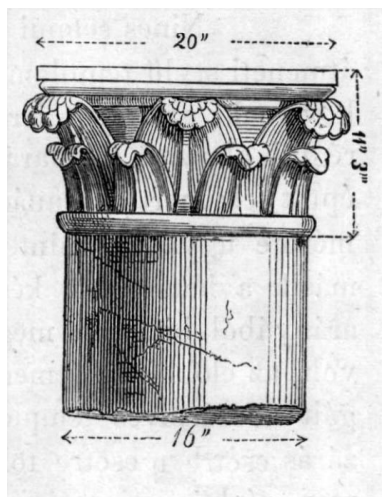


Fig. 6

Unde putea fi așezat acest stâlp? Întrucât volumul bisericuței de doar 30 de picioare cubice nu ne poate conduce la ideea împărțirii acesteia în trei naosuri, mai mult decât atât, volumul de 15 picioare cubice a jumătății bisericii nu permitea împărțirea nici în două naosuri (mod de împărțire de altfel foarte rar întâlnit).

Pe de altă parte, știm că bisericuțele mai sărăcăcioase și mai



puțin ornate nu aveau tavanul boltit, fiind prevăzute doar cu planșeu din lemn. Toate aceste considerente exclud existența stâlpului descris mai sus în interiorul bisericii.

În schimb, după cum s-a dovedit, stâlpii erau utilizați la susținerea boltelor în cruce aflate în bisericile subterane, având rolul de a asigura structura de rezistență a bisericii construite deasupra. Din acest motiv, se poate stabili că stâlpul provine, cu mare certitudine, dintr-o biserică subterană.

Biserica subterană dedicată Sfântului Martin, din Pannonhalma, este împărțită în trei naosuri. Fiecare naos are lățimea de 7 picioare și câțiva țoli, iar dimensiunea stâlpilor este de 13,3". În cazul bisericii din Cenad, dacă presupunem existența unei biserici cu trei naosuri, mai mare decât biserica Sf. Martin, cu lățime de câte 10 picioare pe fiecare naos, diametrul stâlpilor de 16" corespunde din punct de vedere structural acestor dimensiuni.

Este drept că, la o împărțire în trei naosuri a bisericii din Cenad, axa colonadelor și-ar avea locul deasupra nișelor celor două uși ale bisericii subterane, dar avem motive să credem că nișele notate cu literele c) și d) la origine au fost mai mici decât cum apar pe schița noastră, unde au dimensiunea de aproximativ un stâncen.

Asemenea intrări largi în bisericile subterane nu erau uzuale la acea vreme. Chiar intrarea principală dinspre scări în domul mare din Pecs are dimensiunea de 4 picioare și 4 țoli. Deci, dacă adăugăm la dimensiunile brute ale nișelor de la punctele c) și d) căptușelile exterioare din piatră, astfel cum în mod obișnuit se proceda, atunci deschiderea ușilor se reduce și astfel dovedește faptul că nu era periclitată axa colonadelor din punct de vedere static.

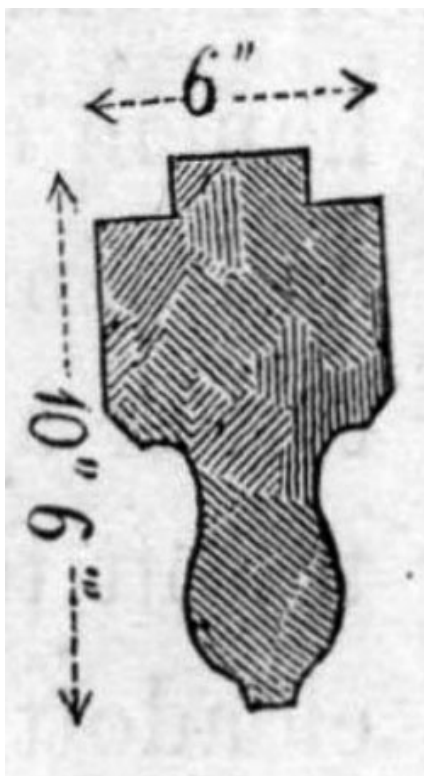


Fig. 7

Astfel, cum am mai arătat, biserica ce datează din perioada de tranziție între cele două stiluri arhitecturale nu dispunea de coloane libere. Aceasta întrucât avea ziduri laterale suficient de solide pentru a descărca forțele ce acționau lateral din boltele pe care le susțineau. În sanctuarul bisericii, în schimb, au existat mai multe semicoloane cu capituluri împodobite. Unele dintre acestea s-au regăsit ulterior zidite în pereții bisericești. Stilul capitulurilor corespunde în totalitate cu cel din fig. 6.

Această semicoloană era menită să susțină striaițiile boltei aflate în sanctuar. Dintre acestea au rămas câteva exemplare, cu forma specifică de pară alungită, iar acestea indică încă odată datarea construcției din secolul XIII.

Din rămășițele găsite, amintite mai sus, rezultă că biserica provenită din perioada de tranziție a celor două stiluri arhitecturale era destul de împodobită, iar ornamentele găsite sunt identice cu cele care se regăsesc și în alte lăcașe de cult provenite din aceeași perioadă istorică.

Nu polemizez asupra faptului dacă această biserică s-a construit înainte sau după năvălirea tătarilor; doar remarc însă, că putem considera eventuala ei dărâmare de către tătari ca fiind incompletă, întrucât a păstrat în întregime fundația zidurilor.

Tătarii în mod obișnuit prădau interiorul bisericilor, dădeau foc la acoperiș, însă nu se oboseau să dărâme și zidurile. În caz contrar, nu ne-ar fi rămas atâtea biserici construite înainte de năvălirea tătarilor, care să fi supraviețuit atacurilor.

Nu dispunem de date istorice pentru a stabili cu exactitate când a dispărut această bisericuță construită în stil intermediar. Sigur este doar faptul că s-a dărâmat, drept dovadă stând elementele ce au fost zidite în pereții noii bisericești. A rămas fundația veche, poate au rămas și o parte din zidurile de susținere, însă sanctuarul a fost reconstruit în întregime. Aceasta, întrucât în curtea parohiei din Cenad există două pietre ce constituie cheile de boltă ale sanctuarului.

Diametrul fiecăreia este de 1,5 picioare, doar că una dintre ele este formată din octogoane, iar cealaltă din hexagoane, ambele având trei laturi. Cea de-a doua piatră provine de la sanctuarul bisericii care tocmai s-a demolat, iar prima piatră provine de la biserica din perioada de tranziție, ambele constituind cheia de boltă a sanctuarului. În orice caz, cheia de boltă formată din octogoane constituie o modalitate mai evoluată și mai estetică a

închiderii boltei sanctuarului. De asemenea, în acest caz striatiile care pornesc din cheia de boltă au formă mai perfecționată decât cele ale biseriței dărâmate.

Aceeași denaturare a formei o dovedește și ancadramentul de geam prezentat în figura 8, unde nu mai observăm profilul puternic conturat, specific epocii, ci un profil mai șters, mai puțin pronunțat, preferat în perioada decăderii stilului gotic.

Noua bisericuță a fost lipsită de aproape toate ornamentele provenite de la cea veche; aici nu existau semicoloane, nu erau capitelluri împodobite. Astfel putem deduce faptul că a fost construită în mod sărăcăcios și în grabă, cu toate că preotul Killer Frigyes susține că fusese construită după răscoala iobagilor din secolul XVI. Cu toate acestea este posibil ca edificarea să dateze încă de la sfârșitul secolului XV, atunci când stilul arhitectural gotic prezenta peste tot semne de decădere.

Cunoaștem faptul că în evul mediu, începând cu secolul XIII, bisericile subterane devin rare. Aceasta este o considerație generală, însă prin excepție, în Ungaria găsim biserici subterane edificate chiar în secolele XIV și XV. La Cenad se pare că a fost urmată practica generală și nu excepția, întrucât cripta bisericii construite în perioada de tranziție a fost totalmente neglijată cu ocazia construirii noii biserici, respectiv au fost scoase coloanele, au fost demontate ancadramentele ușilor, spațiul a fost umplut cu pământ, fiind apoi îngropate osemintele și piesele baptisteriului din piatră.

Este regretabil că acest spațiu nu a fost cercetat mai amănunțit; poate o astfel de cercetare a subsolului pardoselii din biserică subterană ar fi scos la iveală o biserică mai veche, ale cărei ziduri de susținere au fost clădite în formă de semicerc. După actuala stare a lucrurilor despre acest aspect nu putem afirma nimic cu siguranță, astfel că vom trece la analiza baptisteriului.

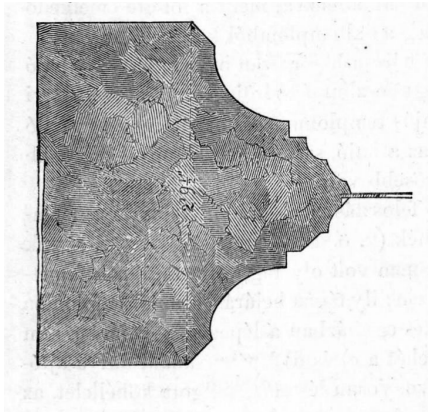


Fig. 8

## **Baptisteriul din Cenad**

Ne vom putea familiariza cu baptisteriul din Cenad doar dacă în prealabil facem cunoștință cu modul de organizare a baptisteriilor paleocreștine, cum sunt cele descoperite în cimitirele subterane de origine romană, așa-numitele catacombe.

Un astfel de baptisteriu este descris amănunțit și schițat de cercetătorul Marchi. Descrierea se află mai jos:

În lucrarea sa „Monumente ale artei creștine originare”, la pag. 220 menționează următoarele: „Releveul baptisteriului din cimitirul denumit Ponziano, precum și două desene în secțiune”

A. Scări care coboară în baptisteriu.

B. O mică platformă, pe care stătea cel care boteza, în timpul botezului.

C. Jgheabul prin care se scurgea apa.

D. Lățimea bazinului pentru botez.

E. Pictură în formă de gratii din flori și trestie, aflată pe peretele bazinului.

F. Zid care se ridică deasupra bazinului și care adăpostește un sicriu mare, pe care este pictată imaginea botezului Mântuitorului.

F. Locuri de înhumare mai vechi decât baptisteriul.

G. Caverne vechi dărămate.

I. Peretele din spate al bazinului. Crucea desenată pe acest perete este conturată și cu perle, în partea de jos sunt desenate flori și ramuri, în părțile laterale se află două sfeșnice cu două lumânări aprinse, iar mai jos se află semnele alfa și omega, care arată ca și cum ar atârna pe câte un lanț.

J. Peretele ridicat pe o parte a baptisteriului, care adăpostește sicriile sfinților Abdon și Sennen. Sub acest perete se află un tablou care îl înfățișează pe Dumnezeu, gratificându-i pe frații-martir. Alți doi sfinți, Milis și Vincențiu, se află pe cele două părți laterale.”

„Sunt ghid pentru a treia oară în cimitirul subteran din Ponziano. Nici prima călătorie nu a fost făcută fără sens. Încă sunt într-o stare destul de bine păstrată și accesibile carierele de piatră de pe Monte-verde, de unde romanii au excavat tuf vulcanic, folosit ca fundație pentru clădirile edificate și interiorul zidurilor.

Sub același Monte-verde, se află cimitirul Ponziano, excavat de paleocreștini pentru înhumarea fraților de credință. Pe schițele mele am înfățișat cele două încăperi, pentru ca cititorii mei să își facă o idee despre ambele fețe ale Romei subterane și să poată deosebi

natura pietrelor utilizate de romanii vechi pentru edificiile construite de cele folosite de paleocreștini pentru locurile lor de înhumare...”

„După încetarea prigoanei creștinilor a scăzut simțitor frecventarea cimitirelor asemănătoare celei din Ponziano, respectiv a catacombelor.

Acum, preoții au posibilitatea să boteze fără teamă, în locuri supraterane. Acest lucru a fost suficient pentru enoriași de a nu mai frecventa locurile subterane. Cu toate acestea, cimitirul menționat a fost frecventat până în secolul IX. Niciunul din itinerarii nu uită să aducă aminte vizitatorului de sfinții Abdon și Sennen. Unul din ghizi numește acest loc ca fiind „Marea biserică”, cu toate că denumirea se referă mai mult la numărul mare de vizitatori și nu la dimensiunea bisericii.

În cartea pontificală putem citi, că Papa Hadrian, înainte de sfârșitul secolului al VIII-lea, a comandat o renovare capitală în acest sit.

Ceea ce este și mai interesant e că Papa Nicolae a renovat din nou situl la mijlocul secolului al IX-lea, după ce Papa Grigore al IV-lea a comandat deja transportarea cadavrelor sfinților în Bazilica Sf. Marc din Veneția, unde fusese cardinal înainte de a fi numit papă.

Autorul Marchi, cel care și-a editat lucrarea despre monumentele paleocreștine în anul 1844, are cunoștință doar despre baptisteriul găsit în catacombele romane descris în lucrare ca fiind existent și în zilele noastre. Face însă mențiunea că e aproape sigură și existența altor locuri, unde botezul avea loc în cimitirele subterane. Vechii scriitori fac aceste mențiuni despre baptisteriul unde botezul era oficiat de însuși Apostolul Petru, acest baptisteriu aflându-se pe calea Salaria, sub cimitirul Ostriano.

În volumul I din cartea autorului Rossi, editată în 1864 sub titlul „Roma sotteranea cristiana” (Creștinătatea subterană a Romei) există o listă a cimitirelor creștine, iar amintind de acestea, vorbește și de existența baptisteriilor:

- 19. Ostianum vel Ostriani – Coemeterium majus
  - Ad Nymphas s. Petri
  - Fontis s. Petri

185.1. Cimitirul Ostriano, unde obișnuia să officieze botezul apostolul suprem

189.1. Cimitirul Ostriano, unde, conform tradiției, Apostolul Petru obișnuia să officieze botezul, nu era departe de cimitirul denumit Novella, fiind localizat fie pe partea stângă a căii Salaria, fie pe partea stângă a căii Nomentana.

Cercetările amănunțite efectuate de Rosi nu puteau ajunge până la descoperirea cristelniței apostolului, deci de existența acestuia putem lua cunoștință doar din descrierile vechilor scriitori. Cimitirul în care exista acel baptisteriu devine cunoscut doar din descrierea nu foarte amănunțită al lui Bosio.

Ceea ce este însă sigur și rezultă din vestigiile arheologice găsite la fața locului e faptul că acest cimitir este poate cel mai vechi ce a aparținut creștinilor romani, ceea ce se dovedește prin aranjamentul acestuia, ce descinde încă din era apostolică. De asemenea, la fel ca în cimitirul Pontiano, și în acest loc exista un baptisteriu subteran. De aici rezultă că cimitirul Pontiano nu era singurul de acest gen, ci doar singurul care s-a păstrat, pentru a fi cunoscut în zilele noastre.

Elementele esențiale ale baptisteriilor paleo-creștine erau: bazinul (lacus) cu sistemul de aducțiune al apei și sistemul de scurgere a apei din bazin. Bazinul trebuia să fie corespunzător pentru ca cel care urma să fie botezat să poată să intre în acesta prin imersie, de aici și denumirea de „baptismus per immersionem”. Această procedură este contrară cu cea cunoscută în zilele noastre, respectiv aceea prin turnarea apei pe capul celui botezat, denumită „baptismus per as-persionem”.

Prima procedură este mai veche și nu cunoaștem când a apărut procedura nouă, respectiv care a fost motivul pentru care a fost suprimată prima procedură. Au existat perioade în care ambele proceduri s-au aplicat deopotrivă.

În afară de bazin, apeduct și canal de scurgere, trebuia să existe un loc uscat pe malul bazinului, care era ocupat de cel care oficia botezul.

În zona colinară a Romei există o sumedenie de râuri, care curg prin văi, de unde se putea conduce apa necesară alimentării bazinelor de botez. Cimitirele, însă, în majoritatea lor sunt situate pe coline, deci dacă doreau să înființeze un baptisteriu, romanii trebuiau să coboare de pe etajele superioare ale catacombelor până la nivelul văii. Acest lucru era realizat prin săparea unor scări în roca moale din interiorul colinei. Așa fiind, și aceste scări au devenit elemente esențiale ale unui baptisteriu paleocreștin, pe lângă scările săpate pe marginea bazinului care coborau până la fund. Pe aceste scări coborau în bazin cei care urmau să fie botezați. Dacă primele scări erau cele uscate, acestea din urmă au fost denumite scări umede.

Deoarece botezul avea loc în cimitir, este firesc că acolo, unde era posibil, s-a căutat apropierea baptisteriului de mormântul unui

sfânt. Procedeul este asemănător cu acela în care oamenii de rând se străduiau să-și așeze mormintele familiei cât mai aproape de mormântul unui sfânt venerat, așa-numitul obicei „recto sanctus”.

Un element mai puțin esențial al baptisteriului paleocreștin este pictura murală, asemănătoare celei găsite în cimitirul Pontiano. Motivul picturii murale, înfățișând botezul Domnului, este însă relevant, fiind cea mai potrivită decorațiune a unui baptisteriu. Metoda botezului Domnului era aceeași cu metoda aplicată în acel baptisteriu.

Reproducerea acestei picturi murale o regăsim în lucrarea lui Aringhi denumită „Roma subterranea” (folio Romae 1651). Pe acest tablou Isus este înfățișat stând în apa Iordanului până la brâu, iar Sf. Ioan Botezătorul stă pe partea dreaptă și îi pune mâna dreaptă pe cap. Deasupra lor zboară un porumbel alb, care înfățișează Sf. Duh. Pe partea dreaptă a Mântuitorului, pe malul apei stă un înger, care ține în mâini un ștergar, iar un cerb se apropie de râu pentru a se adăpa.

Concluzionând, nu suntem siguri de faptul că procedura botezului era legată neapărat de existența apei curgătoare. Așa cum am văzut, uneori era de ajuns un bazin, iar în prezent folosim apă din fântână.

În baza celor spuse mai înainte, să analizăm construcția cea mai veche descoperită cu prilejul săpăturilor efectuate la Cenad, aceasta fiind chiar mai veche decât bisericuța demolată, iar pe de altă parte este și de sine stătătoare.

Din zidurile acestei clădiri au fost utilizate doar cele din partea de răsărit pentru a separa sanctuarul de naosul longitudinal, iar în acest zid au fost practicate două deschideri cu destinația de ușă care aveau scopul de a conduce în biserica subterană. Aceste uși ulterior au fost zidite.

Nefiind prezent la efectuarea săpăturilor și fără să văd zidurile clădirii menționate mai sus, respectiv structura, dimensiunile acestuia precum și materialele utilizate la zidire, nu pot oferi explicații exacte despre destinația întregii clădiri, dar pot să explic ce a însemnat partea de clădire ce nu a fost umplută cu pământ, ci a fost completată cu o boltă și menținută drept amintire a vechii clădiri. Această parte nu este altceva decât baptisteriul paleocreștin, care este omologul demn al baptisteriului Pontiano din Roma. Așa fiind, acest din urmă baptisteriu nu mai poate fi privit drept unicat.

Dacă vom compara planul acestei clădiri cu planul baptisteriului Pontiano executat de Marchi, vom constata că această clădire poartă toate elementele esențiale ale unui baptisteriu paleocreștin.

Baptisteriul Pontiano planul 1:

- A. Scările ce duc la bazinul de creștinare
- B. Locul unde stătea cel ce efectua botezul

Clădirea din Cenad schițele 4 și 5:

- a) identice (ulterior umplute cu pământ)

Pontiano planul 1:

- C. Bazinul de botez
- D. Apeduct sau canal de scurgere

Clădirea din Cenad schițele 4 și 5.

- b) identic
- c) identic

Deosebirea constă doar în faptul că în timp ce în cimitirul Pontiano apeductul sau canalul de la lit. D evacua apa din bazinul din botez, la Cenad apeductul era cel care alimenta bazinul cu apa provenită dintr-o fântână aflată în exteriorul clădirii. Acest amănunt ne conduce la concluzia că pentru botez nu neapărat era nevoie de apă de izvor sau apă curgătoare. La Cenad nu am putut identifica niciun canal de evacuare a apei din bazin, aceasta doar dacă nu acceptăm ideea domnului Killer Frigyes, care a identificat un fel de canal rudimentar ce era săpat în direcția scărilor foarte abrupte, mai precis în direcția nord.

Conform mențiunilor de la punctul „O” din procesul-verbal efectuat cu ocazia săpăturilor, s-a făcut mențiunea că acest canal era colmatat cu nămol pe aproximativ 15%, ceea ce ar confirma destinația sa.

Să aruncăm acum o privire pe planul baptisteriului de la Cenad. Pe acest plan vedem o linie discontinuă ce marchează direcția în care era săpat canalul menționat mai sus. Pe capătul din stânga canalul are o poziție superioară, față de capătul din partea dreaptă, de asemenea diametrul din partea superioară este mai mare decât cel din partea inferioară. Mai mult decât atât, în partea dreaptă se află o lărgire a gurii canalului în formă de băncuță. Capătul băncuței nu se vede, întrucât este acoperit de un zid vechi. Apa se revărsa în bazin printr-o deschizătură de aproximativ 30 de centimetri (un picior), dar ajungând la băncuța din piatră, nu putea ieși pe canalul acesteia, întrucât această băncuță se afla la o înălțime de un picior față de podeaua bazinului. Fără să vedem unde ducea canalul legat de băncuță nu putem trage concluzii precise cu privire la destinația acestuia.



Pe fundul deschizăturii mari (de aducțiune a apei) s-a găsit o piatră sculptată în formă de disc. Nu putem explica destinația acestui disc decât prin aceea că servea la închiderea canalului și, ulterior, a căzut în sursa de alimentare cu apă.

Schița noastră ne arată înălțimea vechilor ziduri. Partea superioară este construită din cărămidă nouă și formează o boltă, deasupra căreia se află sanctuarul bisericii noi. Încăperea este deci foarte joasă, având înălțimea unui stângen vienez (1,89 m).

Pentru un studiu mai aprofundat al bazinului, am dispus săpături în adâncime aproximativă de un picior și jumătate. Materialul excavat era compus din balast și var deshidratat, astfel că potrivit standardelor actuale putem numi acest material ca fiind „beton“. Acest material se utilizează în prezent pentru construcțiile hidrotehnice. Trebuie să fac însă mențiunea că acest beton nu se poate compara nici pe de parte cu acela ce a fost excavat cu ocazia săpăturilor efectuate la Szekesfehervar în fundația vechii biserici regale. Acest din urmă beton nu putea fi spart nici cu cel mai dur târnăcop, pe când cel de la Cenad s-a putut excava destul de ușor. Cu toate acestea, natura materialului utilizat arată că era o construcție ce avea legătură cu apa, ceea ce duce la concluzia că bazinul despre care vorbim era cândva umplut cu apă.

În Ungaria niciodată nu a existat o abundență de sfinți și martiri asemănătoare Romei, astfel că nu putea fi urmată întotdeauna indicația de a se așeza baptisteriul în apropierea locului de veci al unui sfânt sau martir. Cu toate acestea, baptisteriul de la Cenad a avut norocul de a dobândi, dacă nu de la început, cel puțin mai târziu, un mormânt sfânt, însă despre acesta vom vorbi mai târziu.

Pe drept cuvânt ne întrebăm dacă baptisteriul din Cenad era decorat cu fresce asemănătoare baptisteriilor subterane din cimitirele romane sau ca cele din baptisteriul de la Pecs denumit „cubiculum“. Din nefericire nu mai putem afla acest lucru, fiindcă baptisteriul din Cenad nu este cel original, ci o construcție nouă, ce respectă amenajarea originală a primului baptisteriu.

Afirm cu tărie acest fapt: este o construcție mai recentă, întrucât cărămizile nu sunt cele romane, deci nu sunt asemănătoare cu cele găsite în baptisteriul numit „cubiculum“ de la Pecs și nici chiar cu cele găsite la Cenad, care au fost amintite la punctul I din procesul verbal încheiat cu ocazia săpăturilor. Cărămizile de la Cenad sunt asemănătoare cu cele folosite la construcția bisericii din Aracs, deci originea lor se află undeva cel mult la începutul secolului al XIII-lea.

Mai mult decât atât, nici betonul – astfel cum am mai amintit – nu este atât de bun cum este cel ce a fost făcut de paleocreștini pe baza indicațiilor primite de la romani, cum este de exemplu cel utilizat la Szekesfehervar (Alba Regia) începând și sub durata secolului al XI-lea.

O astfel de degenerare a materialelor de construcție nu ne permite categorisirea baptisteriului de la Cenad în calitatea sa de azi ca fiind un baptisteriu paleocreștin. Cu toate acestea, întrucât amenajarea interioară a acestuia este analogă cu cea a baptisteriului din cimitirul Pontiano, putem afirma cu o mare rată de probabilitate faptul că aici este vorba de un fost baptisteriu paleocreștin ce a fost renovat total în secolul al XIII-lea.

Această teorie este susținută și de faptul că în secolul al XIII-lea religia creștină nu mai era reprimată pentru a fi practică doar în ascunzișuri subterane. Mai mult decât atât, în această perioadă nici botezul „per immersionem“ nu mai era uzual, deci nu mai era nevoie de un bazin subteran sau de o fântână de botez prevăzută cu bazin.

Cunoaștem faptul că Sf. Gellert a botezat la Cenad nenumărați păgâni și putem presupune că aceste botezuri au fost oficiate în acest loc, care pe vremea sa încă s-a păstrat în forma sa inițială, poate și datorită faptului că era un baptisteriu subteran. Atunci când în secolul al XIII-lea s-a reconstruit biserița, Sf. Gellert era deja un martir canonizat, fiind venerat pe întregul teritoriu al Ungariei și în special la Cenad, unde a funcționat sediul său episcopal.

Astfel, este foarte plauzibil faptul că exact în acel loc, în care își îndeplinea cea mai importantă menire apostolică, nu s-a dorit modificarea completă. A fost preferată păstrarea amenajării inițiale, chiar în condițiile unei renovări totale, astfel că acest baptisteriu a devenit una din cele mai însemnate relicve arheologice din țara noastră ce oferă totodată un imens material de studiu din punct de vedere arheologic.

### **Sarcofagul creștin de la Cenad**

Astfel cum am mai amintit cu ocazia procesului-verbal, în punctul U din releveul șantierului arheologic am găsit un sarcofag din piatră de mari dimensiuni, care acum a fost mutat din locul său inițial în curtea parohiei.

Acest sarcofag, potrivit mențiunilor din procesul verbal „este tencuit cu o mixtură de var de grosimea a 4 țoli, adică mai precis este

îmbrăcat în beton“. Domnul Killer Frigyes, într-una din scrisorile sale, adaugă faptul că se găsesc rămășițe din plafonul clădirii în jurul acestui sarcofag. Astfel, rezultă faptul că acest sarcofag se afla într-o criptă. Mai mult decât atât, se vede că a fost îndepărtat capacul sarcofagului. În sfârșit, se menționează faptul că sarcofagul era gol, cu excepția unor oscioare rămase din piciorul defunctului (phalanges digitorum), care au căzut probabil cu ocazia scoaterii scheletului din sarcofag.

Efectuând măsurătorile sarcofagului, am ajuns la concluzia că acestea diferă puțin de dimensiunile arătate de dl. Killer Frigyes în procesul-verbal.

În procesul-verbal conform măsurătorilor efectuate de mine:

Lungime totală	6 picioare 9”	6 picioare 9”
Lățime totală	2 picioare 10”	2 picioare 10,8”
Înălțimea	1 picior 7,6”	1 picior 8,6”
Lungimea int.	6 picioare	6 picioare
Lățimea int.	2 picioare 3”	2 picioare 1,6”

Din aceste dimensiuni rezultă că acestea sunt mai mari decât cele utilizate pentru astfel de sarcofage în evul mediu timpuriu, în zona noastră geografică, deci avem de-a face cu o relicvă deosebită din punct de vedere arheologic.

Cu ocazia săpăturilor de la Szekesfehervar am ajuns la concluzia că în secolul al XI-lea membrii decedați ai familiei regale au fost depuși în sicrie de mici dimensiuni, din lemn, care abia dacă reușeau să cuprindă corpul defunctului. Au fost de asemenea găsite două sarcofage mai mici din piatră, însă nu sculptate dintr-o singură stâncă, ci construite din mai multe pietre. În fine, sarcofagul regelui Bela al III-lea, decedat în anul 1196, era sculptat, ce-i drept, din marmură roșie, însă avea dimensiuni reduse, fiind exact cât corpul neînsuflețit al acestuia.

Spre deosebire de sarcofagul descris mai sus, cel de la Cenad este mai lung și mai lat decât necesar, astfel că, pe drept cuvânt, putem deduce faptul că acesta cuprindea în interior nu doar corpul neînsuflețit, ci și un alt sarcofag executat din lemn sau alt material. Mai precis, sarcofagul din Cenad era destinat să cuprindă în interior alte două sarcofage distincte.

Forma acestuia este de fapt simplă: un paralelipiped scobit și finisat pe interior pentru executarea căruia nu a fost necesar un efort deosebit, datorită faptului că piatra din care este făcut e moale. În schimb, pe una din părțile laterale, aproximativ la mijloc există un ornament în formă de cruce, asemănător cu crucea aflată pe stema Ungariei, în sensul că ambele cruci apar așezate pe un vârf de munte (vezi fig. 9).

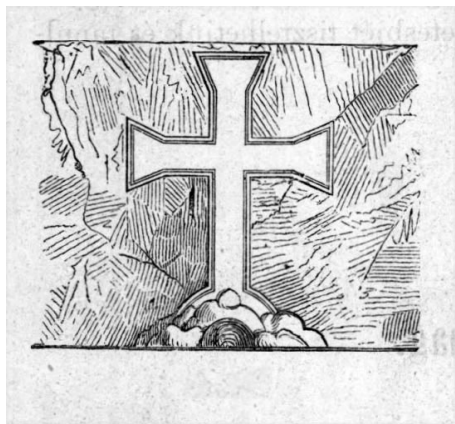


Fig. 9

Pe niciun sarcofag maghiar descoperit până în prezent nu există un asemenea ornament; în schimb, ornamentul se regăsește pe numeroase sarcofage de origine bizantină. O astfel de cruce este înfățișată de Salzenberg în atlasul ilustrat, intitulat „Altchr. Baudenkmale von Constantinopel”, pe planșa XXXVI, fig. 5 și 6, cu explicațiile de la pagina 120 din aceeași lucrare, respectiv că sarcofagul s-a aflat în fața bisericii Pantokrator din Bizanț, care actualmente poartă

denumirea de Kilisse Dschami. Sarcofagul astăzi este utilizat drept bazin pentru spălarea rituală a mâinilor înainte de rugăciune, conform obiceiului musulman. „Dem zum Teil für den mohamedanischen Kultus eingerichteten Gebäude ist jetzt der Name Kilisse Dschami beigelegt und ein alter Sarkophag aus verde antico (o marmură cu inserții verzi, originară din Thessalia), vor dem westlichen Eingange, von der Tradition als Grabstein der Kaiserin Irene bezeichnet, dient als Wasserbehälter zu den üblichen Reinigungen der Moslemim vor dem Gebet.”

Pe acest sarcofag se găsesc două cruci pe fiecare parte, una pe corpul sarcofagului, alta pe acoperișul acestuia. Cea aflată pe corpul sarcofagului este cuprinsă într-un cerc, deci cele patru ramuri sunt egale, însă cele aflate pe acoperiș sunt cuprinse în câte o formă eliptică, având două ramuri mai scurte și două mai lungi. Acest motiv dovedește faptul că nici măcar în Bizanț nu era o condiție sine qua non realizarea crucilor cu ramurile egale (această formă de cruce având denumirea de Cruce Bizantină).

În seraskeriat (reședința conducătorului principal) am văzut pe două sarcofage vechi, bizantine, aceleași motive descrise mai sus. Prietenul meu Dethier cunoaște încă două sarcofage prevăzute cu cruce, care serveau pentru înhumarea membrilor familiei regale, provenind din primele decenii ale secolelor VI și XIII.

Din cele de mai sus rezultă că modelul care a servit pentru realizarea sarcofagului din Cenad trebuie căutat în vechiul Imperiu Bizantin, cu atât mai mult decât anterior Epocii Sf. Gellert, mănăstirea Sf. Ioan a fost ocupată de călugări greci.

În biserica subterană din Abația de la Tihany există o stelă sculptată, înfățișând o cruce despre care se presupune că ar fi fost destinată sarcofagului Regelui Andrei I, care se află îngropat în acest loc. Menționez însă această cruce (fig. alăturată) doar din motivul că are o origine incertă, forma sa nu face parte din categoria descrisă mai sus, fiind de fapt o cruce destinată procesiunilor (Vortragskreuz), iar din acest motiv probabil că a fost destinată unuia din abații de la Tihany.

În procesul-verbal al dl. Killer, acesta considera că sarcofagul găsit adăpostea corpul neînsuflețit al regelui Kun Laszlo, din mai multe motive: 1. fiindcă a fost găsit gol, știindu-se faptul că regele a fost transportat la Oradea; 2. datorită urmelor de sânge găsite pe fundul sarcofagului, care proveneau din rănilor suferite de rege atunci când a fost asasinat; 3. locul unde a fost găsit sarcofagul, în opinia domnului Killer, era parte a bisericii din Cenad; 4. mărimea sarcofagului indica faptul că cel cărui a fost destinat avea un rang înalt în societate.

Am mai scris despre faptul că biserica demolată în 1868 din Cenad nu poate fi considerată „dom episcopal” datorită dimensiunilor modeste și a lipsei unei turlă, fiind mai degrabă o biserică de abație ctitorită de Sf. Gellert în cinstea Maicii Domnului spre folosința benedictinilor. Chiar și datorită acestui motiv, dacă sarcofagul regelui Laszlo al VI-lea ar fi rămas la Cenad, atunci ar trebui să se afle în locul fostei biserici episcopale, în locul căreia azi se află biserica ortodoxă.

Nu pot să apreciez dacă petele aflate în sarcofag sunt într-adevăr de sânge, cu toate că, diluate fiind cu apă devin roșietice, dar că acestea nu au aparținut regelui Kun Laszlo, este o certitudine. Acest rege nu a fost asasinat la Cenad, ci la o depărtare considerabilă de localitate. În cazul în care corpul său neînsuflețit ar fi fost adus la Cenad, acest lucru s-ar fi putut întâmpla doar la câteva zile de la deces, iar un cadavru nu mai sângerează. În plus, nu se poate presupune faptul că acest sarcofag mare și greu a fost pregătit dinainte, iar cadavrul regelui a fost depus în acesta imediat după deces și adus la Cenad. Dimpotrivă, sarcofagul a

fost pregătit pentru cineva anume, cu mare migală și într-o perioadă mai îndelungată, altminteri nu ar fi atât de bogat împodobit, deosebit și unic.

Argumentele expuse mai sus exclud deci teoria emisă de dl. Killer, iar argumentele pe care le voi enumera vor încerca să explice identitatea ocupantului acestui sarcofag.

După ce în anul 1047 Sf. Gellert a murit ca martir, capelanul din Cenad și abatele benedictin au revendicat corpul neînsuflețit al martirului de la regele Andrei, pentru a fi înmormântat la Cenad, cu cinstea cuvenită întemeietorului și conducătorului Episcopiei, precum și ctitorului mănăstirii.

Potrivit unor surse, corpul neînsuflețit a ajuns aici la șapte ani după deces (vezi *Acta Sanctorum Antverpiae* 1757 T.VI, p. 713 r. seq.), după alte surse imediat după martiriu. Între capelanul bisericii și abatele benedictin s-a iscat o dispută privind locul potrivit în care urma să fie îngropat Sf. Gellert, respectiv în biserica episcopală sau în abația dedicată Maicii Domnului.

Corpul neînsuflețit pe parcursul acestor polemici a devenit atât de greu, încât nu a mai putut fi transportat, iar acest fapt a fost interpretat ca fiind o ultimă dorință a sfântului de a rămâne după moarte în această biserică. Este un fapt documentat din punct de vedere istoric că Sf. Gellert a fost adus de la Pesta la Cenad, după moartea sa, iar locul de veci a fost în biserica dedicată Maicii Domnului, cea care a fost demolată în anul 1868.

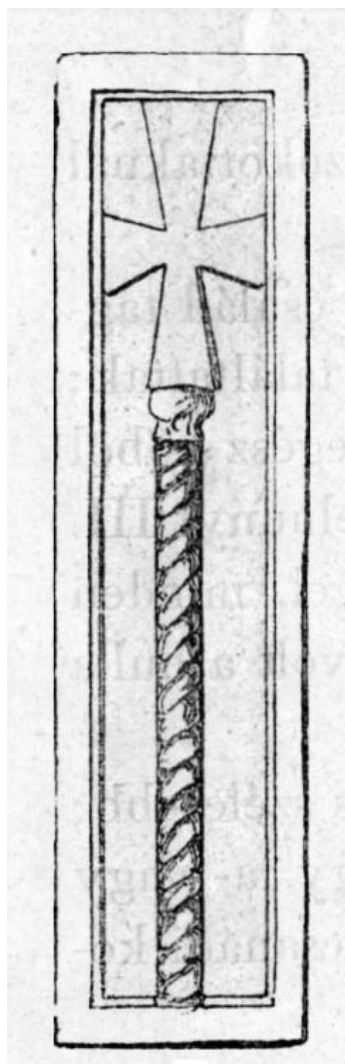


Fig. 10

Se mai adaugă împrejurarea că în apropierea sarcofagului s-au găsit urme ale unei bolte, ceea ce dovedește faptul că au existat pregătiri înainte de aducerea sarcofagului, s-a făurit o criptă

destinată înmormântării. Până și sarcofagul demonstrează că s-au făcut pregătiri înainte de a se aduce corpul neînsuflețit. Sarcofagul, după dimensiuni, nu a fost executat pentru a primi un cadavru, cum era obiceiul în secolul al XI-lea, ci a fost făcut suficient de mare pentru a primi un sicriu din lemn. Acest fapt explică dimensiunile ieșite din comun ale sarcofagului. Există numeroase înfățișări ale înmormântării sfinților din Evul Mediu, iar aceștia erau duși în sicrie deschise până la locul de veci, iar pentru a ilustra susținerile, amintesc doar Cronica Ilustrată de la Viena, în care este desenată sosirea cadavrului regelui Laszlo la Oradea.

Pe sarcofag se găsesc sculptate cruci bizantine, acestea fiind probabil executate de călugării greci ca ofrandă binefăcătorului lor în stilul încetățenit în patria lor. Spun binefăcător, fiindcă Sf. Gellert, atunci când a îndepărtat călugării greci din abația benedictină, pentru a face loc călugărilor din acest ordin, a ridicat o altă mănăstire mai bună pentru greci decât cea existentă la Cenad.

În altă ordine de idei, putem menționa că printre relievelor descoperite în Ungaria datate dinaintea secolului al XIII-lea nu găsim sculpturi executate atât de grijuliu și frumos cum sunt aceste cruci din Cenad. Asemenea cruci au fost sculptate pe exteriorul sarcofagelor de-a lungul Evului Mediu în Bizanț, în perioada secolelor XII-XIII.

Răspunsul la întrebarea de ce sarcofagul din Cenad a fost găsit gol este unul foarte simplu. Conform documentului denumit „Acta sanctorum” editat în anul 1083, la insistențele Sfântului Laszlo, papa i-a canonizat pe Sf. Gellert împreună cu Sf. Ștefan și Sf. Imre. Cu acea ocazie, rămășițele sfântului au fost scoase din sarcofag și așezate într-un sicriu executat din material valoros, fiind așezat direct în biserică. Mai sus am menționat faptul că regina Elisabeta a comandat un sicriu de argint pentru Sf. Gellert. Dar chiar în ipoteza în care rămășițele pământești nu ar fi fost mutate din sarcofagul de piatră în sicriul de argint cu ocazia menționată mai sus, cel târziu în jurul anului 1400 (sau puțin mai târziu în conformitate cu Acta sanctorum) sarcofagul trebuia golit sub amenințarea turcilor, atunci când moaștele sfântului au fost mutate la Veneția.

Așa fiind, nu este de mirare faptul că deja la prima mutare au rămas câteva oscioare în sarcofag, știindu-se că după 40 de ani corpul este aproape complet descompus.

În sfârșit, ne putem explica până și existența petelor de sânge (dacă într-adevăr sunt pete de sânge). Cultura paleocreștină aprecia în mod deosebit sângele vărsat de martiri. Conform obiceiului vremii, se

așezau în sarcofag fie batiște înmuiate în sângele unui martir, fie vase minuscule ce conțineau sângele scurs.

Nu ar fi de mirare deci dacă adepții Sfântului Gellert ar fi adus odată cu corpul neînsuflețit al acestuia și sângele său, adunat după martiriu. Această teorie este întărită și de legenda conform căreia adepții au luat cu ei până și piatra care a cauzat moartea sfântului.

În concluzie, sarcofagul conținea sânge dintr-un trup încă viu, în contradicție cu susținerile domnului Killer, care susținea că sângele provenea dintr-un trup neînsuflețit. Este posibil ca petele de sânge să fi fost diluate de umezeala din sarcofag.

Toate dovezile enunțate mai sus conduc la concluzia că în sarcofag a fost depus corpul neînsuflețit al Sfântului Gellert.

Versiunea în limba română: **Cornelia Varga**

*Cenăzeanul* nr. 4/2015, 5/2015/, 6/2015, 1/2016, 2/2016, 4/2016, 5/2016, 6/2016, 1/2017, 3/2017, 4/2017, 5/2017



**Gyula Kisléghi Nagy**

## **Inventar arheologic\***

15. În luna noiembrie (zilele vezi mai jos) i-am pus să facă săpături la Cenadul Sârbesc [Szerb-Csanádon] în grădina casei medicului comunal dr. József Koreck și în cea a vecinului acestuia, Piringer.

Cercetărilor mele de aici le-a dat un impuls acea împrejurare că adesea în fața mea pomeneau grădina doctorului (în primul rând proprietarii) ca pe un loc unde există pivnițe subterane boltite, galerii sau construcții vechi asemănătoare acestora.

Deși nu prea am dat crezare povestirilor – cunoscând din experiență încăpățânata zgârcenie a solului din Cenad – totuși, cu o dorință pe veci nestinsă, m-am hotărât pentru o nouă experiență: să încerc să aduc la lumina zilei ceva amintire palpabilă din faimosul trecut al Cenadului [Csanád] vechi.

Proprietarii – atât dr. Koreck, cât și Piringer (... , Cenad, numerele de casă ...) fiecare mi-a pus la dispoziție cu plăcere [358] grădina sa (cele două grădini comunică liber, fără a avea gard între ele), luate împreună, un teren de cca. jumătate de pogon.

Am început cercetările pe pământul dr.-lui Koreck, mai aproape de curtea casei, într-un loc unde – după cum au afirmat – sunt rămășițe de ziduri în pământ. Această prezicere s-a adeverit, la nici două rânduri de sapă făcute în pământ de la suprafața solului, într-adevăr am dat de un zid rezistent din cărămidă care a început să prindă o formă interesantă. Înainte de toate am pus să se dezvelească lățimea corpului de zid care a avut exact 2 metri și 15 centimetri.

Având în vedere această dimensiune respectabilă, precum și faptul că zidul a fost construit foarte rezistent, din cărămizi tari, arse la

roșu și învelite în mortar de var gros – evident, mai degrabă din bucăți de cărămizi: la început am înclinat să-l privesc ca rămășița vechiului zid al cetății, însă destul de curând a trebuit să-mi dau seama că această ipoteză este greșită. Și anume, zidul de fundație descoperit nu avansa drept, ci curbându-se în arc perfect demonstra în final un segment mare de cerc, care mi se părea că seamănă cu zidul de absidă al unei biserici.

Dr. Samu Borovszky în lucrarea sa intitulată *Csanád vármegye története*<sup>109</sup> amintește două biserici plebaniale care „probabil” s-au aflat în afara teritoriului cetății: biserica Sfânta Elisabeta [szent Erzsébet] – și biserica Sfântul Duh [Szentlelek],

[359] Evident, după aceasta scopul cercetărilor mele a devenit: stabilirea faptului dacă zidul de fundație descoperit, de tip absidă, într-adevăr face parte dintr-o biserică? Am căutat deci – în dreapta și în stânga – continuarea absidei: zidurile laterale ale bisericii, însă nu am putut să dau de acestea. Este posibil ca „absida” descoperită să fi aparținut de nava centrală a vechii biserici și laturile lungi ale bisericii ar trebui căutate în continuarea navelor laterale, însă aceste abside secundare nu le puteam căuta, pe de o parte din cauza apropierii curții – pe de altă parte din cauza prezenței unor plante de grădină pe care nu am avut voie să le scot. Astfel, nu am fost în stare să stabilesc sigur dacă am de-a face cu o biserică sau cu urmele vreunei alte clădiri. În orice caz, este foarte probabil ca peretele de tip absidă, despre care vorbeam, să fi reprezentat într-adevăr ruinele uneia dintre cele două biserici plebaniale vechi amintite. Această părere de-a mea este susținută și de câteva descoperiri și anume: în capătul stâng al „absidei”, unde am săpat până la adâncimea de 3 metri, a lipsit partea superioară a absidei (cândva demult l-au luat pentru a fi material de construcții, precum și pe capătul din dreapta), am găsit numai baza intactă a acesteia, care a fost așezată, în mai multe straturi suprapuse, din pietre imense, plate, însă diforme, pietre nefasonate de 30-50 kilograme greutate. Deasupra acestor pietre de la bază au ieșit la lumina zilei opt bucăți de pietre fasonate mai mici, care sunt [360] perfect analoage cu rămășițele de arhitectură de acest fel, îngrămădite în prezent în curtea bisericii rom. cat. din Cenadul Vechi [Óscsanádi], care au fost găsite pe locul bisericii rom. cat. de astăzi, respectiv au fost găsite cu ocazia construirii bisericii (în 1869).

Eliberând întregul zid, pe urmă am cercetat terenul dintre ziduri cu care ocazie a ieșit la iveală – la adâncimea de 2,5 metri, împreună cu mai multe descoperiri dispersate, fără importanță – capacul cu margine rotundă al unui vas mai mic, de forma unui con plat, dintr-un metal galben – cu patină verde – care a avut în vârful o verigă cu

un lăntșor în ea (acesta s-a desprins, dar există); diametrul capacului este de 8 cm; apariția sa trezește imediat în privitor ideea unei candelă de biserică. Capacul a avut în interior margine dublă, astfel marginea vasului inferior – când au așezat capacul pe el – a fost prinsă între ele și în acest fel l-au închis strâns; marginea interioară – inițial sudată – în mare parte s-a desprins și pe panoul (aflat în colecția mea) ea poate fi văzută prinsă lângă capac, împreună cu acele cioburi de sticlă care în zona săpată au ieșit la lumină în apropierea capacului; aceste cioburi vechi de sticlă irizate, decorate cu creste albastre, paralele, sunt curbe, deci sunt fragmentele vreunui vas de tip ceașcă, care – în teorie – poate fi pus bine în relație cu capacul de mai sus.

Fac observația că zona săpată aflată între ziduri [362], respectiv solul, a fost peste tot amestecat, însă din loc în loc nu a fost nevoie să săpăm până la adâncimea semnalată de 2,5 metri adâncime, întrucât în unele puncte deja la adâncimea de 1,5 metri a apărut argila străveche, galbenă, intactă.

[361] Într-un loc – mai aproape de capătul drept al zidului „de absidă” – în direcție verticală [am găsit] mai multe straturi de pământ ars, cenușă, funingine, multe cioburi, oase etc., se pare că a fost umplutura vreunei vechi gropi de gunoi; de aici am pus deoparte mai multe cioburi, printre altele și fragmentele unui ulcior cu toartă, ars la roșu (poate se vor putea potrivi)<sup>+</sup>.

Ca să pot fi de folos unor eventuale cercetări ulterioare întreprinse cu o putere mai mare decât modestele mele încercări în privința stabilirii topografiei Cenadului vechi: voi trece în următorul desen cu dimensiuni zidul de tip absidă săpat de mine (și acoperit din nou), totodată fixându-l cu ajutorul bisericii greco-orientale [ortodoxe] române din apropiere [...].

Cheltuieli de săpătură – în 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10 și 11 noiembrie – în total 31,60 coroane.

16. în 13 noiembrie, în Cenadul Sârbesc [Szerb-Csanádon], în curtea marelui depozit domenal de grâne, în imediata apropiere a grădinii de zarzavat ce a aparținut de locuința mea de serviciu (vezi desenul topografic la pagina 348, unde am marcat acest loc al descoperirii din 13 noiembrie cu o stea roșie) i-am pus pe servitori să scoată un salcâm bătrân, cu care ocazie de sub rădăcinile pomului [363], de la o adâncime mică, au ieșit la lumina zilei niște fiare vechi: pinteni, topor de luptă, potcoavă lamelară etc. În vederea cercetării mai atente a locului, în 17 noiembrie am continuat căutările de aici cu trei zilieri – având rezultat favorabil, întrucât am adus la suprafață, în afară

de mai multe descoperiri de piese din fier, încă șase bucăți de vase din lut, medievale. Locul săpat mi s-a părut că este una dintre bucătăriile de vară ale cetății vechi, și anume a fost locul unde obișnuiau să facă focul, cu foarte multă cenușă, funingine, cu pământ ars până la roșu și în special cu multe oase de animale; printre acestea au fost reprezentate oaia prin nenumărate maxilare, capra, cornutele, păsările de curte, chiar și calul – cu un craniu [aproape] complet, dar fără mandibulă și mai multe oase de copită și chișiță.

Am păstrat acest craniu de cal pentru că potcoavele lamelare descoperite în preajma lui indicau vremea regelui Matia, însă craniul – fiind putrezit – la scoatere s-a degradat puternic.

Toate obiectele găsite în acest loc – cu excepția vaselor din lut – pot fi văzute în colecția mea montate pe un panou; le descriu numai pe cele mai importante, cum sunt:

a) Pinten pentru turnir, din fier, cu brațe plate, în formă de semicerc și un suport lung, pătrat, turtit, pentru roțiță, roțița lipsește. La capătul brațelor plate o mică parte cu secțiune de cerc, curbată în sus [364], prevăzută cu gaură, a servit la fixarea lui de încălțăminte. Distanța dintre brațe este de 9,5 cm, lățimea lor de 1,4 cm, lungimea suportului pentru roțiță de 12,5 cm. Sfârșitul secolului XV (?).

b) Potcoavă de cal, din fier, aproape de forma unui cerc, placă fără colțuri, a cărei lățime maximă (deasupra deschizăturii din centru) este de 5 cm. Dimensiunile deschizăturii centrale dreptunghiulare: 64 x 23 mm. Diametrul maxim al potcoavei are 11,5 cm, lungimea sa 11,4 cm. Găurile din placă sunt ruginite, se disting doar urmele lor. Una dintre ramurile potcoavei lipsește parțial.

c) Jumătatea unei potcoave asemănătoare, diferența pare-se constă în faptul că breșa centrală de la capetele plăcii este mai îngustă decât la cea de sus.

d) Jumătatea unei potcoave asemănătoare, la aceasta în partea superioară deschizătura centrală are forma unei secțiuni de cerc. Cele trei exemplare sunt de secol XV sau XVI.

e) O „ramură” a unei potcoave, din fier, cu un colț puternic, se apropie de forma actuală a potcoavelor; lățimea maximă a plăcii groase este de 4,2 cm, prin ea trec mai multe nituri puternice, grosiere.

f) Topor de luptă, din fier, cu gaură de înmănușare lungă, cu o placă de bardă pentru lovire (?), care se încovoiaie în segment de cerc spre mâner – a cărei terminație este nesigură pentru că tăișul toporului de luptă este degradat și incomplet pe toată lungimea sa – și având o muchie pătrată ieșită în afară. Lungimea găurii de înmănușare are 9,2

cm, lățimea 4 cm (deschizătura este rotundă), lungimea toporului este de 15,5 cm, iar tăișul existent are o lungime de 8,5 cm. Secolul XVI (?)

[365] g) Disc dintr-un metal galben (?) (cu patină de culoare închisă), cu margini îndoite în sus, având la mijloc o breșă mare, rotundă. Diametrul său are 14 cm; destinația sa nu este cunoscută.

h) Mâner de ladă, din fier, de formă rotunjită, la capete cu cârlige îndoite înapoi și la mijloc cu o prelungire (un apucător). Lungimea 8,7 cm. Putea să fie foarte frecvent pe teritoriul vechiului Cenad.

i) Obiect din fier, în formă de T, cu brațul lung de 19 cm. Suport pentru frigare (?).

j) Fragment concav de bandă din fier, seamănă cu ferecăturile părții superioare a marginii căruțelor de azi. Și acest lucru apare frecvent la Cenad. (Pe panou pot fi văzute mai multe piese de diferite mărimi).

k) Fragmentul neted al unei plăci de piatră din paviment, pe una dintre fețele ei late se observă un desen gravat.

l) Mai multe potcoave de cizmă, mai mici sau mai mari.

m) Verigi din fier, cuie, catarama etc.

Vasele din lut găsite sunt următoarele:

n) Vas de formă semisferică, care se termină într-o gură strânsă, rotunjită și în vârful sferei are o prelungire lungă, dreaptă (mâner). Cele două diametre maxime ale sferei (măsurate în cruce) sunt de 15 și de 14,5 cm, iar diametrele aferente ale gurii sunt de 12 și de 10 cm, lungimea prelungirii de cca. 5,5 cm, înălțimea totală a vasului (împreună cu prelungirea) are 16 cm.

Pobabil că avem de-a face cu un capac de vas sau cu un [366] capac pentru acoperirea flăcării sau a jăratecului, ceea ce este adevărat și de faptul că interiorul vasului este funinginos. Este foarte bine ars, culoarea în exterior este spălăcită, roșie-cărămizie. A fost făcut la roată.

S-au găsit trei bucăți, unul este cu ceva mai mare, celălalt cu ceva mai mic decât cel de sus. Am restaurat toate cele trei exemplare, respectiv două au prelungirea, iar unul circumferința gurii, din ghips.

De altfel, silueta seamănă foarte mult cu un coif suedez de secol X. (vezi: Auguszt Demmin<sup>110</sup>: Die Kriegswaffen<sup>111</sup> etc. Gera-Untermhaus 1891 – pe fila 500, schița 5 Bis).

Mai fac observația că un exemplar este perforat în apropierea gurii. Secolul XVI?

o) Vas din lut, în formă de cupă, diametrul fundului neted, rotund, este de 3,5 cm, de aici se lărgeste ca o pânză și se termină în gura cu diametrul de 9,8 cm, are înălțimea totală de 12 cm.

De remarcat că diametrul de mai sus, de 9,8 cm, înseamnă și diametrul maxim al pântecului vasului, la aproximativ jumătatea înălțimii acestuia, deci de aici pereții avansează nu în formă de pâlnie, ci vertical în sus – respectiv ușor înclinați spre interior sub gură. Gura este dreaptă, fără margine, însă în interior – la 1,5 cm sub marginea gurii – trece de jur împrejur o creastă puternic reliefată; din cauza acestei caracteristici vasul nu putea fi folosit ca pahar pentru băut și probabil a servit la fierberea mâncării, lucru ce-l dovedesc și petele negre de arsură, vizibile pe exteriorul său. Culoarea în exterior și în interior [367] este roșie-cărămizie spălăcită; a fost făcut la roată și este bine ars. L-am restaurat cu ghips. Probabil că este frecvent la Cenad, tot timpul întâlnim astfel de fragmente.

p) Vas asemănător, cu diferența că lărgirea de tip pâlnie nu ajunge atât de sus și nu pornește imediat de la fund, respectiv acesta are un membru separat în formă de cioc. Înălțimea totală este de 13 cm. Este restaurat.

q) Vas triunghiular, deoarece gura formează un triunghi obișnuit, fiecare latură este lungă de 21,5 cm și dreaptă ca o linie; această formă deosebită se înalță de la un fund neted, având forma unui cerc perfect cu diametrul de 7,5 cm, respectiv se desface din el fără ca pereții laterali să aibă muchii, înălțimea totală măsoară 9,5 cm. Gura are o buză aplecată orizontal spre interior, cu o lățime de 1,8 cm. Cca. 1/3 din vas lipsește, însă pe baza fragmentului existent descrierea de mai sus este perfect consecventă. Este de aceeași culoare ca o), p), q), cred că este de asemenea de secol XVI.

Cheltuielile de săpătură – în 17 noiembrie – în total 5,20 coroane.

17. În luna decembrie (vezi mai jos zilele) am făcut cercetări în Cenadul Sârbesc [Szerb-Csanádon], pe terenul din spatele clădirii bucătăriei care ținea de locuința mea de serviciu (nr. de casă ...), acolo unde între peretele casei și gardul vecin (al școlii ortodoxe române), de-a lungul clădirii bucătăriei semnalate, se află o fâșie de pământ [368] de nici 2 metri lățime, nelucrată. Din acest teren îngust am pus să se sape o porțiune lungă de 6 metri până la adâncimea de 3 metri - un sol peste tot amestecat, cu mai multe straturi de sfărâmături suprapuse și deseori cu urmele puternice ale unor focuri.

Deja la adâncimea de jumătate de metru am dat de un astfel de strat funinginos, amestecat cu cenușă, ce a conținut în afară de unele oase mai mici de animale și boabe de grâu arse, din care am păstrat cantitatea de un pumn. În continuare, în decursul săpăturilor au ieșit la iveală numeroase obiecte mai mici din fier și, de la adâncimea de 1 metru, un bănuț de argint – Matia al II-lea, 1620 – care cred că datează

destul de bine vechimea descoperirilor, deși unele piese au ieșit la suprafață de la o adâncime mai mare, astfel că pot fi eventual mai vechi. Descoperirile, montate pe panou, sunt așezate în colecția mea. Mai jos le voi enumera doar pe cele mai interesante, precum:

a) Obiect mare, de forma unei potcoave, din fier, înălțimea (lungimea) 20,5 cm, distanța dintre brațe (la capetele lor) 10,5 cm; întreg obiectul are formă de placă, pot spune că marginile sale exterioare sunt pe toată lungimea lor cu tăiș, iar pe curbura lor interioară sunt mult mai groase și sus – pe ambele părți – sunt chiar concave, săpate ca un chenar prin care el putea fi potrivit pe ceva.

Lățimea brațelor sus, la îndoire [369] are 4,9 cm, la capete 3,6 cm, breșa centrală este eliptică; nu se pot observa urme de găuri sau proeminențe. Destinația lui nu se cunoaște.

b) Potcoavă de cal, din fier, are aproape o formă circulară, placă fără colțuri care are lățimea maximă (deasupra deschizăturii centrale) 4 cm, dimensiunile deschizăturii centrale eliptice sunt 59 x 48 mm. Diametrul maxim al potcoavei are 11,2 cm, lungimea 10,3 cm. Din găurile caielelor ce trec pe marginile ei pot fi zărite numai trei, ele au formă alungită. Perfect întregă.

c) Potcoavă asemănătoare, cu un nit ce trece prin ea.

d) Potcoavă de cal, din fier, forma ei se apropie de cea a unui triunghi – cu unghi obtuz, în rest este o placă fără colțuri, asemănătoare celor precedente, are lățimea maximă (deasupra breșei centrale) de 3,6 cm, dimensiunile deschizăturii centrale, care și ea se apropie de forma unui triunghi, sunt 45 x 60 mm. Diametrul maxim al potcoavei are 11,5 cm, lungimea 10,5 cm, într-o parte marginea ei exterioară se ridică – poate sunt urmele de canal – se mai pot vedea unele găuri prelungi pentru caiele, îi lipsește o ramură.

e) Potcoavă de cal, din fier, fragment, îi lipsesc ramurile, lățimea plăcii este de 4,4 cm, găurile rotunde? pentru caiele sunt așezate în canal.

f) Placă din fier ce ne aduce aminte de un cuțit de tăiat tutun, are lungimea de 16,5, lățimea de 5 cm; placa – în ambele sale capete – are o prelungire în direcția lățimii, se pare că una dintre prelungiri [370] a servit la fixare, cealaltă – curbată spre interior cu cârligul ei (cu ajutorul unui mâner din lemn) – a servit la mânăuirea sa; două bucăți.

g) Cuțit din fier, amândouă capetele sale reprezintă o lamă curbată spre sus, are lungimea totală de 24,2 cm, din care unei lame îi revin 12 cm, celeilalte 5,5 cm și baghetei de legătură cu secțiunea rotundă (?) dintre cele două lame 6,7 cm; pe suprafața baghetei de legătură, în apropierea lamei mai mici, pe o lungime de 2,5 cm poate fi observată o îngroșare

ovoidală; lățimea maximă a lamei mai mari (acolo unde se învecinează cu bagheta) are 3 cm. Probabil că a servit vreunui scop special.

h) Cataramă din fier, una dintre părțile ei are o formă dreptunghiulară, cealaltă eliptică, diametrele sale maxime sunt; 5,5 și 6,5 cm. A ieșit de la adâncimea de 2,5 metri.

i) Inel pentru deget, din bronz (sau din metal galben), la veriga plată a fost sudată o placă de formă pătrată în care este prinsă o piatră netedă, roșie.

În afară de acestea mai pot fi văzute și alte obiecte pe panou: pe de o parte unele a căror destinație se poate observa imediat, pe de altă parte altele la care nici cu ajutorul imaginației nu poate fi clar recunoscută. Cele șase mânere din fier aproape toate sunt diferite; astfel de piese pot fi găsite în număr mare pe terenul vechii cetăți și probabil sunt rămășițele unor lăzi mai mici sau mai mari (bagaje ale soldaților?). Dintr-unul din punctele cele mai adânci (3 metri) ale terenului săpat a ieșit la iveală un pilon lung de jumătate (1/2) de metru, cu diametrul de cca. 30 de cm, a cărui suprafață a fost carbonizată din loc în loc.

În sfârșit, mai amintesc un ulcior mai mic, cu smalt verde, cu pereții aplatizați pe două laturi [371], de la adâncimea de 2,5 m; toarta și gura, respectiv gâtul lipsesc (în acest mic ulcior am depus mai sus amintitul grâu ars).

Cheltuieli de săpătură – în 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15 și 16 decembrie, în total 17,40 coroane.

18. Încă în luna noiembrie Péter Potchen, măcelarul din Cenadul Sârbesc [szerb-csanádi], a săpat o groapă pentru ghețarie în curtea casei sale (nr. casă... în imediata vecinătate a bisericii catolice) cu care ocazie, de la adâncimea de 1,5 metri, au ieșit la suprafață cahle vechi, pe care eu le-am obținut.

Din fragmente am reușit să reconstruiesc în întregime un exemplar, forma sa este pătrată, dimensiunile sale 19,2 x 18,6 cm, grosimea de 3,3 cm; pe fața sa acoperită cu smalt verde-gălbui se reliefează un păun mare, stilizat, respectiv în fața păunului un ornament stilizat de floare, iar sub păun sunt așezate într-un rând drept triunghiuri culcate unul într-altul.

Este o piesă interesantă, poate încă din acele timpuri când Gheorghe Doja distrugea Cenadul.

19. Pe agrul „Waldeck I<sup>o</sup>” (având o întindere de 39,1466 pogoane) al domeniului Cenadul Sârbesc [szerb-csanádi uradalom] am descoperit o așezare de epoca veche a bronzului, a cărei săpare am început-o în 28 septembrie. Întrucât terminarea descoperirii acesteia



nu a putut fi făcută în cursul anului curent, prezentarea în acest jurnal a „așezării străvechi de la Cenadul Sârbesc” [„Szerb-csanádi őstelep”] o amân pentru mai târziu.

Zilele de lucru, respectiv cheltuielile de săpătură care sunt aferente anului curent vezi în Jurnalul Arh. de Cheltuieli la numerele curente 1909-22.

Traducere de: **Elena Miklosi**

\* Gyula Kisléghi Nagy – *Jurnal arheologic*, Ed. Artpress și Complexul Muzeul Țării Crișurilor, Timișoara 2015. Traducere: Elena Miklosik. Ediție îngrijită de: Daniela Tănase.

109 – Istoria comitatului Cenad.

+ Ulterior am restaurat acest ulcior de secol XV, descrierea sa este următoarea: înălțimea 33 cm, din care gâtului lărgit în jos, respectiv acestuia treptat intrat în pânțece, îi revin 11 cm. Diametrul fundului rotund, concav, este de 12,5 cm, diametrul maxim al pânțecelui este de 21 cm, diametrul gurii ușor răsfrânte – în același plan cu toarta – este de 9,7 cm, iar în direcție perpendiculară de 8 cm. De jur împrejur, pe exteriorul gurii are o buză îngustă.

Partea superioară a gâtului este legată de zona aflată deasupra pânțecelui cu maximă proeminență printr-o toartă-bandă frumos arcuită, fața exterioară a acestei toarte a fost decorată cu un șir de incizii verticale, la punctul superior de „lipire” al toartei; de jur împrejurul gâtului se află o linie dublă, în relief, precum o linie de despărțire a gâtului de gură, respectiv ca marcajul extern al plăcii perforate pentru strecurare care separă gâtul de gură.

Toarta este relativ mică și tocmai din acest motiv ulciorul devine ușor de mănuit. Culoarea este un roșu-cărămiziu stins, vasul este reconstruit și în parte completat cu ghips (nu am întregit o parte din pânțece).

110 – August Friedrich Demmin (1817-1898) – istoric de artă german, colecționar; colecția sa se găsește la Muzeul din Wiesbaden (notă Daniela Tănase).

111 – *Arme de război* (lb. germană) (notă Daniela Tănase).

Cornelia Varga

## **Personalități marcante legate de descoperirile arheologice cu ocazia construcției bisericii romano-catolice din Cenad**

Dușan Baiski, editorul revistei „Cenăzeanul“, m-a rugat să traduc pentru această publicație un articol apărut în *Monitorul Arheologic al Academiei Ungariei* în anul 1868. Articolul descrie amănunțit săpăturile arheologice executate la Cenad în primăvara anului 1868, cu ocazia demolării vechii biserici și edificării bisericii existente până azi.

Autorul articolului foarte bine documentat și intitulat „Excursie arheologică la Cenad” este Imre Henszlmann.

Mânată de curiozitate, am căutat pe Internet informații despre autor, despre Revista de Arheologie în care a apărut articolul, dar și despre alte notabilități ale căror nume sunt menționate în articol.

Henszlmann Imre, cel care a documentat atât de exact lucrările arheologice desfășurate la Cenad, s-a născut la Kosice (actualmente Slovacia), la data de 13 octombrie 1813, urmând o strălucită carieră de istoric al artelor, arhitect, arheolog, critic, scriitor, medic, deputat, profesor universitar și, în fine, membru al Academiei Maghiare.

După ce a studiat medicina la Pesta, Viena și Padova, s-a înscris la Facultatea de istorie a artelor și mai apoi la arheologie. La Viena, directorul general al Monetăriei, Bohm Jozsef Daniel, l-a îndrumat să urmeze studii de arheologie. Anul 1848 îl găsește la Viena, unde devine referentul de presă al ministrului Esterhazy Pal Antal. În anul 1849 este încarcerat datorită participării sale la Revoluția pașoptistă, apoi pleacă în emigrație la Londra și Paris. La Paris, în anul 1860, editează, cu sprijinul lui Napoleon al III-lea, lucrarea „*Théorie des proportions*

*appliqués dans l'architecture*". Având posibilitatea de a se întoarce în Ungaria, conduce lucrările la șantierele arheologice din Szekesfehervar și Kalocsa. Din anul 1867 devine prim referent al Comisiei Naționale a Monumentelor. În anul 1873 este primit în rândurile Academiei Maghiare. Este autorul a numeroase articole, în special cele apărute în publicațiile de arheologie ale Academiei.

După cum menționează autorul, excursia arheologică a fost ocazionată de lucrările de construcție a bisericii parohiale din Cenad, începute la data de 4 aprilie 1868 și care au fost finalizate în luna decembrie a anului 1869.

Nu am putut să nu mă opresc asupra unor aspecte interesante conținute de această frază. Una este rapiditatea cu care s-a ridicat biserica, în circa un an și jumătate, cu mijloacele tehnice din acea perioadă. A doua este cea referitoare la importanța acordată efectuării săpăturilor arheologice și ulterior evaluării științifice exacte ale acestora. M-a frapat faptul că s-a acordat atâta atenție unor vestigii arheologice găsite într-o zonă destul de îndepărtată de capitala țării. Vorbim totuși despre mijlocul secolului IX, la un an de la „Reconcilierea” dintre maghiari și austrieci din 1867.

Citez din cele scrise de Henszlmann: „Noua biserică aflată în curs de edificare este cu mult mai mare decât cea veche, pe care o înlocuiește; este construită în stil neogotic, folosind elemente din vechea bisericuță demolată; cu ocazia vizitei mele încă nu era finalizată.”

Fiind cunoscător în materie de arhitectură și istoria artelor, el menționează un aspect interesant și anume că proiectanții noii biserici nu au acordat importanță orientării bisericii spre răsărit, astfel că axa bisericii corespunde sensului de orientare al pieței centrale din Cenad, adică nord-sud. Intrarea, respectiv fațada principală este orientată spre miazăzi, iar altarul se orientează spre miazănoapte, de aici rezultând faptul că s-a utilizat doar într-o mică măsură zidul de fundație al vechii biserici (care fusese orientată conform canoanelor bisericesti, spre răsărit). Trebuie să arăt faptul că pentru mine a fost o informație cu totul nouă. Nu am avut cunoștința de această extraordinară paralelă existentă între orientarea arhitecturală a lăcașelor de cult aparținând celor două religii : cea catolică și cea ortodoxă.

„Am sosit la Cenad la sfârșitul lunii iulie a anului 1868, când vechea biserică era deja demolată, iar cea nouă avea zidurile ridicate la o înălțime considerabilă.

Săpăturile arheologice erau deja finalizate, astfel că cercetările mele s-au bazat doar pe baptisteriul încă existent, câteva obiecte găsite

cu ocazia săpăturilor precum și pe procesul-verbal întocmit cu mare acuratețe de preotul paroh din Cenad, Killer Frigyes.”

Autorul redă conținutul procesului-verbal, nu înainte de a reproduce releveul bisericeții vechi și a altarului noii biserici (care se întrepătrunde cu aceasta). Desenul îi aparține arhitectului Brandeisz, cu mici modificări ocazionate atât de baptisteriul încă existent, cât și de măsurătorile efectuate de autor.

Procesul-verbal s-a întocmit în anul 1868, cu prilejul demolării vechii biserici romano-catolice și construirii noii biserici, cuprinzând vestigiile găsite ca urmare a săpăturilor.

La data de 4 aprilie 1868, s-a procedat la măsurătorile terestre privind terenul pe care urmează să se ridice noua biserică în memoria Sf. Gellert (Gerhard), pe cheltuiala Excelenței Sale Bonnaz Sandor, episcop de Cenad.

La data de 6 aprilie 1868 s-au început lucrările de săpături pentru fundație.

La data de 16 s-a demolat zidul pe care se afla intrarea principală.

La data de 21 s-a demolat zidul principal din dreapta părții de răsărit.

La data de 22 s-a demolat zidul altarului.

La data de 23 s-a demolat zidul principal din stânga părții de răsărit.

Sacristia nu s-a demolat, ci servește ca depozit pentru materialele ce urmează a fi puse în operă.

La demolarea zidurilor s-a constatat că acestea au fost ridicate din rămășițe cioplite, rezultate din două biserici construite în stil roman, una provenind dintr-o eră intermediară, una în stil gotic, precum și din cărămidă arsă romană și piatră fasonată.

Fiindcă se vorbește despre ctitorul bisericii, Bonnaz Sandor, episcop de Cenad, să ne oprim puțin asupra personalității acestuia.

**Alexander Bonnaz** s-a născut la 11 august 1812, la Challex, Franța, decedând la 9 august 1889, la Timișoara. A fost fiul dascălului Jean Antoine Bonnaz, care s-a înrolat ca locotenent în armata lui Napoleon I. Mama sa a fost Francoise Hugueniot de Marongy. Tatăl său a căzut victimă a masacrului de la Leipzig din 1813, iar din acest motiv mama sa, împreună cu copilul de 7 ani, se mută în Ungaria, unde fratele bunicului, Anton Bonnaz, slujea ca preot la Tomnatic. De altfel, în această perioadă la Tomnatic s-au stabilit și alte familii de coloniști francezi. După terminarea școlii din Tomnatic, în perioada 1824-1831, Alexander Bonnaz a frecventat gimnaziul din



Arad, Timișoara și Szeged. Între anii 1831-1833 a studiat filosofia la Szeged, iar din 1833 până în 1837 Teologia la Viena.

La 17 august 1837 a fost sfințit ca preot de către episcopul Lonovics în Domul din Timișoara. Între anii 1837 și 1838, a fost capelan în Caransebeș. Între anii 1839-1840 a predat teologie pastorală la Seminarul Teologic din Timișoara. Din 1840 și până în 1853, a continuat activitatea unchiului său, acela de preot în Tomnatic. În 1850 a fost numit inspector școlar pentru școlile germane și maghiare din Voivodina

Sârbească și Banatul Timișan, pentru ca între 1853 și 1860 să slujească în Dieceza din Cenad.

La data de 7 iunie 1860 a fost numit episcop de Cenad de către Franz Joseph I. În anul 1862 a petrecut patru luni la Roma, în calitate de asistent al Sfântului Scaun. În perioada 1869-1870 a participat la Consiliul Vaticanului. În anul 1870 a suferit de colaps psihic, din care nu s-a mai refăcut complet. Din acest motiv din anul 1874 atribuțiile sale de episcop au fost preluate de Josef Georg Németh. Pe perioada bolii sale a locuit alternativ la Maria Radna și în Franzdorf, adică Văliugul de astăzi. A murit la 9 august 1889, în Palatul Episcopal și a fost înmormântat în cripta Domului din Timișoara. Numele lui Alexander Bonnaz este legat de numeroase acțiuni caritabile, respectiv a devenit ctitor al unor instituții și clădiri care există și în zilele noastre: Școala de fete Notre-Dame din Iosefin, care cuprindea o școală elementară, un gimnaziu, un institut pedagogic, o grădiniță, un pension. Strada pe care se află aceste clădiri a purtat numele episcopului. A pus bazele unui orfelinat de fete, a finanțat construirea a numeroase școli și a nu mai puțin de 40 de biserici din Dieceza Cenadului.

Situl arheologic a fost vizitat, conform documentului și de ilustrul Romer Floris, redactorul-șef al *Monitorului Arheologic al Academiei Ungariei*.



**Romer Floris**, profesor universitar de istoria artelor, arheolog, pictor, preot, s-a născut la Bratislava la 12 aprilie 1815, într-o familie cu origini germane. Familia l-a trimis la studiu în diverse centre școlare, printre care la Trencin și Tata, unde a studiat în limbile slovacă și maghiară. A devenit călugăr benedictin, dedicându-se activității didactice și cercetării. După înfrângerea Revoluției de la 1848 a fost aruncat în temniță, însă a folosit această perioadă pentru studiu. După eliberarea sa în anul 1854 a predat la unități de învățământ de mare prestigiu. Paralel, s-a dedicat studiilor arheologice,

devenind în anul 1871 membru al Academiei Maghiare de Științe. În această calitate a fost printre primii promotori ai cercetărilor arheologice, a editat între anii 1864 și 1873 *Monitorul Arheologic al Academiei Ungariei*. Din 1874 devine preot la Bistrița, apoi din 1877 canonic la Oradea, unde a înființat un muzeu. A fost promotor al Asociației Istoricilor din Ungaria. Ca cercetător neobosit a cutreierat atât Ungaria, cât și o mare parte din Europa, fiind totodată promotor al protecției monumentelor istorice. A înființat renumita bibliotecă de 20.000 de volume a Palatului episcopal din Oradea. S-a stins la Oradea în data de 18 martie 1889, fiind înmormântat în biserica Episcopiei.

Simpozionul internațional pe teme istorice – ediția I, 15 noiembrie 2014, Cenad

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2014-2015*

**Zoran Markov\***

## **Localitatea Cenad reflectată în colecțiile Secției de istorie din cadrul Muzeului Banatului Timișoara**

Muzeul Banatului se numără printre cele mai prestigioase instituții culturale din Timișoara, în colecțiile sale regăsindu-se obiecte de mare importanță istorică și memorialistică, provenite din spațiul bănățean și nu numai<sup>1</sup>. În colecțiile sale se regăsesc numeroase artefacte descoperite în arealul localităților bănățene, la acest fond arheologic adăugându-se multe documente și obiecte tridimensionale intrate în patrimoniul instituției în urma unor donații sau achiziții.

---

\* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade nr. 1, 300 002; e-mail: markovzoran@yahoo.com

<sup>1</sup> Printre bunurile culturale deosebit de importante aflate în colecțiile Secției de Istorie a MBT amintim: vechiul registru al locuitorilor Timișoarei „Catastrum Civium” (primul volum al lucrării, care cuprinde perioada de timp 1717-1832); Diploma imperială de ridicare a Timișoarei la rangul de Oraș Cezaro-Crăiesc (acordată în anul 1781 de către împăratul austriac Iosif al II-lea); diplome de confirmare a statutelor breslelor timișorene (din prima jumătate a sec. al XIX-lea); spade medievale din sec. X-XIV; sabia generalului austriac Johann von Hiller, comandant austriac care a luptat împotriva lui Napoleon I; peruca și fesul generalului Bem József, comandantul armatelor revoluționare maghiare în anii Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania; Copacul de fier al Timișoarei, simbol al orașului începând din anul 1828; emblema hanului timișorean „La Trompetistul”; scrisori ale poetului George Coșbuc; steagul de la Darnița al primului batalion de voluntari ardeleni, bănățeni și bucovineni, care s-au înrolat în armata română în vara anului 1917; picturi ale cunoscutului artist bănățean Ștefan Jäger; lada de lemn în care au fost aduse în țară documentele Conferinței de Pace de la Paris privitoare la România; fondurile documentare „Ioachim Miloia” și „Nicolae Ilieșiu”; documentul în original al Proclamației de la Timișoara din 11 martie 1990 ș.a.

Referitor la localitatea Cenad, în urma cercetărilor întreprinse asupra patrimoniului Secției de Istorie din cadrul Muzeului Banatului, constatăm cu o oarecare surprindere faptul că piesele provenite din această locație, bogată în istorie de altfel, sunt relativ puține comparativ cu alte așezări bănățene cu tradiție mult inferioară Cenadului.



Fig. 1. Matricea sigilară a școlii din Cenadul Sârbesc (colecția Muzeului Banatului din Timișoara)

Explicația plauzibilă, cel puțin pentru anii dinaintea Primului Război Mondial, ar fi aceea că organizarea administrativă a statului austro-ungar prevedea ca Cenadul să fie arondat comitatului Torontal, în timp ce Societatea (Muzeală) de Istorie și Arheologie – precursora instituției muzeale de astăzi – își avea sediul la Timișoara, capitala comitatului Timiș. Torontalul își avea reședința la Becicherecul Mare, oraș în care activitatea muzeală a debutat la începutul secolului XX (muzeul din localitate a fost înființat în anul 1906<sup>2</sup>, ca și muzeu al comitatului Torontal). Pur teoretic vorbind,

există posibilitatea ca anumite obiecte descoperite în anii antebelici pe raza localității Cenad să fi fost redirecționate spre nou-înființatul muzeu din Becicherec. Aceasta este doar o presupunere la ora actuală, ipoteza nefiind susținută de dovezi arhivistice în acest sens. În susținerea ipotezei menționate anterior amintim faptul că frumoasa colecție de arme de foc, care i-a aparținut baronului de Rudna, Fedor Nikolics, a ajuns în patrimoniul muzeului din Becicherecul Mare și nu la Timișoara<sup>3</sup>. Ca dovadă indirectă la cele enunțate mai sus, menționăm donațiile comitelui de Torontal, Hertelendy József, adresate Societății Muzeale din Timișoara și realizate în anii anteriori deschiderii muzeului din Becicherec<sup>4</sup>.

2 <http://www.muzejzrenjanin.org.rs/sr/index.html> – site-ul muzeului din Zrenjanin, pagină accesată în ianuarie 2015.

3 Informație oferită de istoricul Vidak Vuković, actualmente director al muzeului din Zrenjanin, căruia îi mulțumesc pe această cale.

4 În conformitate cu datele înscrise în registrul inventar al SMIA, comitele de Torontal, Hertelendy József, a donat în decursul timpului mai multe obiecte de



Din păcate, nici pentru perioada interbelică / anii postbelici, lucrurile nu stau cu mult mai bine. Cenadul figurează în actualele inventare ale muzeului mai degrabă în fonduri documentare generaliste<sup>5</sup>, documente sau obiecte tridimensionale provenite din spațiul cenăzean lipsind cu desăvârșire.

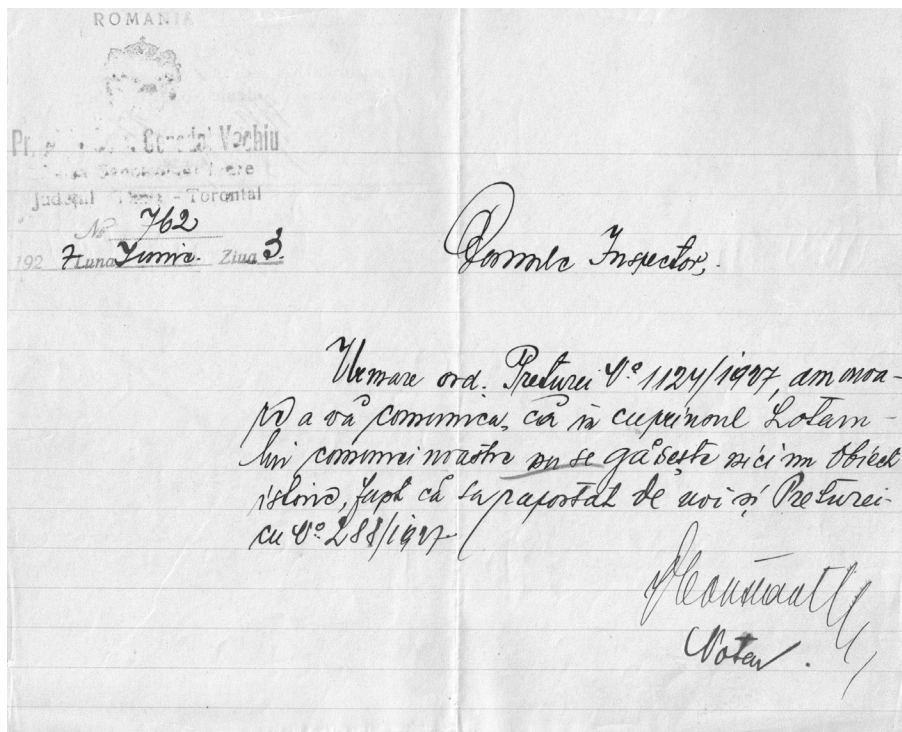


Fig. 2. Act adițional la răspunsul dat Muzeului Bănățean de către comuna Cenadul Vechiu (fond documentar „Ioachim Miloia”)

Singura subcolecție din cadrul Secției de Istorie în care Cenadul este mai bine reprezentat este cea de cartografie.

patrimoniu: o sabie de cavaler din secolul al XIV-lea descoperită în râul Tisa și înregistrată în inventarul muzeului în data de 25 septembrie 1878; un inel de bronz descoperit lângă Sănnicolau Mare și înregistrat în data de 24 septembrie 1879; o serie de arme (o sabie, două pistoale, un buzdugan etc.) înregistrate în 25 mai 1886.

<sup>5</sup> Fonduri documentare referitoare la localitățile bănățene, documente aflate în inventarul MBT: fondul „Ioachim Miloia” și fondul „Nicolae Ilieșiu”.

Analiza de mai sus se referă strict la colecțiile Secției de Istorie din cadrul Muzeului Banatului, patrimoniul Secțiilor de Arheologie și Științele Naturii, din motive obiective, nefiind inclus în cercetarea noastră.

\*\*\*

În continuare, vom prezenta bunurile culturale referitoare la localitatea Cenad, bunuri aflate în patrimoniul Secției de Istorie a Muzeului Banatului Timișoara, începând cu donațiile prelaților romano-catolici de Cenad, din anii premergători izbucnirii Primului Război Mondial.

Donațiile canonicilor și episcopilor romano-catolici de Cenad merită amintite în lucrarea de față datorită valorii lor muzeistice ridicate, în pofida faptului că piesele respective nu au nimic în comun cu localitatea propriu-zisă.

În anii dinaintea Primului Război Mondial, mai mulți prelați romano-catolici ai Diecezei de Cenad au fost membri sau chiar au deținut funcții în cadrul Societății (Muzeale) de Istorie și Arheologie din Timișoara<sup>6</sup>. Dintre prelații romano-catolici care au donat bunuri Societății în anii antebelici îi amintim pe următorii: canonicul Folly Emil<sup>7</sup>, canonicul Geml Ignác<sup>8</sup>, episcopul Bonnar Sándor<sup>9</sup>, episcopul Dessenoffy Sándor<sup>10</sup>, prepozitul Szentkláray Jenő<sup>11</sup>. Cele mai numeroase donații sunt consemnate în dreptul episcopului de Cenad, Dessenoffy Sándor, poate cel mai interesant și spectaculos obiect dăruit de acesta fiind macheta de lemn a Domului din Milano<sup>12</sup>, confecționată de dogarul E. Péter din Becicherecul Mare pentru episcopul mai sus amintit. Piesa se află astăzi la Muzeul Banatului, fiind în clipa de față în faza de restaurare.

---

6 Episcopul Bonnar Sándor – protector al Societății; episcopul Dessenoffy Sándor – membru de onoare al Societății; prepozitul Szentkláray Jenő – secretar al Societății; Pontelly István – secretar al Societății și custode al muzeului etc. Informații suplimentare cu privire la rolul și activitatea prelaților romano-catolici în cadrul Societății Muzeale din Timișoara, în lucrarea Florin Mededeț, Nicoleta Toma.

7 Registrul de inventar I al MBT, p. 24, nr. inv. 295-296; p. 41, nr. inv. 497.

8 Registrul de inventar I al MBT, p. 44, nr. inv. 546.

9 Registrul de inventar I al MBT, p. 69, nr. inv. 948-950.

10 Registrul de inventar I al MBT, p. 102, nr. inv. 1514; p. 115, nr. inv. 1633-1635, 1638-1641; p. 116, nr. inv. 1672-1674.

11 Registrul de inventar I al MBT, p. 114, nr. inv. 1630-1632; p. 148, nr. inv. 1985.

12 Registrul de inventar I al MBT, p. 115, nr. inv. 1635, obiect înregistrat în data de 5 aprilie 1899.

Trecând la inventarele actuale ale muzeului, aflate în uz începând cu anul 1963<sup>13</sup>, în cadrul acestora se regăsesc obiecte și documente referitoare la comuna timișeană, care pot fi grupate în funcție de subcolecțiile din cadrul cărora fac parte: Matrice sigilare, Cartografie și Documente istorice.

Subcolecția de matrice sigilare, aflată în patrimoniul Secției de Istorie, cuprinde la ora actuală o singură piesă referitoare la localitatea Cenad, matricea respectivă încadrându-se cronologic în perioada dualismului austro-ungar. Este vorba despre matricea sigilară a școlii din Cenadul Sârbesc (Fig. 1.), înregistrată în inventarul muzeului la nr. inv. Istorie 20759. Matricea prezintă următoarea legendă: „N. SZRB. CSANÁDI KÖZSÉGI ISKOLASZÉK”; piesa are o înălțime de 111 mm și un diametru de 30 mm. Matricea școlii din Cenadul Sârbesc a fost publicată în lucrarea Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului, catalog redactat de Maria Vertan și apărut la Timișoara în anul 2008.

Tot în cadrul Secției de Istorie trebuie menționată și colecția cartografică a muzeului, al cărui opis însumează 1413 hărți. Referitor la actuala localitate Cenad, colecția cartografică cuprinde următoarele nouă hărți:

1. Harta localității Cenadul Sârbesc din anul 1852, formată din patru planșe, nr. opis 11;
2. Hartă „Cenadul Sârbesc” din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o singură planșă, nr. opis 1401;
3. Hartă „Cenadul Mare” din prima jumătate a secolului XX, o singură planșă, nr. opis 1390;
4. Hartă „Cenad - terenuri”, după anul 1945, o singură planșă, nr. opis 1271;
5. Harta localității Cenad din anul 1969, o singură planșă, nr. opis 1194;
6. Harta localității Cenad din anul 1974, două planșe, nr. opis 1010;
7. Hartă „Cenad – zona arheologică” din anul 1976, o singură planșă, nr. opis 1100;
8. Hartă „Cenad – zona arheologică” din anul 1976, o singură planșă, nr. opis 1156;
9. Hartă „Castrum Morisena, Urbs Morisena” din anul 1976, patru planșe, nr. opis 1086.

---

13 Registrele generale de inventar ale muzeului (cele pentru evidența patrimoniului) au fost completate începând cu anul 1963. Registrele de secție sunt ceva mai timpurii, cel al Secției de Arheologie-Istorie fiind completat începând cu anul 1958.

În cadrul subcolecției de documente, trebuie amintite cele două fonduri documentare întocmite în perioada interbelică, foarte importante pentru bibliografia generală referitoare la comunele bănățene. Primul fond, realizat în anul 1928 la inițiativa lui Ioachim Miloia – director al Muzeului Bănățean la acea dată, cuprinde răspunsurile comunelor bănățene la Chestionarul istorico-arheologic al muzeului (în total 823 de documente în manuscris). Chestionarul întocmit de Miloia și distribuit comunelor bănățene cuprinde 43 de întrebări, grupate în opt domenii de interes (comună, biserică, școală, asociații culturale, antichități, etnografie, fotografii și picturi vechi). Fondul provine din vechea colecție a muzeului, fiind înregistrat în inventarul Secției de Istorie în cursul anului 1989<sup>14</sup>. Referitor la localitățile care alcătuiesc în prezent comuna Cenad, fondul „Ioachim Miloia” cuprinde două documente, după cum urmează: localitatea Cenadul Mare, jud. Timiș-Torontal, nr. inv. Istorie 21823/165, nr. arhivă 614 și localitatea Cenadul Vechiu, jud. Timiș-Torontal, nr. inv. Istorie 21823/167, nr. arhivă 615. Ambele documente menționate mai sus păstrează la finalul textului ștampila primăriei aferente, data și semnătura celui care a completat chestionarul. Documentul referitor la Cenadul Mare este datat în 2 mai 1928 și semnat de primarul comunei, iar cel referitor la Cenadul Vechiu este datat în 12 mai 1928, fiind semnat de notar. La cel de-al doilea chestionar, cel din Cenadul Vechiu, este atașat un act înregistrat la Direcția Cadastrului și a lucrărilor tehnice / Inspectoratul General pentru Transilvania / Inspectoratul Geodesic Nr. 7 Timișoara, în data de 7 iunie 1927. În actul adițional se precizează următoarele: „Urmare ord. Preturei Nr. 1124/1927, am onoarea a vă comunica că pe cuprinsul hotarului comunei noastre nu se găsește nici un obiect istoric, fapt raportat de noi și Preturei cu Nr. 288/1927”. Actul a fost înregistrat la primăria din Cenadul Vechiu cu numărul 762 în data de 3 iunie 1927, fiind semnat de notarul comunei (Fig. 2.).

Cel de-al doilea fond, realizat în anul 1934 de Nicolae Ilieșiu<sup>15</sup>, se bazează, ca și precedentul fond „Ioachim Miloia”, pe chestionare trimise localităților bănățene, însă spre deosebire de cel anterior, chestionarul lui Ilieșiu se axează în genere pe aspecte legate de Primul Război Mondial

---

14 Registrul de inventar IV/III al MBT (Secția Istorie), p. 97, nr. inv. 21823.

15 Nicolae Ilieșiu (1890-1963) a activat ca preot și ca profesor de istorie și geografie la liceul „C.D. Loga” din Timișoara; ca profesor pensionar a fost angajat la Biblioteca din Timișoara unde a desfășurat activitate de catalogare și înregistrare de cărți; fiind membru al Partidului Național Țărănesc a fost ales deputat și mai apoi senator în Parlamentul României (în perioada 1928-1933); în anii 1928-1929 a fost membru al Comisiei de conducere a Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara.

și Marea Unire. Întregul fond documentar a fost achiziționat de către muzeu de la doamna Elisabeta Ilieșiu în luna aprilie 1966, în schimbul sumei de 17.500 de lei. Astăzi, fondul „Nicolae Ilieșiu” se păstrează în original (manuscris) la Muzeul Banatului, după cum urmează: A. Partea generală a istoriei Banatului, carte, capitolele I-VII, filele 1-775, nr. inv. Istorie 6880<sup>16</sup>; B. I. Caiete – Fostul județ Caraș, caietele I-III, filele 1-467, nr. inv. Istorie 6881<sup>17</sup>; B.II. Caiete – Fostul județ Timiș-Torontal, caietele I-IV, filele 1-713, nr. inv. Istorie 6882<sup>18</sup>; B. III. Dosare – Fostul județ Severin, 5 pachete, nr. inv. Istorie 6883<sup>19</sup>; Manuscrise legate de istoria Banatului, în 14 dosare, nr. inv. Istorie 6884<sup>20</sup>. Informațiile referitoare la județele Caraș și Timiș-Torontal au fost prelucrate de Ilieșiu, ele fiind cuprinse în caiete cu file dactilografiate. În ceea ce privește județul Severin, în colecția muzeului se păstrează materialul brut, chestionarele propriu-zise completate de oficialitățile localităților în cauză.

Referitor la actuala localitate Cenad, fondul „Ilieșiu” cuprinde 12 file incluse în documentația referitoare la fostul județ Timiș-Torontal: localitatea Cenad, B. II. Caiete – Fostul județ Timiș-Torontal, caietul I, filele 124-135, nr. inv. Istorie 6882. Informațiile prezentate de Ilieșiu vizavi de localitatea Cenad sunt redată integral în anexa de la finalul articolului.

În încheiere, dorim să precizăm faptul că materialul de față a fost redactat în ideea prezentării unui inventar al obiectelor referitoare la localitatea Cenad păstrate în colecțiile Secției de Istorie din cadrul Muzeului Banatului, nicidecum nu s-a mers pe o analiză și cercetare detaliată a bunurilor prezentate în articol.

### **Abrevieri**

MBT – Muzeul Banatului din Timișoara

SMIA – Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie din Banat

fig. – figura

inv. – inventar

mm – milimetri

nr. – număr

### **Anexă**

Localitatea Cenad

---

16 Registrul de inventar IV/I al MBT (Secția Istorie), p. 660, nr. inv. 6880.

17 Registrul de inventar IV/I al MBT (Secția Istorie), p. 661, nr. inv. 6881.

18 Registrul de inventar IV/I al MBT (Secția Istorie), p. 661, nr. inv. 6882.

19 Registrul de inventar IV/I al MBT (Secția Istorie), p. 661, nr. inv. 6883.

20 Registrul de inventar IV/I al MBT (Secția Istorie), p. 661, nr. inv. 6884.

Fond documentar „Nicolae Ilieșiu”, B.II. Caiete – Fostul județ Timiș-Torontal, caietul I, filele 124-135, nr. inv. Istorie 6882 (colecția Muzeului Banatului Timișoara).

### **Cenad**

Urbs Morisena, Chenad, Sunad, Chynad, Chenadinum, Chenadu, Chanadinum, Chanad, Cenadinum, Czanadinum, Chanadum, Canad, Cianadinum, Chianadinum, Chianad, Cyanad, Chanadium, Tschanadt, Chanadynum, Cianadum, Tschonat, Csenad, Cenad, Csanad.

#### Statistică referitoare la Cenadul German / Vechiu

În anul 1839 comuna avea 28 ortodocși, 1692 catolici, 4 evanghelici, 12 izraeliți = 1736 locuitori.

În anul 1851 avea 28 ortodocși, 1692 catolici, 4 evanghelici, 12 evrei izraeliți = 1736 locuitori.

În anul 1863 avea 2038 locuitori.

În anul 1873 avea 2059 locuitori.

În anul 1881 avea 1868 locuitori.

În anul 1890 avea 54 maghiari, 1705 germani, 25 români, 5 sârbi, 53 alții = 1842 locuitori.

În anul 1900 avea 1679 locuitori.

În anul 1910 avea 1538 locuitori.

În anul 1930 avea 35 români, 1438 germani, 104 țigani, 53 maghiari, 12 alții = 1642 locuitori.

#### Statistică referitoare la Cenadul Sârbesc / Mare

În anul 1839 avea 3986 ortodocși, 576 catolici, 6 evanghelici, 32 reformați

În anul 1843 avea 3938 ortodocși

În anul 1851 avea 3986 ortodocși, 576 catolici, 6 evanghelici, 32 reformați

În anul 1863 avea 5257 locuitori.

În anul 1870 avea 5385 locuitori.

În anul 1880 avea 1479 romano-catolici, 344 greco-catolici, 3260 greco-ortodocși, 7 evanghelici, 6 reformați, 1 unitar, 17 izraeliți = 5114 locuitori.

În anul 1890 avea 112 maghiari, 1713 germani, 1 slovac, 2191 români, 1562 sârbi, 6 alții = 5585 locuitori.

În anul 1900 avea 5710 locuitori.

În anul 1910 avea 5649 locuitori.

În anul 1930 avea 2085 români, 1547 germani, 1206 sârbi, 123 țigani, 602 maghiari, 31 alții = 5594 locuitori.

Comuna Cenad de astăzi constă din fostele comune:

1/ Cenadul Mare, numit de unguri Cenadul Sârbesc (Szerb Csanád), numire dată în timpul Voevodinei.

2/ Cenadul Vechiu sau Cenadul German.

Până în anul 1765, ambele comune formau o unitate administrativă sub denumirea Cenadul Mare. De la această dată, prin colonizarea cu germani, se desparte în Cenadul Sârbesc și Cenadul German. În 1858, cele două comune se unesc, formând o unitate administrativă. Vom trata împreună cele două comune și numai în unele părți vom merge paralel cu expunerea.

Comuna se află în județul Timiș-Torontal, plasa Sânnicolaul Mare, lângă Mureș, la hotarul spre Ungaria.

Comuna are următoarele:

Lanuri: Săbu, Burcuș, Curuț, Orlova, Begova, Slatina, Anastasia, Cociora, Bugiac, Polat, Vir, Jâr, Pavla, Radina, Stipina, Remiz, Mamota, Poiana Mare, Poiana Mică, Sighidensca, Valdeck, Cicichet, Odaia Mică, Pusta, Țelina, Livezile Lungi, Riticios, La Soc, Buduvala, Bunificația, Bucovia, Colțurile, Megiu la Vârf, Megiu la Drumul de Fier, Ranga, Aranca Popilor, Cămară, Hunca Mică, Hunca la Pod, Hunca de Mijloc, Livada Mare, Belobârt, Livada Mică, Ciura, Seciu, Tarnoc, Hunca, Nemolin.

Crânguri: Fabric, Între Țigani, Hibel, Mehala, Ciucovăț, Polat.

Pâraie: Țiganca, Ciura, Ieru Mare, Ieru Mic, Bucovia, Aranca, Știucărița, Vir.

Râuri: Mureșul.

Cenadul Mare are o suprafață de 15809.399 jug. din care 500 jug. pădure. În hotarul comunei, în anul 1883, s-au aflat monede vechi slavone, sârbe și venețiene. Acestea din urmă din timpul dogilor Tiepolo și Dandolo.

Cenadul Vechiu are o suprafață de 4045.96 jug.; pădure nu are.

Istoricul nostru Vasile Pârvan, în monumentală operă Getica, arată că, în locul unde se află astăzi Cenadul, în epoca getică a fost așezământul Ziridava, ceea ce înseamnă oraș pe apă.

Böhm afirmă că aici a fost o întăritură romană, iar Bárányi în istoria sa dă Cenadul-Morisena ca un strălucit oraș în epoca romană. Săpăturile făcute de Römer au delimitat mărimea castrului roman la

14.000 st., ceea ce arată o cetate puternică. Săpăturile făcute au dat la iveală table cu inscripția legiunii romane a XIII-a Gemina și urme suficiente despre creștinismul locuitorilor din primele secole de după Hristos. De asemenea, s-au aflat o mulțime de monede din timpul împăraților Antonini – Septimiu Sever, Caracala, Alexandru Sever, Gordian, Claudiu, Aurelian – tot atâtea mărturii că aici a fost o intensă viață romană.

Notarul Anonim numește Cenadul „Castrum juxta Morisium”. În lupta dintre Ahtum și Chanadinus, Ahtum își pierde viața, iar cetatea Morisena ajunge în mâna lui Chanadinus numindu-se după numele acestuia.

[lipsă text]... să răspândească în aceste locuri și ritul apusean. Înainte de moarte cu câțiva ani, Sf. Ștefan face aici o episcopie și numește de episcop, în anul 1030, pe Gerhard-Sagredo, născut în anul 993 în Veneția, într-o familie nobilă. Când Gerhard vine la Cenad dă de călugării greci ortodocși. Aiton, creștin după ritul din Bizanț, zidise mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul unde așează călugări ortodocși. În felul acesta la Cenad se întâlnesc ortodoxismul bizantin și catolicismul papal. Conflictul era inevitabil. Noul episcop catolic Gerhard, omul regelui Ungariei, caută să distrugă ortodoxismul bizantin și să introducă cultul apusean. Gerhard ia în ajutor pe cei mai învățați călugări din mănăstirile latine, din Pecsvarad, Zala, Pannonhalma. La venirea apusenilor, călugării din mănăstirea grecească a Sf. Ioan din Cenad se risipesc. Episcopul Gerhard zidește la Cenad o nouă mănăstire, cea grecească fiind prea mică, în amintirea martiriului lui George. După legendă, Sf. Gerhard a mai zidit o biserică în cinstea Sf. Marii, împodobită cu odoare scumpe donate de Sf. Ștefan, mai valoroase decât cele din biserica Sf. George. Cenadul ajunge un centru papal. Pe lângă curtea episcopală se deschide o școală de misionari catolici. Episcopia din Cenad se menține până la ocuparea orașului de către turci. După revenirea Banatului sub casa de Austria, episcopia de Cenad își mută scaunul, în anul 1724, la Timișoara.

Regele Ștefan, în anul 1037, încunoștințează pe toți venerații abați și pe alții că mănăstirea Sf. Petru de pe teritoriul Ravenna a fost fondată la sfatul lui Gerhard, venerabilul episcop al episcopiei Morisana /”... ad consilium Gerardi Venerabilis Episcopi Ecclesiae Morisanae...”/.

Sub urmașii lui Ștefan cel Sfânt creștinismul trece prin mari pericole. Samuil Aba, dornic de sânge, sub motivul unei consfătuiri, în anul 1043 cheamă la Cenad pe mai marii bisericii și pe mireni. După *Chronica de la Buda, Turoczy și Kezai*, la consfătuire au fost 50 de bărbați pe care acesta îi ucide fiindcă erau aderenții lui Petru. După



această faptă, Samuil Aba voind să ia pe cap coroana regală, cum se obișnuia la sărbători mari, Sf. Gerhard i-a refuzat-o spunându-i vorbe de dojană. Nobilimea se adună la Cenad hotărând ca pe trădătorul Petru să-l despoaie de tron și să aducă ca rege al Ungariei din familia lui Arpad. Andrei, venind în țară cu armata și cu fratele său Levente, în 1046, se naște un război în care cad mulți preoți, martiri pentru credința lor. Și Cenadul are o soartă grea, Gerhard s-a grăbit la Alba Regală, dar în drum a fost prins de către Vata și complicii lui, bătut și aruncat în prăpastie de pe dealul Gelert și apoi i s-a străpuns pieptul cu lancea, în 1046 la Buda. În timpul lui Andrei I, când episcop de Cenad era Maurus, la 1053 trupul lui Gerhard este adus și înmormântat în biserica Sf. Fecioara Maria din Cenad. În 1083, Gerhard este beatificat. O parte din moaștele sfântului se păstrează și astăzi în biserica romano-catolică din Cenad, o parte a fost luată de regele ceh Venteslav, iar altă parte dată unei biserici din Veneția. Tot în biserica romano-catolică din Cenad se află și coșciugul de piatră al sfântului. Andrei, încoronându-se, readuce creștinismul și, astfel, și Cenadul primește ca episcop pe Maurus.

Printr-o diplomă a lui Andrei al II-lea, din 1232, se stabilește hotarul comunei Cenad... „Prima autem meta Bissenorum de castro Canadiense excepta incipit ab oriente tenet metam cum terra Serjan. Extinde tenet metam cu terra Potkeregu: inde vero cu terra laurency...”. Bela al IV-lea, în anul 1233, reînnoiește donațiunile făcute de către regele Ștefan cel Sfânt la sfatul sf. martir Gerhard, fost atunci episcop de Marosena, care de comun se zice Cenadin (...Marosiensis episcopi quod modo nos Cenadinum dicimus). Prin diploma de la 1237, nobilul Nicolae, fratele lui Ugrin din neamul Chak, lasă dispoziții asupra averii sale. Între aceste averi este și „terra Zanad”.

În 1241 Cenadul este devastat de tătarii conduși de Budjic, biserica episcopală a Sf. Ioan Botezătorul fiind arsă până în temelii, iar episcopul Bulciu trebuie să se refugieze. Bulciu, reîntorcându-se, reface Cenadul și rezidește palatul episcopal, iar în locul bisericii vechi construiește un templu în stil gotic. Acesta a fost ars în 1514 de către revoluționarii lui Doja. Regele Ladislau al IV-lea, ucis de cumani, a fost înmormântat în catedrala Sf. George din Cenad. Bela al IV-lea, într-o diplomă de la 1244 din castrul Galas, înștiințează pe toți episcopii țării, între care aflăm și pe Benedict din Chenad, despre distincția dată banului Dionisie, duce de Slavonia.

Bela al IV-lea, prin diploma sa din 1254, donează „ecclesia de Plys” lui Ioan Abbas și aduce la cunoștință acest fapt și episcopului Blasius din Cenad.

Într-un act de la 1255, doamna Lucia, fiica comitelui Pousa din neamul Chanad, face mărturisiri asupra dotei și mai multor realități ale mamei sale Elisabeta și se declară satisfăcută, nemaivând de pretins nimic din averea și lucrurile menționate mai sus.

În listele de zeciuială papală de la 1332-7 aflăm: „Item Dominus Petrus plebanus Chanadyensis solvit X grossos et I banalem”. La 1397 Cenadul e numit Chanadino: „...dominus frater Emericus Abbas Monasteri Beatae Virginis de Chanadino”.

În Cenad au fost regii: Carol cel Mare în anul 1322, Ludovic cel Mare în 1366, în anii 1394 și 1436 regele Sigismund, Ion Huniade de mai multe ori / 1443, 1444, 1450, 1451 /, Ladislau al V-lea în 1456, Matei Corvinul la 1460 – aici în Cenad se cimentează legătura de încredere cu Szilagy – Vladislau al II-lea în octombrie și noiembrie 1495. În anul 1451, Cenadul este sediul adunărilor nobilimii din comitatul Cenad. Ion Zápolya vizitează orașul în două rânduri, în 1528 și 1529.

În 1459 Cenadul primește caracter de cetate, fortificându-se cu ziduri și trăgându-i-se în jur șanțuri. În 1462, când Matei Corvin pornește o expediție contra turcilor, poposește scurt timp în cetatea Cenadului. Despre întăriturile Cenadului ne dă relații Mustafa Dselalzade: „Aceasta / Cenadul / e o cetate vestită și puternică între cetățile țărilor necredincioșilor, zidurile ei, unele după altele, se ridică până la cer, cei cari îi văd întăriturile, zidurile și turnurile se miră și-și rețin respirația”.

Răsculații lui Doja în 1514 pustiesc orașul,ucid preoțimea și pe episcopul Csáky și parte din nobilime. Rezidirea orașului o face episcopul Csaholyi Francisc, dar Cenadul nu mai are de aici înaintea splendoarea de altă dată.

În 1529, begul Bali, comandantul cetății Belgradului, pustiește și arde fără milă orașul Cenad. La 1541 Cenadul trece sub stăpânirea Ardealului.

Din timpul când cetatea era condusă de către Petru Petrovici, omul reginei Isabella, în Cenad se fac colonizări de sârbi.

La 28 Septembrie 1551 este ocupat de turci. Beglerbegul Mehemed dă o scrisoare la 8 decembrie 1551 din Belgrad către Fater George, prin care îl invită să rămână credincios sultanului. În scrisoare face amintire de „castrum Chanad”. Primul comandant turc al Cenadului este Ulama pașa. Încercările lui Sigismund Báthory la 1595 apoi 1597 pentru ocuparea cetății nu dau nici un rezultat. În 1613, Cenadul pentru scurt timp este ocupat de creștini, dar Gavril Bethlen, pentru a fi pe placul turcilor, îl cedează acestora.

Defterul de la 1557-1558 arată în orașul Cenad următorii capi de familie: Pavel Cevas, Coloman Bikas, Suci Ion, Fogaș Imre, Martin Cașu, Mihail Santol, Francisc Toth, Dimitrie Lucaci, Gligorie Marta, Mihail Tar, Francisc Toth, Gligorie Boroș, Mihail Cenad, Blaj Jude, Mihai Fodor, Ambruș Maroș, Ștefan Fösüs, Lörincz Ion, Ladislau Toth, Nicolae Monariu, Blaj Dacu, Gligorie Kiș, Ion Sebeșan, Mihail Varga, Gheorghe Kocsis, Matei Călaz, Gligorie H., Andrei Sitaș, Balint Tur, Matei Toth, Iacob Vameș, Carol Iacob, Blaj Galu, Martin Varga, Ion Kiș, Gligorie Tot, Mihai Nagy, Gligorie Giorges, Lucaci Nemes, Ioan Sion, Gligorie Kovacs, Andrei Păciu. Comuna, spune defterul, are 45 case din care 5 sunt noi. Din înșirarea numelor capilor de familie vedem că numai 16 sunt unguri, iar restul 26 români. Din familiile de români de la 1557 avem și azi familia Suciu, Blaj, Sebeșan, Covaci. Între cele 6 sangeacuri care le avea pašalâcul de Timișoara, unul era al Cenadului și cuprindea nord-vestul comitatului Torontal, o parte din comitatul Arad și Cenad. Cetatea Cenadului devine sediul unui sangeac cu 3 nahii: Cenad, Vászrhely și Felac. De nahia Cenadului se țin 62 comune din comitatul Cenad. După defterul din 1557-1558 nahia Cenadului avea 1960 de case. Begul sangeacului Cenad la 1619 avea un venit anual de 207.000 groși. Într-o copie a scrierii „Cele mai sigure drumuri spre cunoașterea orașelor și a țărilor”, copie lăsată de Kyrimi Ibrahim și care se află în biblioteca curții imperiale din Viena, se dau diferite orașe și depărtarea lor, în zile, de la Istanbul. Cenadul, supus pašalâcului de la Timișoara, se află la 24 zile de la Istanbul. Tot aici era și sediul Nahiei Cenadului, adică al unui șef bisericesc, asemănător unui episcop. În timpul ocupațiunii turcești Cenadul decade. Imperialii îl cuceresc în anul 1685, dar pentru puțin timp, căci la 1691 îl reocupă pașa Mehemed. Și acesta stă scurt timp în Cenad, căci localitatea e reocupată de către imperiali prin pacea de la Carloviț. Cenadul revine turcilor, dar cu condiția de a i se dărâma zidurile, ceea ce se și face în 1701 de către Oettinger Farkas.

În conscripția de la 1717, Csanadul are 40 de case și e sediul districtului Cenad. În harta de la 1723 Cenadul e sat. Mercy face din Cenad sediul districtului cu același nume. În dicționarul lui Korabinszky: „Cenad, în dreapta Mureșului, o localitate ilirică-valahă care are biserică neunită. Localitatea a fost reședință episcopală din timpul lui Ștefan cel Sfânt. Regele Aba și-a avut aici reședința. Contra lui Aba s-au răsculat 50 de nobili pe care el i-a dus prin viclenie în castel și i-a omorât... La 1290 regele Ladislau al IV-lea a zidit un mausoleu, unde după puțin timp, ucis fiind de Cumani, a fost înmormântat...”. În harta lui Grisellini din 1776 este Csanad, dincoace

de Mureș, iar peste Mureș Hung. Cenad. În 1727, protopop ortodox al Cenadului cu reședința în Sânnicolaul Mare este Mihail.

Primarul comunei Cenad la 1758, după cum ne arată istoricul sârb Ruvareț, era Avram Românul. Colonizarea cu germani a Cenadului se face de către baronul Laffert / Laff / în 1765, când vin 139 de familii din Alsacia și Lorena. În 1786 sunt aduși încă vreo 60 de familii germane. La 1768 comuna este onorată de vizita împăratului Iosif al II-lea. În anul 1781 Cenadul, atunci Cenadul German și Sârbesc, fiind averea fiscului, este cumpărat de frații Cristofor și Chiril Naco, familie macedo-română.

În ceea ce privește învățământul, Cenadul are cea mai veche școală mănăstirească din Banat. S-a înființat deodată cu mănăstirea, în timpul episcopului Gerhard. Materiile care se predau în această școală erau latina, greaca, retorica și logica – obiectele prescrise în școlile evului mediu. Ocupațiunea turcească distruge școala, care reînvie numai pe la 1758, când Magister Ioan avea 16 elevi.

Unii istorici maghiari, fără nici un temei critic, pun venirea românilor în Cenad pe la anul 1740. Ori însuși faptul că la data înființării episcopiei catolice, la 1030, de către Sf. Gerhard, exista în Cenad o mănăstire de călugări greci ortodocși, dovedește existența poporului român și a ortodoxiei în comuna Cenad. Istoricul maghiar Katona scrie că egumenul mănăstirii din Cenad era și episcop ortodox. Iar defterul de la 1557-1558, amintit mai înainte, arată că 80% din populația comunei era formată din români. Românii au format împreună cu sârbii veniți la începutul secolului al XVIII-lea o comunitate bisericească-școlară. Pe temelia vechii biserici ortodoxe române s-a zidit în 1773 o biserică ortodoxă pentru românii și sârbii din Cenad. Biserica din Cenadul Mare are Liturghier Râmnic din 1768. Școala românească se separă de cea sârbească în anul 1838 din îndemnul învățătorului Simion Andron. În 1853, românii își zidesc școala lor proprie, confesională. Comunitatea bisericească cu sârbii a ținut până la 1873, când cele două biserici se despart. Biserica zidită în 1773, de către români și sârbi, rămâne sârbilor, iar românii drept despăgubire primesc 6000 fl. Noua biserică ortodoxă română e sfințită în anul 1889. Românii, imediat după despărțirea ierarhică, și-au înființat un cor al plugarilor, compus din 60 de membri. Conducătorul corului a fost, de la înființare până la 1933, învățătorul Dimitrie Bozianu. În Cenadul Mare, înainte de 1918, erau instituțiunile culturale: Corul bisericesc ortodox românesc condus de învățătorul Bozianu Dimitrie și corul „Doina” condus de Ion Crăciun. Românii uniți aveau corul mixt greco-catolic condus de inv. R. Luțiai și apoi de Vasile Ardelean. Comuna avea și o societate de lectură „Mureșana”. Cooperativa

„Zorile”, a micilor agricultori, a sprijinit mult viața economică a comunei.

În timpul războiului mondial, comuna Cenadul German fiind locuită de germani a fost mai puțin molestată din partea autorităților. În schimb locuitorii din Cenadul Mare au fost șicanați peste măsură. În toamna anului 1918, soldații reînțorși de pe front, în 15 noiembrie, au devastat în Cenadul Vechiu magazinul de pielărie Petru Potchen, apoi băcănia Iung Peter. Îndată s-a format o gardă comunală compusă din 40 de persoane, sub comanda lui Ladislau Boroczy. În Cenadul Mare, o ceată de comuniști unguri a devastat prăvăliile Neuberger Filip și Politzer Iuliu, de unde au luat băuturi și articole de comerț.

De asemenea, au furat porci, vaci, cai, oi, boi și cereale de pe moșiile Redina, Cicichet, Pustă, Anastasia, Begova a ducesei de San Marco. Pentru împiedicarea acestor bande comuniste s-a format în comună o gardă națională sub conducerea preotului Ștefan Opreanu și a învățătorului Dimitrie Bozianu. Membrii gărzii au fost: Ion Pescari, Sinitean George, Oprean George, Ion Damian 212, Damian Ioan 454, Perian Teodor, Grozav Mircu, Ioan Blagoe, Tomi George, Iorga Ioan, Socol Ioan, Socol Mircu, Muntean Ion, Popovici I. Ștefan, Târziu Gheorghe, Lipovan Anton, Isac Nicolae, Radu Gheorghe, Damian Paia, Iovănuț Traian, Grozav Sava și Ștefan Ion.

Din Cenadul Sârbesc, a luat parte la adunarea de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, preotul Victor Deciu.

Eroii comunei Cenadul Vechiu sunt în număr de 23. Cu excepția lui Petru Colompar, care era român, toți ceilalți sunt germani. În 1926 li s-a ridicat un monument cu inscripția: „Pace căzuților în războiul din 1914-1918”.

În cinstea eroilor români, primăria comunei Cenadul Mare a ridicat în anul 1937 un monument din marmură albă de Rușchița. Parohia ortodoxă română a ridicat în 1937 un monument „Eroilor români ortodocși”.

Sârbii, de asemenea, au ridicat un monument eroilor ortodocși sârbi.

*Cenăzeanul nr. 5/2015, 6/2015, 1/2016*

Simpozionul internațional pe teme istorice – ediția I, 15 noiembrie 2014, Cenad

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2014-2015*

**Claudiu Mesaroș**

## **Sfântul Gerard de Cenad și filosofia medievală**

Astăzi, în anul 2013, nu știm mai nimic despre intelectualul Gerard de Cenad (997-1046), în ciuda faptului că introducerea scrisă de cărturarul transilvan Gabriel Batthyány la 1790 îl prezintă, pe parcursul a circa 50 de pagini, pentru prima dată, ca teolog, filosof, sfânt martir și întemeietor de școală. Că Batthyány îl prezenta pe Gerard ca filosof era o premieră, după cum o premieră era și ediția tipărită realizată de el la Alba Iulia; nu s-a bucurat de prea multă audiență, dat fiind faptul că ediția lui Batthyány era, se pare, mai mult o încercare de a recupera și dedica unei elite bisericești un text ce fusese necunoscut vreme de șapte sute de ani, o relictă deci, un odor, mai mult decât un text propriu-zis. De altfel, nici în Evul Mediu textul nu a lăsat urme de niciun fel, nefiind citat, astfel încât putem spune că între secolul al XI-lea și al XVIII-lea aproape nimeni nu a citit manuscrisul original aflat în interiorul bibliotecii de la Freising<sup>1</sup>.

Din punct de vedere biografic lucrurile nu stau mai bine: cele două biografii medievale, cu puternic caracter hagiografic, *Legenda Minor* și *Legenda Maior*, păstrează informații amendabile din punct de vedere istoric<sup>2</sup>. Oricum, este foarte probabil ca în perioada episcopatului

---

1 Előd Nemerkenyi, *Latin Classics in Medieval Hungary 11th Century*. (Budapest: Central European University Press, 2004, pp. 77-80.

2 Cristian Gasparin: „*An intellectual on the Margin and His Hagiobiographers: For a New Edition of the Vitae of St. Gerard*“ (lucrare prezentată la International workshop on the Historiography of Philosophy: Representations and Cultural Constructions, West University of Timisoara, Romania, September 22-23, 2012).

său de la Cenad<sup>3</sup>, Gerard să fi scris monumentală *Deliberatio supra hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem*, un text încă foarte puțin cunoscut, slab circulat și, în orice caz, cvasi-absent din cultura generală a publicului de limbă română.

*Tradiția filosofică moștenită de Gerard și întemeierea școlii de la Cenad*

Secolul al unsprezecelea, cel în care s-a format Gerard de Cenad, nu a produs filosofi de o importanță comparabilă nici cu Eriugena, filosoful secolului al nouălea, dar nici cu Abelard, filosoful secolului al doisprezecelea<sup>4</sup>, Anselm de Canterbury fiind singura excepție notabilă. Totuși, contribuții s-au petrecut, mai ales în materie de claritate a expunerii și totodată a gradului de sofisticare, în intervalul menționat, datorită muncii unor călugări studioși din secolul al zecelea, aparținând de regulă ordinului benedictin, ale cărui școli reprezentative erau cele de la Fleury sur Loire și Saint Gall, două locuri cu adevărat râvnite pentru studiu, care totuși nu se ridicau încă la ceea ce fuseseră în urmă cu un secol și jumătate palatul lui Charlemagne sau cel al lui Carol cel Pleșuv.

Filosofii secolului al zecelea contribuieră la conștientizarea importanței filosofiei pentru formarea unui canonic creștin prin promovarea studiului logicii și a dezbaterii dialectice, ale cărei tehnici vor ajunge să fie văzute ca parte a practicării teologiei înseși. Studiul filosofiei antice și problema modului absorbirii ei era de asemenea, încă din secolul al nouălea, o preocupare însemnată.

Biografia intelectuală care impresiona elevii benedictini și care, probabil, oferea un model de atins, era cea a lui Gerbert de Aurillac (946-1003), conducătorul școlii din Rheims, primul reprezentant important al filosofiei medievale, cu o carieră legendară și înfricoșătoare pentru contemporani, dacă ținem seama de legendele circulate încă în timpul vieții lui. Una din acestea spunea că Gerbert s-ar fi vândut diavolului în schimbul dobândirii cunoașterii, alta că ar fi furat de la un magician musulman o carte de vrăji iar diavolul i-ar fi dat în plus, pentru pecetluirea pactului, un craniu ce prevestea viitorul. Arhiepiscop de

---

3 Unii istorici atribuie textul perioadei de retragere de la Bakony, pe baza Legendei Maior, o sursă amendabilă (Cf. Nemerkenyi, op. cit., p. 76.), deși analiza textuală oferă unele indicii pentru localizarea la Cenad.. Aspectul acesta este încă nesoluționat.

4 John Marenbon, *Early Medieval Philosophy (480–1150). An Introduction*. p. 80.

Reims și ulterior Papă (sub numele Silvestru II, între 999-1003), Gerbert a promovat studiul aritmeticii arabe, matematicii și astronomiei, fiind cel care a reintrodus în Europa abacul și sfera armilară sau astrolabul. Elevul său, Fulbert, va dezvolta școala episcopală din Chartres (c. 990), unde va ajunge și episcop între 1006 și 1028. La Chartres, Fulbert construiește un intens program de studii, întemeiat pe o cultură literară și filosofică importantă, acodând un loc important misterelor credinței, Scripturii și tradiției patristice, cultivând studiul dialecticii, încurajând însă asumarea limitei argumentelor în fața misterelor<sup>5</sup>.

Destinul intelectual al lui Gerbert va confirma pentru toți faptul că modelul benedictin al călugărului studios poate culmina chiar cu investirea supremă în Biserică și va domina cercurile de învățacei circa două sute de ani; Abelard, de pildă, își va boteza unicul fiu cu numele Astrolabius. Acesta a fost modelul inevitabil pe care și Gerard de Cenad îl avea pentru întemeierea școlii sale de pe malul Mureșului. Gerard este astfel contemporan, deși nu și cât de avizat în legătură cu evoluția lucrurilor în spațiul Galic. Există o mențiune în *Deliberatio*, conform căreia Gerard ar fi călătorit în Galia, mențiune considerată însă de filologi mai degrabă o figură de stil și nu o informație credibilă. Oricum, în calitate de dominican, avea o educație specifică ordinului și nu ar fi rezonabil să presupunem că școala sa din Cenad ar fi fost atipică; în cel mai rău caz, precară în raport cu standardele școlilor cu mai multă șansă plasate geografic și cultural.

Creșterea eficienței școlilor medievale și a autonomiei acestora duce în scurt timp la dezvoltarea unor dezbateri acute privind importanța rațiunii sau chiar supremația ei în raport cu credința. Primul, în ordine cronologică, despre care se spune că ar fi aprins această flacără a disputei, ar fi Berengar din Tours (d. 1088), inițial elev al lui Fulbert din Chartres, care va susține că dialectica este arta artelor și preocuparea minților eminente<sup>6</sup>, căci nu altceva decât mintea este asemănarea omului cu Dumnezeu.

### *Despre numele lui Gerard și destinul său multicultural*

Sfântul Gerard de Cenad beneficiază de mai multe variante ale numelui, dat fiind destinul său multicultural remarcabil, oarecum inedit în raport cu așteptările noastre față de un personaj din Evul Mediu. Numele său de botez era Giorgio. În timpul primilor ani de studiu,

---

5 David Knowles, *The Evolution of Medieval Thought*, London and New York, Longman, 1998 (1962), p. 86.

6 Knowles, p. 86



tatăl său pe nume Gerardo moare într-o campanie militară, ceea ce îl determină pe Giorgio să își schimbe numele după tată. În scris s-a folosit versiunea latină Gerardus, dar poporul maghiar, care l-a canonizat încă din anul 1083, l-a numit Gellert. În spațiul germanofon s-a răspândit însă o versiune germanizată, Gerhardus (sau Gherardus)<sup>7</sup>, astfel încât este legitimă folosirea ei, pe tradiția intelectualității transilvănene și bănățene, formată în acest spirit. Se mai folosește și Gerhard, ca variantă germană. Traducătorii lucrării lui Étienne Gilson, *La Philosophie au Moyen Âge*<sup>8</sup>, propun versiunea latină nemodificată Gerardus, ceea ce ar fi preferabil din punctul de vedere al fidelității față numele său original. În acest sens, forma Gerard, propusă, totuși, anterior, de către Radu Constantinescu<sup>9</sup>, este mai apropiată spiritului limbii române contemporane<sup>10</sup>.

Avem deci următoarele variante: Gerardo (italiană), Gerardus (latină), Gerhardus sau Gherardus (lectura germană a numelui latin), Gerhard (germană), Gellert (maghiară), Gerard (propus de R. Constantinescu, primul traducător). Din punctul nostru de vedere ultima versiune, Gerard, este preferabilă atât pe motivul unei oarecare consacrări datorate traducerii lui Constantinescu, dar și grație afinității directe cu originalul latin.

Gerard de Cenad, așadar, și nu din Cenad, cum – de data aceasta – confuz optează R. Constantinescu, deoarece Gerard a fost episcop de Cenad, dar nu s-a născut acolo. Trebuie să tratăm situația în mod analog cu alte apelative similare din aceeași perioadă: avem, astfel, Anselm de Canterbury (născut la Aosta), dar Toma din Aquino, exemplele putând continua. Este, de altfel, important să notăm că în limba germană Gabriel Silagi a propus formula Gerhard von Csanad<sup>11</sup>, iar în italiană Luigi Canetti<sup>12</sup>

7 Varianta „Gherardus“ apare în *Codex latinus* 1733 din Paris, un codex menționat în secolul al XIV-lea. Cf. Studiu Martin Roos, „Izvoare istorice cu privire la Vita Gerardi“ din volumul de față.

8 Étienne Gilson, *Filozofia în Evul Mediu. De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, traducere de Ileana Stănescu, Editura Humanitas, București, 1995.

9 Gerard din Cenad, *op. cit.*

10 Vezi de exemplu studiul lui Traian Costa, „Numele proprii latinești în românește“, în *Limba română*, an VII, nr. 4/1958, pp. 70-72.

11 Gabriel Silagi, *Untersuchungen zur „Deliberatio supra hymnum trium puerorum“ des Gerhard von Csanad*, Arbo-Gesellschaft, München, 1967.

12 Luigi Canetti folosește, în limba italiană, formula. Cf. Luigi Canetti, „GERARDO di Csanád (Gerardus Moresenae „Aecclesiae“ seu Csanadiensis episcopus)“, în *Dizionario Biografico degli Italiani* – Volume 53 (2000), accesibil la : <http://www.treccani.it/biografie/>

propune Gerardo di Csanád, formule identice cu versiunea românească Gerard de Cenad. Se impune în același timp să adoptăm versiunea care ține cont de tradiția titlării Sfântului Gerard, cea a Bisericii Catolice, care folosește particula de în toate cazurile de episcopi.

E drept, în limba română mai sunt în uz și alte practici, de exemplu folosirea particulei al, prezentă mai ales în cazul unor scriitori patristici, indicând tot locul de exercitare a demnității episcopale<sup>13</sup>. Această particulă ar genera formula „Gerard al Cenadului“. Ca traducere literală a versiunii latine Chanadiensis ar mai putea tenta și practica adjectivării, aducând în discuție, astfel, formula „Gerard Cenadinul“, ceea ce nu ar însemna decât o readucere a problemei în zona simplei localizări geografice. Totuși, în ambele aceste din urmă cazuri este vorba de formule anacronice.

*Câți cititori să fi avut Deliberatio a lui Gerard de Cenad*<sup>14</sup>

Textul păstrat până azi, *Deliberatio supra hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem*, considerat cel mai vechi text teologic din Evul Mediu maghiar, este un comentariu la „Cântarea celor trei tineri“, imn biblic legat de Cartea lui Daniel<sup>15</sup> și reprezentând rugăciunea celor trei tineri aruncați în cuptorul de foc de către regele Nabucodonosor. Acest „hymnus trium puerorum“ are o istorie îndelungată în literatura patristică și în cadrul rugăciunilor zilnice practicate în ambele culte creștine apostolice, deși urmele lăsate în literatura latină scolastică nu sunt destul de consistente<sup>16</sup>.

Este o operă de hermeneutică biblică scrisă în secolul al XI-lea, care face parte dintr-un context cultural în care distincția între teologie și filosofie nu exista, sau nu era acoperită de semnificațiile cu care am dori noi azi să le atribuim. În primul rând, ceea ce Gerard numește

---

13 Într-un exigent studiu („*Ortografierea numelui scriitorilor patristici*“, în: *Miscellanea Patristica*, Editura Amarcord, Timișoara, 2001, pp. 219-224), Mitropolitul Nicolae Corneanu consideră că particula de, indicativ de noblețe în franceza modernă (același cu von în germană) nu este suportat de limba și civilizația românească, motiv pentru care ar trebui să optăm pentru al, în cazul locului de exercitare a unor demnități episcopale (cum este Vasile al Cezareii) și din, pentru locurile în care cineva doar s-a născut sau a trăit. Nici pe temeiul acestei argumentații, Gerard din Cenad nu se poate accepta.

14 In extenso, problema a fost discutată în: Claudiu Mesaros, „*Audience of Philosophy in the Periphery: Gerard of Cenad*“, in, Rață, et al., *Applied Social Sciences: Philosophy and Theology*, Cambridge Scholars Publishing, 2013, pp. 71-78.

15 A se vedea studiul detaliat semnat de Constantin Jinga în Mesaros, Claudiu (coordonator), *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic*, Szeged: Jate Press, 2013.

16 Nemerkenyi, op. cit., p. 80.

„filosofie“ nu se opune teologiei, așa cum ar putea crede un cititor actual, și nici nu se diferențiază de ea, așa cum ar fi putut eventual presupune chiar un cititor de secol optsprezece ca Ignatius Batthyány, atunci când scrie prefața la *Deliberatio*. Ceea ce Gerard diferențiază este mai degrabă filosofia laică față de filosofia creștină sau filosofia iubirii, cea a sfinților și întâistătătorilor Bisericii. Acest lucru înseamnă că nu există, practic, la Gerard, o problemă a raportului dintre filosofie și teologie ci una a raportului între filosofia dialectică sau deductivă și filosofia creștină sau mistică, înțeleasă uneori ca filosofie a sfinților sau a Sfintei Evanghelii, alteori ca hermeneutică biblică; cele două au, de fapt, un fundament comun, a cărui descoperire pare a fi schiar scopul filosofiei. Date fiind aceste considerații, filosofia este de fapt singura denumire și încadrare corectă a operei gerardine.

Comentariul (*deliberatio*) este dedicat unui personaj foarte probabil fictiv, pe nume Isingrim dascălul, despre care Batthyány spune<sup>17</sup> de exemplu că ar putea fi un episcop deoarece Gerard i se adresează cu apelativul *beatissime*. Gerard îi mai spune lui Isingrim la un moment dat „*acel Porfir al tău*“, de unde s-ar putea deduce că Isingrim este un dialectician, poate chiar un promotor al logicii, un curent ce intrase în modă în secolul al XI-lea european. Cu aceeași condescendență este menționat la un moment dat și „*Plotin al tău*“, cunoscut după epoca Patristică drept un inamic al creștinismului<sup>18</sup>.

Un singur exemplar s-a păstrat din textul lui Gerard, din secolul al XI-lea, (Münich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 6211), presupus a proveni de la biblioteca din Freising. Este un exemplar original<sup>19</sup> cu minuscule Caloringiene. Fiind vorba de un exemplar unic este imposibilă stabilirea unei versiuni filologice critice datorită lipsei oricărei copii de comparație. Edițiile și circulația textului sunt foarte modeste: este improbabil ca acest text să fi circulat și în orice caz cititorii lui medievali (dacă au fost) nu au lăsat referințe<sup>20</sup>. Există câteva glose medievale pe manuscris, datate din secolul al XI-lea, constând în corecturi de abrevieri, ortografie și sintaxă, uneori denotând un

17 Batthyány, Ignatius. *Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta hactenus inedita cum serie episcoporum Chanadiensium*. Albae-Carolinae, 1790, XXVI.

18 Numele Isingrim era destul de comun în secolele nouă și zece, în regiunea Regensburg (Nemerkenyi, 141), ceea ce totuși nu semnifică mai nimic în legătură cu personajul lui Gerard.

19 Cf. Nemerkenyi, *op. cit.*, p. 79. De asemenea, Adrian Papahagi, Adinel-Ciprian Dincă: „Latin Palaeography and Codicology in Romania“, *Chôra*, 5 (2007): 159-186.

20 Nemerkenyi, *op. cit.*, p. 80.

hipercriticism redundant, ceea ce arată că ele aparțin procesului de editare și nu unui cititor. Altă notă provine din secolul al XII-lea și este o indicație de proprietate ce atribuie manuscrisul diocezei de Freising. Aceasta arată că manuscrisul a fost trimis la Freising și că a rămas acolo cel puțin câteva zeci de ani. O a treia categorie de adnotări, conform observațiilor aceluiași Nemerkenyi, provine de la episcopul de Freising, Johannes Grünwalder (1392-1452), care pare să fi început o glosare a textului, în scopul unor meditații. Se poate considera, în acest sens, că episcopul din secolul al XV-lea este de fapt primul cititor activ al textului. Următoarele indicii datează din secolul al XVIII-lea, atunci când manuscrisul este redescoperit de către un canonic pe nume Karl Meichelbeck la 1724 și de către iezuitul György Pray. Ulterior, Cardinal Giuseppe Garampi<sup>21</sup>, ambasadorul apostolic la Viena, trimite foliile către episcopul de Cenad al momentului<sup>22</sup>, se pare, pentru editare. Acest lucru nu se întâmplă, astfel încât, puțin mai târziu, la 1790, Episcopul Ignác Batthyány de Transilvania realizează prima ediție tipărită a textului, multiplicată la Alba Iulia<sup>23</sup>. Aceasta va fi prima lectură profesională a textului, însoțită de o Prefație, adunând laolaltă mai multe texte referitoare la viața lui Gerard. Aceasta înseamnă că Batthyány este totodată primul editor critic și primul comentator al textului gerardin, de asemenea, primul care vorbește despre o filosofie a Sfântului Gerard. Este greu de spus ceva concludent despre audiența ediției lui Batthyány. Ceea ce știm sigur este că ea nu a intrat în atenția cercetătorilor iar ediția de texte Patrologia Latina de J. Migne din secolul al XIX-lea nu a inclus-o, ceea ce a contribuit la diminuarea importanței sale în perioada modernă.

Prima ediție critică contemporană aparține lui G. Silagi<sup>24</sup>, care a contribuit de fapt la apariția unei istoriografii moderne

21 Nemerkenyi, op. cit., p. 81.

22 Ladislau II de Nadasd a fost episcop între 1710 și 1730, doctor în Teologie și Filosofie, resident la Szeged unde ocupa și o parohie. Nu este sigur dacă manuscrisul a ajuns la Cenad imediat după ce a fost redescoperit, astfel încât Nemerkenyi consideră (după Juhász și Vansacker) că manuscrisul a fost înmănat episcopului de Alba Iulia deoarece episcopul de Cenad nu l-a editat. Este deci posibil ca episcopul de Cenad să fi fost altcineva, oricare în intervalul cuprins între 1724 și 1790: Adalbertus a Falkenstein OSB (1730-1739), Nicolaus Stanislavič OFM (1739-1750), Franciscus Antonius Engl de Wagrain (1750-1777), Emericus Christovich (1777-1798). Cf. *Schematismus Cleri Diocesis Csanadiensis pro anno jubiliari MDCCCC*, Temesvarini Typis Typographiae Csanadiensis 1900.

23 Ignatius Batthyány, loc. cit.

24 Gabriel Silagi, (Ed.). *Gerardi Moresenae Aecclesiae seu Csanadiensis Episcopi Deliberatio supra hymnum trium puerorum*, (Brepols. Turnhout, 1978). XVII, 217 p.

asupra operei și a fost urmată de ediția din 1999 realizată la Szeged de către Karácsonyi și Szegfű<sup>25</sup>. În România există o traducere selectivă publicată în 1984, mult prea restrânsă și cu multe alterări<sup>26</sup>. I se datorează clasicistului maghiar E. Nemerkenyi primul comentariu filologic extins asupra textului, publicat la Budapesta în 2004<sup>27</sup>. Putem considera fără risc că textul lui Gerard este o noutate pentru cititorii moderni iar Gerard însuși reprezintă o figură culturală cu un potențial imens pentru cititorii români, un filosof medieval de secol unsprezece rămas încă nedescoperit<sup>28</sup>.

### Ce citea Gerard

Nu există informații sigure cu privire la sursele folosite de Gerard. Conform unor ipoteze este probabil să fi avut la dispoziție un material documentar minimal la Cenad, dar Veneția natală și Bologna lecturilor juvenile rămân cu mai multă probabilitate sursele sale de educație. Textul său denotă o excelentă cunoaștere biblică, conține numeroase referințe patristice și menționează destul de mulți filosofi

25 Béla Karácsonyi, *Szegfű László, ed., Deliberatio Gerardi Moresanae aecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum*. Szeged: Scriptum, 1999.

26 Gerard din Cenad, *Armonia lumii sau tâlmăcire a cântării celor trei coconi către Isingrim Dascălul*, Studiu introductiv, selecție, traducere și comentarii de Radu Constantinescu, Cuvânt înainte de Răzvan Theodorescu, București, Meridiane, 1984

27 Előd Nemerkenyi, Loc. cit.

28 Előd Nemerkenyi, *op. cit.*, p. 73, consideră de interes major câteva titluri din exegeza modernă: MABILLON, Jean (1739), *Annales ordinis S. Benedicti occidentaliū monachorum patriarchae*. Vol. 4. Lucca: Venturini (133, 301, 415–6, 449, 453); KLANICZAY, Gábor, and MADAS, Edit (1996), „La Hongrie.” In *Hagiographies: Histoire internationale de la littérature hagiographique latine et vernaculaire en Occident des origines à 1550*, ed. Guy Philippart, vol. 2, 103–60. Turnhout: Brepols. (113–40); PÜSPÖKI NAGY, Péter (2002), *Szent Gellért csanádi püspök-vértanú élete és műve* (The life and work of the bishop and martyr Saint Gerard of Csanád). Budapest: Belvárosi Római Katolikus Főplébánia; GRÉGOIRE, Réginald (1967), „*Gérard (saint), évêque de Csanád.*” In *Dictionnaire de spiritualité*. Vol. 6, 264–5. Paris: Beauchesne. (264–5); CANETTI, Luigi (1999), „*Gerardo di Csanád.*” In *Dizionario biografico degli italiani*. Vol. 53, 359–61. Rome: Enciclopedia Italiana; BANFI, Florio (1947), „*Vita di S. Gerardo da Venezia, vescovo di Csanád nel Leggendaro di Pietro Calò.*” „Janus Pannonius 1.1: 223–41; BANFI, Florio (1948), „*Vita di S. Gerardo da Venezia nel codice 1622 della Biblioteca Universitaria di Padova.*” *Benedictina* 2.3–4: 262–330; BERSCHIN, Walter (2001), *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter*. Vol. 4.2, *Ottonische Biographie – Das hohe Mittelalter 920–1220 n. Chr.: 1070–1220 n. Chr.* Stuttgart: Hiersemann; JOTISCHKY, Andrew (2002), *The Carmelites and Antiquity: Mendicants and their Pasts in the Middle Ages*. Oxford: Oxford University Press (2002: 241–2, 256–7).

precreștini, aceștia aproape sigur din surse secundare: Thales, Zenon, Socrate, Platon, Aristarchus, Aristotel, Chrysip, Galenus, Gorgias, Hermagoras, Porfir și alții.

Sunt apoi trimiteri și aluzii consistente la autori creștini cunoscuți, atât de limbă greacă, cât și de limbă latină: Augustin, Ambroziu, Boethius, Cassiodor, Ieronim, Dionisie Areopagitul (probabil la traducerea latinească a lui Ioan Scotus Eriugena), Grigorie cel Mare, Maxim Mărturisitorul, Isidor din Sevilla, Raban Maurul, Beda, dar apelează și la o varietate de florilegii conținând citate patristice sau precreștine. Isidor din Sevilla rămâne însă sursa sa directă recunoscută, pentru informații sistematice, organizare și stil<sup>29</sup>. Gerard s-ar situa, astfel, în generațiile de intelectuali formați după Etimologiile lui Isidor.

Trebuie precizat și faptul că acest fel de a pune problema, „ce a citit Sfântul Gerard?“, ne aparține nouă și nu secolului în care a trăit el. Înainte de Scolastica secolelor XIII-XIV nu exista o problemă a paternității textului, a citării exacte, contând mai mult adevărul și autoritatea celui care îl rostește. Astfel încât este lesne de observat că Gerard vorbește în primul rând de pe poziția episcopului și o face în mod brillant; din acest punct de vedere, al încadrării stilistice în epocă, scrisul lui Gerard este reprezentativ și de excepție.

„Cântarea celor trei tineri“ din Cartea lui Daniel este însă sursa principală a textului gerardin, dând pretextul și substanța cărții ca atare. Imnul era utilizat, se pare, destul de des în rugăciunea zilnică a vremii, având ocurențe la Augustin, Raban Maurul, Walafriad Strabo, Haymo de Halberstadt, Sedulius, Fulgentius, Zenon din Verona și Ieronim<sup>30</sup>.

Cântecul este de fapt rugăciunea pe care o rostesc cei trei tineri aruncați în focul cuptorului de către regele Nabucodonosor, în timpul căreia ei nu suferă ci, în plus, sunt întăriți de prezența vizibilă a unui Înger. Textul rugăciunii este valoros și extrem de bogat în semnificații filosofice, cosmologice, antropologice, fizice<sup>31</sup>. Gerard își propune să scrie un comentariu în care va evidenția rolul elementelor naturii invocate aici în cadrul unei filosofii creștine de o factură extrem de interesantă pentru noi, datând dintr-o perioadă în care nu apăruseră încă marile texte ale Scolasticii occidentale: Gerard este mai în vârstă

---

29 Nemerkenyi, *op. cit.*, pp. 178-179. După un capitol masiv în care dezbate problema identificării surselor latine antice ale lui Gerard, autorul maghiar conchide că este mai degrabă improbabil să putem discuta despre accesul direct.

30 Nemerkenyi, *op. cit.*, p. 77.

31 Lăsăm discuția de detaliu pe seama articolului semnat de Constantin Jinga în: Mesaroș, Claudiu (coordonator), *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic*, Szeged: Jate Press, 2013.

cu o generație față de Anselm, scriind încă sub influența directă a lui Dionisie Areopagitul, sau în orice caz, prin mijlocirea traducerii efectuate de Ioan Scotus Eriugena. Elod Nemerkenyi susține ideea că Gerard ar fi citit versiunea eriugeniană, căreia i-ar datora corespondenți terminologici latini cum ar fi theosophi sau perfectores<sup>32</sup>.

Remarcând că Părinții Bisericii nu au comentat îndeajuns textul cu pricina, Gerard începe să comenteze vers cu vers, explicând treptat semnificația elementelor naturale invocate ca parteneri în rugăciune de către tinerii sfințiți. Elementele invocate de cei trei tineri în rugăciunea lor sunt grupate în câteva categorii. În primul rând este invocat Dumnezeu sub câteva numiri divine: Creatorul, Numele cel sfânt, Locașul Sfintei Slave, „Cel ce vezi adâncurile și șezi pe heruvimi“, Scaunul împărăției, Bolta cerului. Pe locul al doilea urmează Lucrurile Domnului adică creația: ceruri, îngeri, ape și toate cele mai presus de cer, toate puterile Domnului, soare și lună, stelele. Ar trebui apoi identificate ca alcătuind a treia categorie elementele atmosferice (ploaia și roua, vânturile, foc și căldură, frig și căldură, rouă și zăpadă, nopți și zile, lumină și întuneric, gheață și ger, brume și zăpezi, fulgere și nori), apoi scoarța terestră cu regnurile vii și resursele lor (pământ, munți și dealuri, cele ce răsăriți pe pământ, izvoare, mări și râuri, chiți și toate cele ce se mișcă în ape, păsările cerului, fiarele și toate dobitoacele), iar la final apar oamenii sau sfinții enumerați așa: fiii oamenilor, Israel, preoți, slujitori, duhuri și suflute, sfinți și smeriți, Anania, Azaria, și Misael. Conform ultimului verset, toată această listă are un singur nume: „toți care vă închinați Lui“. Succesiunea de invocări este astfel o rugăciune în comun, la care cei trei tineri cheamă întreaga creație, specia cu specie, un cor cosmic, o armonie a întregii făpturi, cum va preciza Gerard în numeroase locuri din comentariul său, ceea ce va genera de altfel, unul din cele mai consistente motive stilistice ale textului.

### *Batthyány despre filosofia lui Gerard*

Episcopul Ignatius Batthyány este primul exeget al operei gerardine și cel dintâi care îl numește pe Gerard „filosof“. Textul său introductiv la ediția din 1790 este compus din două părți, una exegetică (De Opere Sancti Gerardi) iar a doua dedicată surselor biografiei lui Gerard (De actis sancti Gerardi)<sup>33</sup>. Lectura lui Batthyány

32 Cf. Nemerkenyi, *op. cit.*, p. 86.

33 Prima parte discută următoarele subiecte: I. De codice Frisingensi, II. Opus Sancto Gerardo vindicator, ubi de aliis libris Sancti Gerardi; III. De Statu Litterarum aevi illius; IV. De operis ipsius ratione; V. De Theologia Sancti Gerardi; VI. De Philosophia Sancti Gerardi; VII. Historica quaedam adnotatur.

este una modernă și cât se putea de profesională; numindu-l pe Gerard filosof, în condițiile în care cele două biografii medievale sunt strict hagiografice, este o probă pentru faptul meritoriu al încercării episcopului transilvănean de a-l recupera pe Gerard ca reprezentant al unei tradiții medievale conforme cu reprezentarea modernă despre istoria Bisericii ca Scolastică.

Trei secțiuni din studiul său introductiv sunt de interes în acest sens: secțiunea IV (De operis ipsius ratione), secțiunea V (De Theologia Sancti Gerardi) și VI (De Philosophia Sancti Gerardi). Prima dintre ele prezintă textul lui Gerard cititorului de secol optsprezece, oricare va fi fost profilul unui asemenea cititor, ca pe un text obscur; dincolo de figura de stil evidentă, textul lui Gerard este cu adevărat dificil, astfel încât orice prudență de acest fel din partea lui Batthyány intervine legitim. Mai întâi spune că obscuritatea textului (obscuritatem inextricabilem) nu se datorează nici autorului nici timpului sau vechimii<sup>34</sup> ci unor cauze ce par enumerate după un canon, identificabil după următoarea structură: a) lipsa de istețime a copiștilor; b) natura argumentelor (ex ipso scriptionis argumento) și c) exprimarea latină coruptă. Se pare că Bahhyany avea în vedere mai multe asemenea cauze dar menționează numai trei, astfel încât această listă de „cauze“ canonice va fi lăsată totuși deoparte întrucât nu pare să se aplice în cazul lui Gerard, măcar pentru faptul că manuscrisul gerardin este unic și nu depinde de iscusința copiștilor.

Natura argumentației rămâne singura cauză eligibilă de care însă Batthyány se folosește doar pentru a augmenta propunerea cu privire la importanța și caracterul „sublim și mistic“ al textului. O argumentație de acest fel nu poate fi niciodată clară, spune el, deoarece misticii vorbesc mereu despre lucruri pe care nici ei înșiși nu le înțeleg, fiind sacre (arcana verba). Din acest motiv, nici Gerard nu putea fi mai explicit pentru noi, atâta vreme cât între interpret și cititor trebuie să intervină un al treilea personaj, fără de care nimic nu poate fi explicat: Sfântul Duh, în absența căruia nici litera Scripturilor, nici litera Sfântului Gerard, nu pot fi dezmoțite. Copiștii pot deci corupe un text, dar nu sunt decât o cauză accidentală. Batthyány discută apoi<sup>35</sup> problema identității personajului Isingrim Liberalul, căruia textul lui Gerard îi este adresat, formulând ipoteza că acesta poate fi un episcop, judecând după formula de adresare folosită de Gerard; totuși, în cele din urmă nu susține ipoteza.

---

34 Batthyány, XXV.

35 Batthyány XXVII, IV.



Secțiunea a V-a (De Theologia Sancti Gerardi) începe cu o interesantă exortatie asupra conceptului de tradiție pe temeiul unei paralele între filosofia precreștină și cea creștină: filosofia antică ar include tradițiile greacă și egipteană, pe când cea creștină începe cu autoritățile patristice și include tradiția creștină ungară începută de Sfântul Gerard. Chestiunea teologică cea mai importantă pe care o discută Batthyány este o bizară disputatio privind unitatea lui Dumnezeu în relație cu conceptual de Monadă (paginile 70 și 71 în textul gerardin din ediția Batthyány). Aici Batthyány pretinde că filosofi din antichitate, cei păgâni, cum erau pitagoreii și platonicienii, urmau tradiția orfică și cărțile lui Moise atunci când îl numeau pe Dumnezeu Unul (Monada, Unitatem, adică individual), în timp ce alți filosofi antici au refuzat să afirme pe Dumnezeu ca Unul, (atât în număr cât și ca unitate), nedreptățind adevărul și trădând tradiția din care făceau parte, de teama unei soarte socratice<sup>36</sup>. O interpretare interesantă, am spune, a dialecticii dintre teologia afirmativă și teologia negativă, privită prin prisma tradițiilor filosofice precreștine!

Câteva rânduri mai jos apare o altă teză batthyanyană demnă de atenție, de această dată având ca subiect Părinții Bisericii: aceștia au ezitat, spune el, în fața capcanelor întinse de pitagoreici și de platonicieni, cu privire la predicarea lui Dumnezeu ca unum, monas, unitas sau initium numeri. În consecință, ei au negat din umilință unitatea dumnezeirii, numai cu scopul de a evita ofensarea demnității divine. Hiperesențialitatea lui Dumnezeu este prin urmare explicată de episcopul Batthyány în termenii unui argument dialectic: Părinții au căutat să evite consecințele nedorite ale asertării sau negării unității lui Dumnezeu și prin urmare au ocolit dilema.

Capitolul dedicat teologiei se sfârșește cu un pasaj obscur care discută o așa-zisă concepție gerardiană despre sfânta Treime, prezentând o teorie cu privire la Duhul Sfânt ca având două funcții: connexione (conectare, legare) respectiv Gluten (lipire, unire, alăturare, acțiunea Iubirii care transformă Multiplul în Unitate). Teoria este slab întemeiată pe textul gerardin: Batthyány poate cita câte o singură referință pentru fiecare din cei doi termeni<sup>37</sup>.

---

36 Batthyany, p. XXX-XXXI.

37 Pentru „connexione“, la pagina 44“... et ipse Spiritus Sanctus superexcellenter totius divinae unitatis connexio nominatur.“ (versiunea Batthyány). Pentru „Gluten“ (glutinum, glutino) oferă o referință la pagina 211 din cartea a șaptea: „Funiculus ait, triplex difficile rumpitur fide, et spe, et charitate Ecclesiae in se simplex manens triplicatur, circa

Capitolul al șaselea al studiului introductiv semnat de Batthyány este dedicat filosofiei și începe cu o notă hagiografică extrem de inteligentă, pe care vom întemeia, în cadrul exegezei noastre, un concept cuprinzător asupra sensului filosofiei la sfântul Gerard. Batthyány spune că erudiția lui Gerard este cel puțin la fel de importantă pe cât este sfințenia sa, adăugând acesteia din urmă frumusețe (peritia ipsam ornate Sanctitatem). Va trebui să înțelegem din observația lui Batthyány, în primul rând, că filosofia lui Gerard este importantă, un subiect fundamental de luat în discuție; în al doilea rând, faptul că filosofia înseamnă erudiție sau cunoaștere a lui Dumnezeu; în al treilea rând, că erudiția sau cunoașterea sunt la același nivel cu calitatea sanctității lui Gerard; în al patrulea rând, importanța filosofiei derivă, cumva, din faptul că Sfinții erau totodată filosofi (de aceea spuneam că nota lui Batthyány este hagiografică în esență).

Iată cum un enunț la prima vedere strict retoric oferă, totuși, o cheie de înțelegere pentru poziția lui Batthyány asupra textului lui Gerard; este o axiomă întemeiată pe autoritate care spune cam așa: prezența cunoașterii sau erudiției pe același nivel de importanță cu sfințenia (cel puțin în cazul lui Gerard) se explică tocmai pe temeiul că un sfânt ca el are atributul erudiției!

Batthyány susține că Gerard este platonician<sup>38</sup>, punând pe seama aceasta atât dificultatea de a înțelege textul cât și identitatea filosofiei însăși: primele principii. Este greu, susține Batthyány, să distingi „ce este în intelect de ce este în relație cu el (affinia illis)“, în condițiile în care platonicienii amestecau corporalele cu incorporealele și inteligibilul cu sensibilul. Recunoscând ușor aici urmele indelebile ale întrebărilor care deschid Isagoga lui Porfir, remarcăm în același timp că problema universalilor marchează, în opinia lui Batthyány, direcția către subiectul fundamental al filosofiei, primele principii. De fapt, între problema filosofică a universalilor și cea a primelor principii există o relație directă, în măsura în care enumerarea acestora din urmă este tangență cu o altă problemă fundamentală a filosofiei medievale, cea a transcendențialilor. Astfel, definițiile primelor principii, așa cum apar în interpretarea lui Batthyány, diferite de ceea ce găsim în textul lui

---

quod valida dilectio, ut mors dicitur, ad unitatem, ut ex lege, et Prophetis, et Evangeliiis una, eademque perseveret Doctrina in Ecclesia Filii Dei, cujus annulator divinissimus Paraclitus totius Trinitatis glutinum demonstrator“. De asemenea, Batthyány are o singură referință externă la connexione, dar mai multe pentru Gluten.

38 Batthyány, VI, VI. Alte referințe ale lui Batthyány trimit la Plotin și an Sf. Dionisie.

Gerard, trimite către contexte mai complicate, foarte probabil legate de sursele sale moderne. De fapt, Batthyány divizează așa-zisele principii prime ale filosofiei în peripatetice (Res, Ens, Unum, Bonum, Aliquoad, Verum) și platoniciene (essentia, motum, statum, Idem, Alterum, esse, terminus), spunând că oricum principiile sunt întemeiate pe niște termeni comuni (terminos communes), expresie ce amintește de celebra sintagmă a lui Alexandru din Hales, *communissimae*<sup>39</sup>.

În orice caz, Gerard are un discurs diferit, mult mai frust, despre aceste principii, în Cartea a treia a tratatului său (paginile 50-76 din ediția Batthyány). Există șapte principii ale filosofiei sau ale celor șapte științe<sup>40</sup>, spune el, astfel: a) *athomus*, sau ființa supremă (pro ente sumi); b) *Pronunciativum* (adică sunetul, după Batthyány), cognoscibil per se și manifesta, cu aceași sens ca și în Categoriile lui Aristotel; c) *Proloquium* (axioma), adică forma și speciile, același lucru cu natura la Theofrast sau Aristotel; d) *Monas*, unitatea, principiul existenței la platonicieni, sau principiul persoanei la Dionisie Areopagitul; e) *Punctus*, explicat ca spațiu sau loc; f) *Semitonium*, termen pe care Batthyány îl trimite până la Speusip și îl explică drept ordine sau concordia partium, communionis proportione; g) *Ostentum* (sau semn ceresc), explicat de Batthyány pe baza unei trimiteri la Cange (*Glossario*) ca minuto, principiu al timpului, similar similar cu punctul ca principiu al spațiului; de asemenea, Batthyány mai trimite la areopagiticul *aevum* ca principiu prim al lucrurilor, în măsura în care Dumnezeu este timpul manifest în cadrul creaturilor (*temporis essentiatorem*). Toate aceste șapte principii duc la același adevăr comun cu al scripturilor și cu Hristos. Astfel, cunoașterea divină și cea umană se arată indistincte ca țel al armoniei cosmice.

#### *Despre titlul cărții lui Gerard*

Titlul cărții scrise de Gerard a ridicat semne de întrebare în scurta sa exegeză. În primele pasaje ale cărții, Gerard spune că „este vorba de o deliberare educată (*eruditam deliberationem*), o judecată de foc contra judecății [*simple*]“, adică un act hermeneutic efectuat de pe poziția autoritară a Episcopului de Cenad (unul dintre „cei dintâi“) către supușii săi mireni. Acest pasaj oferă o cheie de traducere a titlului. *Deliberatio* este deci o interpretare (tălmăcire) erudită a Cuvântului

---

39 Cf. Jan. A. Aertsen, *Medieval Philosophy and the Transcendentals. The case of Thomas Aquinas*, Brill, 1996, pp. 40-48.

40 Batthyany, 54-55.

revelat întreprinsă de pe o poziție autoritară, cea de Sacerdot (unul dintre „cei dintâi“, cum va spune el mai încolo), calitate pe care el se simte obligat să o susțină prin efort ascetic.

Interpretul sau hermeneutul nu ar putea explica ceea ce nu face parte din experiența sa proprie, astfel încât el este pus în situația de a asuma experiența faptelor relatate în textul discutat, fiind, în acest fel, un „martor“ al celor tălmăcite. În acest sens, interpretarea textuală este un act mistic, soteriologic, iar Episcopul știe că spre propria sa judecată finală lucrează interpretând Biblia. Fraza se încheie cu o menționare limpede a „judecății de foc contra judecății“ simple: autoritatea pe care Gerard o are prin investitura episcopală va trebui exercitată în mod just și confirmată împotriva judecății celor cărora le vorbește.

Același termen, *deliberatione*, care dă titlul cărții lui Gerard, este asociat în cartea a II-a, în mod condescendent și ironic, cu termenul *luxuriosissima* (deșert, cheltuitor, risipitor, destrăbălat, seducător), construind o antiteză între filosofia creștină și cea păgână sau dialectică. Astfel, ce fel de filosof e cineva depinde de opțiunile sale fundamentale și de raportarea sa la virtuți: filosofii care îl caută pe Dumnezeu sunt „puternici în descoperirea“ adevărului divin, câtă vreme ceilalți sunt „dobitoace“ sau „bovine“ ce nu pot decât să scurme în gunoiul născocirilor păgâne, croindu-și pe acolo drum. Interesantă este prezența aceluiași termen ca și în cazul filosofiei creștine: *deliberatio*, ceea ce înseamnă că toate conotațiile întâlnite până aici (postul, penitența, experiența, transformarea personală, autoritatea) se pot asocia, dar în sens inversat, cu filosofia aceasta bestială. Altfel spus, refuzul revelației hristice înscrie persoana umană pe un traseu simetric cu cel al ascezei creștine, dar cu sens inversat. Și mai demn de remarcat este faptul că acest traseu răsturnat nu este în mod necesar sau ireversibil unul al damnării: filosofii bestiali pot fi salvați, însă numai prin mila lui Dumnezeu, nu ca un merit al lor: „iar dobitoacele sunt cei care, prin deșartă filozofare (*luxuriosissima deliberatione*), își croiesc drum prin bălegarul născocirilor păgânești“<sup>41</sup>

Asceza menționată, asumarea de către hermeneut a experienței celor trei tineri este anunțată încă din primul pasaj al cărții lui Gerard. Liber primus începe cu acel „exordium obscur“ (cum remarcă Batthyány) în care episcopul cenăzean anunță „contemplări înalte“ pentru cititor și pentru interlocutorul său imaginar Isingrim (care apare a-l fi rugat pe

---

41Cf. ediția Batthyány, Cartea a II-a. Traducerea tuturor fragmentelor din studiul de față aparține lui Marius Ivașcu, excepție făcând locurile unde apar alte mențiuni.

Gerard să scrie cartea), invitați să fie cât se poate de răbdători și să nu renunțe la efort. Interpretul este pus în situația de a se identifica pe sine cu cei trei tineri care se pregătesc să intre în cuptorul de foc.

„Nu trebuie să dăm înapoi, oricât de greu va fi“ (Nec vero declinandum, quamlibet circulorum), căci ne vor ajuta Divini Perfectores și Hieromistas<sup>42</sup>.

Apar apoi sugestii din categoria căldurii nefirești care îngreunează drumul interpretului și al cititorului totodată: din loc în loc, Gerard remarcă amenințarea unei cauma improbita care nu ne lasă să ne relaxăm și nici să luăm distanță față de principala responsabilitate, cea a apropierii de Dumnezeu. Există două asemenea ocurențe, ambele vorbind despre căldură (cauma) ca factor ce intervine împotriva relaxării sau odihnei. Ele sunt plasate în contexte cu puternică încărcătură mistică, astfel încât trebuie să favorizăm interpretarea lor mistică în detrimentul celei materiale propuse de R. Cernătescu<sup>43</sup>, mai ales că termenul cauma nu este unul comun în latina medievală, fiind chiar un substantiv rar cu puternice contribuții stilistice<sup>44</sup>. În contextele date el trimite la cuptorul din cartea lui Daniel pe care atât Gerard, cât și cititorul său ideal trebuie să-l aibă în minte.

Aidoma, în Cartea IV, Gerard se plasează explicit, pe sine și pe oricare cititor asumat, în proximitatea focului, atunci când spune:

„Nenorociții de noi, aruncați fiind în foc, poftim întruna cele ale focului, părănd aproape a-i întrece pe sodomiții și gomoriții mistuiți de amândouă focurile, preschimbați din strălucirea stelelor

---

42 Cf. ediția Bathyany, p. 3-4. Expresia Diuini Perfectores se referă la Părinții Bisericii și apare în mai multe construcții (nostros beatissimos perfectores, a perfectioribus, sanctissimos perfectores, Diuinus noster beatissimus perfectior), în șase locuri din text: CCCM 49, 6, 11, 37, 39, 48, 162, Cf. Nemérkeny, op. cit., p. 85. Termenul perfectior se regăsește și la Cicero (De oratore 1.60.257: perfectorem dicendi esse ac magistrum), dar apare adesea în contexte patristice, apoi în perioada Carolingiană cu diferite înțelesuri. Nemérkeny susține că Gerard folosește termenul cu un sens mai apropiat de utilizarea ciceroniană, deși ea este similară cu cea a lui Eriugena, în traducerea la De caelesti hierarchia a lui Pseudo-Dionisie Areopagitul: diuinus noster sanctus perfectior. Gerard mai folosește, pentru Părinții Bisericii, și apelativele: potentes in theoricis, potentes, theologi, diuini, perfectiores, hieromistas, doctores,: Igitur stelle celi doctores, theosophi. În sensul areopagitic, Perfectior este cel care desăvârșește o inițiere, fiind un mistagog.

43 R. Cernătescu, „St. Gerard of Csanád: An Autobiographical Glimpse“, URL = <http://raducernatescu.wordpress.com/2011/10/06/st-gerard-of-csanad-an-autobiographical-glimpse/>.

44 Nemerkenyi, op. cit., p. 139): „The Greek noun cauma occurs in medieval Latin but its use, instead of the more common aestus, ardor or calor, implies a stylistic input in the works of other authors as well as in the Deliberatio“.

în fum și pucioasă; deși fuseseră zidiți ca să împodobescă tăria<sup>45</sup>

Acest fragment construiește, în mod suplimentar, o conotație negativă, anti ascetică: este posibilă, cu alte cuvinte, o stare în care ne complacem poftind „cele ale focului“, fiind mistuiți, precum gomoriții și sodomiții, de „două focuri“. Sunt finalmente patru sensuri pe care le putem indica: a) focul fizic, cel al regelui Nabucodonosor, în care sunt aruncați tinerii; b) focul mistic, arderea interioară a rugăciunii care aduce pe Hristos protector, alături; c) focul anti-mistic, al poftei trupești, arderea poftei; d) focul mistuirii sodomiților și gomoriților, un foc cu fum și pucioasă. Grupate câte două, acestea se situează în raporturi de opoziție: focul fizic al cuptorului este învins de focul mistic al rugăciunii, în vreme ce, de cealaltă parte, focul (tot fizic) cu care au fost distruse cetățile păcatului, este întreținut de focul interior al păcatului.

### *Filosofia neinstruită*

Probabil cea mai autorizată voce care a spus ceva despre Gerard în domeniul istoriei filosofiei – nu foarte memorabil și mai ales îngust contextual – a fost E. Gilson:

„Pentru Gerardus, episcop de Cenad, cei care sunt discipolii lui Hristos nu au nevoie de învățături străine (...) Aplicarea filosofiei la teologie i se pare extrem de periculoasă și condamnabilă<sup>46</sup>, spune Gilson, afirmând o apartenență a filosofului Gerard de Cenad la curentul anti-dialectic, mai precis orientat împotriva artelor liberale, din secolul al XI-lea. Gerard poate fi foarte bine înțeles prin prisma acestei încadrări gilsoniene, cu precizarea că orientarea anti-dialectică a lui Gerard este una nuanțată, iar conceptul său asupra filosofiei se compune din câteva niveluri particulare de discurs care atrag atenția asupra unui element conceptual important: filosofia practică de sfinți în raport cu filosofia celor ignobili, adică fără Hristos.

Există numeroase pasaje gerardiene care contribuie la edificarea unui concept de filosofie. Anticipând, aceasta înseamnă o succesiune de activități cognitive și hermeneutice organizate în funcție de scopul ultim al vieții umane, cunoașterea lui Dumnezeu, activități care valorifică filosofia greacă (artele liberale, cum se spunea în epocă), la care adaugă practicarea virtuții creștine ca o condiție a înțelegerii și iubirea ca o garanție a păstrării reperului.

---

45 Ediția Batthyany, c. IV.

46 E. Gilson, *Filozofia în Evul Mediu*, traducere de Ileana Stănescu, Editura Humanitas, București, 1995, p. 218-219.



trebuie lăudată“... „Căci nu încapе îndoială că ei s-au păgubit, ba chiar se spune că au fost lepădați cu totul.“<sup>50</sup>

Totuși, Scripturile sprijină folosirea textelor filosofice păgâne pentru că științele profane derivă din Înțelepciunea Universală. Filosofia păgână poate fi recuperată de către căutătorii adevăratelor comori, apostolii bisericii fiind primii care au folosit „vasele de aur și de argint ale egiptenilor“, adică înțelepicunea veche, în scopul bun al clarificării adevărului revelat. Filosofii păgâni, ironizați datorită limitei date de cunoașterea lor nerevelată, se împotmolesc în cuvinte și nu văd dincolo de ele. Desigur, anticii nu aveau acces la revelația Învierii, deci nu puteau să vadă aceste taine. Adeptul lor, însă, pe nume Isingrim în cazul de față, are acces și din acest motiv ironiile i se adresează uneori și indirect:

„Așadar trebuie să-i dăm dreptate lui Tichonius, chiar dacă a fost donatist, în privința regulilor acestora și a altora care au fost îndreptate de desăvârșitori. Chiar dacă în tot ce a scris se arată hulitor, în introducerile sale este limpede. Uneori trebuie să ne plecăm mintea și asupra scrierilor vătămătoare ale ereticilor, întrucât poporul lui Dumnezeu a primit poruncă de la Domnul prin Moise să ia cu împrumut vasele de argint și aur ale egiptenilor. Pe câmp se mai găsesc crini și între spini trandafiri, ba tocmai de aici se culeg, așa cum aurul se scoate din pământ și alte substanțe prețioase din alte materii. Aceasta despre învățăturile lui Tichonius îngăduite în Biserica Catolică, despre Isagogurile dumnezeiește inspirate și încuviințate ale lui Porfir, ba și despre categoriile lui Aristotel“<sup>51</sup>

Sunt de lăudat deci lucrurile bune pe care le avem de la acești filosofi, dintre care Gerard identifică trei: tripartiția filosofiei în Fizică (identică cu învățătura din cartea Geneza și Ecclesiast), Etică (similar cu cartea Proverbelor) și Retorică (identică cu Cantarea Cântărilor); teoria despre sufletele aflate în iad (de la Zenon); învățăturile despre Sufletele cerești (de la Platon). Gerard mai spune că astronomia antică a fost confirmată de către Cartea Apocalipsei („șapte ceruri sunt deductibile dintr-unul singur“ – C. IV), dar și că merită ascultat de pildă chiar și Donatistul Tichonius deoarece avea învățătură (doctissimus).

Acești „crini“ au fost recuperați de Sfinții Părinți pe urmele Apostolilor care au depășit în profunzime pe oricare din înțelepții vechimii, în ciuda lipsei lor de educație. Neinstruiți (illiterate doctissimi, sine litteris...), ei erau totuși superiori:

---

50 Deliberatio, ed. Batthyany, p. 79.

51 Deliberatio, ed. Batthyany, C. III.



„Să nu te îndoiești că preadumnezeiescul Chefa este mai profund decât Aristotel, că Pavel este mai elocvent decât toți ritorii omenesți, că Ioan este mai înalt decât tot cerul, că Iacov este mai folositor decât Plotin al tău. Rogu-te să nu zici că ce auzi jighește stilul dialecticienilor, ori că graiul rustic jenează pe marele orator“<sup>52</sup>

### *Deliberatio ca procesiune divină*

Există trei niveluri de realitate socială, dacă putem spune așa, în comunitatea sfinților, sincrone cu nivelurile de interpretare ale textului sacru. Treptele acestea sunt numite formationes și sunt organizate ierarhic: cele de sus le susțin pe cele de mijloc iar cele din mijloc pe cele de jos. Cea de a treia stare, inferioară, nu mai poate susține la rândul ei nimic, dar are nevoie de susținerea totală a celorlalte. Iată cum spune Gerard la începutul cărții întâi:

„Întru acestea sau prin raportare la acestea trebuie înțelese toate lucrurile Domnului: adică cele dintâi, cele din mijloc și cele de pe urmă: după cereasca tropologie și după sfintele tipuri (sacras formationes)<sup>53</sup>, potrivit cărora ne-ai poruncit să dezvăluim aceste dumnezeiești binecuvântări<sup>54</sup>. Totuși, aceștia din urmă nu prin sine se binecuvântează, ci prin binecuvântarea neostoită a celor dintâi și a celor din mijloc. În sfârșit, cei de mijloc nu au în Biserică aceeași putere de a binecuvânta precum dumnezeieștii Perfectori și nici ca cei ce îi urmează pe Sacerdoți (post Hieromistas vestigia formant). Cele din urmă se vădesc (ultima vero demonstrandur) în cele dintâi lucruri precum și în cele mijlocii ale Dumnezeirii, cu excepția celor care, lepădând adevărul, se folosesc de minciună. Totuși, niciuna din făpturile lui Dumnezeu nu rămâne fără să-L laude<sup>55</sup>.

---

52 „Non dubites divinissimum Cephana Aristotele profundior, non Paulum cunctis humanis oratoribus eloquentior, non Joannem omni coleo altior, non Jacobum tuo Plotio expeditior“: *Deliberatio*, ed. Batthyany, p. 27.

53 Batthyany: „Formationibus Sacris figuratis intelligendas puto“, ceea ce vrea să spună: figura sau tropum, adică sensul tropologic-moral al Scripturii. „După cereasca tropologie și după sfintele tipuri“ se referă la două feluri de exegeză biblică, cea tropologic-morală și cea tipologic-alegorică, diferite de exegeza istorică și de cea anagogic-mistică (Cf. Henri de Lubac, *Medieval Exegesis*, Edinburgh, 2000, vol. 1, cap. 1). Notăm, în consecință, faptul că acest pasaj conține o indicație metodologică a hermeneuticii gerardiene: el anunță că urmează să interpreteze textul biblic în manieră tropologică (sau morală) și alegorică (sau tipologică).

54 Referință la *Cântarea celor trei tineri*. Persoana a doua singular (expresia latină adăugată aici) indică dialogul cu cel care a comandat cartea lui Gerard.

55 Traducere Marius Ivașcu, modificată. Radu Constantinescu traduce această frază în mod cu totul fragmentar și neinteligibil. Totuși, notează: „Gerard vrea să spună

Această frază confirmă sursa augustiniană (nu obligatoriu directă) a tripartiției folosite de Gerard; dependența ierarhică a celor trei niveluri, în ordine descrescătoare, este în acord cu conceptul augustinian de „ordine“ (ordo)<sup>56</sup>, în acord cu care, cele superioare au putere asupra celor care vin după ele, în acord cu ordinea divină. La Gerard cele trei niveluri ierarhice se aplică în interiorul structurii bisericești. „Cei din mijloc“ și „cei de jos“ vor fi numiți în cartea a doua „porrectis“ (cei care sporesc), respectiv „jacentibus“ (cei întinși pe jos, aflați la cel mai de jos nivel). Mai există și un al patrulea nivel, cei care, lepădând adevărul, se folosesc de minciună, despre care Gerard spune că nu rămân fără să-L laude pe Dumnezeu, fără însă a preciza dacă au vreo putere de inițiativă în acest sens. Ei nu au însă acces la adevăr, fiind activiști ai minciunii.

Avem deci trei niveluri de înțelegere biblică, situate ierarhic în raport cu sfințenia și, pentru sincronie, trei vor fi și partenerii ce pornesc pe drumul interpretării scripturii, în cazul acesta a Cântării celor trei tineri: Episcopul Gerard, Isingrim dascălul, ca destinatar direct și, al treilea, cititorul imaginar sau ideal, destinatarul plural, adică oricare dintre noi, ca cititori atenți<sup>57</sup>. Nu este exclus ca personajul Isingrim

---

că forma ideală, sau ideea formei, reprezintă un adevăr ce poate fi cunoscut fie direct, prin revelație, fie mijlocit, prin manifestările sale materiale, corpurile fiind o simplă aparență (minciună)... Este o idee tipică pentru gândirea neoplatonică, ce introduce în spatele realității obiective, prin reacție față de critica scepticilor, o altă realitate, fictivă.“ (nota 6, p. 178). Motivele pentru care această explicație nu are obiect sunt mai multe: a) traducerea lui R. Constantinescu corupe sensul frazei latine („Ultima vero demonstrandur in operibus primis, et mediis Divinitatis cunctis praeter haec, quae mendacio dimissa verificantur“), b) judecarea filosofiei neoplatonice ca opusă „realității obiective“ este în cel mai bun caz un anacronism filosofic: nici opoziția subiectiv-obiectiv nu e proprie contextului neoplatonic, nici critica scepticilor nu obligă neoplatonicii la postularea lumii ingteligibile, ci invers.

56 Cf. Augustin, De ordine, dar și De libero arbitrio.

57 Pe Isingrim, Gerard îl indică explicit în șapte din cele opt cărți tratatului ca destinatar: ad eundem – către același. Numeroase formule de adresare fac din Isingrim un destinatar concret și sigur, apelat la persoana a doua singular. De asemenea, Isingrim mai este făcut și părtaș al divinum collegium, al Sfinților. În afară de Isingrim, Gerard mai menționează trei persoane: Dodo, Andrei și Richard, ultimii doi fiind identificați în istoriografie ca persoane reale. Avem prin urmare pe Isingrim, partenerul dialogului imaginar al lui Gerard, plus cel puțin trei persoane care constituie audiența reală nominală a textului. În plus, numeroasele ocurențe ale apelativelor la persoana a doua singular fac din cartea lui Gerard un discurs deschis unui public larg. Cf. Nemerkenyi, „Fictive Audience: The Second Person Singular in the Deliberatio of Bishop Gerard of Csanad“, pp. 41-45.

să fie folosit ca un pretext pentru construirea unui dialog fictiv între Gerard și cititor. Isingrim este numit „nostro in fratre diuini collegii Isingrimo“, cu aceeași expresie ca și personajele biblice din Cartea lui Daniel: „diuini collegii uiri“<sup>58</sup>. De asemenea, mai putem citi că efortul lui Gerard este pus în compania Întâistătătorilor care, la rândul lor, apar în armonie, prin mijlocirea Bisericii, cu cei trei tineri:

„Noi ne-am încumetat totuși la aceasta, fiindcă am arătat că preafiericiții noștri Întâistătători sunt astfel uniți prin armonia preacuratelor lor graiuri în Biserica lui Hristos, întocmai ca aceia care, aruncați în cuptorul cu foc arzând, au grăit, precum venerabil se zice, într-un singur glas: «Binecuvântați toate lucrurile Domnului pe Domnul, lăudați-L și preainălțați-L în veci»“<sup>59</sup>

Actul interpretării este un divinus processus, termenul processus fiind provenit din vocabularul Areopagitic, desemnând „ieșire“ sau „emanație“, ceea ce înseamnă că atât inițiativa cât și substanța tâlcuirii sunt venite de sus; în acest sens, Gerard se înscrie, prin bunăvoință divină, într-un act de creație divină sau o liturghie cosmică. Acesta pare a fi sensul fundamental al hermeneuticii pe care îl cunoaște Gerard: processio. Calitatea de cititor pe care o poate avea oricare persoană umană ce deschide o carte, fie aceasta Cartea sfântă, este o calitate primită de la Creator și pe care o poate activa numai împreună cu Creatorul prin medierea unui Perfector. Există, în acest sens, o anume putere de înțelegere textuală pe care o are fiecare ființă umană, în sincronie cu locul său în ierarhia Bisericii:

„Așadar, tuturora se cuvine a lăuda, dar nu și a prealăuda, în măsura în care toți au ființare (esse), dar nu și supra-ființare (superesse)“... „Lauda (laudare) se face în lume, preainălțarea (superexaltare) în Împărăție“

Distincția între esse și superesse fiind de origine areopagitică și erigeniană, avem indicii clare asupra sensului acestei dialectici cosmice: fiecare ființă este capabilă să laude pe Dumnezeu numai în acord cu gradul său de desăvârșire, puterea cuvântului său fiind dată de nivelul ontologic pe care se situează; aceasta înseamnă că puterea rugăciunii, forța actelor sale corporale, puterea asupra celor din jur, sunt perfect sincronizate, cum știm de la Augustin. Lauda

---

58 Nemerényi, *op. cit.*, p. 143, comentează: „This indicates that Gerard has a real audience in mind, one whom he usually addresses in the second person singular“.

59 Ediția Batthyany, c. I.

și prealăudarea (superlaude, alternativ cu superexaltare) sunt voci ierarhizate, voci armonizate, menite a alcătui un singur glas, al îngerilor și al oamenilor:

„Binecuvântați îngerii Domnului pe Domnul“ – zice –, „binecuvântați ceruri pe Domnul“ După chemarea de obște, la cântarea de laudă, adresată tuturor făpturilor, cheamă îndată îngerii și cerurile, zicând ca într-o singură voce (quasi uno ore): „Binecuvântați îngerii Domnului pe Domnul, binecuvântați ceruri pe Domnul“<sup>60</sup>.

Acest cor cosmic reprezintă actul performativ al creaturilor legitim și just în raport cu Creatorul, adică Lauda și Preamărirea (numite în tradiția răsăriteană Doxologie). Această voce unică sau procesiune este totodată o urmare (imitare) a primilor episcopi:

„Nu doar pe aceștia îi vei afla ca fiind una în cuget (în dicis concordēs), ci și pe sfinții și preaînțelepții apărători (sapientissime deliberantes) ai celor dumnezeiești“... „Prin vocea unică se vădește unitatea/armonia învățăturilor (concordia doctrinarum) la Sfinții Învățători, precum se cuvine tuturor să asculte de Hristos. Nu vei găsi pe Petru să împotrivescă lui Pavel, nici pe Iacov lui Iuda cel sfânt, nici pe Ioan celorlalți“<sup>61</sup>

Sapientissime deliberantes, adică Părinții Bisericii, numiți de data aceasta din perspectiva meritelor lor dialectice, sunt implicați în explicarea textelor sacre sau în activitate apologetică. Concordia doctrinarum se referă la armonia doctrinară a Părinților Bisericii și face parte din aceeași armonie universală a corului sau liturghiei cosmice<sup>62</sup>. Interpretul (Gerard) se identifică drept ghid pe acest drum („Cheia cu care se deschide Chivotul Legământului și cu care se închide poarta de intrare în Sfânta Sfintelor va trebui așadar să o luăm“), conform unei expresii cu valoare alegorică pentru hermeneutica practică de Gerard (clavis que arca testamenta aperitur).

Dacă asumăm expresia aceasta ca numind un atribut esențial al actului hermeneutic, atunci se clarifică felul în care înțelege Gerard interpretarea textului, act numit în titlu Deliberatio (soluționare, explicație, interpretare), dar care se construiește treptat, zi după zi, ca o operă înțeleasă în termenii unui efort ascetic și mistic, căci interpretul nu poate ajunge la înălțimile adevărului pe care dorește

---

60 Deliberatio, C. I.

61 Deliberatio, C. I.

62 R. Constantinescu oferă o bază bibliografică valoroasă în nota 14 (p. 183) pe acest subiect. Totuși, nu găsim suport pentru legătura acestuia cu muzica ardeleană, sugerată în aceeași notă.

să-l „traducă“ decât cu acest preț. Actul interpretativ are în felul acesta un caracter performativ.

### *Sfântul filosof*

Începutul cărții a doua operează o modificare de strategie hermeneutică, propunând o interpretare tropologică sau morală ce vizează cultivarea virtuților la nivelul discipolului ce primește explicația, poziționat, aici, ca unul „aflat într-o sporire“, adică printre cei de mijloc:

„Cele contemplate fără figură (sine typo) sunt apreciate de către destoinici, dar rămân goale pentru cei de jos<sup>63</sup> și pentru cei aflați într-o sporire<sup>64</sup>. De aceea, cu totul anevoioasă este osteneala: nu ne va folosi arta discursului, însă nu trebuie nici să scurtăm<sup>65</sup> prin investigări pripite...“<sup>66</sup>

Sine typo, adică, după Batthyany, sine mysterio, et figura, deci o interpretare tropologic-morală fără apel la Tipologia biblică<sup>67</sup>, este accesibilă numai celor de sus (Perfectores), puternici în credință; ei pot face asemenea interpretări non-tipologice care însă par goale (vulnerabile) celor de jos și de mijloc. Aceștia din urmă au nevoie de o altă strategie, întemeiată pe presupuziția că virtutea practică conține înțelepciunea în sine, precum miezul unui fruct copt, accesul spre acest miez al virtuții numit înțelepciune (de fapt: înțelegerea sau intelectul) având loc prin intermediul învierii lui Hristos: („Mântuitorul a spart nuci pentru ucenicii Săi“, spune Gerard tot în cartea a doua adică „le-a deschis mintea lor ca să înțeleagă Scripturile“).

Cu alte cuvinte, la înțelepciunea teoretică sau la înțelegere se

63 Cei de jos (jacentibus) se referă la cei care sunt victime ale viciilor trupului (cf. Cartea I).

64 Cei care sporesc (porrectis) sau cei aflați în ascensiune, porniți la drum, se referă la cei de mijloc, identificați de asemenea în Cartea I ca „următori“ ai Sacerdoților (post Hieromistas vestigia formant).

65 Lectura lui Batthyany (Cf. Batthyany, nota o.p. 23) este exanimari, a leșina, el explică: Gerard spune că lucrarea este una grea și nu trebuie nici făcută superficial, nici să ne descurajăm.

66 În același sens, Sfântul Cassian spusese că fără studiu temeinic și metodă nu se poate obține decât superficialitate în studiul biblic, fără a poseda vreodată sensul textului (apud. H.de Lubac, loc cit), care are o „structură obiectivă“ în sensul de caracteristici distinctivă.

67 Revelarea sensului inspirat cu privire la persoane, locuri și acțiuni din Vechiul Testament ca prefigurări ale unor persoane, locuri și acțiuni din Noul Testament. A existat o întreagă tradiție medievală legată de cele patru sensuri ale Textului Sacru, Gerard putând prelua ideile din mai multe surse. Sistematizarea majoră pe care o va da Hugh de Saint-Victor este ulterioară.

poate ajunge de jos în sus, de la cultivarea virtuților practice. Filosofia practică este prezentată ca similară cu starea de Supersapiens dobândită sub semnul lui amor vitae.

„Așadar, chemând într-ajutor după obicei pe Preasfântul Vestitor<sup>68</sup> (Sanctissimo annunciatore) la o altă lucrare, lăsând-o pe aceea numai în floare, căutăm belșugul roadelor celor mai bune, din care să ne umplem cu vârf și îndesat coșul. Despre poamele acestea vorbește Biserica în Cântarea Cântărilor: „Toate poamele nouă și vechi le-am păstrat pentru frățiorul meu“ (Cânt. 7, 13). Poamele acestea ce emană preadulci miresme ale graiurilor trebuie înțelese a fi înmiresmatele virtuți, cu care de nu ne vom hrăni în fiecare zi, vom fi chinuiți neîncetat de foame cumplită“<sup>69</sup>

Gerard își justifică aici opțiunea schimbării de metodă prin faptul că trebuie cultivată virtutea auditoriului care condiționează accesul acestuia la adevăr, în măsura în care virtutea transformă omul pentru ca acesta să vadă „comoara din vasele de lut“. Înțelepciunea lui Petru este oferită ca un model pentru filosof, în sensul omului transformat prin virtute.

„De pildă când Domnul întreabă: „Cine zic oamenii că este Fiul Omului? Iar ei au zis: Unii, Ioan Botezătorul; alții Ilie; iar alții Ieremia, sau unul din proroci. Voi, zice, cine ziceți că sunt? Și răspunzând Simon Petru, a zis: Tu ești Hristosul, Fiul lui Dumnezeu celui viu“ (Mt. 16, 13-16). Vezi dar că oamenii nu au cunoscut ce a cunoscut Petru, care nu mai era de acum om, ci se făcuse mai mult decât omul“<sup>70</sup>

Filosofii vor fi numiți de acum „oamenii lui Petru“: cei care practică virtutea creștină și tind către „gândirea negânditului“, adică Revelația; ei se disting prin nimb de slavă, ca oameni aleși (segregari in splendoribus reformativis).

„Trebuie să ne străduim să fim filosofi de-ai lui (sapiamus) Petru, nu de-ai oamenilor ce se alătură dobitoacelor, dacă voim să cugetăm ce nu se poate cugeta (meditari desideramus immeditabile) și să descoperim cele mai mari taine. Să nu te îndoiești că oricine pătimește cele dumnezeiești este îndepărtat dintre oameni și ales spre strălucirea slavei“<sup>71</sup>

Inițierea sau accesul la înțelepciune condiționat de Iluminare și precedat de cunoașterea pre-evanghelică este o idee de inspirație eriugeniană: conform ei, filosofia sau accesul omenerii la înțelepciune este condiționat de cele trei situații ale omului față de adevăr: pre-

---

68 Duhul Sfânt Paraclit (Cf. Batthyany, nota x, p. 26.

69 Deliberatio, ed. Batthyany, C. II.

70 Deliberatio, ed. Batthyany, C. II.

71 Deliberatio, ed. Batthyany, C. II.

hristic, post-hristic respectiv în Ziua de Apoi<sup>72</sup>.

Filosofia este, în cele din urmă, o podoabă a sfântului. Sfinții Bisericii s-au înfrumusețat cu ea (*Ab ineffabili totius sapientiae pectore non abnego descendisse*)<sup>73</sup> și au folosit-o spre propria desăvășire. Gerard pare să afirme că filosofia ca înțelepciune construită pe temeiul virtuților creștine este la fel de importantă ca jertfa liturgică, dacă nu cumva se confundă cu aceasta, în sensul în care virtutea practică este imposibilă separat de jertfă. Dumnezeu caută, spune Gerard, mai degrabă „scientia in Sacri ... quam Holocaustum”<sup>74</sup>.

O asemenea cunoaștere este un act continuu, are caracter performativ și o dinamică ce înscrie actantul ei într-o relație intimă cu creația ca physis, natura terestră și supra-terestră; natura devine o carte pe care înțeleptul, pe temeiul unui alt fel de „alfabetizare” o „citește” în cheie divină. O știință practică de natură mistică, având ca model apostolul Petru ca înțelept neinstruit:

„Ca niciun necioplit (*ignarus*) să nu zică: „Nu știu cine m-a creat, fiindcă nu știu carte”, a făcut cerul în loc de gramatică, pământul în loc de retorică, soarele și luna și stelele în loc de dialectică și restul făpturilor pentru celelalte; pe toate le-a dat spre învățătură, ca prin aceste frumoase discipline toată zidirea să-și cunoască Ziditorul”<sup>75</sup>

### Jertfă, dialectică și iubire

Mai sunt și trei termeni cheie care pot oferi dezlegarea procedurii hermeneutice gerardiene: amor vitae, Holocaustum, dialectica. În jurul lor se organizează cele mai multe pasaje în care Gerard discută problemele legate de interpretarea textului și limitele ei. Am văzut mai întâi că cele două capcane ale filosofiei erau identificate ca lipsa dragostei și idolatria, am arătat apoi cum dragostea sau amor vitae este o condiție esențială a filosofiei ca podoabă a sfinților. Tot ea, podoaba sfinților, este „scientia in Sacri”, adică o cunoaștere de Dumnezeu, preferabilă jertfei. Desigur, termenul Holocaustum este plurisemantic și este dificil de precizat un sens îngust al său în contextul nostru. El poate însemna jertfă în sens veterotestamentar, dar poate ajunge să simbolizeze și jertfa liturghiei creștine. La Osea 6.6, pasajul citat de Gerard, conform indicației lui Batthyány, apar două opoziții: milă-jertfă, respectiv cunoaștere de Dumnezeu-ardere de tot.

72 Am tratat pe larg acest subiect în: Claudiu Mesaroș, *Filosofii cerului*. O introducere critică în gândirea Evului Mediu, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005, pp. 136-138.

73 *Deliberatio*, ed. Batthyany, p. 53.

74 *Deliberatio*, ed. Batthyany, p. 55. Gerard citează aici Osea. 6,6.

75 *Deliberatio*, ed. Batthyany, p. 156.

În oricare caz, opoziția între cunoaștere și sacrificiu/jertfă este semnificativă per se: există o categorie umană care nu este nici în proximitatea lui amor vitae, nici lângă dialectică. Dacă episcopul Gerard este în compania acelor Perfectores și efectuează, hic et nunc, prin actul interpretării, un serviciu divin și, dacă Isingrim joacă rolul dialecticianului prin însuși profilul personajului, înseamnă că cei cu jertfa suntem noi, cititorii, mai precis destinatarul direct al acestui text.

Structura trinitară a raportului hermeneutic gerardian se relevă în fapt ca o piramidă având perspectiva de orientare dinspre vârf spre bază, susținând o relație indisolubilă între cele trei niveluri de desăvârșire umană așezate în corespondență directă cu capacitatea de a percepe și înțelege cuvântul revelat. Între cele trei niveluri se constituie, tocmai prin stabilirea raportului ierarhic, oarecum consonant cu ideea platoniciană de oikeiopragia, o concordia doctrinarum, armonia pomenită de Gerard.

Putem propune o organizare a conceptelor principale întâlnite astfel:

1.	Împărăția Cerului, care cuprinde pe cei care Cei care au supra-ființare și sunt capabili de prealaudare (superlaude). Îngerii.
2.	Pământul, care cuprinde:
	Cei de sus, Perfectores, Cei trei tineri, episcopii Bisericii, Gerard. Au putere asupra celorlalți. Mediază binecuvântările. Susțin în fața lui Dumnezeu pe ceilalți. Au cheia chivotului legământului, codul hermeneuticii Cuvântului revelat: amor vitae. Ei sunt capabili de înțelegerea nemijlocită, întemeiată pe puterea faptelor lor virtuozitate, conform modelului petrin descris anterior. Temeiul acesta al virtuților practice va fi oferit ca punct de pornire în educarea discipolilor.
	Cei de mijloc care au putere de binecuvântare asupra celor de jos. Apti a comunica și în sus, cu episcopii, dar și în jos, cu cei ai trupului.
	Cei de jos, fără nicio putere.
3.	Cei care leapădă adevărul (se folosesc de minciună). Pot lăuda pe Dumnezeu deși nu pot înțelege adevărul.

Este limpede că dialectica apare ca urmașă a filosofiei păgâne și



deci ar putea fi asociată cu cei de jos, dar pe de altă parte, cum am văzut, învățătura celor vechi, ba chiar a donatistului Tihonius, este valorizată de Gerard ca instrument interpretativ. Între Holocaustum și Scientia in Sacri apare evidentă subordonarea, dar aici Scientia pare a fi același lucru cu Înțelepciunea celor dintâi, nicidecum una cu dialectica. Mai rezonabil este să stabilim că Înțelepciunea celor dintâi este echivalentă cu Scientia in sacri (cu predicatul Amor vitae), adică mistica sau poate calea negativă, în vreme ce dialectica și jertfa par două alternative pe care atât cei de mijloc cât și cei de jos le pot alege ca și căi minore de apropiere față de Înțelepciune.

### *Astrologia și destinul creștinului*

Elementele naturale sunt părți din universul simbolic ce ghidează mistic omul, astfel încât interpretarea lui Gerard deschide posibilitatea unei teorii creștine despre cerul fizic și simbolic<sup>76</sup>. În cartea a V-a episcopul formulează principii de interpretare a tuturor elementelor naturale, desigur, celor prezente în Cântarea celor trei tineri, în cheie creștină. Iată un exemplu:

„Strălucește soarele pe cer, dar nu mai puțin decât acela strălucește Pavel în Biserica ce se înțelege prin cer. Frumoasă se vede în nord marea constelație a Ursei urmată de Păzitorul ei (Arctophylax - Boarul), dar bărbații Bisericii sunt podoabe mai frumoase ca acestea.“

Întreaga listă de elemente invocate în Cântecul celor trei tineri va face parte dintr-o știință naturală cu totul aparte. Obiectul filosofiei este universal, iar cerul, pământul, stelele etc., fac parte dintr-o competență enciclopedie gerardiană, înșiruită pe mai multe pagini, organizată strict în funcție de textul biblic comentat. Punctul de pornire al acestei astrologii creștine este deci armonia cântecului celor trei tineri, iar Gerard va alege să dezvolte în final o teorie simbolică despre cer.

În cartea a doua anunță că mai întâi va trata despre cer, apoi despre „ceruri“ (în acord cu principiul de interpretare Unu-Multiplu). Biserica, spune el, este în mod tropologic cerul rotund, rotitor și arzător. Interpretarea pe care o va propune va asuma traductibilitatea

---

<sup>76</sup> În acest punct Nemerkenyi încerca să extragă o poveste coerentă cu privire la cele șapte arte liberale în textul lui Gerard, dar asimetria puternică îl determină să conchidă doar atât: „Compared to the other arts of the quadriium, Gerard treats astronomy in a surprisingly detailed manner“ (p. 108). Isidor din Sevilla poate fi o sursă a astronomiei Gerardiene, nu însă și pentru asimetria cu care tratează științele naturale, prin urmare este mai riguros să raportăm opțiunea lui Gerard la Cântecul celor trei tineri, sursa biblică pe care o comentează.

cosmologiei eline, în mod tropologic, deci cu instrumentele teologiei Creștine, într-un limbaj nou. Astfel, se vedește cum, pentru gândirea medievală, chestiunea fizică a universului geocentric nu reprezintă o problemă de astronomie fizică, ci una simbolică:

Dacă vrei să știi cum anume este rotund cerul acesta, află că Biserica este răspândită pe tot rotocolul pământului și este gătită spre tot lucrul bun și este întemeiată pe Cel ce zice: „Eu sunt Alfa și Omega”<sup>77</sup>

În cartea a V-a aflăm că Universul este rotund pentru a simboliza rotunjimea neștirbită a Bisericii, soarele este strălucirea învățurii apostolice, luna este Biserica cea luminată de această învățătură (adică de soare). Similitudinea Bisericii cu luna se vede și din faptul că, asemeni astrului nopții, este uneori micșorată (de ereticii care „încetează să-i aparțină și se fac parte ai sinagogii Satanei”). Biserica va fi plină când Dumnezeu va fi toate în toți. Așa cum este eclipsă atunci când luna este umbrată de pământ, trebuie să înțelegem că, de câte ori ne lăsăm cuprinși de griji, „pățimim eclipsă”, fiind izolați de Lumina lui Hristos. Umbra care se interpune între soare și noi este fapta trupului, adică păcatul<sup>78</sup>.

Stelele beneficiază la rândul lor de un sistem simbolic generos în cartea a șasea. Ursa Mare, alcătuită din șapte stele, înseamnă taina Treimii și a celor patru Evangheliști. Orion înarmat cu sabie simbolizează pe luptătorul împotriva ereticilor certați cu Cuvântul lui Dumnezeu. Steaua Sirius, numită și Cățelușă (canicula), care stăpânește cerul verii și crește soarelui dogoarea, închipuie în Biserică pe bărbatul care domină sălbăcicia ereticilor și latră atât de puternic, încât lupii lasă oile și fug în bezna pădurilor.

Lucefărul semnifică în Biserică pe vrednicul care prin faptele sale de virtute luminează Biserica; planetele îi reprezintă pe cei ce, pentru pocăință, iau calea pribegiei sfinte. Se mai poate admite, spune Gerard, și faptul că lucefărul închipuie pe diavolul și nici nu e de mirare că „între cele douăsprezece semne ale cerului se află ceva prin care să se închipuie diavolul, de vreme ce între cei doisprezece ucenici ai lui Hristos, care am arătat că sunt semne ale cerului Bisericii, unul s-a dovedit a fi diavol”<sup>79</sup>.

Există și o dezvoltare a simbolisticii pietrelor, pământului, vânturilor, etc. Despre pietrele prețioase Gerard dezvoltă de asemenea, în cartea a șasea, un întreg cod de echivalare în limbaj Hristic. Iată cum: a) iaspisul, este verde, adică niciodată îmbătrânind, semnifică în cer pe

---

77 Deliberatio, cartea a II-a.

78 Descrierea eclipsei și a altor fenomene astronomice la Gerard este după Isidor din Sevilla, Etimologii (de exemplu 3.59.1).

79 Cf. Deliberatio, cartea a VI-a.

Dumnezeu Cuvântul, iar pe pământ pe oamenii „verzi prin credință și faptă“; b) Safirul, albastru, este Hristos, Care prin întrupare S-a făcut albastru, dar pe pământ aparține celor ce se răstignesc pe sine cu patimile și cu poftetele; c) calcedoniul, de culoarea lumânării ce pălește, este Acela Care, fiind Soare adevărat, a voit să fie văzut ca o lumânare palidă în timpul pătimirii, iar pe pământ stă în fruntea celor care nu se lasă abătuți prin viclenii și viețuiesc în smerenie; d) smaraldul, verde profund, este Acela care are atâta verdeață, încât „toate câte a vrut Domnul a făcut în cer și pe pământ, în mare și în toate adâncurile“; pe pământ, același smarald aparține pustnicilor cei cu fața ascunsă; e) Sardoniul, alcătuit din onix și sardoniu, are trei culori: negru, alb și roșu, semnifică pe Fiul lui Dumnezeu, Care prin firea noastră muritoare a fost negru, prin Dumnezeire alb strălucitor, iar prin pătimire roșu; pe pământ, el este piatra sfinților împodobiți cu îndoita dragoste și roșiatici prin pătimire, albi prin curăția minții și neplăcuți lor înșiși prin smerenie; f) Sardiul/rubinul, de culoarea sângelui, este Hristos, Care din dragoste pentru Biserică Și-a înmuiat haina în sânge, semnificând în plan terestru Mucenicii care au făcut la fel; g) crisolitul, asemenea aurului, este Hristos cel închipuit prin aur în Scripturi; pe pământ, sunt cei care strălucesc de înțelegerea înțelepciunii divine și scânteiază virtuți și cuvinte de îndemn asupra celor din preajmă, cum sunt Apostolii și cei desăvârșiți; h) berilul, verde și galben palid, este Cel ce prin chipul lui Dumnezeu a rămas verde, adică preaputernic, iar prin forma omenească S-a făcut palid, adică muritor; la oameni, el îi arată pe cei verzi prin credință și palizi prin smerenie; i) topazul, având culorile tuturor pietrelor, este Fiul lui Dumnezeu, la Care se raportează virtuțile tuturor Sfinților; în lume, topazul aparține celor care au dobândit toate virtuțile; j) crisoprazul, auriu și verde, este Hristos auriu prin firea Sa și verde prin firea noastră, așa cum, jos, cele două culori arată oamenii care strălucesc prin înțelepciune, sunt tari prin credință și sinceri prin amândouă; k) iacintul, asemenea apei strălucite de raza soarelui, reprezintă întruparea lui Hristos, care prin raza Dumnezeirii s-a făcut toată strălucitoare; între oameni, vor fi aceia prin care strălucește înțelepciunea; l) ametistul, purpuriu, este Hristos omorât pe lemnul Crucii, care printre oameni arată spre aceia în a căror viață nu se vedește păcat.

Cele douăsprezece pietre nobile astfel recodificate sunt legate simbolic de zodii și constelații, căci „în felul acesta se poate cugeta cel mai bine despre cer și stele“. Atât astrologia cât și gemologia gerardiene apar ca un veritabil dicționar creștin de semnificații, ale cărui coduri se întemeiază pe persoana lui Isus Hristos.

*Concluzii*

Textul lui Gerard este un complicat și meandrat comentariu la Cântarea celor trei tineri, motivat ca o cerință din partea comunității monastice și redactat ca un dialog imaginar cu personajul (considerat) fictiv Isingrim dascălul, un dialectician aristotelic. Gerard asumă o poziție areopagitică în acord cu care efortul interpretării textului biblic este un act de rugăciune și o experiență mistică.

Hermeneutica practică de Gerard de Cenad nu exclude apelul la filosofia precreștină, însă limitează meritele acesteia la simplul aport instrumental, lipsindu-i dimensiunea mistică a iubirii. Ținând cont de acestea, a fi filosof este ceva necesar deoarece face parte din imitarea sfinților. Trebuie să fim filosofi, așadar, deoarece:

- filosofia este o activitate ce place sfinților, constituind o podoabă a acestora;

- filosofia are capacitatea de a ne face plăcuți lui Hristos în măsura în care înțelegerea noastră urmează calea iubirii (amor vitae), adică mistica;

- este o cale optimă de urmare a lui Dumnezeu (ca scientia Sacri), preferată devoțiunii (holocaust) și simplei dialectici;

- duce la adevăruri similare cu cele din Biblie;

Interpretarea Cântecului celor trei tineri (probabil, a oricărui text mistic) presupune asumarea, de către interpret, a unei experiențe vii cu privire la text. Dacă textul vorbește despre arderea tinerilor într-un cuptor de foc, atunci fiecare pas parcurs de către interpret (și de cititorii lui) reprezintă un pas prin acel foc. Odată începută această experiență, diferite etape se succed: elementele fizice, invocate într-o ordine sistematică, se vor vădi la final ca semnificând întreaga creație purificată împreună cu filosoful care se roagă alături de ele. A fi filosof este un proces cu mai multe etape de înțelegere, succesive și ierarhice: cunoașterea primelor principii; asumarea filosofiei ca un proprium al sfinților și în acest sens ca o Scientia sacri; dobândirea unei înțelegeri superioare asupra naturii ca parte componentă a Comunității Sfinților sau ca parte a Bisericii în cadrul căreia elementele fizice pot fi invocate la rugăciune.

**Claudiu Călin**

## **Dieceza de Cenad. Un mileniu de istorie ecleziasitică (1030-1919/1930)**

### **Realitățile politice și militare ale Banatului secolului al XI-lea**

Teritoriul Diecezei de Cenad cunoaște, cu puțin timp înainte întemeierii acestei instituții, suveranitatea principelui Achtum, care își fixase centrul entității sale statale de tip medieval timpuriu la Urbs Morisena, Morisenum, Cenadul de mai târziu. Originea sa este încă disputată, unii istorici afirmând că deja amintitul principe era de neam germanic (Achtum, Actum, Ohtum, și chiar Achtwin), alții că ar fi fost slav sau bulgar. Acesta, temându-se de tot mai extinsa putere a regelui Ștefan al Ungariei, va căuta să încheie o alianță cu bizantinii, legătură care să îi garanteze stăpânirea ținutului dintre Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați. Din acest motiv, Achtum va merge la Vidin unde, după încheierea unor înțelegeri cu bizantinii, va primi botezul în rit oriental. Acest fapt, precum și acceptarea pe teritoriul statului său a unor oponenți ai regelui Ștefan al Ungariei, va duce la izbucnirea unui conflict cu tânăra regalitate maghiară.

O altă cauză a izbucnirii conflictului a fost, se pare, faptul că Achtum a pus piedici, după botezul său de la Vidin, comerțului cu sare dintre Ungaria și salinele din Transilvania. Vita Gerardi, amintește încercările lui Achtum de a limita comerțul către Ungaria cu atât de necesara sare prin așezarea pe Mureș a mai multor vămi și posturi de pază, instituind taxe pentru acest atât de scump bun ce era depozitat sau care traversa teritoriul său. Măsura sa era văzută de Ștefan al Ungariei, care îl considera pe Achtum drept un vasal al său, ca fiind o revoltă

a vasalului împotriva seniorului, acțiune ce aducea pierderi nu numai regelui maghiar, ci și arhiepiscopilor de Kalocsa<sup>1</sup>.

Botezul lui Achtum după ritul grecesc a dus, după întoarcerea acestuia de la Vidin, la apariția unor preoți și călugări greci în Banat. Ei își vor construi la Cenad, după cum ne spune aceeași Vita Gerardi, o mănăstire și o biserică cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, unde vor instala un „abate” grec<sup>2</sup>. Toate aceste măsuri ale lui Achtum pot fi interpretate ca fiind menite să-i asigure păstrarea principatului cu ajutorul aliatului său, Imperiului Bizantin, și nu neapărat ca fapte de credință și pioșenie ale principelui. Cu toate aceste măsuri de încreștinare de factură bizantină, populația Banatului a rămas până la moartea lui Achtum, survenită în anul 1028, în marea ei majoritate păgână<sup>3</sup>.

În aceste condiții apare pe scena conflictului dintre monarhul maghiar și Achtum un anume Cenad (întâlnit și sub numele de Chanadinus / Tschanadin). Acesta, la început nemulțumit de modul de guvernare al regelui maghiar, se va refugia la curtea lui Achtum de la Urbs Morisena, intrând rapid în grațiile acestuia și ajungând conducătorul militar al formațiunii statale bănățene. Curând însă au apărut intrigi și neînțelegeri între cei doi. Pe acest fond, Cenad va fugi în secret la curtea lui Ștefan de la Esztergom, unde va primi botezul și va deveni un apropiat al regelui maghiar. Alianța maghiară cu bizantinii nu permitea ca Achtum să fie atacat de nici una din cele două părți, chiar dacă relațiile dintre regele Ștefan și Achtum erau tensionate. Anul 1028 va aduce cu sine moartea împăratului bizantin Vasile al II-lea, fapt prielnic pentru Ștefan care organizează acum o campanie militară împotriva răzvrătitului Achtum. Conducerea campaniei militare i se încredințează lui Cenad, care trecând Mureșul își va alinia armata gata de luptă între actualele localități Cenad, Sânnicolaul Mare și Dudeștii Vechi (Beșenova Veche). Achtum se va așeza cu armata sa la sud de Urbs Morisena, pe malul stâng al râului Aranca, pe teritoriul actualei localități Tomnatic. Deși confruntarea, în prima zi a desfășurării ei, a fost câștigată de Achtum, armatele lui Cenad retrăgându-se în

---

1 Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030-1307, in Deutschland und Ausland, Studien zum Auslandsdeutschum und zur Auslandskultur Herausgegeben von Georg Schreiber*, caietul 30/31, Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung, Münster in Westfalen, 1930, cap. II „Christentum vor Gründung des Bistums”, p. 22-32.

2 \*\*\* *Vita Gerardi*, cap. 10, în Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad*, p. 28.

3 Koloman Juhász, Adam Schicht, *Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*, Typografia „Sonntagsblatt” – Timișoara, 1934, p. 7.

dezordine, a doua zi acesta din urmă a reușit totuși să iasă victorios din bătălie. Câștigarea bătăliei a fost considerată de unii autori ca fiind o minune a sfântului Gheorghe, la care Cenad s-ar fi rugat înaintea confruntării<sup>4</sup>. Sf. Gheorghe i-ar fi apărut în vis și i-ar fi cerut lui Cenad să atace chiar în aceea noapte. Drept mulțumire pentru aceasta, Cenad a construit mai apoi mănăstirea de la Orosłamoș, unde și-a așezat și locul de veci pentru sine și familia sa. El a adus știrea victoriei sale la cunoștința regelui Ștefan, care îl primește cu mare cinste la curtea sa de la Esztergom. Cenad era însoțit de starețul grec al mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul și de câțiva dintre călugării acestei mănăstiri<sup>5</sup>. De menționat este și faptul că Cenad nu i-a alungat pe călugării greci din Urbs Morisena (cum tendențios afirmă unii), cu toate că regalitatea maghiară era creștinată în ritul apusean, călugărilor greci fiindu-le reîntărite în momentul cuceririi orașului drepturile asupra proprietăților lor. Semnificativ în acest sens este și faptul că, după bătălie, soldații căzuți au fost înhumați la ordinul lui Cenad în curtea mănăstirii grecești. De la momentul cuceririi, regele Ștefan al Ungariei a schimbat numele orașului din Urbs Morisena în Cenad (în maghiară Csanád, în germană Tschanad), extinzând toponimicul și la restul provinciei nou cucerite.

### **Dieceza de Cenad își începe viața.**

#### **Viața și personalitatea Sfântului Gerhard**

În contextul intrării Banatului sub controlul efectiv al tinerei regalități maghiare are loc și întemeierea unei dieceze de rit latin pe acest teritoriu. Nu ne vom apleca aici asupra creștinismului, fără îndoială de rit roman și limbă liturgică latină, pătruns în Banat și în arealul din imediata sa proximitate încă din timpul cuceririi romane. Nici dilema baptisteriului din Cenad, care fie că provine din epoca romană, fie că este din timpul sfântului Gerhard nu o vom putea tranșa<sup>6</sup>. Cert este pentru noi că în 1030 ia ființă

4 Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Ed. Facla, Timișoara, 1981, p. 104.

5 Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad...*, p. 35.

6 Martin Roos, *Erbe und Auftrag*, vol. I., Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923, partea I. Von den Anfängen bis zum Ende der Türkenzeit 1030-1718. Lucrarea a apărut în anul 2009 sub editarea proprie a celor trei dieceze succesoare: Szeged-Csanád, Zrenjanin și Timișoara, p. 47. În lucrarea *Din trecutul Banatului. Comuna și bisericele din Giridava-Morisena-Cenad* (Monografie istorică), a preotului Gheorghe Cotoșman, Ed. a II-a îngrijită de prof. Gheorghe Doran, Ed. Marineasa, Timișoara, 2009, aspectul existenței unei presupuse episcopii daco-romane la Cenad este teoretizat pe larg, fără însă a fi prezentate dovezi palpabile. Ridicarea baptisteriului și a bazilicii romane este fixată imediat

Dieceza de Cenad, primul ierarh al noii episcopii fiind Gerhard de Sagredo, sfântul-martir de mai târziu. Analele de la Bratislava menționează lacunar, însă deosebit de clar, printr-o propoziție simplă, consacrarea lui Gerhard ca episcop: „Gerhardus episcopus ordinatus.” După acest moment, Gerhard vine în Banat și își începe munca de apostolat în noul său scaun episcopal.

Gerhard de Sagredo este o figură tipică pentru perioada în care creștinismul începe să se instaleze în Ungaria. După numele său de botez – Giorgio, el s-a născut la Veneția la 23 aprilie, aproximativ pe la anul 977 sau chiar la 980, într-o familie de patricieni de origine longobardă, familia de Sagredo. Deja de la vârsta de cinci ani a fost dus la abația de călugări benedictini San Giorgio de pe insula Burano din Veneția, fiind promis de părinții săi lui Dumnezeu în urma unei boli de care a fost vindecat. Încă în anii de studiu ai lui Giorgio, tatăl său pe nume Gerhard pleacă într-o campanie militară, după unele surse chiar la Ierusalim, unde moare în luptă. După acest moment Giorgio își schimbă numele în Gerhard, după cel al tatălui său. La vârsta de 25 de ani este ales prior, fapt ce atestă că era deja sfințit preot, benedictinii având în aceea perioadă în rândurile lor mai mulți frați laici decât preoți. Ca profesor, numit la mănăstirea de pe insula Burano, Gerhard a fost trimis să studieze dreptul la Bologna, materie pe care o va preda ulterior la Veneția, după întoarcerea sa în orașul natal. Anul 1012 îi va aduce lui Gerhard alegerea în scaunul de abate al mănăstirii San Giorgio Maggiore, ca succesor al abatelui Wilhelm.

În februarie 1015, Gerhard se hotărăște, împreună cu alți confrăți, să plece în Țara Sfântă, pentru a se stabili și a activa acolo. Pe drum însă, corabia lor este nevoită, datorită unei furtuni, să acosteze pe țărmul Istriei. Aici, într-o mănăstire de lângă Pola, îl va întâlni pe mai vechiul său prieten din timpul studiilor, abatele Rasina. Acesta va fi cel care îl va convinge să abandoneze planurile pentru Țara Sfântă și să plece la curtea regelui Ștefan al Ungariei, unde sunt căutați misionari și educatori. Astfel Gerhard, împreună cu alți câțiva confrăți, pleacă pe mare și apoi pe uscat spre Ungaria, ajungând la Pécs (germ. Fünfkirchen) la 3 mai 1015. Calitățile sale de bun predicator și cunoștințele de retorică îi vor aduce recunoașterea regelui, care îi încredințează din 1015 și până în

---

după retragerea aureliană., lucru puțin probabil și chiar de domeniul fantasticului în contextul în care viața urbană din Dacia epocii imediat post-romane cunoaște o decădere și o ruralizare generală. Cotoșman susține ca neîntreruptă existența episcopiei românești și ortodoxe (sic!) din epoca romană până la în vremurile lui Achtum, adică între secolele III-XI, mai precis înainte de Marea Schismă și de cristalizarea poporului român așa cum îl cunoaștem noi în secolele ulterioare! (p. 51-55).



1023 educația fiului său Emeric (magh. Imre). Se pare că încă din această perioadă, datorită faptului că regele Ștefan al Ungariei dorea întemeierea mai multor noi diocese, printre care și una pe Mureș, în teritoriile lui Achtum, Gerhard ar fi fost numit de către rege, cu aprobarea Suveranului Pontif, ca episcop de Urbs Morisena. Gerhard ar fi purtat deci titlul de episcop al acestei localități încă înainte de 1030, însă datorită faptului că situația politică nu-i permitea să-și ocupe scaunul episcopal, el se afla la curtea regelui Ștefan. În acest sens el este numit în Vita Gerardi, ca fiind „electus“, termenul nefiind însă acela pe care îl înțelegem astăzi. Astfel, după accepțiunea redată în Vita Gerardi, termenul îl denumește pe acel episcop sau abate ales de către rege, sau mai târziu de către capitlul catedral al diecezei în cauză, episcop care își așteaptă confirmarea sa în funcție de la Roma. De menționat este și faptul că în timpul domniei regelui Ștefan, acesta ar fi primit de la Sfântul Părinte papa Silvestru al II-lea (999-1003)<sup>7</sup> privilegiul de a numi episcopi fără a mai fi nevoie ca pontiful roman să confirme numirile. Acest privilegiu a fost și este încă mult discutat în istoriografie, constituind o temă în sine.

După 1023, Gerhard s-a retras la mănăstirea Beel, în mijlocul ținutului împădurit și neprielnic de la Bakony, unde va trăi ca eremit și astfel își va redacta opera. Gerhard redactează astfel pe parcursul a șapte ani, locuind într-o colibă, mai multe cărți dintre care ni s-a păstrat doar una singură: „Deliberatio supra hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem” aflată actualmente (într-o copie) la München în Codex Latinus Monacensis 6211, la Baierische Staatsbibliothek și tradusă în limba română în 1984 sub titlul „Armonia Lumii sau tălmăcire a cântării celor trei coconi către Isingrim Dascălul”. Tot lui Gerhard îi este atribuită și opera „Admonitiones”, care cuprinde sfaturi privind modul de guvernare pentru tânărul Imre, fiul sfântului rege Ștefan.

Anul 1028 îi aduce lui Gerhard vestea înfrângerii lui Achtum și astfel posibilitatea de a-și prelua dieceza în mod efectiv. În acest sens, regele a înștiințat abațiile de la Pannonhalma (Martinsberg), Pécsvárad, Zalavár, Zobor și Beel să trimită călugări la Esztergom pentru a-l însoți și ajuta, de acolo înainte, pe Gerhard în munca de încreștinare a păgânilor în noua sa dieceză<sup>8</sup>.

Data exactă a plecării lui Gerhard spre dieceza sa nu este fixată, se știe doar anul 1030 și faptul că noul episcop, însoțit de călugării

<sup>7</sup> August Franzen, Remigius Bäumer, *Istoria papilor*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, 1996, p. 459.

<sup>8</sup> Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 10.

săi benedictini, strânși din toate mănăstirile Ungariei, au străbătut distanța până la Kalocsa pe calea apelor. Aici, Gerhard s-a prezentat arhiepiscopului, episcopia de Cenad fiind episcopie sufragană de Kalocsa până în 1930. Tot la Kalocsa, are loc întâlnirea lui Gerhard cu Cenad, conducătorul temporar al teritoriului în care se găsea episcopia nou fondată. Cenad îl va însoți pe Gerhard spre Banat, iar aici îi va cere acestuia să consacre mănăstirea nou construită în cinstea Sf. Gheorghe de la Orosłamoș. Acesta a fost primul act al episcopului Gerhard, în calitate de conducător spiritual al Banatului. Ajuns la Cenad și în lipsa unei biserici episcopale, a unei catedrale, Gerhard se instalează în mănăstirea grecească închinată Sf. Ioan Botezătorul. Din acest motiv, Cenad îi mută pe călugării greci împreună cu superiorul lor în nou construita mănăstire de la Orosłamoș, pe care le-o și încredințează. Și atunci, ca și acum, o episcopie și un episcop, oricărui rit ar aparține, au întâietate în fața unei mănăstiri. Mutarea călugărilor greci nu a avut un motiv confesional, Marea Schismă survenind abia în anul 1054, ci, conform afirmațiilor mai multor istorici, un motiv practic și anume, cel exprimat mai sus: așezarea în orașul de reședință a episcopului diecezei. Astfel vechea biserică grecească ce măsoară 20 metri lungime și 12,5 metri lățime a devenit prima catedrală a diecezei de Cenad<sup>9</sup>.

În acest context, Gerhard începe opera de încreștinare pe teritoriul diecezei sale. Un important factor, în acest sens, a fost și Cenad care, în numele regelui, a cerut locuitorilor să vină la Urbs Morisena pentru a primi instruire creștină și pentru a fi botezați. Imediat după venirea sa la Urbs Morisena, Gerhard a trecut la organizarea episcopiei sale. În acest sens el a întreprins călătorii, în timpul cărora a sfințit numeroase locuri pentru noi biserici, întemeind parohii, a predicat, a botezat și a conferit sacramentul confirmării. La aceea dată, era prescris ca episcopul să sfințească personal locul noilor biserici, ba chiar mai mult, să traseze cu mâna sa perimetrul curții noului edificiu<sup>10</sup>.

La Cenad, Gerhard întemeiază o școală unde tinerii și viitorii clerici să poată învăța limba latină, scrisul, retorica și teologia, călugării benedictini devenind astfel primii educatori ai Banatului.

În plan organizatoric, se remarcă împărțirea teritoriului diecezan în șapte arhidiaconate, acărordenumire latină le prezintă astfel: Archidiaconatus Cathedralis, Archidiaconatus Csánadiensis, Archidiaconatus Orodienis,

---

9 Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad...*, p. 57.

10 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 10.

Archidiaconatus Krassóensis, Archidiaconatus Keveensis, Archidiaconatus Temesiensis et Archidiaconatus Sebesiensis <sup>11</sup>.

Tot în acest timp este plasat și actul de naștere al Capitlului Catedral, închinat Sf. Gheorghe. Primii membri ai acestui capitolu au fost călugării benedictini care l-au însoțit pe Gerhard în Banat. Capitolul era fondat pe baza Constituțiilor Sf. Chrodegang, fiind completat mai târziu cu clerici diecezanî. Canonicii capitolului locuiau cu toții la Cenad, într-o locuință comună unde duceau o viață monastică, recitând zilnic rugăciunea orelor, în comun. Purtau un veșmânt negru cu un guler prelung, caracteristic canonicilor catedrali<sup>12</sup>. Pe lângă capitolul catedral de la Cenad, au mai fost întemeiate trei prepozituri și anume: Praepositura Sanctissimi Salvatoris de Csanád, Praepositura Sancti Martini de Orod (Arad) și mai târziu întemeiata Praepositura de Itébö (Ytubuy)<sup>13</sup>. Capitolul va avea începând cu secolul XIII și rolul de notariat sau locus credibilis (loc credibil) unde erau rezolvate probleme mai ales de natură funciară și unde erau păstrate și întocmite documentele ce atestau proprietatea diverselor persoane asupra unor terenuri sau bunuri. Conducătorul capitolului era prepozitul mare urmat de prepozitul mic (stallum loc canonical specific Bisericii Catolice de pe teritoriul regatului medieval ungar), canonicul lector (conducătorul școlii capitolului, numit și scholasticus, având ulterior și rolul de notar), canonicul cantor (cu rol de conducător al serviciilor liturgice și de profesor de muzică la școala capitolului), canonicul custode (ce avea în grijă arhiva capitolului, precum și celelalte bunuri) canonicul decan, numărul canonicilor fiind completat până la suma de 24 de clerici. În evul mediu capitolul catedral avea un foarte important rol prin faptul că avea dreptul de a alege noul episcop în cazul în care scaunul episcopal era vacant.

Printre realizările lui Gerhard, dar și mai ales ale urmașilor săi, se pot număra, având un important rol în creștinarea, dar și în cultura regiunii, mănăstirile întemeiate pe teritoriul Banatului și nu numai. Astfel trebuie menționat faptul că pe teritoriul diecezan au existat mănăstiri ale ordinelor benedictin, cistercian și premonstratens. La acestea se adaugă mănăstirile deja existente, de rit grecesc. Gerhard întemeiază abația benedictină de la Cenad închinată Sfintei Maria la anul 1037 și posibil încă alte câteva. Datele însă nefiind clare, s-a luat

---

11 *Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMXIII.*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis, 1913, p. 20.

12 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 18.

13 *Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, op. cit.*, p. 110.

în considerare întotdeauna data primei menționări documentare. Astfel avem mănăstiri benedictine la Bizere (1183), Bulci (1225), Eperieș (1177), Orosłamoș (1080) și Pâncota (1217). Abațiile cisterciene sunt prezente la: Igrîș (1179), iar premonstratense la Dienes (1199). Se mai adaugă la acestea și o sumă de alte mănăstiri despre care nu se mai știe căror ordine călugărești au aparținut<sup>14</sup>.

În secolul XIII sunt atestați la Păuliș, Gătaia și Boldogkö eremiți paulini veniți de la Esztergom. Dintre aceștia se vor evidenția mai târziu episcopii Ioan de Szokol, Kery și Ladislaus de Nádasdy, dar și cardinalul Giorgio Utjesenovich-Martinuzzi. Prezenți mai sunt pe teritoriul diecezan, la Aracs cavalerii Ioaniți, care dețineau acolo un spital, precum și ordinul oblaților, un ordin laic al benedictinilor. Franciscanii își fac apariția și ei în secolul XIII la Cenad unde preiau mănăstirea părăsită de benedictini, preluând în grijă și mormântul Sf. Gerhard. Mănăstiri franciscane mai sunt amintite la Aracs (fostă benedictină), la Lipova (1323), la Recaş, Caransebeș, Găvojdia, Vârșeț, Orșova, Kubin, Szeged și Palanca (Horom)<sup>15</sup>.

În ceea ce privește viața parohiilor, Gerhard a încercat să formeze un cler provenit dintre credincioșii diecezani. Numeroși însă au fost clericii veniți din toată Europa: Germania, Boemia, Polonia, Imperiul Francilor, cei mai mulți fiind cei de origine germană. Acestora le-au fost încredințate parohiile create. Parohiile erau formate din până la zece sate, conducătorii locali veghind ca toți credincioșii să fie prezenți duminicile și sărbătorile la biserică. Erau scutiți cei ce vegheau la focul necesar traiului sau cei din sate mai depărtate de biserică dacă era vreme neprielnică. Aceștia trebuiau să trimită totuși un reprezentant cu un toiag de pelerin, care să ofere săracilor trei pâini și să aprindă lumânări în numele întregii comunități ce lipsea<sup>16</sup>.

Centrul diecezei cunoaște în epoca lui Gerhard o frumoasă înflorire. Aceasta se reflectă și prin construirea unei noi catedrale episcopale între anii 1036-1042, care a fost închinată sfântului Gheorghe. Regele Ungariei, Ștefan cel Sfânt este amintit ca unul dintre susținătorii construirii catedralei, contribuind cu suma de 1000 mărci<sup>17</sup>.

---

14 Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, în *Studien zum Auslandsdeutschum und zur Auslandkultur Herausgegeben von Georg Schreiber*, Heft 8. – 9., Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung, Münster in Westfalen, 1927, p. 1-20.

15 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 23.

16 *Ibidem.*, p. 24.

17 \*\*\* Vita Gerardi, cap. 15, în Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad*, p. 62.

## **Sfârșitul lui Gerhard. Primul episcop de Cenad primește coroana martiriului**

După moartea regelui Ștefan, ca rege al Ungariei este adus nepotul său Pietro Orseolo, sub numele de Pietro I. Țara cunoaște în timpul său un serios declin, regele fiind înlăturat de un anume Samuel Aba. Conducător crud, Aba este și el înlăturat la rândul său prin aducerea a doi descendenți din Polonia ai familiei Arpadienilor: Andrei și Levente. La sosirea lor în Ungaria, o parte a populației, rămasă păgână, cere revenirea țării la vechile religii șamaniste ale hunilor. În acest context, Gerhard, precum și ceilalți episcopi pleacă în întâmpinarea celor doi prinți. La 24 septembrie 1046 ajung cu toții la Pesta, unde o mulțime de păgâni îi atacă ucigându-l cu pietre pe episcopul Gerhard și aruncându-l de pe deal în Dunăre<sup>18</sup>. Trupul său va fi înhumat temporar la Pesta în capela Sfintei Maria. „Translarea“ relicviilor Sfântului Gerhard este realizată la 24 februarie 1054, data rămânând în calendarele catolice din Banat până în ziua de azi ca o comemorare obligatorie<sup>19</sup>. Ridicarea sa la cinstea altarelor are loc în anul 1083, când, la cererea lui Ladislau, regele Ungariei, papa Grigore al VII-lea îl declară sfânt. Relicviile Sf. Gerhard, mutate la Cenad în 1054, vor fi așezate într-un sarcofag de piatră în catedrala sa închinată Sfintei Maria<sup>20</sup>. Sarcofagul, din motive necunoscute nefinisat, este păstrat până azi în biserica parohială din Cenad, devenind acum altar pentru celebrarea Sfintei Liturghii.

## **O posibilă periodizare istorică a momentelor evoluției istorice a Diecezei de Timișoara**

În trecutul Diecezei de Cenad, ulterior momentului întemeierii și al păstoririi sale de către Sf. Gerhard, putem distinge mai multe perioade istorice de o deosebită importanță pentru evoluția acestei instituții ecleziastice. Aceste momente ar putea fi formulate după cum urmează:

I. Dieceza de Cenad între moartea Sf. Gerhard și marea năvălire a tătarilor din anul 1241.

II. Perioada dintre reconstrucția diecezei în urma distrugerilor provocate de tătari, sub episcopul Blasius (1243-1254), și catastrofa

---

18 Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 104.

19 Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad...*, p. 80.

20 Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, *op. cit.*, p. 21.

de la Mohács (1526), respectiv căderea Timișoarei și a Banatului sub stăpânirea semilunei otomane.

III. Momentul Mohács (1526) și urmările sale în viața religioasă din Banat în perioada ocupației otomane (1552-1716).

IV. Eliberarea Banatului de sub ocupația otomană și refacerea vieții religioase a Diecezei de Cenad până la reincorporarea Banatului la Ungaria (1716-1778).

V. Dieceza de Cenad, între anii creșterii și maturității vieții instituțional-religioase și urmările tragice ale Primului Război Mondial (1778-1919).

VI. Scindarea milenarei Dieceze de Cenad și întemeierea diecezelor succesoare: Timișoara, Szeged-Csánad și Zrenjanin.

VII. Dieceza de Timișoara, succesoarea diecezei de Cenad, între întemiere, persecuția comunistă și renaștere (1923/1930-1989).

În cele ce urmează, ne vom opri însă doar asupra perioadelor istorice în care dieceza și-a avut scaunul episcopal la Cenad, amintind doar foarte pe scurt principalele evenimente ulterioare mutării orașului de reședință la Timișoara.

## **I. Dieceza de Cenad între moartea Sf. Gerhard și marea năvălire a tătarilor (1241).**

Urmașul sfântului Gerhard, ca episcop de Cenad, a fost Maurus care a ocupat scaunul episcopal între anii 1046-1053, fiind și el călugăr benedictin chemat de Gerhard la Urbs Morisena. Succesorii, în număr de doi, ai lui Maurus rămân necunoscuți posterității, singura informație rămasă de la biograful Sf. Gerhard este că aceștia au fost și ei călugări benedictini înainte de ocuparea scaunului episcopal. Episcopii de Cenad sunt în continuare cunoscuți fie cu întreaga perioadă de episcopat, fie doar din datele la care sunt amintiți în cronici. Sunt cunoscuți astfel următorii episcopi:

1. Sf. Gerhard de Sagredo (1030-1046);
2. Maurus (1046-1053);
3. necunoscut;
4. necunoscut;
5. Laurentius (1083-1113);
6. Besterdus (1138);
7. Paulus I. (1142);
8. Joannes I. (1148);
9. Stephanus I. (1156-1174);

10. Saulus de genere (din familia) Geur (Györ) (1188-1192);
11. Crispinus (1192-1193);
12. Joannes II. (1198-1201);
13. Desiderius (1202-1229);
14. Bulcs (Basilius) de genere Lád (1229-1243);
15. Blasius (1243-1254).

Din păcate, nu de la toți acești urmași ai Sfântului Gerhard deținem informații concrete privind viața și activitatea lor. Nu puțini dintre ei au ocupat doar temporar scaunul episcopal de Cenad, devenind ulterior mitropoliți de Kalocsa sau chiar arhiepiscopi-primari de Esztergom, în această calitate consacându-i pe regii Ungariei medievale la urcarea pe tron. Dar nu doar cariera ecleziastică era una la care se putea accede în epocă. Dintre episcopii de Cenad, Saul de Geur și Desiderius au ocupat importanta demnitate, în epocă, de cancelari ai regatului<sup>21</sup>.

Tempurile s-au dovedit însă aspre cu moștenirea lăsată de Sfântul Gerard. Prima mare distrugere prin care Dieceza a trecut a fost pustiirea tătară din anul 1241. Canonical Rogerius din Oradea va descrie amănunțit în opera sa intitulată „Carmen miserabile“ groaznicile distrugerii provocate de tătari în năvălirea lor. Orașul episcopal Cenad a fost incendiat, nenumărați creștini uciși, mănăstirea și biblioteca episcopală distruse prin incendiere. Una dintre multele mănăstiri distruse în această năvălire a fost și cea a călugărilor cistercieni de la Igrış. Ea a urmat la doar câteva zile după distrugerea Cenadului. La Igrış au fost distruse biblioteca, mănăstirea și biserica împreună cu mormintele regelui Andrei al II-lea și al soției acestuia Jolanta<sup>22</sup>.

## **II. Perioada dintre reconstrucția diecezei în urma distrugerilor provocate de tătari, sub episcopul Blasius (1243-1254) și catastrofa de la Mohács (1526), respectiv căderea Timișoarei și a Banatului sub stăpânirea semilunei otomane.**

Este meritul episcopului Blasius, urcat pe tronul episcopal în anul 1243, de a fi un al doilea întemeietor al diecezei. Din ruine, foamete și distrugere el va reclădi catedrala, bisericile, mănăstirile și reședința episcopală de la Cenad, împreună cu zidurile orașului. În urma năvălirii

---

21 Ibidem, p. 33-36.

22 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 34.

tătare mulți preoți au pierit, capitulul a fost distrus, mulți credincioși au fugit sau au fost duși în robie. O serie întreagă de mănăstiri au fost trecute prin foc și sabie.

În aceste condiții s-a permis – în urma pierderilor masive de populație – pătrunderea și așezarea în regat a unor „ospites”, bună parte dintre ei pătrunzând și pe teritoriul Diecezei de Cenad. Cumani, pecenegi, iazigi sau calizi mahomedani se pot bucura acum de acceptul regelui Béla al IV-lea de a fi primiți în Ungaria. Episcopii, însă, vor trebui să ia de la capăt munca de încreștinare a acestor nou veniți, fiind ajutați în acest punct, în bună măsură de ordinele cerșetoare: franciscanii și dominicanii. Vechile abații benedictine sau cisterciene, dacă mai existau, erau mult reduse ca număr și călugări.

Noua stare de fapt este descrisă între anii 1333-1337 de emisarii papali aflați pe teritoriul diecezei pentru strângerea dijmelor destinate finanțării războiului cu turcii. Aceștia consemnau pe lângă importantul Capitulul Catedral și un număr de 250 de parohii organizate în șapte arhidiaconate. Tot în această primă jumătate a secolului al XIV-lea regalitatea maghiară își mută reședința, deși doar temporar... tocmai la Timișoara, adică pe teritoriul episcopilor de Cenad.

Deși puternic marcat de lupta apărătorilor creștinătății, Iancu de Hunedoara, Matei Corvin, Paul Chinezu și de ce nu, a sfântului Ioan din Capistrano, secolul al XV-lea este foarte des marcat de atacurile ale tot mai crescânde puteri și amenințări turcești, Banatul devenind unul din teatrele de luptă predilecte. Tot acum (1459) cad iarăși zidurile Cenadului, refăcute de episcopul Blasius<sup>23</sup>.

Secolul al XVI-lea va aduce cu sine noi distrugeri și suferințe pentru creștini și implicit pentru Dieceza de Cenad. Astfel, în timpul răscoalei țărănești conduse de Gheorghe Doja, răsculații îl vor ucide în anul 1514, în apropiere de Nădlac, pe episcopul de atunci Nicolaus de Csák.

După doar doisprezece ani de la acest nefericit eveniment, la 29 august 1526, episcopul de Cenad, Francisc de Csahol, va cădea alături de rege și de magnații țării, pe câmpul de luptă de la Mohács. Vor mai trece însă încă 26 de ani până când întreg teritoriul diecezan va intra sub nefasta dominație a semilunei otomane.

16. Briccius (Bereczk) (1259-1275);

17. Gregorius I. (1275-1291);

18. Antonius I. (1298-1307);

---

23 Martin Roos, *op.cit.*, p. 131, 136.



19. Benedictus (1307-1332);
20. Jacobus de Placentia, dictus (zis) Longobardus (1333-1343);
21. Stephanus II. de Büki (1343-1344);
22. Gebhardus, alias Galhardus de Carceribus (1344-1345);
23. Gregorius II. (1345-1350);
24. Thomas I. Telegdi (1350-1358);
25. Gregorius III. (1359-1360);
26. Dominicus Babek de Pelseöcz (1360-1373);
27. Nicolaus I. (1373-1375);
28. Paulus II. (1377-1379);
29. Thomas II. (1379-1380);
30. Joannes III. (1380-1386);
31. Joannes IV. (1386-1395);
32. Lucas I. de Órév (1395-1397);
33. Gregorius IV. (1397-1402);
34. Dózsa Marczaly (1404-1423);
35. Ladislaus I. Marczaly (1423-1434);
36. Petrus I. (1438-1457);
37. Adalbertus de Hangács (1457-1466);
38. Joannes V. de Sokol (1466-1493);
39. Lucas II. (1493-1500);
40. Nicolaus II. de Chák (1500-1514), ucis de răsculații lui Gheorghe Doja în apropiere de Nădlac<sup>24</sup>;
41. Franciscus I. de CsaHol (1515-1526), mort în bătălia de pe câmpia de la Mohács alături de Ludovic al II-lea al Ungariei, de alți șase episcopi, de Peter Perenyi guvernatorul Banatului în lupta împotriva turcilor;
42. Joannes VI. Gervan de Musina (1526-1529);
43. Joannes VII. de Bonzagno (1532-1537);
44. Franciscus II. Uгоди (1540-1550);
45. Joannes VIII: Barlabási de Héderfája (1550-1552)<sup>25</sup>.

Ultimii doi episcopi, prin însași problemele legate de numirile și chiar păstoririle lor, nu întru totul clare sau tihnite, reflectă situația dezastruoasă a diecezei după anul 1526. Dieceza exista încă, însă păstoria ei nu prea mai puteau rezida la Cenad datorită amenințării otomane. Conducerea ei a exercitat-o practic eremitul paulin, devenit

---

<sup>24</sup> Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 50.

<sup>25</sup> *Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMXVI.*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis, 1916, p. 5-6.

cardinal, Georg Utjesenovich-Martinuzzi, care ocupa și funcțiile de prim-ministru, conducător al armatei și guvernator în Ungaria acelor tulburi zile. Ultimele sale măsuri au fost practic menite să salveze din mâinile turcilor ultimele vestigii ale Ungariei și să întârzie pustiirea țării. După asasinarea sa la 17 decembrie 1551<sup>26</sup>, otomanii vor ocupa efectiv teritoriul diecezei de Cenad, începând astfel cea mai nefastă și mai dezastruoasă perioadă a istoriei Diecezei de Cenad.

Izvoarele istorice mai vorbesc încă în prima jumătate a secolului al XVI-lea despre Capitlul Catedral de Cenad ca despre o prezență importantă în viața Cenadului și a Banatului, din punct de vedere spiritual, cultural și chiar economic. Astfel, în deceniile tulburi ce au precedat căderea Banatului sub stăpânirea otomană (1552), Capitlul de Cenad, beneficiarul mai multor proprietăți funciare, avea în grija sa înzestrarea și plata a două sute de călăreți care aveau sarcina de a contribui la apărarea cetății episcopale de pe Mureș. Tot în aceste decenii sunt menționați primii protestanți la Cenad. Astfel, în 1529, tânărul Valentinus Török, student de confesiune protestantă, într-un timp de mari frământări pentru cetate, datorate mai ales atât de amenințătoarei puteri otomane, reușește să spolieze catedrala episcopilor de Cenad de bunurile ei de preț. Între anii 1537-1550, comandantul cetății Cenad, Casparus Perusics reușește să restabilească ordinea în cetate, oprind jafurile și spolierea Bisericii de orice bunuri ale ei. Măsura era însă tardivă, având în vedere ceea ce va urma. Însuși Capitlul Catedral de Cenad va dispărea o dată cu cucerirea orașului episcopal pentru mai bine de 173 de ani, membrii săi plecând în pibegie<sup>27</sup>.

### **III. Momentul Mohács (1526) și urmările sale în viața religioasă din Banat în perioada ocupației otomane (1552-1716)**

Perioada ulterioară bătăliei de la Mohács din 29 august 1526, urmată imediat de asediarea și ocuparea Budei la 11 septembrie a aceluiași an, se va solda cu un veritabil dezastru pentru lumea creștină apuseană prin desființarea regatului maghiar, turcii neștiind decât în acest mod să rezolve conflictul mai vechi cu regalitatea maghiară<sup>28</sup>.

Dieceza Romano-Catolică de Cenad, parte integrantă a regatului Ungariei, va lua parte activ la bătălia de la Mohács, potrivit și cu statutul feudal de mari magnați ai țării al episcopilor acestei provincii. În 1504,

---

26 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 54.

27 Ibidem, p. 53.

28 Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București 1976, p. 184.

dieta de la Buda va hotărî ca fiecare magnat să pună la dispoziția regelui o trupă de 50 de călăreți sau suma de 1500 de guldeni în vederea apărării țării de pericolul turcesc. Episcopul de atunci, Francisc de Csahol, va fi unul dintre cei șapte episcopi ai Ungariei care vor participa direct la bătălie, căzând pe câmpul de luptă. Urmașii săi, Joannes Gerwan de Mosina (1526-1529) și Joannes Bonzagno (1529-1537), se vor implica activ în lupta pentru putere dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zapolya, nereușind să aducă servicii diocezei în această perioadă tulbură. Încă din timpul lui Bonzagno, trupele turcești au început deja, sub Bali Bei, pașaua Belgradului, să distrugă bisericile și să ducă în robie locuitorii satelor bănățene. Tot acum sunt prădate și ultimele valori ale catedralei din Cenad, valori care au reușit să scape în trecut de furia răsculaților lui Doja sau mai devreme de marea năvălire tătară de la 1241. La aceste jefuiri de biserici au contribuit și unii dintre oamenii de încredere ai lui Ferdinand de Habsburg, care îmbrățișaseră confesiunea protestantă ce se răspândea cu repeziciune pe teritoriul diocezei. Importanți de amintit aici sunt Valentin Török, magnatul Petru Perenyi, Georg von Brandenburg sau pastorii Ioan Vida, Benedict Abadi, Ștefan Kis din Szeged, Christoph Lippai și Sigmund Endredi care au activat ca și clerici protestanți în Timișoara și în Banat<sup>29</sup>.

Următorii doi episcopi Francisc Ugodi (1540-1550) și Joannes Barlabassy (1550-1552) devin episcopi de Cenad, fiind numiți de împăratul de la Viena; primesc chiar confirmarea în scaunul episcopal de la Roma, însă nu mai locuiesc pe teritoriul diocezei devenită provincie a Imperiului Otoman. Acest lucru era imposibil datorită regimului ocupației turcești care dorea convertirea la islam a locuitorilor provinciei și nu tolera un episcop catolic pe teritoriul Banatului. Din acest moment episcopii de Cenad vor trăi departe de teritoriul diocezan, ei fiind aleși dintre prepoziții sau canonicii altor dioceze din teritoriile neocupate de otomani. Ultimul care a mai încercat să stăvilească distrugerile turcilor a fost cardinalul și în același timp omul de stat Georg Utjesenovich, episcopul de Oradea, asasinat de turci la 17 decembrie 1551.

Odată cu anul 1552 începe pentru Dieceza de Cenad cea mai neagră perioadă din istoria de aproape un mileniu a acestei instituții. Ocupația otomană începe acum să se resimtă tot mai mult, deși ultimele părți ale Banatului vor cădea sub turci doar în anul 1573<sup>30</sup>. Mănăstiri,

---

29 Koloman Juhász, Adam Schicht, *Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*, Typografia „Sonntagsblatt” – Timișoara, 1934, p. 52-54.

30 *Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMXIII*, Temesvárini, Typis Typographiae

capitulul catedral, școala de la Cenad, prepoziturile, parohii și arhive importante au fost distruse. Bisericele au fost arse, preoții uciși, iar credincioșii, locuitori ai Banatului au fost luați și duși în robie. Episcopii de Cenad pot fi regăsiți la Bratislava, Leleß sau Târnovo (Tyrnau) sau Zips, actualmente Slovacia sau la Győr<sup>31</sup> (Raab, Ungaria) având o jurisdicție asupra diecezei de Cenad, asemănătoare cu cea a episcopilor „in partibus infidelium” (în părțile necredincioșilor)<sup>32</sup>.

Situația credincioșilor și a bisericilor în dioceză a fost pe parcursul ocupației otomane una dezastruoasă. Dacă pe plan spiritual, în secolul al XVII-lea, misionarii trimiși de la Roma de către congregația De Propaganda Fide constatau faptul că puținii credincioși rămași nu aveau nici măcar instruirea religioasă elementară și că nu cunoșteau, în multe cazuri, nici măcar rugăciunile creștine de bază, pe planul susținerii financiare a bisericilor, aceasta cade direct în responsabilitatea credincioșilor, a căror situație materială nu era deloc strălucită. În acest sens, până la ocupația turcească, exista așa-numitul patronat, exercitat, după caz, fie de către rege, fie de magnații regatului, de mica nobilime sau de instituții ale țării și care se materializa prin susținerea financiară a clerului, a mănăstirilor sau a bisericilor<sup>33</sup>.

Din perioada ocupației otomane nu ne-au rămas nici un nume de preot diocezan despre care să se știe că a activat pe teritoriul Episcopiei de Cenad. Parohii organizate nu se cunosc, acest lucru fiind datorat mai ales lipsei clerului, iar bisericile care mai existau au fost în marea lor parte transformate în moschei. Singurii clerici care au reușit să pătrundă în provincie și să activeze aici au fost călugării franciscani de strictă observanță<sup>34</sup> trimiși de papa Grigore al XIII-lea, iar mai târziu și cei iezuiți, proveniți din Transilvania. Activitatea franciscanilor s-a desfășurat cu precădere în Timișoara, Szeged, Carașova, Lipova, Radna și Caransebeș, unde aceștia au reușit să creeze adevărate centre misionare<sup>35</sup>. Iezuiții sunt prezenți în secolul XVII la Timișoara, mai exact din 1618, fiind amintiți călugării: Dominicus Gyurgyevics, Dominicus Dobronszky și

---

Dioecesis Csanádiensis, 1913, p. 26.

31 Martin Christian Batisweiler, *Aufstieg und Entwicklung der Diözese Csanad 1716-1778. Hausarbeit zur Erlangung des Magister Grades des Ludwig-Maximilians-Universität München*, München 1986, p. 11.

32 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p.55.

33 Coloman Juhász, *Kreuz und Halbmond im Banat. Sonderdruck aus „Theologie und Glaube”*, Jahr 25, Heft 5, p. 5.

34 Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, *op. cit.*, p. 26.

35 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p.57.

Jacobus Tugolinus<sup>36</sup>. Desigur, condițiile impuse de turci nu permiteau construirea de mănăstiri, călugării locuind însă, adesea în simple case, uneori chiar bordeie. Din aceste centre, franciscanii călătoreau de-a lungul și de-a latul spațiului diocezan, dar uneori și în afara acestuia, predicând și oferind asistența spirituală catolicilor împrăștiați în toată provincia. Dintre orașele Banatului care existau deja dinaintea ocupației otomane, Seghedinul este singurul care cunoaște o oarecare înflorire în această vreme. În acest oraș existau cei mai mulți catolici din tot spațiul Banatului, de aici pornind în misiunile lor și călugării franciscani.

Dintre măsurile luate de turci pentru a atrage spre islam pe creștinii din Banat, se poate aminti interdicția de a mai folosi clopotele pentru a chema la rugăciune, interdicția de a mai construi biserici și mănăstiri sau de a le renova sau mări pe cele vechi, interdicția de a așeza semnul crucii pe biserici sau de a-l păstra în case, interdicția de a organiza procesiuni sau de a cânta sau spune rugăciuni creștine în public cu voce tare. La aceasta se mai adaugă faptul că nici un creștin nu avea voie să poarte, în vestimentația sa, cizme de culoare galbenă sau turban. Creștinilor li se permitea să poarte doar haine și încălțăminte de culoare neagră, albastră sau mov.

Repararea unei biserici, sau doar baterea unui singur cui cu scopul de a repara ceva într-un lăcaș creștin de cult, era pedepsit cu o amendă care echivala cu prețul unei vite. Pentru a repara o biserică erau necesare aprobări speciale date de cadiu sau pașă, uneori chiar de către sultan. Aprobările erau întotdeauna limitate, enumerându-se exact de către autoritatea otomană reparațiile pentru care aceasta se elibera. Astfel se poate exemplifica aprobarea pașei Ibrahim pentru reparațiile la o mănăstire franciscană al cărui nume nu-l cunoaștem. Pașa eliberează aprobarea pentru reparații, ținând să menționeze că renovările să se facă „conform cu dimensiunea anterioară și să nu se construiască sub nici o formă, mai înaltă decât a fost”. Aceste aprobări se eliberau doar edificiilor care existau încă dinainte de 1552 și conțineau mereu formule stereotipe și defăimătoare la adresa creștinilor, a cultului și obiceiurilor acestora. Astfel, cadiul Ismael din Lipova, primind o cerere de renovare a bisericii de la credincioșii catolici din Radna, o trimite superiorilor săi menționând că: „creștinii din Radna, lângă Lipova, conform cu obiceiurile lor rele, obișnuiesc să aibă preoți la ei”. El revine, după ce a vizitat biserica și mănăstirea, eliberând aprobarea necesară reparațiilor cu

---

36 Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, *op. cit.*, p. 27.

mențiunea că: „lângă biserică, locul de adunare al diabolicului Satan și al cuibului blestematului diavol, aflătoarea mănăstire de călugări” are într-adevăr nevoie de reparații<sup>37</sup>.

La păstrarea credinței și identității religioase a catolicilor din Banat au mai avut un rol important Sfântul Scaun și Casa de Habsburg care s-au străduit permanent să trimită misionari în această provincie. Episcopii diecezei neaflându-se în teritoriul jurisdicției lor, franciscanii au preluat majoritatea inițiativelor pentru păstrarea și propagarea credinței catolice în acest teritoriu. În ciuda acestei înstrăinări datorate situației politice și distanțelor, putem spune, au existat unele demersuri făcute de episcopii de Cenad la Roma pentru a trimite misionari în Banat, motivând că aceștia decât să fie trimiși în țări îndepărtate, ar fi mai adecvat să fie trimiși în Banat pentru a salva catolicii de acolo de pericolul islamului. Sfântul Scaun a încercat chiar să trimită episcopi misionari, în regiune, lovindu-se însă de opoziția Austriei care a revendicat mereu dreptul de patronat asupra Diecezei de Cenad, drept moștenit de la regalitatea maghiară. Casa de Habsburg a propus, încă din 1526, în mod constant, clerici care să ocupe scaunul de episcop de Cenad, majoritatea primind confirmarea numirii de la Roma, astfel că seria episcopilor de Cenad (series episcoporum) a rămas neîntreruptă până în ziua de azi.

Una dintre măsurile cele mai importante luate de episcopii de Cenad pentru păstrarea credinței a fost aprobarea activității licențiatilor (licentiati). Aceștia erau credincioși cunoscători de carte, care citeau și explicau părți din Evanghelie, botezau copiii și chiar adulții, conferind chiar și sacramentele deși nu erau consacrați preoți. Deseori ei se expuneau unor mari pericole, fapt ce le-a adus respectul și sprijinul credincioșilor. La acea dată trăiau deja mai multe naționalități în Banat, ceea ce îi obliga pe licențiați să cunoască mai multe limbi, ei fiind și cei ce au introdus cântecele în limba maternă în liturghiile catolice din Banat, pe lângă cântul gregorian în limba latină<sup>38</sup>.

După pacea de la Karlowitz din anul 1699, trupele austriece ajung pe Mureș, eliberând astfel un număr de șase localități, vechi parohii ale diecezei de Cenad: Szeged, Makó, Földeák, Radna, Arad și Arad-Cetate<sup>39</sup>, episcopul de atunci Ștefan Dolny, trimițând imediat un plenipotențiar pentru a reorganiza aceste parohii.

---

37 Coloman Juhász, *Kreuz und...*, p. 9-11.

38 Franz Metz, *Te Deum Laudamus. Contribuție la istoria muzicii bisericești din Banat. Beitrag zur Geschichte der Banater Kirchenmusik*, Ed. ADZ, București, 1995, p. 14.

39 Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, *op. cit.*, p., 27.

Făcând un rezumat al acestei tragice perioade a diecezei, trebuie să amintim și episcopii care au ocupat scaunul diecezan de Cenad, dar din cauza ocupației otomane nu au activat pe teritoriul acestei regiuni. Succesiunea pe care o redăm este cea conformă cu Series episcoporum Csanádiensium, prezent în Schematismele Episcopiei de Cenad:

46. Georgius I Bódy (1556-1558);
47. Petrus II Paulinus de Kaproncza ( 1559-1561);
48. Joannes XI Kolosvári (1561-1562);
49. Andreas Dudics, nobilis de Horekovizza (1562-1563);
50. Gregorius V Bornemisza (1563-1572);
51. Balthasar Melegh de Gerse (1572-1582);
52. Stephanus III Mathisy (1582-1587);
53. Paulus II Szegedi (1587-1597);
54. Faustus Veráncsics (1598-1608);
55. Mathias Herovics (1608-1623);
56. Emericus Lósy (1623-1625);
57. Georgius II Dubovszky (1625-1637);
58. Joannes X Püsky (1637-1643);
59. Georgius III Szelepcsényi de Pohroncz (1643);
60. Georgius IV Széchenyi (1643-1644);
61. Sigismundus I Zongor (1644-1648);
62. Mathias II Tarnóczi de Lelócz (1648-1650);
63. Stephanus IV Rohonczy (1651-1652);
64. Thomas III Comes Pálffy ab Erdöd (1653-1657);
65. Frater Hiacynthus Macripodari (1658-1672);
66. Ferdinandus Comes Pálffy ab Erdöd (1672-1678);
67. Joannes XI Comes Kéry de Ipolykér (1678-1681);
68. Nicolaus III Balogh de Galantha (1681-1685);
69. Georgius V Fényessy (1685-1686);
70. Michael Dvonikovics (1686-1689);
71. Stephanus V Telekessy (1689-1699);
72. Franciscus III Jani (1699)?;
73. Stephanus VI Dolny (1699-1707);
74. Sigismundus II Ordó (1708);
75. Franciscus IV Labsánszky (1710)<sup>40</sup>.

Perioada de 164 de ani de ocupație otomană se va sfârși o dată

---

40 *Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMII*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis, 1902, p. 14-15.

cu eliberarea Banatului și a Timișoarei de către principele Eugeniu de Savoya în anii 1716-1718, moment ce va echivala pentru Dieceza de Cenad cu o renaștere din propria-i cenușă.

#### **IV. Eliberarea Banatului de sub ocupația otomană și refacerea vieții religioase a Diecezei de Cenad până la reincorporarea Banatului la Ungaria (1716-1778).**

Secolul al XVIII-lea va lăsa să se întrezărească zorii unui nou început pentru vechea Dieceză de Cenad. Prin eliberarea de sub turci a Timișoarei acum 290 de ani, mai precis în anul 1716 de către trupele imperiale austriece, aflate sub conducerea prințului Eugeniu de Savoya, au fost create premisele reorganizării diecezei. Astfel, episcopul Ladislaus de Nádasd își va alege ca sediu episcopal orașul Szeged, unde în anul 1724 va reactiva cu aprobarea împăratului Carol al VI-lea Capitulul Catedral, având vechea sa competență de „locus credibilis”, adică îndeplinind oficiul de notariat public. Acest oficiu va fi îndeplinit de către Capitulul Catedral până în 1918. Din Szeged episcopul va întreprinde mai multe vizite în Dieceză. Parohii vechi sunt acum reînființate, altele noi i-au ființat. Călugării iezuiți deschid o școală în Timișoara și se implică activ în viața spirituală a diecezei, superiorul reședinței lor din orașul nostru episcopal fiind totodată și vicarul general al diecezei<sup>41</sup>.

În timpul episcopului Adalbert von Falkenstein, scaunul episcopal este mutat de la Szeged la Timișoara. După opt ani, în 1740, Capitulul va fi mutat, la rândul său, în orașul de pe Bega.

La data de 6 august 1736, în sărbătoarea „Schimbării la Față”, episcopul Adalbert von Falkenstein așează piatra de temelie a unei noi catedrale pentru Dieceza Sfântului Gerard. Construcția Catedralei se va bucura de înaltul patronaj al împăraților Carol VI-lea și Maria Theresia. Ridicată într-un splendid stil baroc, catedrala cunoscută în Timișoara drept „Domul” este și azi prima biserică a Diecezei noastre, Catedrala Diecezei Romano-Catolice de Timișoara<sup>42</sup>.

Prin repetatele colonizări ale teritoriului diecezan cu credincioși, în majoritate de origine germană, au putut fi întemeiate multe noi parohii, iar altele vechi au putut fi reactivate. Un element interesant în

---

41 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 86-89.

42 Hans Diplich, *Die Domkirche in Temeswar, Verlag des Südostdeutsches Kulturwerkes*, München 1972, p. 54.



istoria diecezei a fost colonizarea bulgarilor catolici în Banat. Aceștia, datorită credinței lor catolice, au fost mereu persecutați de turci, ei trecând Dunărea la nord și după un scurt periplu prin Țara Românească se vor așeza în 1739 pe teritoriul diecezei noastre unde vor întemeia parohiile și localitățile Vinga, Kikinda Mică (Lovrin) și Dudeștii Vechi. Împreună cu credincioșii a venit și episcopul bulgar, călugărul franciscan Nikola Stanislavich. El va ocupa scaunul vacant al Diecezei de Cenad în anul 1739, conducând dieceza până la moartea sa petrecută în anul 1750.

Arareori este dat unui episcop harul de a avea o activitate atât de îndelungată și de rodnică. Un bun exemplu în acest sens este episcopul conte Franz Anton Engl de Wagrain. Numit la vârsta de 30 de ani în scaunul diecezei de Belgrad, el va trebui după doar nouă ani, în 1739 să fugă din calea turcilor care, prin Pacea de la Belgrad, redobândeau Serbia și Oltenia sub ascultare.

Din 1750, însă, episcopul conte Franz Anton Engl de Wagrain va deveni episcop de Cenad cu reședința la Timișoara. El va fi acela care va celebra prima Sfântă Liturghie în Domul din Timișoara, noua sa catedrală, la data de 8 septembrie 1754, în Sărbătoarea Nașterii Sfintei Fecioare Maria. Tot sub episcopul Engl de Wagrein, în anul 1756, a fost așezată și piatra de temelie a noii biserici din Maria Radna, același episcop în persoană, mutând icoana miraculoasă în noua biserică în anul 1767, la data de 9 iunie, de sărbătoarea Rusaliilor<sup>43</sup>.

La moartea episcopului Engl de Wagrein, întâmplată în 1777, Dieceza de Cenad număra 105.000 credincioși cu peste 100 de parohii, la care se adăugau și cele două parohii greco-catolice din Zăbrani și Timișoara-Fabric, aflate pe atunci încă sub jurisdicția episcopului de Cenad<sup>44</sup>.

## **V. Dieceza de Cenad, între anii creșterii și maturității vieții instituțional-religioase și urmările tragice ale Primului Război Mondial (1778-1919).**

În anul 1780, în timpul episcopului Imre Christovich, printr-una dintre ultimele ei hotărâri, împărăteasa Maria Theresia dăruiește episcopilor de Cenad o reședință proprie definitivă în strada

---

<sup>43</sup> Koloman Juhász, *Das Bistum Belgrad und Tschanad unter Bischof Franz Anton Graf Engl von Wagrain (1702-1777)*, în *Ostbairische Grenzmarken, Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde*, anul VI, 1962/1963, p. 78.

<sup>44</sup> Archivum Dioecesanum Timișoaraensis, *op. cit.*, p. 100.

ce pe atunci se numea Karoligasse, la numărul 4. De atunci această clădire a servit mereu drept reședință a episcopilor de Cenad și apoi a celor de Timișoara<sup>45</sup>.

Episcopul Ladislaus Köszegehy, a fost acela care va consacra Catedrala episcopiei de Cenad, acum definitiv terminată în anul 1804. Tot el va deschide în anul 1807 în fosta reședință și biserică a călugărilor iezuiți primul seminar teologic, din timpurile moderne, al Diecezei de Cenad.

Eruditul episcop Joseph Lonovics va înființa în anul 1841 o facultate de drept și una de filosofie, ambele găzduite în clădirea Seminarului Teologic, acestea fiind primele facultăți din istoria orașului. Dorința sa era de a înființa astfel prima universitate din Timișoara<sup>46</sup>.

O prezență deosebit de importantă în istoria Diecezei noastre o reprezintă Ordinul Călugărițelor de Notre Dame. Acest ordin, întemeiat în anul 1833 în Bavaria, va fi prezent prin grija episcopului Alexander Csajághy din anul 1857 și la Timișoara. Educația a trei generații de fete atât catolice, cât și de alte confesiuni va fi puternic marcată de surorile acestui ordin, educație ce va deveni un etalon de onoare pentru întreg Banatul. Succesul episcopului Csajághy, episcopul Alexander Bonnaz, va sprijini și el demersurile de dezvoltare a educației vlăstarelor credincioșilor săi, el fiind acela care a susținut puternic construirea complexului Surorilor de Notre Dame din cartierul Josefin<sup>47</sup>.

## **VI. Scindarea milenarei Dieceze de Cenad și întemeierea diecezelor succesoare: Timișoara, Szeged-Csánad și Zrenjanin.**

Sfârșitul Primului Război Mondial va aduce cu sine împărțirea teritoriului vechii Dieceze de Cenad în trei părți diferite. Astfel, 33 de parohii și orașul Szeged vor rămâne în Ungaria, unde din 1923 se va afla de aici înainte și episcopul de Cenad, teritoriul devenind din anul 1982 Dieceza de Szeged-Csanád.

O a doua parte a teritoriului diecezan va reveni Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, cu 64 de parohii, având centrul la Becicherecul Mare (azi Zrenjanin), teritoriu organizat din anul 1988 în Dieceza de

45 Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 102-104.

46 Stevan Bugarski, *Lyceum Temesvariense*, Fundația Diaspora – Editura Tempus, Timișoara 2008, p. 12-14.

47 János Szekernéz, *Notre Dame. Das Kloster, die Schulanstalten und die Kirche der nach Unserer Lieben Frau benannten Armen Schulschwestern*, Signata Verlag, Temeswar, 2002, p. 6-16.

Zrenjanin. Cea mai mare parte a teritoriului vechii dieceze revine Regatului României, teritoriu numărând 163 de parohii, cu centrul la Timișoara<sup>48</sup>.

## **VII. Dieceza de Timișoara, succesoarea celei de Cenad, între întemiere, persecuția comunistă și renaștere (1923/1930-1989).**

Partea vechii Dieceze de Cenad aflată pe teritoriul României este organizată la 17 februarie 1923 într-o Administratură Apostolică cu sediul la Timișoara, canonicul Augustin Pacha devine cu această dată Administrator Apostolic. Tot în acest an, ultimul episcop de Cenad, Dr. Julius Glattfelder, părăsește Timișoara stabilindu-se la Szeged.

La data de 5 iunie 1930, Administratura Apostolică de Timișoara este ridicată la rangul de dieceză. Episcopul titular de Lebedo, Dr. Augustin Pacha devine primul episcop diecezan cu titlul de Timișoara.

Norii negri ai comunismului nu au trecut peste dieceza noastră fără a lăsa în urma lor mari distrugerii și suferințe. Astfel, Dieceza de Timișoara este degradată prin legea cultelor din 1948 la rangul unui decanat (protopopiat), activitatea ordinilor religioase călugărești și a asociațiilor catolice fiind total interzisă. Activitatea Seminarului teologic, precum și a tuturor școlilor confesionale catolice este interzisă, iar clădirile împreună cu toate cele ce le aparțineau sunt confiscate.

În anul 1950, este arestat și judecat de un tribunal militar în cadrul unui proces înscenat episcopul diecezan Dr. Augustin Pacha, împreună cu un număr de 44 de preoți. Episcopul Auxiliar, Dr. Adalbert Boros, va fi acela care, consacrat în secret, va sta în detenție timp de treisprezece ani.

La data de 4 noiembrie 1954, după trei ani de închisoare și o lungă suferință, se stinge la Timișoara, în vârstă de 84 de ani, episcopul diecezan Dr. Augustin Pacha. Urmașii săi, Joseph Pless, Ivan Frigyer, Konrad Kernweisz și Ferdinand Hauptmann vor purta doar titlul de Ordinarius substitutus.

Datorită schimbărilor aduse de anul 1989, s-au creat și posibilitățile refacerii Diecezei noastre, din mai toate punctele de vedere. Astfel, în 1990 a fost consacrat un nou episcop diecezan în persoana Monseniorului

---

48 Juraj Vanko, *Istoria Bisericii din Banat în secolul XX (1918-2007)*, în *Healing of Memories. Punte între Biserici, Culturi și Religii. Un proiect de reimpăcare a Bisericii* (Editori Dieter Brandes și Olga Lukács), Editura Accent, Cluj Napoca, 2007, p. 109-110, Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 125-145.

(din 1983 Ordinarius ad Nutum Sancti Sedis) Sebastian Kräuter, anul 1990 marcând astfel reactivarea Diecezei de Timișoara.

Din anul 1999, datorită retragerii pentru limită de vârstă a Excelenței Sale Msgr. Sebastian Kräuter, conducerea Diecezei de Timișoara este preluată de Excelența Sa, Msgr. Martin Roos, episcop diecezan, al 90-lea urmaș al Sfântului Gerard<sup>49</sup>.

*Cenăzeanul nr. 3-6/2913, 1-2/2014*  
*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2014-2015*

---

<sup>49</sup> Juraj Vanko, *op. cit.*, p. 110, Claudiu Călin, *Dieceza de Timișoara între anii 1948-1989, în Biserica Romano-Catolică din România în timpul prigoanei comuniste (1948-1989)*, volum editat de Comisia Națională de Studiere a Istoriei Bisericii Catolice din România, Editura Sapientia, Iași, 2008, p. 97-98, 115-119.

Claudiu Călin

## Prezența călugărilor greci la Cenad în sec. al XI-lea și transferarea lor la Oroszlámos/ Banatsko Arandelovo. O pseudo-dispută<sup>1</sup>

Chestiunea prezenței unor „călugări greci“ în cetatea Morisena, în primele decenii ale secolului al XI-lea este legată de procesul de sedentarizare și creștinare a diferitelor popoare migratoare care s-au așezat în Banat, până la anul 1000 (inclusiv slavi și maghiari), dar și de cristalizarea unor formațiuni statale medievale mai mari – regatul Ungariei – sau mai mici – formațiunea statală a lui Ahtum, cu centrul la Morisena.

După ce regele Ștefan al Ungariei, primul monarh creștin al acestui popor, a optat pentru botezul creștin în formă latină, și nu pentru cel în formă grecească-bizantină, în ciuda contactelor sale diplomatice intense cu Imperiul Bizantin, la granițele tânărului său regat, Ahtum, conducătorul unei formațiuni statale mai mult sau mai puțin independente, aflată în arealul Banatului actual, cu centrul la confluența Mureșului cu Tisa, optează și el pentru creștinare, însă în ritul greco-bizantin<sup>2</sup>. Convertirea celor doi are loc într-o perioadă în

---

1 Claudiu Sergiu Călin, arhivist diecezan în cadrul Arhivei Diecezane, Episcopia-Romano-Catolică de Timișoara, doctorand, [archivum\\_dioecesanum\\_tm@yahoo.de](mailto:archivum_dioecesanum_tm@yahoo.de).

2 Remus Feraru, *Die Geschichte der Kirchen im Banat. Die Geschichte des Christentums in Banat vom 2. Jahrhundert bis 1526*, în „Die Geschichte der Christlichen Kirchen aufarbeiten“, Projekt Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen in Rumänien, Editor: Dieter Brandes, Edit. Accent, Cluj-Napoca / EVA / Leipzig, 200, p. 168-169.

care Biserica Creștină era una, nedespărțită, dar care cunoștea deja, și pe aceste meleaguri, două rituri în plină dezvoltare: ritul latin (roman) sau apusean și ritul grecesc (bizantin) sau răsăritean. Ierarhiile ambelor rituri erau în comuniune<sup>3</sup>, depunând eforturi de a evangheliza fiecare popoarele europene, la rândul lor, în plină cristalizare și formare.

Ahtum s-a botezat la Vidin și nu la Morisena, el stând sub o puternică influență bulgaro-bizantină, însăși orașul Vidin aflându-se în stăpânirea Bizanțului.<sup>4</sup> Cu această ocazie, Ahtum aduce, la întoarcerea sa de la Vidin un grup de călugări – se spune – greci<sup>5</sup> – a căror apartenență lingvistică și etnică nu mai poate fi azi cunoscută în mod cert, dar a căror rit grec este însă indubitabil. Biserica ridicată de Ahtum la Morisena, împreună cu mănăstirea călugărilor greci purtau hramul Sf. Ioan Botezătorul<sup>6</sup>.

La curtea lui Ahtum trăia și Cenad, fiul lui Doboka, după unele surse o rudă a sa, care exercita în special atribuții militare în serviciul conducătorului său. Cenad a fost unul dintre membrii familiei, respectiv curții lui Ahtum, care s-a botezat împreună cu seniorul său la Vidin, tot în rit grecesc.<sup>7</sup>

Pe fondul înrăutățirii relațiilor dintre Ștefan al Ungariei și Ahtum, pe de o parte, dar și între Cenad și Ahtum pe de altă parte, Cenad își pune sabia în serviciul regelui maghiar și, cu sprijinul militar al acestuia, reușește să cucerească Morisena. Evenimentele descrise se desfășoară sigur undeva înainte de 1030, istoricii propunând însă o serie de date diferite: 1003-1004, 1008, 1018 sau chiar 1027-1028.<sup>8</sup>

Cenad a intrat în teritoriile lui Ahtum dinspre *Zewreg* (azi Szöreg, lângă Szeged), *Canysa* și *Kökényér*. Ajungând la colina numită ulterior *Oroszlámos* (azi în raza localității Banatsko Aranđelovo (Serbia), învecinată cu localitatea Majdan (Serbia), aproape de Beba Veche), înaintea bătăliei cu Ahtum, lui Cenad i-ar fi apărut în vis, după rugăciuni fierbinți, sf. Gheorghe (sfânt militar, foarte cinstit în ambele rituri, grec

---

3 Koloman Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster in Westfalen, Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung, 1927, p. 62.

4 Martin Roos, *Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád*, Im Selbstverlag der drei Bistümer Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar, Vol. I, 1, Partea I., p. 27.

5 Szentkláray Jenő, *A Csanád-Egyházmegyei Plébániák Története*, vol. I, Temesvár, Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda, 1898, p. 666-667.

6 *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini Jubilari MDCCCC*, Temesvárini, Typis Typographiae Csanádiensis, 1900, p. 13-14; I.D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente – Vita Sancti Gerardi*, Nr. 4, Cap. 10, p. 28.

7 Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 663.

8 Martin Roos, *op. cit.*, p. 38.

și latin) sub chipul unui leu înfricoșător, promițându-i victoria. Lupta dintre cei doi pare să se fi dat undeva în preajma actualei localități Tomnatic. Ahtum a fost învins, iar teritoriul stăpânit de el a devenit parte a regatului regelui Ștefan, închinat fiind acestuia de către Cenad. Deși locul bătăliei se afla la o oarecare distanță de Morisena, izvoarele istorice spun că trupurile oștenilor, ce au căzut în înclăștarea dintre Ahtum și Cenad, au fost îngropate în cimitirul din curtea bisericii de rit grecesc, Sf. Ioan Botezătorul din Morisena, fiind conduși pe ultimul drum de călugări și de superiorul mănăstirii.<sup>9</sup>

Conform legământului făcut, victoriosul Cenad construiește după bătălie, la Oroszlámos, o mănăstire de rit grecesc – *Oroszlánmonostora* – care urma să devină preț de mai multe generații gropnița (locul de îngropăciune) a sa și a familiei sale.<sup>10</sup> Încă înainte de construire, respectiv după bătălie, Cenad îl conduce pe egumenul mănăstirii grecești din Morisena la colina de la Oroszlámos, pe care acesta din urmă o binecuvântează și îi dă numele: Oroszlámos – *locul leului* [traducere aproximativă, n.a.]. Aici sunt transferați, de către același Cenad, călugării greci din Morisena, însă aceasta abia după sosirea primului episcop latin, Gerhard.<sup>11</sup> Faptul este atestat prima dată de **Legenda S. Gerhardi**, o operă medievală cu caracter hagiografic și istoric, care ne relatează biografia Sfântului Gerhard. Lucrarea datează din secolul al XI-lea, fiind copiată și multiplicată adesea pe durata secolelor al XII-lea, al XIV-lea și al XV-lea.<sup>12</sup> Conform clericului și istoricului bănățean Szentkláray (Nedić) Jenő, care citează Legenda S. Gerardi (capitolul X), sf. Gerhard, în calitatea sa de episcop, a sfințit biserica cea nouă a călugărilor greci, împreună cu mănăstirea, la instalarea acestora într-însele. Aceasta ar fi fost prima biserică sfințită de Gerhard în noua sa episcopie. Și atunci, ca și acum, o mănăstire, respectiv o biserică, înainte de a fi date în folosința cultului divin, sunt cel puțin binecuvântate, dacă nu consacrate!<sup>13</sup> Și acest episod ne dovedește lipsa, la acea dată, a vreunor disensiuni notabile între creștinii celor două rituri, dar și naturaletă relațiilor dintre clerul latin și cel bizantin din episcopia de Morisena.

<sup>9</sup> *Schematismus... MDCCCC*, p. 14.

<sup>10</sup> Remus Feraru, *op. cit.*, p. 169.

<sup>11</sup> Coloman Juhász, *Gerhard der Heilige. Bischof von Maroschburg*, în „Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige“, München, 1930, p. 9-10.

<sup>12</sup> Martin Roos, *Izvoare istorice cu privire la Vita Gerardi*, în Claudiu Mesaroș (coord.), *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic*, Jate Press, Szeged, 2013, p. 23-28.

<sup>13</sup> Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 667.

Referitor la această mutare a călugărilor greci, lucrarea nu face nici un fel de referire malițioasă sau de vreun alt gen<sup>14</sup>. Ea este perfect neutră în ton și conținut și nu uită să precizeze că amintitul conducător militar, Cenad, era ctitorul noii mănăstiri și că aceasta urma să fie lăcașul de suflet și de îngropăciune al său și al familiei sale.

Din păcate acest episod este interpretat în mod polemic și chiar militant-confesionalist de către unele medii ortodoxe din epoca interbelică (Vezi: pr. Gheorghe Cotoșman, dar nu numai!)<sup>15</sup>. Interpretările și polemica de acest tip, inclusiv în această chestiune, datează de la finele secolului al XIX-lea și mai ales de la mijlocul secolului al XX-lea. Conform acestora, călugării greci ar fi fost alungați de Sf. Gerhard din Morisena, la sosirea sa în cetate, fapt care nu face, în opinia lor, decât să reconfirme conflictele dintre ritul grecesc și ritul latin. Acestui tip de gândire, de factură naționalist-religioasă, îi stau împotrivă mai multe argumente:

1. Atât Sf. Ștefan, regele Ungariei, cât și urmașii săi nu cunoșteau și nu făceau diferențe între ritul latin și ritul bizantin. Perioada de timp în care au trăit era una încă timpurie pentru disputele de rit sau confesiune, pe aceste meleaguri.

2. Același suveran și urmașii săi au sprijinit și construit mănăstiri de rit grecesc în regatul Ungariei, pe durata mai multor veacuri, în arealuri geografice care porneau de la limitele estice, până înspre centrul și sud-vestul regatului (de ex. în orașul Pécs).<sup>16</sup>

3. În anul 1030, momentul întemeierii Episcopiei sfântului Gerhard la Cenad, Biserica era una singură, Marea Schismă urmând

---

14 Koloman Juhász, *Stifte...*, p. 62-66.

15 Pr. Gheorghe Coroșman, *Din Trecutul Bănatului. Comuna și bisericile din Giridava-Morisena-Cenad (monografie istorică)*, cartea IV. Timișoara 1933 (Ed. I.); Ediția a II-a, Editura Marineasa, Timișoara, 2009, p. 52-55. Preotul Cotoșman vorbește, în ciuda datelor științifice cunoscute în istoriografia mondială, de o episcopie ortodoxă (!) în sec. IV la Cenad, adică cu 600-700 de ani înaintea Marii Schisme, dar și de români în secolele IV-IX, perioadă în care etnogeneza poporului român era departe de a se fi finalizat! Același autor așează în „gura” vieții Sf. Gerhard (Vita sancti Gerardi), fără a ne preciza dacă a consultat-o vreo dată, în vreun fel, informații care nu puteau fi cunoscute în sec. al XI-lea și care nu făceau subiectul lucrării respective. În acest sens vezi și: Claudiu Călin, *De la Dieceza de Cenad la cea de Timișoara sau de la Gerard de Sagredo la Augustin Pacha. Un mileniu de istorie ecleziastică (1030-1919/1930)*, în Claudiu Mesaroș (coord.), *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic*, Jate Press, Szeged, 2013, p. 113; Claudiu Călin, *Dieceza de Cenad. Un mileniu de Istorie Ecleziastică (1030-1919/1930)*, în Anuar 2010, edit. Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina, Zrenianin 2011, p. 161-183.

16 Koloman Juhász, *Stifte...*, p. 65.



abia ulterior, după aproape douăzeci și cinci de ani. Și din acest motiv nu existau rivalități sau fricțiuni ierarhice sau de rit. Gerhard se adresa cu precădere populațiilor păgâne și bogumile, ritul grecesc fiind protejat de același unic episcop al teritoriului, Gerhard, și practicat de populația creștinată anterior, încă sub domnia lui Ahtum.<sup>17</sup>

4. La întemeierea unei episcopii, atât în ritul grecesc, cât și în cel latin, respectiv atât în Biserica Catolică, cât și în cea Ortodoxă, instituția episcopiei prevalează în fața celei mănăstirești.

5. Cenad, devenit prin cucerirea Morisenei un reputat militar și un membru respectat al curții regelui Ștefan, a dorit să își sporească renumele și faima prin ridicarea mănăstirii de la Oroszlámos, precum și prin popularea ei cu călugări din ritul de care el însuși aparținea.

6. Mănăstirea și biserica sf. Ioan Botezătorul au continuat să existe, fiind folosite de sf. Gerhard și de călugării benedictini, doisprezece la număr, ele adăpostind prima bibliotecă și prima școală de pe teritoriul de azi al României.<sup>18</sup>

7. Ulterior, în Evul Mediu, diferite mănăstiri de rit latin, respectiv catolice, au fost ocupate și refăcute ca mănăstiri de rit grecesc, respectiv ortodoxe, fără ca nimeni să fi polemizat asupra acestui aspect. Spațiul sacru și pământul sfințit au constituit mereu un motiv întemeiat pentru a nu se lăsa în paragină și a fi refolosit, indiferent de ritul sau confesiunea căruia îi aparținuse ulterior.

În baza celor arătate, concluzia care se impune este una simplă: perpetuarea unor interpretări defectuoase și tendențioase promovate în cursul secolului trecut nu este în spiritul Banatului, nu este în folosul ecumenismului sănătos și sincer și al confesiunilor ce trăiesc aici, nu corespunde adevărului istoric și nu este nici pe departe în folosul demersurilor științifice, culturale ori confesionale din România veacului al XXI-lea. Sperăm în conservarea și perpetuarea spiritului Timișoarei, al Cenadului milenar și al Banatului, dar și în limpezimea și fermitatea gândirii responsabililor culturali, științifici și ecleziastici pentru a bloca și îndepărta din regiunea noastră orice tentativă de dezbinare și manipulare prin intermediul unor interpretări lipsite de adevăr și de fundamente documentare istorice reale.

*Cenăzeanul* nr. 4/2016, 5/2016

---

17 Șerban Turcuș, *Sfântul Gerard de Cenad sau despre destinul unui venețian în jurul anului 1000*, Ed. Carom, București, 2004, p. 101-102, Vezi și: Șerban Turcuș, *Saint Gerard of Cenad or The Destiny of a Venetian around the Year One Thousand*, Romanian Cultural Institute. Center for Transylvanian Studies, Cluj Napoca, 2006, p. 57-58.

18 *Schematismus...* MDCCCC, p. 54.

## Evlia Celebi

### Cetatea Cenad\*



Evlia Celebi

*Relatare despre menzilirile și toate cetățile prin care am trecut, de când am pășit pe pământul sangeacului Cenad, din elaietul Timișoarei, în drumul nostru de cercetare a cetăților.*

Mai întâi, plecând de la fluviul Tisa la cetatea Cenad și mergând spre răsărit cât o aruncătură de săgeată, se ajunge pe malul marelui râu Mureș. Râul acesta, Mureș, izvorăște tocmai din podișurile cetății Colț<sup>1</sup>, din vilaietul Ardeal. // trece prin multe orașe și târguri, printre care și cetatea Huzde<sup>2</sup> și cetatea Deva, și apoi, adunându-se în apele sale multe alte ape curgătoare, merge spre vest

și, trecând prin cetatea Lipova<sup>3</sup>, din vilaietul Timișoara, se varsă, după aceea, în apropierea cetății Seghedin, în fluviul Tisa; iar amândouă, curgând ca o mare, se varsă în marele fluviu Dunărea, lângă cetatea Titel, mai sus amintită și mai sus descrisă.

1 *Kolçavar, Kolțvar*. Mureșul nu izvorăște din locul indicat de autor, ci din munții Harghita.

2 *Huzde* sau *Hozde*, necunoscut (poate Alba Iulia).

3 *Keyuva*, iar la nota 2, *Libova* (după alt mss.).

După aceea, umilul de mine, trecând Mureșul cu corabia, pe partea cealaltă, am mers timp de șase ore, când pe un șes, când prin pădure și când pe malul râului Mureș.

*Descrierea cetății de lupte, adică fortăreața puternică Cenad.* În limba vorbită aici înseamnă ...<sup>4</sup> Ziditorul ei a fost Doybangur<sup>5</sup>, unul din urmașii lui Menecehr<sup>6</sup>, dar, trecând de la un stăpânitor la altul, a ajuns o cetate înfloritoare. Apoi, în anul 958<sup>7</sup>, sultanul Suleiman han<sup>8</sup> a ocupat-o de la craiul Ardealului, Gabriel Bethlen<sup>9</sup>, prin al doilea vizir, serdarul Ahmed pașa. A fost dată în grija lui Ulama pașa, ajutat de gazii Küçük-Bali bei. Apoi, a căzut iarăși în mâna dușmanului, iar în anul 1007<sup>10</sup>, pe vremea lui Mehmed han al III-lea<sup>11</sup>, a ocupat-o Satârdji Mehmed pașa, iar pe ghiaurii care voiau să fugă i-a măcelărit și i-a luat în robie.

Acum, potrivit conscripției lui Suleiman han, este reședința unui sangeacbei separat din eialetul Timișoarei. Hassul mirlivalei<sup>12</sup>, dat de împărăție, este de 400.000 de poveri<sup>13</sup> de aspri. Are zece posesori de zeamete și 600 timare. Toți sunt gazii înarmați. Are alaiabei, ceribașii, iuzbașii. Împreună cu cei 1000 de oameni ai beiului și cu toți gebegii zaimilor și timarioților se adună, în timp de război, 6000 de ostași. Are, de asemenea, chehaia de spahii, serdar de ieniceri, comandant de cetate, trei sute oșteni înarmați și curați pentru paza cetății, șeih ul-

4 Lacună în text. Lisan-1 Erdelce.

5 După unele informații, numele localității ar veni de la Cinad, un sfetnic apropiat al lui Ahtum, trecut apoi de partea regelui Ștefan al Ungariei (G. Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, Timișoara, 1934, pp 58-66). Vezi și Iosif Bălan, *Numiri de localități*, Caransebeș, 1898, pp 21-22 și N. Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV*, pp. 227-229.

6 După obiceiul său, Evlia inventează unele legende pentru a explica vechimea – necunoscută de el – a localităților. În realitate, „orașul de pe Mureș” (urbs Morisena), cum i se spunea Cenadului la c. 1030, este mai veche decât venirea ungarilor în aceste părți; el a fost centrul politic al lui Glad, apoi al lui Ahtum, care a înființat aici o mănăstire de „călugări greci”, adică ortodocși, transformată în sec. XI în episcopie catolică. Asupra etimologiei numelui Cenad părerile sunt împărțite. Vezi N. Stoichescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, pp. 42-43.

7 1551.

8 Suleiman Magnificul.

9 *Bethlen Gabor* a domnit mult mai târziu decât Suleiman Magnificul. De fapt, e vorba de domnia lui Ioan Sigismund Zápolya.

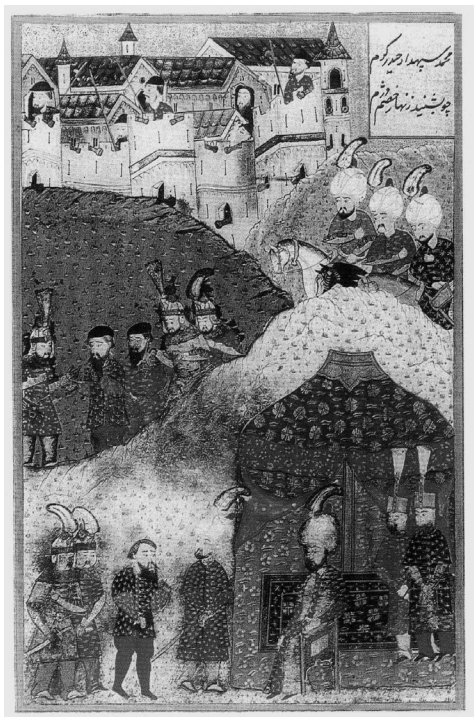
10 1598-1599.

11 Mehmed al III-lea (1595-1603).

12 *Mirliva*, sangeacbei.

13 400 000 *yük* (evaluare exagerată, pentru că numai un singur *yük* avea 100.000 de aspri (*akçe*)).

islam<sup>14</sup>, nakib<sup>15</sup>, cadu cu o soldă de o sută și cincizeci de aspri și șapte căpetenii de comune și două sute // patruzeci de sate ale comunelor, muhtesib, strângător de dări și intendent de vamă, toți dintre supușii din Timișoara. Și intendentul de haraci ține de Timișoara. De asemenea, mai sunt: un arhitect pentru construcții și o mie de agale pentru oști, cu tui<sup>16</sup>, aiani, topcibași, gebegibași, aga al martologilor. Nu sunt însă agale de ai oastei de Poartă, cu odalele lor.



**Predarea cetății Cenad în 1551, G. Fehér, *Türkische Miniaturen aus den Chroniken der Ungarischen Feldzüge* (Miniaturi turcești din cronicile campaniilor militare maghiare). Imagine preluată din cartea „*Vilayetul Timișoara 1552-1716*” de Cristina Feneșan (Ed. Ariergarda, Timișoara, 2014).**

*Forma cetății Cenad.*  
Se află într-o câmpie, la o depărtare de o aruncătură de săgeată de râul Mureș. Cetatea ei interioară este pătrată, având ziduri tari de șapte sute de pași de jur împrejur. Este o cetate puternică și un loc bun de salvare. Înăuntrul cetății se află patru geamii mari, cu minaretele transformate din clopotnițe <de biserică>. Geamia Hunkiar și casa imamului și a muezzinului și a chehaiei și a șefului mehterhanelei se află în cetatea interioară. Depozitul de muniții, magazia de grâne, tunurile mari balimeze sunt tot aici, în cetatea interioară. Cetatea interioară are două

rânduri de porți de fier și sunt foarte trainice. Între ele și șanț se află o temniță adâncă, sub pământ, de parcă ar fi în fundul iadului. Lipit de temniță se găsește turnul cel mare, clădit în întregime din cărămidă.

14 Șeih ul-islam, aici în sens de muftiu de provincie.

15 *Nakib ül-esraf*.

16 Aici textul este confuz; probabil că e vorba de un singur agă cu un tui peste o mie de ostași.

*Descrierea oraşului Cenad.* În afara şanţului de lângă cetatea interioară se află un mecet destul de populat şi judecătoria şeriatului profetului. Această cetate-varoş este o palancă împrejmuită cu un zid din pământ bătătorit; are o poartă spre apus. De jur împrejur, cetatea aceasta are o mie de paşi; se găsesc în ea o sută optzeci şi cinci de case încăpătoare, mai scunde şi mai înalte, acoperite cu şindrilă sau olane. Cea mai deosebită dintre toate este casa beizadelei; lângă acest serai se află o mănăstire în ruine. Are opt dughene. Toate străzile din această cetate de mijloc sunt podite cu scândură, deoarece aici iarna e aspră, iar din pricina ploilor se face noroi foarte mult.

*Descrierea oraşului cel mare din exterior.* E un loc mai întins decât toate celelalte şi e frumos şi e roditor. E o palancă de pământ înconjurată de un singur zid din grinzi mari de *yalvan*<sup>17</sup>. Are trei porţi trainice: prima se deschide spre răsărit, a doua spre apus, iar a treia spre miazănoapte. Are trei sute cincizeci de case încăpătoare, făcute din piatră şi cu acoperişuri din olane roşii, ca trandafirii, având şi porţi<sup>18</sup>. Sunt şi ogrăzi înfloritoare şi cu grădini întinse. Unele case sunt acoperite cu trestie şi stuf. Ele sunt locuinţe, ca nişte văgăuni de câini, ale săracilor. Are în total douăsprezece mihraburi<sup>19</sup>. Geamia lui Hadji-Osman aga este o geamie frumoasă, clădită de curând. În faţa porţii de la cetatea de mijloc se află geamia gaziului Küçük-Bali bei, cuceritorul cetăţii; el este înmormântat acolo, sub o cupolă de piatră. Celelalte sunt meceturi. Lângă această geamie se află saraiul beifului de Cenad, care are o ogradă minunată<sup>20</sup>. Mai sunt trei medresele, trei mănăstiri de dervişi, patru şcoli pentru copii şi trei sute de prăvălii de meseriaşi. Nu are bazar, dar poţi găsi aici toate felurile de mărfuri, fără de sfârşit. Are o baie mică şi trei hanuri pentru negustori, dar n-are hanuri ca chervanseraiuri<sup>21</sup>, căci, uşile oamenilor de seamă din oraş fiind întotdeauna deschise pentru musafiri, ei nu-i lasă pe străini să tragă la han. În acest oraş sunt mai mulţi stăpâni de case decât în oraşul de mijloc. Şi în afara oraşului mai sunt multe case, dar nu ştiu câte; acestea nu sunt înconjurată cu palânci, dar au multe vii şi grădini. Toată populaţia oraşului îşi cară apa din Mureş. Având o climă foarte plăcută, aici sunt mulţi băieţi destoinici şi multe fete frumoase. Se găsesc însă şi multe femei de moravuri uşoare...

17 Acest termen nu figurează în toate manuscrisele.

18 *Porta kapulu*, adică „cu uşa mare cât o poartă”.

19 În sens de lăcaşuri de rugăciune (*moschei*).

20 *Garib* are şi sens de „pribeag, sărăcăcios, părăsit, ciudat” ş.a.

21 *Kârban saray hanlari*.

...Este un vilaiet bogat; în noaptele de iarnă, locuitorii organizează mari petreceri unii la alții. Toți sunt gazii, negustori și hagioi care vorbesc tot limba bosniacă și se îmbracă întocmai ca cei de la serhaturi și umblă cumiți, ca vitejii. Cei bravi merg întotdeauna în incursiune la hotare. Sărmanul de mine am cercetat cu de-amănuntul acest oraș, iar pentru inspectarea cetății am primit trei sute de guruși. De aici, împreună cu tovarășii mei, am luat-o iarăși spre sud și, în trei ceasuri, <am ajuns la cetatea Beșenova>.

\* Fragment preluat din *Călători străini despre Țările Române*, Vol. VI, Partea a II-a – Evlia Celebi, Îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Editura Științifică și Enciclopedică București, 1976. Textul a fost adaptat la actualele Reguli „Sextil Pușcariu” pentru scrierea literelor „â” și „î”.

**Alexandru Kósa**

## **Evlia Celebi (1611-1684?) Descrierea cetății și orașului Cenad în secolul al XVII-lea**

Despre viața marelui călător turc Evlia Celebi se cunosc date relativ puține, informațiile în această privință rezumându-se doar la propriile relatări, cuprinse în vasta sa operă intitulată SEYAHAINAME (CARTE DE CĂLĂTORII). El s-a născut la Istanbul la data de 25 martie 1611 (anul Hegirei 1020), fiind rudă cu marele vizir Melek Ahmed pașa.

Călătorul turc ia parte la campania militară otomană din 1657 împotriva lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, la expedițiile întreprinse în 1659 împotriva lui Constantin Șerban, care ocupase scaunul Moldovei în noiembrie 1659, precum și împotriva Țării Românești, Mihnea al III-lea Radu, care se aliase cu principele Transilvaniei în lupta de eliberare de sub dominația otomană. În anii 1660-1661 îl vedem pe Evlia Celebi participând la campaniile conduse de vizirul Köse-Ali pentru supunerea Oradiei, până la instalarea lui Mihail Apafi ca principe al Transilvaniei în septembrie 1661.

Cu prilejul acestor expediții otomane, Evlia a avut șansa să străbată în lung și-n lat Moldova, Țara Românească și Transilvania, chiar și Bosnia și o parte a Poloniei, lăsând însemnări deosebit de prețioase despre tot ceea ce a văzut, auzit sau a trăit el însuși.

Opera lui Evlia Celebi însemnează aproape 7.000 de pagini, tipărite în 10 volume masive. În ceea ce privește realizarea acestei vaste lucrări se poate spune că, în bună parte, ea are la bază însemnările făcute de autor în timpul călătoriilor sale, despre desfășurarea diferitelor evenimente la care a fost martor. De asemenea, Evlia Celebi a cules impresii și date despre satele, orașele sau cetățile vizitate, despre

popoarele întâlnite în timpul peregrinărilor sale etc. Ulterior, aceste însemnări au fost întregite, căpătând forma și dimensiunile sub care le cunoaștem astăzi.

Seyhainame prezintă o deosebită importanță nu numai pentru istoriografia internațională, cât și pentru cea română, deoarece ea cuprinde un impresionant volum de informații referitoare la istoria poporului român sub cele mai diverse aspecte, autorul îmbinând relatările politico-militare cu descrieri de sate, târguri și orașe, de cetăți și palate domnești sau monumente de artă etc. Acesta a consemnat în opera sa aspecte din viața economică a celor trei țări române, limba sau portul, obiceiurile și îndeletnicirile poporului român. De asemenea, s-a preocupat îndeaproape să înțeleagă modul cum sunt conduse țările române și cum funcționează diferitele instituții politico-sociale și militare. Date interesante sunt oferite și despre regiunile care fuseseră transformate, în timp de mai multe secole, în provincii turcești sub denumirea de raiale, ca Dobrogea, Banatul, o parte din Transilvania cu centrul la Oradea, zonele din jurul cetăților Turnu, Giurgiu, Chilia, Bender, Hotin, ș.a. Întocmește adeseori adevărate statistici în legătură cu numărul străzilor sau al caselor, al monumentelor de artă și cultură din sate sau orașe, referindu-se uneori și la trecutul lor, ca și la starea lor din vremea aceea.

Bogația informațiilor lui Evlia Celebi despre țările române se datorește și faptului că el a avut prilejul să cutreiere, o dată sau de mai multe ori, Țara Românească, Moldova și Transilvania, ca și Dobrogea, Banatul și celelalte raiale, vizitând un număr impresionant de regiuni, sate și orașe de pe aceste meleaguri fie ca participant direct la diverse campanii ale oștilor turco-tătare, fie îndeplinind unele misiuni speciale, din însărcinarea protectorilor săi, în ale căror suite se afla.

De aceea, pe lângă descrierea istorico-geografică a satelor și orașelor vizitate, pe lângă relatările despre viața cotidiană sau despre manifestările de altă natură din țările române, mărturiile lui Evlia Celebi prezintă o importanță deosebită și sub raportul înfățișării evenimentelor politico-militare din vremea aceea, mai ales că multe din ele au fost trăite și văzute de el însuși. Pentru călătoriile și însemnările sale, Evlia Celebi a fost plătit, așa cum afirmă el la finalul prezentării Cenadului.

Cele 10 volume sunt publicate integral în limba română în volumul VI, partea a II-a din seria *Călători Străini despre Țările Române*, iar informațiile despre Cenad se regăsesc în volumul VI scris de Celebi.

Caracterizarea Cenadului apare în cadrul subcapitolului „Relatare despre menzilirile și toate cetățile prin care am trecut,



de când am pășit pe pământul sangeacului Cenad, din eialetul Timișoarei, în drumul nostru de cercetare a cetăților.“

Evlia Celebi afirmă că: „Mai întâi plecând de la fluviul Tisa la cetatea Cenad și mergând spre răsărit cât o aruncătură de săgeată, se ajunge pe malul marelui râu Mureș... care trece prin multe orașe și târguri, printre care și cetatea Huzde și cetatea Deva, și apoi adunându-se în apele sale multe alte ape curgătoare, merge spre vest și, trecând prin cetatea Lipova, din vilaietul Timișoara, se varsă, după aceea, în apropierea cetății Seghedin, în fluviul Tisa; iar amândouă curgând ca o mare, se varsă în marele fluviu Dunărea, lângă cetatea Titel. După aceea, umilul de mine, trecând Mureșul cu corabia, pe partea cealaltă, am mers timp de șase ore, când pe un șes, când prin pădure și când pe malul râului Mureș.

Descrierea cetății de lupte, adică fortăreața puternică Cenad: Ziditorul ei a fost Doybangur, unul din urmașii lui Menucehr, dar, trecând de la un stăpânitor la altul, a ajuns o cetate înfloritoare. Apoi în anul Hegirei 958 (1551), sultanul Suleiman Magnificul a ocupat-o de la craiul Ardealului, Ioan Sigismund Zápolya, prin al doilea vizir, serdarul Ahmed pașa. A fost dată în grija lui Ulama pașa, ajutat de gaziul Küçük-Bali bei. Apoi a căzut iarăși în mâna dușmanului, iar în anul Hegirei 1007 (1598-1599), pe vremea lui Mehmed al III-lea (1595-1603), a ocupat-o Satırdji Mehmed pașa, iar pe ghiaurii care voiau să fugă i-a măcelărit și i-a luat în robie.

Acum, potrivit conscripției lui Suleiman han, este reședința unui sangeacbei separat din eialetul Timișoarei. Hassul mirlivalei, dat de împărăție, este de 400.000 de poveri de aspri. Are zece posesori de zeamete și 600 timare. Toți sunt gazii înarmați. Are alaiabei, ceribași, iuzbași. Împreună cu cei 1000 de oameni ai beiului și cu toți gebegii zaimilor și timarioților se adună, în timp de război, 6000 de ostași. Are, de asemenea, chehaia de spahii, serdar de ieniceri, comandant de cetate, trei sute oșteni înarmați și curați pentru paza cetății, șeih-ul-islam, nakib, cadui cu o soldă de o sută și cincizeci de aspri și șapte căpetenii de comune și două sute//patruzeci de sate ale comunelor, muhtesib, strângător de dări și intendent de vamă, toți dintre supușii din Timișoara. Și intendentul de haraci ține de Timișoara. De asemenea, mai sunt: un arhitect pentru construcții și o mie de agale pentru oști, cu tui, aiani, topcibași, gebegibași, aga al martalogilor. Nu sunt însă agale de ai oastei de Poartă, cu odalele lor.

Forma cetății Cenad: Aceasta se află într-o câmpie, la o depărtare de o aruncătură de săgeată de râul Mureș. Cetatea ei interioară este

pătrată, având ziduri tari de șapte sute de pași de jur împrejur. Este o cetate puternică și un loc bun de salvare. În lăuntru cetății se află patru geamii mari, cu minaretele transformate din clopotnițe de biserică. Geamia Hunkiar și casa imamului și a muezzinului și a chehaiei și a șefului mehterhanelei se află în cetatea interioară. Depozitul de muniții, magazia de grâne, tunurile mari balimeze sunt tot aici, în cetatea interioară. Cetatea interioară are două rânduri de porți de fier și sunt foarte trainice. Între ele și șanț se află o temniță adâncă, sub pământ, de parcă ar fi în fundul iadului. Lipit de temniță se găsește turnul cel mare, clădit în întregime din cărămidă.

Descrierea orașului Cenad: În afara șanțului de lângă cetatea interioară se află un mecet destul de populat și judecătoria șeriatalului profetului. Această cetate-varoș este o palancă împrejmuită cu un zid din pământ bătătorit; are o poartă spre apus. De jur împrejur, cetatea aceasta are o mie de pași; se găsesc în ea o sută optzeci și cinci de case încăpătoare, mai scunde și mai înalte, acoperite cu șindrilă și olane. Cea mai deosebită dintre toate este casa beizadelei; lângă acest serai se află o mănăstire în ruine. Are opt dughene. Toate străzile din această cetate de mijloc sunt podite cu scândură, deoarece aici iarna e aspră, iar din pricina ploilor se face noroi foarte mult.

Descrierea orașului cel mare din exterior: Acesta este un loc mai întins decât toate celelalte și e frumos și roditor. E o palancă de pământ înconjurată de un singur zid din grinzi mari de yalvan. Are trei porți trainice: prima se deschide spre răsărit, a doua spre apus, iar a treia spre miazănoapte. Are trei sute cincizeci de case încăpătoare, făcute din piatră și cu acoperișuri din olane roșii, ca trandafirii, având și porți. Sunt și ogrăzi înfloritoare și cu grădini întinse. Unele case sunt acoperite cu trestie și stuf. Ele sunt locuințe, ca niște văgăuni de câini, ale săracilor. Are în total douăsprezece mihraburi. Geamia lui Hadji-Osman aga este o geamie frumoasă, clădită de curând. În fața porții de la cetatea de mijloc se află geamia gaziului Küçük-Bali bei, cuceritorul cetății; el este înmormântat acolo, sub o cupolă de piatră. Celelalte sunt meceturi. Lângă această geamie se află saraiul beilului de Cenad, care are o ogradă minunată. Mai sunt trei medresele, trei mănăstiri de derviși, patru școli pentru copii și trei sute de prăvălii de meseriași. Nu are bazar, dar poți găsi aici toate felurile de mărfuri, fără de sfârșit. Are o baie mică și trei hanuri pentru negustori, dar n-are hanuri ca chervanseraiuri, căci, ușile oamenilor de seamă din oraș fiind totdeauna deschise pentru musafiri, ei nu-i lasă pe străini să tragă la han. În acest oraș sunt mai mulți stăpâni de case; acestea nu sunt înconjugate

cu palânci, dar au multe vii și grădini. Toată populația orașului își cară apa din Mureș. Având o climă foarte plăcută, aici sunt mulți băieți destoinici și multe fete frumoase. Se găsesc însă și multe femei de moravuri ușoare...

Este un vilaiet foarte bogat; în nopțile de iarnă, locuitorii organizează mari petreceri unii la alții. Toți sunt gazii, negustori și hagii care vorbesc limba tot limba bosniacă și se îmbracă întocmai ca cei de la serhaturi și umblă cumiști, ca vitejii. Cei bravi merg întotdeauna în incursiuni la hotare. Sărmanul de mine am cercetat cu de-amănuntul acest oraș, iar pentru inspectarea cetății am primit trei sute de guruși.”

Pentru o mai bună înțelegere a textului scris de Evlia Celebi, este nevoie să prezentăm o listă explicativă pentru termenii de proveniență turcă, în ordinea în care aceștia apar în text:

ghiaur = necredincios; denumire generică pentru creștini.

vilaiet/vilayet = provincie administrativ-militară a Imperiului Otoman, condusă de un beglerbeg; ținut, țară.

hegira = data când profetul Mahomed emigrează de la Mecca la Medina, considerată ca începutul erei musulmane. Anul 1 al hegirei din calendarul musulman corespunde cu data de 16 iulie 622 d. Hr. din calendarul gregorian.

vizir = înalt dregător în ierarhia administrației otomane.

serdar = comandant de oaste în genere și în special de călărime.

pașă = înalt titlu în sistemul politic imperial otoman, care se acorda de obicei guvernatorilor, generalilor și altor demnitari de rang înalt; de asemenea, era folosit ca titlu onorific.

gazi = luptător pentru cauza Islamului; erou.

beg/bei = titlu preluat de vechii turci de la chinezi (pek): prinț, senior, căpetenie, nobil.

sangeac/sandjak = unitate principală a vilayetului, stabilă, a sistemului administrativ-militar provincial otoman.

hâs/hass = posesiune a sultanului, atribuită și sandjakbegului, și beglerbegului, aducând venituri de peste 100.000 akçe.

akçe = aspru, monedă divizionară otomană de argint, folosită în 1687 ca monedă etalon pentru calculele financiare.

mirliva = rang în armata otomană, echivalentul unui general-maior.

zeamet/ziamet = posesiunea condiționată de îndeplinirea obligațiilor militare, aducând un venit între 20.000 – 100.000 akçe.

timar = posesiunea spahiului, aducând un venit de până la 20.000 akçe, condiționată de îndeplinirea obligațiilor militare.

alabei/alaybeg = căpetenia timarioților dintr-un ținut, subordonată sandjakbegului.

ceribași = șef de oaste – rang în armata provincială; comandant de spahii cu timaruri.

iuzbași = comandant peste 100 de ostași; căpitan.

gebegiu/gebegibași = armurier; ostaș cuirasat.

zaim = posesor al uzufructului unei posesiuni funciare cu un venit anual între 20.000 – 100.000 akçe.

timariot = militar turc împroprietărit, dator să se întoarcă sub arme la prima chemare, împreună cu mai mulți mercenari întreținuți de el; deținătorul unui timar.

chehaia = intendent; administrator.

spahiu/sipahi = trupă de cavalerie cu soldă fie în bani (în garda permanentă a sultanului), fie cu feude (în oastea de provincie ca zaimi și timarioți).

ienicer = „ostaș nou”; corp de oaste pedestră, formată prin recrutarea și islamizarea unor copii de creștini.

șeih-ul-islam = șeful clerului islamic; interpretul Coranului.

nakib = demnitar în ierarhia cărturarilor; căpetenia ulemalelor dintr-o provincie; împuternicitul clerului islamic la Poartă.

cadıu = judecător; dregător însărcinat cu aplicarea dreptului religios și cu controlul administrației.

muhtesib = vechi dregător otoman care exercita, concomitent, funcția de primar și șef al poliției; încasator de dări, socotitor.

haraci = tribut plătit de supușii nemusulmani.

aga = căpetenie militară, ofițer, titlu militar adăugat unui nume propriu.

tui/tug = semn distinctiv în ierarhia militară, format din păr din coadă de cal sau cămilă, fixat pe o prăjină. Numărul tuiurilor varia după rangul militar: sangeacbeiul avea unul, beilerbeiul două sau trei, marele vizir până la cinci, iar sultanul între șapte și nouă.

aian = notabil; fruntașul unui sat; demnitar; om avut; categorie socială.

topcibași/topciu/topçik = tunar.

martalog = ostaș voluntar, de obicei din rândul populațiilor creștine; iscoadă.

oda = companie de ieniceri; cazarmă.

geamie/djamie = lăcaș de cult musulman.

minaret = turnul moscheii din care muezinul cântă chemarea la slujbă.

imam/imâm = îndrumător, „ghid” religios, conducător musulman al rugăciunii și al celor care se roagă în djamie sau mesdjid.

müezzin = slujitorul geamiei care din minaret îi chema la rugăciune pe credincioșii musulmani.

mehterhane = muzică militară turcească; muzica curților sultanale, vizirale.

balimez/balyemez = tun de mare calibru folosit la asedierea cetăților.

mecet = lăcaș religios musulman; moschee mai mică.

Şariat/Şaria = legea religioasă, sacră a Islamului, însumând un sistem de religie, morală și drept musulman.

beizadea = principe; fiu de domn.

serai = palat, reședință.

mihrab = nișa hărăzită rugăciunii în moschee, orientată spre răsărit, spre Mecca.

medrese = școală teologică superioară.

derviș = „cel care așteaptă”, cerșetor, membru al unei confrerii mistice musulmane, călugăr.

bazar = târg; loc pentru negoț; bălci; piață.

chervanserai/karvansaray = caravanserai – loc de popas sau han mare cu o curte interioară pentru adăpostirea pe timpul nopții a căruțelor și cailor.

hagiu = pelerin; persoană care a fost să se închine la locurile sfinte.

serhat/serhadd = graniță; frontieră; margine de țară; provincie de graniță.

guruș = monedă otomană; piastru.

Din prezentarea călătorului turc reiese un Cenad profund islamizat, unde armata avea un rol esențial în buna desfășurare a vieții la granița Imperiului Otoman cu lumea creștină. Conducătorii militari aveau atât funcții administrative cât și religioase, reușind să impună islamismul nu numai prin ocupare militară și administrativă, dar și prin aducerea pe acest teritoriu a bosniacilor, care deja erau islamizați încă din veacul al XV-lea.

În caz de pericol extern, sau de campanie împotriva creștinilor habsburgi, cetatea Cenadului putea strânge 6.000 de ostași – un număr puțin exagerat.

După enumerarea efectivelor militare prezente în cetate, Evlia Celebi creionează forma cetății și a orașului intern și extern, descriind clădirile și infrastructura. Scoate în evidență bogăția zonei și importanța

musulmanilor prezenți – fapt imperios necesar deoarece el era plătit de administrația centrală pentru a vizita cetățile cucerite și a evidenția superioritatea musulmană față de lumea creștină.

### **Bibliografie:**

1. *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Partea a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

2. Feneșan, Cristina, *Vilayetul Timișoara 1552-1716*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2014.

3. Hațegan, Ioan, *Cronologia Banatului II/2, Vilayetul de Timișoara*. Repere cronologice. Selecție de texte și date, Editura Banatul/Artpress, Timișoara, 2005.

Simpozionul internațional pe teme istorice – ediția a II-a, 21 noiembrie 2015, Cenad

Claudiu Călin

## Preotul Friedrich Killer (1817-1914) și premisele edificării bisericii romano- catolice din Cenad

Personalitate cenăzeană de talie bănățeană, pe nedrept căzută în uitare, preotul Friedrich Killer a păstorit comunitatea romano-catolică din Cenad mai bine de trei decenii, fiind unul dintre artizanii ridicării monumentalei biserici parohiale din localitate și totodată un fin observator și cercetător al vestigiilor medievale, descoperite la aceea vreme, dar și ulterior, în localitate.

Născut în însăși Cetatea Timișorii la 25 februarie 1817<sup>1</sup> (după alte surse 20 februarie<sup>2</sup>), Friedrich Mauritius Killer a fost botezat de parohul bisericii Sf. Ecaterina, decanul (protopopul) Karl Pröll, părinții pruncului fiind Franz Killer, actuar în administrația comitatului și Anna, născută Lugosics, ambii romano-catolici. Nașă de botez i-a fost Josepha Lugosics, probabil o soră a mamei sau o rudă pe linie maternă. A urmat Liceul Regal din Szeged, pe care l-a absolvit în vara lui 1834 cu calificative foarte bune.<sup>3</sup> A studiat teologia în orașul natal,

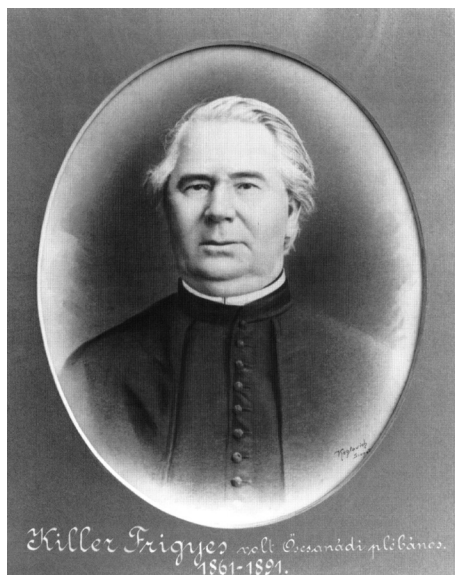
---

1 *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Jubilari MDCCCC*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis, 1899/1900, p. 336.

2 *Archivum Dioecesanum Timisoarense* [ADT], Cutia K5: Kilian-Kiss, Dosar Killer, Fridericus, par. em. in Csanád, † 1914, Certificat de Botez, din 8 decembrie 1834, nenumerotat; Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Timiș, colecția de Registre de Stare Civilă, Colecția Parohia Romano-Catolică Timișoara Cetate, I, registrul nr. 11, 1809-1843, fila 51 – denumirea corectă a matricolei de stare canonică, anterioară naționalizării: *Matricula Baptisatorum Parochiae Temeswar-Arcensis*, Tomus III, p. 103.

3 ADT, Fond: Personalia Presbiterorum, Cutia K5: Kilian-Kiss, Dosar Killer, Fridericus, par. em. in Csanád, † 1914, *Testimonium Scholasticum*, din 30 iulie 1834, nenumerotat.

fiind sfințit preot la 18 octombrie 1839 în, pe atunci, nu prea bătrânul Dom, de către eruditul episcop de Cenad cu reședința la Timișoara, Josef Lonovics de Krivina. Pentru că încă nu împlinise vârsta canonică pentru a deveni preot, încă din 12 iulie 1838 s-a obținut de la Roma o dispensă pe numele său.<sup>4</sup> În această problemă, însuși tatăl studentului Killer, Franz Killer, îi scria episcopului Lonovics la 10 octombrie 1838 din Buda.



**Pr. Friedrich Killer (1817-1914), după Martin Roos, *Erbe und Auftrag*, I, 3a, p. 285.**

După sfințirea sacerdotală, tânărul preot Killer a fost numit capelan, succesiv, în mai multe comunități, precum: Bulgăruș, Csatád (Lenauheim), Sântana, Timișoara-Fabric. Prima sa parohie pe care a preluat-o în calitate de administrator parohial a fost Bogda-Rigoș în 1844<sup>5</sup>. Aici a rămas doar un an, probabil și datorită faptului că parohia era una mică și greu de păstorit, dar și pentru că episcopul Lonovics avea alte planuri cu el. Astfel că, la 21 aprilie 1845 el este numit

în aceeași calitate, de administrator parohial, însă la Liebling, în nou-întemeiata parohie de acolo.<sup>6</sup> El a fost astfel primul paroh al micii comunități romano-catolice din Liebling<sup>7</sup>, o așezare cu o populație

---

4 ADT, Fond: Personalia Presbiterorum, Cutia K5: Kilian-Kiss, Dosar Killer, Fridericus, par. em. in Csanád, † 1914, dispensa pentru vârsta canonică, semnată de cardinalul Emmanuele de Gregorio (1758-1839) și dată la Roma, la 12 iulie 1838, nenumărotat.

5 ADT, Fond: Personalia Presbiterorum, Cutia K5: Kilian-Kiss, Dosar Killer, Fridericus, par. em. in Csanád, † 1914, scrisoarea de numire a lui Killer din postul de capelan de la Timișoara-Fabric în cel de administrator parohial la Neuhof (Bogda-Rigoș), semnată de vicarul Ignatiu Fabry la 24 aprilie 1844, nenumărotat.

6 ADT, Fond: Personalia Presbiterorum, Cutia K5: Kilian-Kiss, Dosar Killer, Fridericus, par. em. in Csanád, † 1914, scrisoarea de numire a lui Mathias Schäfer din postul de administrator parohial la Neuhof în locul lui Friedrich Killer, care fusese numit cu începere de la 1 decembrie în calitatea de administrator parohial la Liebling, scrisoare semnată de episcopul Josef Lonovics la 21 aprilie 1845, nenumărotat.

7 Konrad Blum, Liebling. *Geschichte einer schwäbischen Gemeinde des*



preponderent evanghelică-luterană, care nu era tocmai încântată de prezența în sat a puștinilor catolici și a preotului lor.

De la Liebling, Killer pleacă la Pâncota, de acum o parohie mai mare și mai bine încheată, unde rămâne până în 1853. În acest an este transferat ca paroh la Nagy-Gáj (Gaiu Mare, azi Veliki Gaj în Serbia, la granița cu România), unde de asemenea rămâne câțiva ani. În octombrie 1857 îl regăsim semnându-se ca paroh de Máléniczafalva, localitate care însă este parte din Nagy-Gáj și care are una și aceeași parohie cu aceasta. Din 1858 este numit paroh în orașul Caransebeș, sediul unui important regiment de graniță, unde din 1860 îndeplinește și oficiul de decan<sup>8</sup>. Nici în acest loc nu îi este însă dat să rămână prea mult, ci în 1861, prin dispoziția episcopului Alexander Bonnaz și cu acceptul nobilului patron, contele Nákó Kálmán, este numit paroh la Cenad, o parohie în care va rămâne nu mai puțin de trezeci și unu de ani<sup>9</sup> și de unde, când vârsta nu i-a mai permis să slujească, s-a retras din activitate, plecând la Szeged!

\*\*\*

*„Pacientul – la urma urmei el este deja în etate de 75 de ani – suferă de pe urma vederii slăbite, a auzului foarte prost, a amneziei accentuate, a senzațiilor de amețeală, de o boală cardiacă cronică însoțită de palpitații, de o respirație anevoioasă, de foarte ușoara spargere a vaselor de sânge, fapt datorat vârstei și însoțit de dereglări ale circulației periferice, episoade care se manifestă cu precădere asupra creierului, de o inflamație avansată a căilor respiratorii, suferință care duce adesea la catarh bronhial [bronșită (n.n.)], care conduce la rândul ei, la puternice inflamații ale faringelui și la răgușeli care împiedică totalmente vorbirea; finalmente pacientul mai suferă și de o slăbire generală a masei [musculare a (n.n.)] membrilor, fapt care îngreunează mersul și care au ca urmare o obosire rapidă...”*

Astfel scria la 1 octombrie 1891 medicul de încredere al Consistoriului Diecezan, dr. Anton Maly, însărcinat cu consultarea pacientului Friedrich Killer, paroh și decan la Cenad.

---

*Banats*, Weilheimer Druckerei, Weilheim/ Oberbayern, 1958, p. 87.

<sup>8</sup> ADT, Fond: Personalalia Presbiterorum, Cutia K5: Kilian-Kiss, Dosar Killer, Fridericus, par. em. in Csanád, † 1914, scrisoarea nr. 914 de numire a lui Killer în calitatea de decan, act semnat de vicarul capitular Stephanus Oltványi, la 19 mai 1860, nenumerotat.

<sup>9</sup> *Schematismus Cleri...* 1899/1900, p. 336.

La o lună după aceasta (după alții trei), pr. Killer se afla deja în pensie și locuia în Piața Széchenyi din Segedin... trăind încă 23 de ani de aici înainte! În ciuda tuturor bolilor enumerate de dr. Maly, pacientul în vârstă de 75 de ani, care pare-se că suferea de tot ce îți puteai închipui – sau mai bine nu! – a atins, până la urmă, venerabila vârstă de 97 de ani! El a încetat din viață cu puțin timp înaintea izbucnirii primului Război Mondial, mai precis la 28 februarie 1914, după ce cu șase zile înainte își serbase ziua de naștere! Însă pr. Friedrich Killer, un fiu al cartierului Cetate al Timișorii, nu a fost doar din acest punct de vedere un om extraordinar. După ce a servit ca preot în multe dintre parohiile de limbă germană ale Banatului, episcopul Bonnaz l-a trimis în Cenadul German, unde – după cum am aflat deja – a rămas ca paroh timp de 31 de ani. Una dintre cele mai mari realizări ale sale a fost construirea și ducerea la bun sfârșit a noii (actualei) biserici parohiale din localitate. În afară de asta, Killer a dovedit o deosebită prudență, grijă și chiar reverență față de artefactele și relicvele istorice, care au ieșit la lumina zilei în timpul săpăturilor realizate în vederea așezării fundațiilor bisericii, dar și la alte descoperiri ulterioare.

Deducem deci că episcopul Bonnaz l-a prețuit în mod special pe parohul Killer, căci în caz contrar el nu l-ar fi propus ca paroh nobilului patron al parohiei din Cenadul German, personaj care se pare că era la rândul său convins de justetea alegerii lui Killer, ca fiind omul cel mai potrivit pentru respectiva comunitate. În afară de asta, Bonnaz se gândea cu siguranță și la un plan de construire la Cenad a unei biserici reprezentative, care să fie demnă de locul în care cândva se regăsea reședința episcopilor din vechea Morisenă. Pentru un asemenea proiect era nevoie, la fața locului, de un om robust, pe care te puteai bizui și cu care te puteai înțelege.

Vechea localitate de reședință – pe durata Evului Mediu – a episcopilor de Cenad, s-a bucurat și de atenția episcopilor ulteriori, mai precis a aceluia care s-au perindat pe scaunul diecezan începând din veacul al XVIII-lea. Episcopul Adalbert von Falkenstein (1730-1739), primul care a rezidat la Timișoara, a contribuit în mod decisiv la ridicarea în 1741<sup>10</sup>, după aproape două veacuri de la instalarea dominației otomane, a unei biserici romano-catolice la Cenad, mai precis prin refolosirea foarte pragmatică a vechilor ziduri deja existente. Aceasta era formată dintr-o singură navă, fără turn, având un aspect destul de sobru. Imaginea ei ni s-a păstrat tocmai datorită parohului

---

10 *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini 1865*, Temesvári, Typis Rosae Hazay, p. 71.

Friedrich Killer, care, în anul 1868, înainte de a fi început lucrările de demolare a bisericii, în scopul construirii celei noi, a chemat un fotograf pentru o immortaliza. Evenimentul, nemaiauzit în epocă, a strâns în jurul lăcașului o mulțime perstriță de localnici, care s-au fotografiat și ei o dată cu edificiul. Episodul are o importanță deosebită, deoarece *această fotografiere a fost prima a unui lăcaș de cult, monument istoric, din întreaga Ungarie a acelor vremuri*, fotografia fiind și azi păstrată la Budapesta, în arhiva Oficiului Monumentelor Istorice din Ungaria.<sup>11</sup>

Episcopul Ladislaus Kőszeghy de Remete (1800-1828) a ridicat în amintirea catedralei de altădată, în fața bisericii parohiale, un obelisc de piatră, care însă a trebuit fi refăcut din ordinul nobilului Alexander Nákó. Peste decenii, episcopul Csajághy (1851-1860), a fondat o Asociație Diecezană de Construire a bisericii sf. Gerhard din Cenad, organism care însă nu a reușit să strângă o sumă notabilă.

O dată însă cu retragerea din proiect a conducerii comunităților din Cenadul German și Cenadul Sârbesc, dar și a contelui Nákó Kálmán, episcopul Alexander Bonnaz a hotărât să susțină singur construcția, dând comandă pentru arderea a nu mai puțin de un milion de cărămizi. Bogatul nobil local, prin însăși titlul, beneficiile și obligațiile sale de patron, era acela care ar fi trebuit să contribuie nemijlocit la construirea bisericii. Nu a fost însă așa... El considera că singura sa datorie, de care de altfel se achita, era aceea de a plăti salariul preotului, motivând în plus că moșia sa de la Cenad nu îi aducea, deja de ani buni, venituri notabile. Contele își construia însă, începând cu 1864, o reședință nouă, monumentală, în Sânnicolau Mare... Mai mult, el își dorise deja de o bună bucată de vreme primirea unei distincții pontificale (papale), care trebuia să sosească la propunerea episcopului locului. Decorația însă, întârzia să vină, iar în final nici nu a mai venit vreodată, provocând probabil „abstinența“ contelui în materie de donații pentru biserica din Cenad.

În aceste condiții, prima rată de bani i-a fost transferată preotului Killer la 18 septembrie 1866. Planurile bisericii, care fuseseră folosite deja la Sântana, proveneau delă Biroul de Stat de Arhitectură, chitanța pentru lucrările de desenare semnând-o un anume Johannes Alk. Lucrarea a fost încredințată meșterului constructor Franz Brandeisz<sup>12</sup> din Vârșeț, cel care a realizat

11 Martin Roos, *Erbe und Auftrag, Die Alte Diözese Csanád, Zwischen Grundlegung und Aufiehlung 1030 bis 1923. Vom Barock bis zur Revolution 1718-1850*, Teilband a / 1718-1800, 2a, (Band I, Teil 2a), 2010, im Selbstverlag der drei Bistümer, Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar, p. 154-155.

12 Franz Xaver Brandeisz (26. oct. 1818, Ciacova-11. nov. 1894, Vârșeț) –

și biserica cea mare, cu două turnuri, din localitatea sa natală. Oferta sa din 16 noiembrie 1867 însuma 32.632 de florini și 95 de crăițari. Măsurătorile amplasamentului au început în 1868, iar la aproximativ șase luni după aceasta, biserica era ridicată și pusă sub acoperiș. Ochiul atent al preotului a semnalizat însă imediat primele probleme și erori de construcție, care s-au și făcut simțite, fapt care a dus la conflicte dure între preotul Killer și constructor. Cu toate acestea lucrările s-au continuat în bune condiții, astfel că la 13 iunie 1869, în ziua sf. Anton de Padova, a fost așezată și crucea de pe coiful turnului.

La scurt timp însă după începerea săpăturilor pentru ridicarea fundației viitoarei biserici, mai precis la 18 mai 1868, a fost descoperit în arealul lucrărilor un sarcofag de piatră, destul de deteriorat, pe care preotul Killer l-a recunoscut imediat ca fiind o piesă cu totul deosebită și despre a cărei aflare a înștiințat imediat oficiul de patrimoniu din Pesta. Imediat au sosit specialiști din capitală, care l-au datat ca provenind din veacul al XI-lea. Puținele resturi de oseminte găsite au fost trimise de preot și ele la Budapesta, acestea fiind returnate la Cenad în 1875, făcându-li-se însă conexiunea cu relicviile sf. Gerhard aflate la Veneția! Din păcate însă, ele au dispărut, de atunci, fără urmă...

O comisie formată din specialiști în construcții, meseriași și reprezentanți ai parohiei și episcopiei, a analizat între 15-20 septembrie 1870 carențele relativ grave existente la edificiu. Obiectivul a fost însă recepționat cu condiția ca deficiențele să fie înlăturate, sfințirea bisericii având loc la 25 septembrie, ea fiind celebrată de decanul Georg Drahoss, paroh de Szőregh, iar predica fiind rostită de parohul Adolf Wächter din Sânnicolau-Mare. Noua icoană de altar a fost pictată de pictorul vienez Carl Gutsch, fiind un dar al episcopului Bonnaz pentru parohie. Altarul principal și amvonul sunt opera meșterului tâmplar de altare Josef Treyndl.<sup>13</sup>

---

a studiat arhitectura la Viena, activând cu precădere în Banat și construind diferite edificii de cult sau laice, monumentale. Vezi: Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, 1992, coloana 197.

13 Martin Roos, *Erbe und Auftrag, Die Alte Diözese Csanád, Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Vom Absolutismus bis zur Aufteilung 1851-1923*, Teilband a / 1851-18889, 3a, (Band I, Teil 3a), 2014, im Selbstverlag der drei Bistümer, Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar, sowie im Verlag EDITION MUSIK SÜDOST, München p. 284-289.

Martor și împreună-făuritor al unor timpuri nu foarte ușoare, dar pline de realizări, propice edificării, dar și dezvoltării cercetării istorice, culturii, arhitecturii și nu în ultimul rând spiritului creștin, preotul Friedrich Killer a lăsat în urma sa vestigii materiale și spirituale de care se bucură azi nu doar cenăzenii, dar și numeroșii cetățeni și credincioșii de toate confesiunile de la noi și de peste hotare, care trec pe lângă ea sau chiar îi calcă pragul.

*Cenăzeanul nr. 3/2015*

Simpozionul internațional pe teme istorice ediția I, 15 noiembrie 2014, Cenad.

**Dragoljub P. Badrljica**

## **Lista localităților și numărul mirilor care au venit și s-au căsătorit la Mokrin și Kikinda Mare (1779-1801)\***

Cercetând Protocoalele căsătoriților (Registrele căsătoriților) în arhivele Hramurilor Bisericii Ortodoxe Sârbe din Mokrin și, respectiv, Kikinda Mare, se pot observa câteva curiozități, importante pentru continuarea studierii mișcării locuitorilor în cea de-a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Cele mai vechi registre matricole păstrate la Mokrin sunt din anul 1757, iar în Kikinda Mare doar din anul 1779. Ce anume s-a întâmplat la Kikinda Mare nu ne este cunoscut.

Aloysium Reesh de Lewald, în șematismul său pentru anul 1846/7, acoperă cele mai vechi registre, care sunt păstrate până astăzi. Prin urmare, nu au fost distruse la Răscoală, „Nefericita revoltă populară” ori Revoluția sârbească din 1848/9.

Potrivit celui mai vechi recensământ al populației cunoscut din Districtul sau Cercul Kikinda Mare din 1768, de care pomenește Sreta Pecinjački sub titlul „Date despre preoțimea și locuitorii așezărilor grănicerești din Banat în anul 1768” (Studii de istorie ale Mătcii Sârbești<sup>1</sup> nr. 21, anul 1980, pag. 103-107), dar în baza datelor din Arhivele de Război din Viena, Kikinda Mare a avut aproximativ 3.240, iar Mokrin 2.286 de locuitori. Deocamdată nu avem explicații la cum s-a întâmplat de Mokrinul avea în anul 1771 aproximativ 1.800 de locuitori, respectiv cu aproape 400 mai puțin.

---

\* Tabelul din final a fost adaptat strict la mirii originari din Cenad, inclusiv Cenadul Unguresc (Magyarcsanád) din Ungaria (n. tr.).

Kikinda Mare – Cenad (mirii din perioada 1779-1801) <sup>2</sup>

Nr. crt	Data	Numele și prenumele mirelui și numărul de căsătorii	Numele și prenumele miresei și numărul de căsătorii	Numele și prenumele preotului	Numele și prenumele nașului	De unde este nașul	Observații
78	9. febr. 1781	Joan Popovici - 2 căs.	Sara a lui Pavle Comparić - 2. căs.	Pavle Putniković	Gaja Nedučić	Kikinda Mare	Toți mirii surti din Cenad
218	25. ian. 1784	Vasilie Učanski - 1 căs.	Marta a lui Sima Paprikić - 1. căs.	Joan Stojanović	Mil Čoban	Cenad	
220	28. ian. 1784	Vasa Katalić - 1. căs.	Ana a lui Andra Peskar - 1. căs.	Pavle Putniković	Dimitrie Šokčićev	Cenad	
230	26. apr. 1784	Arsenie (al lui) Gedoš(ev) - 2. căs.	Mara Marinković - 2. căs.	Joan Stojanović	Marko Nedučić	Cenad	
267	9. febr. 1785	Joan (al lui) Rac(in) - 1. căs.	Maria a lui Pavle Vukić 1. căs.	Joan Stojanović	Dmitar Šokčić	Cenad	
558	29. iunie 1791	Živan Popović	Kata a lui Mlačko Divjački	Pavle Putnik	Arsa Crvenkov	Hajrak	
623	2. febr. 1792	Nikola (al lui) Gedošev	Sim(k)ia a lui Pera Sapundžia	Gavril Putniković	Jova Nedučić	Cenad	
778	8. nov. 1798	Sava (al lui) Živić(ev)	Hyaa Hente Cpeгоeb	Arsenie Simić	Sava Terzić	Cenad	
852	7. febr. 1799	Atamacko al lui Đuka Laza al mare	? a lui Sima Krasic	G. Putnik	Glisa al lui Laza cel mic	Cenad	Nu există trecut prenumele miresei
1025	13. ian. 1796	Jova al lui Đuka Živić - 1. căs.	Maca a lui Jova Atamackov	Arsen Simić	Toma Terzić	Cenad	
1034	3. febr. 1796	David (al lui) Ležak(ov) 1. căs.	Ana a lui Mihail Igračev	Gavril Putnik	Laza Koć	Cenadul Unguresc	
— 1158	1. febr. 1797	Nikolae Popović	Đula a lui Mara Vitolić	Joan Stojanović	Omul?		Nu există prenumele nașului
1158	10. ian. 1798	Joca (al lui) Martin(ov) - 1. căs.	Petra a lui Teodor Krišan 1. căs.	Gavril Putnik	Joca Puculov	Cenad	
1163	18. ian. 1798	Nikolai Baić	Juliana - Đula a lui Jova Čenić	Arsen Simić	Gavril Markov	Cenad	Verificare după registru
-	16. mai 1801	Stefan Ešić - 2. căs.	Marta a rșps. Pavle Joanov - 2. căs.	(Arsen) Simić	Paja Rakić	Cenad	Registru nou
-	9. nov. 1801	Đorđe Sekulić - 1. căs.	Ljuba a lui Toša Milošev - 1. căs.	P. Putnik	Arsen Gedošev	Cenad	Registru nou

## Kikinda Mare – Cenad (mirii din perioada 1802 – 1808), adăugire

Nr. crt.	Data	Numele și prenumele mirelui și numărul de căsătorii	numele și prenumele miresei și numărul de căsătorii	Numele și prenumele preotului	Numele și prenumele nașului	De unde este nașul	Observații
237	30. oct. 1804	Mijailo Kočić - 2. căs.	Mata a lui Pera Velimirov - 2. căs.	G. Putnik	-	-	Nu există date despre naș
286	15. jan. 1805	Pera Uncănski 1. căs.	Doka a lui Evrem Brcanski - 1. căs.	A. Simić	Pera Dumitrov	Cenad	
326	11. nov. 1805	Nikola Uncănski 1. căs.	Efimia a lui Maksa Stanišić - 1. căs.	Stojanović	Ćura Živić	Cenad	
500	11. nov. 1807	Pera Ostoin „din Cenadul de peste Mureș” - 2. căs.	Kumra a lui Sredoje Krstonošić - 2. căs.	Stojanović	Nikola Rakic	Cenad	Registrul prezintă datele de până în anul 1814

O dezvoltare mai accentuată a celor două localități putem consemna la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea. Luka Nadlački a studiat cu atenție acest district și a susținut că meritul pentru aceasta l-au avut următoarele: construirea de case mai bune și mai sănătoase, descoperirea săpunului, cultivarea porumbului, a cartofilor...

Cu prilejul căsătoriei, obiceiul și legea inviolabilă au fost ca mirele, martorii sau nașul să meargă în localitatea de unde era mireasa și doar cununată o puteau duce în localitatea lor. Astfel, am obținut date care constituie subiectul acestor studii și comparații.

Drept concluzie este interesant să amintim următoarele:

La Mokrin rămân 98 de mirese (21,30%), iar 362 pleacă în altă parte (78,80%).

La Kikinda Mare rămân 485 de mirese (42,03%), iar 669 pleacă în altă parte (57,97%).



## Mokrin-Cenad (mirii din perioada 1779-1801)

Nr. crt.	Data	Numele și prenumele mirelui și numărul de căsătorii	Numele și prenumele miresei și numărul de căsătorii	Numele și prenumele preotului	Numele și prenumele nașului	De unde este nașul	Observații
58	12. nov. 1780	Sava Nestorov 1. căsătorie	Teodora Joana Muncán Teođopa Joana a lui Muncán 1. căsătorie	Stefan Vesic	Teodor Sućumulov	Cenad	
68	25. oct. 1781	Moisei Popović 1. căs.	Uljana a lui Arsen Karlić 1. căs.	Stefan Vesic	Antonie Mihailov	Cenad	
118	18. febr. 1783	Kuzman Martičin 1. căs.	Ana a lui Toma Grastić 1. căs.	Arseni Ridički	Petar Popović	Cenad	
151	15. ian. 1784	Kosta a lui Nikola Oroslamoški 1. căs.	Eka a lui Arsen Vuin 1. căs.	Stefan Vesic	Stojan Dišić	Cenad	
184	2. febr. 1785	Simeon Nedelković 1. căs.	Neda a lui Joan Grastić 1. căs.	Georgi Živanović	Manoil Babić	Cenad	
304	13. nov. 1788	David a lui Đuka Lukin 1. căs.	Ana a lui Joan Karlić 1. căs.	Stefan Vesic	Sofia a lui Nonin(a)	Cenad	
360	12. nov. 1789	Pera Oroslamoški 1. căs.	Anđa a lui Marko Sekulić 1. căs.	Georgi Živanović	Neca Crvenković	Cenad	
18	29. ian. 1794	Toma Subin 2. căs.	Marija, a răposatului Petru Mihutinov soție 2. căs.	Georgi Živanović	Stefan Kosančić	Cenad	
118	8. nov. 1797	Gavril a lui Petar Miličić 1. căs.	Evra a lui Stefan Tatić 1. căs.	Simeon Živanović	Dmitar Galetin	Cenad	
157	14. nov. 1798	Pavel a lui Luka Markuč(evi) 1. căs.	Ekaterina a lui Petru Stepančev 1. căs.	Stefan Vesic	Nikola Obr Knežev	Cenad	
28	10. nov. 1800	Đurađ Janković 2. căs.	Marta, a răposatului Georgie Dokić soție 2. căs.	Georgi Živanović	Vasilii Uncanski	Cenad	

Simpozionul internațional pe teme istorice – ediția I, 15 noiembrie 2014, Cenad

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2014-2015*

---

1 Matica Srpska – Cea mai veche instituție literară, culturală și științifică sârbească, fondată la Pesta, în 1862, la care un rol foarte important l-au jucat și sârbii din actualul Banat Românesc (n. tr.)

2 Dat fiind faptul că la timpul completării matricolelor bisericești încă nu existau bine definite reguli exhaustive pentru gramatica și limba sârbă, au fost utilizate de către preoți diferite forme de notare. Unele nume de familie există și astăzi în două forme, de exemplu Gedoš – Gedošev, Martin – Martinov, particula –ov sau –ev însemnând „al lui”. Drept urmare, am delimitat cu paranteze rotunde particulele –ev și –ov acolo unde am presupus că e vorba de „fiul lui”, lăsând astfel posibilitatea citirii ambelor forme ale numelor.

**Fodor Francisc**

## **Cenadul în timpul Revoluției din 1849**

Deoarece populația din Cenad era în majoritate germană, sârbă și română, prea puțin s-a implicat în prima parte a revoluției. Nu s-a înrolat în armata ungară, iar trupele croate și sârbești erau la distanță prea mare ca să prezinte atracție pentru ei.

O dată cu răscoala sârbilor din Kikinda și din zona de graniță, s-a propagat o neliniște în Cenad. Vestea revoltei sârbilor din Kikinda, omorurile, jafurile, distrugerile bagă spaima în populația din Cenad. Agitația crește în ultimele zile din ianuarie 1849, când populația ungară refugiată trece prin Cenad.

În data de 2 februarie 1849, un grup de oameni din Kikinda, îmbrăcați în haine militare sârbe, trece călare prin localitate, direct pe malul Mureșului, taie frânghiile compei și începe să tragă asupra voluntarilor unguri. Ei cer ajutorul localnicilor din Apatfalva, care, înarmați cu puști, coase, împreună cu ungurimea refugiată, trec Mureșul înghețat și încep să jefuiască locuințele sârbești de lângă digul Mureșului.

Josef Arleth, preotul romano-catolic, vede pericolul și, fluturând o batistă albă, se duce în fața ungarilor, spunând că revoluționarii sârbi s-au întors la Kikinda. Ungurii erau foarte supărați că germanii din Cenad n-au fost în stare să pună la punct o duzină de răufăcători.

Cum se retrag voluntarii unguri din Cenad, căpeteniile sârbilor și românilor se urcă pe cai și în căruțe și se duc la Kikinda, să-l înștiințeze pe Atanz Teodorovici, conducătorul obștei sârbești, că ungurii îi bat pe sârbi. Între timp, ungurii trec din nou Mureșul înghețat, îl omoară pe

primarul sârb și încă patru bărbați și o femeie. Au adunat 73 de puști de la germani și s-au retras.

În 3 februarie, 80 de militari sârbi intră în Cenad. La această veste, ungerii iar se adună la malul Mureșului. Când militarii sârbi văd ungerimea apropiindu-se, trag clopotele și, împreună cu populația sârbă și română, se duc la Mureș să-i respingă. Către prânz sosește, cu câteva sute de soldați, căpitanul Jivco Dobernyacz. Se instalează la preotul Arleth, unde este primit cu multă căldură și cu un prânz fastuos. În timpul prânzului se aude un zgomot mare pe stradă, strigându-se: „Vin ungerii!” Căpitanul jură că va șterge localitatea Apatfalva de pe suprafața pământului. Îi respinge pe unguri și ocupă poziție pe malul râului.



**Picioarele fostului pod rutier peste râul Mureș, la Cenad.**

În 4 februarie, duminică, din nou bat clopotele: „Vin ungerii!” Căpitanul spune că, din ordinul superior, a venit doar până la Mureș, apoi declară stare de război. În 5 februarie sosește la Cenad căpitanul Alexandru Antonovits, cu 3500 de soldați și două tunuri. Dizolvă

conducerea comunei și numește conducere sârbă. În 9 februarie, cu 800 căruțe, părăsesc Cenadul. După plecarea lor vin în loc gardienii de la Kikinda, conduși de Lazits. Pleacă și ei și în locul lor vine armata grănicerească, cu un efectiv de 500 de soldați. Pleacă și ei, pentru că Mureșul s-a dezghețat și pericolul invaziei a dispărut.

După plecarea soldaților, conducerea sârbă declară împărțirea pământului. Pe casele gospodarilor germani este scris cu cretă roșie numele sârbului ce va primi pământul lui. Au prins apoi trei grădinari unguri, cărora le-au tăiat capetele și le-au înfipt în câte-un par, pe malul Mureșului, pentru a-i înspăimânta pe cei din Apatfalva.

Ca răspuns, în data de 13 aprilie, dinspre Kiszombor au ajuns la Cenad trupele mobile ungurești. Sârbii îi primesc cu focuri de armă, dar ungurii înconjoară comuna și începe revanșa. Dau foc la casele sârbilor. Prima dată vor să-l prindă pe preotul Arleth. Intră în parohie, îl capturează și îl condamnă la moarte prin împușcare. Pentru confirmare îl duc la Szeghed, de unde, împreună cu ceilalți întemnițați, îl trimit în cetatea Aradului. După depunerea armelor, autoritatea austriacă îl eliberează, iar în 1850 primește decorație din partea împăratului austriac.

După revoluție, comuna s-a liniștit, iar trecerea timpului a vindecat rănilor din sufletul oamenilor.

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2004*

Dušan Dejanac

## Cenadul și Teatrul național sârb

Încă de la începutul secolului XIX, sârbii care trăiau pe teritoriul României actuale erau conștienți de faptul că ei nu se află într-o integritate etnică, ci se află în punctele terminale ale națiunii lor.

Cu toate acestea, ei se găseau în centrul vieții sociale și culturale a poporului sârb. În mod deosebit s-au evidențiat cei din Arad și Timișoara prin înființarea *Matizei Srpska (Matca sârbească)* din Novi Sad, *Tekelianum* din Budapesta, înființarea ziarelor, calendarelor, bibliotecilor și sălilor de lectură.

Fără sârbii din România nu se poate vorbi despre iconografia sârbească (arădenii – Alexici, Tenețki, Tabacovici), dar nici despre teatrul național sârb.

### Trupa de teatru din Cenad

În a doua jumătate a secolului XIX au existat destule trupe ambulante de teatru (în limba germană), care cutreierau Imperiul prezentând piese de teatru.

Toamna anului 1859 aduce o astfel de trupă la Cenad, care obține o autorizație de la autorități pentru a putea juca în *Casa națională*.

Unul din motivele ca trupe de teatru să vină în Cenad a fost și afinitatea pentru teatru a nobilului Nako din Sânnicolau Mare.

În articolul *Primele reprezentații teatrale din Cenad* publicat în 1885. în ziarul *Teatru* din Novi Sad, teologul, Andrei Putici menționează câteva nume ale abonaților (prenumeranților), de fapt pătura *cultă* a Cenadului: Ivcovici, care era administratorul conacului

Naco, cu întreaga sa familie, I. Teodorovici, casierul de atunci, Stevan Protici, teolog.

Aceste reprezentații au cointerestat tineretul sârb din localitate: M. Simici, Dimitrie Mita Rujici, Mihailo Matici, Ioța Jivici, Ioța Zarici, Ioța Putici, Costa Jivici, Vasa Marcovici.

Karl Busch, conducătorul trupei germane, ca să atragă mai mulți spectatori, aduce pentru roluri noi și tineri sârbi din Cenad: Mita Rujici, Ioța Putici și Vasa Marcovici.

În primăvara anului următor reprezentațiile au loc la birtul *La vulturul negru*, unde scena a fost amenajată într-un șopron gol.

Teologul Andrei Putici, care în timpul studiilor a vizionat piese de teatru în orașe mari, își propune să pregătească acum cu cenăzenii săi o piesă în limba sârbă. Piesa aleasă a fost *Haiducii* de Iovan Steria Popovici. Rolurile masculine au fost ușor repartizate, însă nicio fată din Cenad n-ar fi urcat pe scenă (familii patriarhale). Astfel că în rolul Zelidei o vom găsi chiar pe fiica lui Busch, pentru care rolul a fost tradus în limba latină.

În ajutorul lui Putici vine și un alt teolog, Stoian Protici. Repetițiile aveau loc în grădina lui Putici; Stoian Protici a fost sufleur, iar rolurile au fost distribuite tinerilor: Andrei Putici, Dimitrie Rujici, Costa Hagici, Iovan Putici, Vasa Marcovici, Mihailo Matici, Iovan Jivici, Costa Jivici, M. Matici, S. Zaharici, M. Simici, N. Hagici.

În aprilie 1860, piesa putea fi prezentată, însă trebuia obținută licența de la Direcția principală din Timișoara.

Premiera a avut loc pe 21 mai 1860, apoi piesa s-a jucat de mai multe ori. După acest mare succes al amatorilor sârbi, Karl Busch cu trupa germană părăsește Cenadul.

Când totul s-a potolit și *actorii* au redevenit ceea ce au fost, a intervenit neprevăzutul. Două piese au fost vizionate de un tânăr și școlit evreu, Karl May, comerciant de vinuri, care a cunoscut și teatrele din Viena, Pesta și Timișoara. Acesta intervine la Putici și Protici, le oferă 2000 de forinți cu care să procure garderoba, să cumpere cărți, să-și amenajeze scena ca să poată continua activitatea teatrală. Cei doi acceptă, se întocmește o convenție prin care se prevede ca sponsorul, respectiv Karl May, să-și aducă la conducere un apropiat (Georg) alături de Stoian Protici și care să-l informeze periodic despre activitatea trupei.

Problema spinoasă a fost căutarea actrițelor pentru roluri feminine. După o serie de peripeții pe traseul Sânnicolau Mare

– Kikinda, trupa se îmbogățește cu actorul din Kikinda, Mita Marcovici, și tânăra actriță Draghinia Popovici (născută în Ivanda).

Din Kikinda vin și alți actori cu o oarecare experiență în domeniu. De asemenea, acum vine și Georg, omul de încredere a lui Karl May.

În Cenad, trupa a pregătit șase piese (*Haiducii, Bătălia de la Kosovo, Svetislav și Mileva, Kir Jania, A pierit avuția, a pierit prietenia, Însurătoarea și măritișul*).

Primele deplasări le fac la Sânnicolaul Mare, apoi aici se pregătesc încă șase piese. Succesul este evident. Au prenumerați (abonați), iar simiclușenii îi ajută în toate. Se remarcă familia lui Gioca și Istirca Peocovici. Le oferă chiar modesta lor locuință, aduc actorilor mâncare și băutură, iar fiica lor, Iulca, participă în reprezentații.

Din Sânnicolaul Mare trupa se deplasează la Kikinda Mare, unde deja de trei decenii se jucau piese de teatru. În Kikinda li se acordă fără taxe pentru reprezentații Sala Districtului din clădirea Curiei (Magistratului). Succesul este foarte mare. Aici, Georg îl cunoaște și se împrietenește cu Iovan Cnejevici.

Prevăzând posibilitățile deosebite ale tinerilor actori, cei doi hotărăsc să-i despartă de Protici, care era un director și regizor autoritar și responsabil. Nereușind prin metoda șicanei, încep să nu le plătească regulat lefurile, apoi Gorg îi părăsește definitiv.

Ca urmare, o parte dintre actori se răzlețesc. Putici și Protici se întorc în Cenad, iar restul se alătură lui Iovan Cnejevici și pleacă spre Vranievo. Trupa primește o concesiune, se reorganizează cu Cnejevici în rol de director, regizor și actor. Ei dau reprezentații în multe localități din Banat și Bacica.

La sfârșitul lui noiembrie, trupa ajunge la Novi Sad, unde are loc primul spectacol în iunie 1861.

Aici, Cnejevici intră în conflict cu o parte a trupei, care acum se și risipește. O parte rămâne alături de Cnejevici, pe când o altă parte se adresează cu o cerere Bibliotecii (sălii de lectură) sârbe pentru a fi primiți ca membri ai viitorului teatru.

Dintre actorii din Cenad, care înființează Teatrul Național Sârb, primul teatru profesionist sârb, îi amintim pe: Dimitrie Mita Rujici, Constantin Costa Hagici, Draginia Popovici, Iovan Putici, Liubița Popovici, iar mai târziu Vasa Marcovici, Lazar și Sofia Popovici.

Pentru ființarea Teatrului Național Sârb o mare însemnătate l-a avut, în anul 1861, sărbătorirea a 100 de ani de la nașterea lui Sava



Tekelia (Arad), un mare filantrop al sârbilor. Astfel, actorii din Cenad, în slava binefăcătorului lor arădean, au pus temelie Teatrului Național Sârb.

### Câteva cuvinte despre actorii din Cenad

ANDRIA PUTICI – s-a născut în Cenad, școala primară – la Cenad, teologia – Vârșeț.

A fost doi ani învățător la Saravale, iar din 1863, preot la Cenad. După 50 ani de preoție, la 28 aprilie 1914, este onorat cu titlul de protoprezviter.

În anul 1900 a publicat în ziarul *Teatru* articolul *Cuvânt pentru istoria teatrului sârbesc*.

STEVAN PROTICI – s-a născut la 6 martie 1817 în Cenad. Era fiu de preot. Școala primară – Cenad, iar școala latină în Meze – Verim. Din 1835 este elev la Seminarul teologic din Vârșeț, pe care nu-l absolvă din cauza lipsurilor materiale (moartea tatălui).

Un timp a lucrat în Becicherecul Mare ca și comerciant.

Când trupa de actori s-a destrămat, el se întoarce în Cenad împreună cu A. Putici și lucrează ca funcționar la castelul Nako.

În Cenad a scris piesa comică *Începuturile teatrului sârb din Cenad*. Nu se cunoaște unde a ajuns acest text.

DIMITRIE MITA RUJIN RUJICI – s-a născut la 27 octombrie 1841 în Cenad, unde a absolvit școala primară germană și sârbă.

După absolvirea școlii a lucrat mai mulți ani ca și comerciant.

Consfătuindu-se cu Svetozar Miletici, a contribuit la crearea Teatrului Național Sârb din Novi Sad, la care a subscris în 16 iulie 1861. Astfel a devenit pionier al teatrului sârb după conașionalul său, Alexa Bacivanski din Timișoara, al doilea actor profesionist în istoria teatrului sârb.

După un conflict în Teatrul Național Sârb, 1863, Rujici se transferă la Teatrul Național Croat. Aici se desăvârșește profesional la primul său profesor, Freidenreich.

După doi ani revine la Teatrul Național Sârb. Desăvârșirea profesională o continuă la Burgertheater din Viena.

Din 1872 și până în 1875 joacă la Teatrul Național din Belgrad. Din 1875 și până în 1903 este actor, regizor și director al Teatrului Național din Novi Sad.

În anul 1910, la Novi Sad, a sărbătorit semicentenarul muncii sale actricești. A murit în 12 decembrie 1912, la Vârșeț.

În lunga sa carieră actricească a interpretat aproximativ 400

de roluri (Othelo, Romeo, Lear, Hamlet, Don Carlos, Faust, Pera Seghedinaț, Haiduc Velco, Nemanja, Iug Bogdan...).

CONSTANTIN COSTA HAGICI – născut în 1823, la Cenad – a murit în 1872 la Ruma.

A fost cunoscut prin porecla Baba. A fost angajat al Teatrului Național Sârb ca actor (juca foarte bine roluri comice), dar lucra și la montarea scenei cu plata de 40 forinți.

VASA MARCOVICI – s-a născut pe 3 iunie 1842 la Cenad.

În 1863 trece în trupa de teatru belgrădeană a lui Adam Mandrovici. Deseori schimbă trupele și mediul (Belgrad, Zagreb, Novi Sad).

Prefera să joace roluri de eroi negativi.

Neputința l-a găsit în Cenad, dar fără mijloace de existență. O mână de ajutor i-a întins biserica, care a cerut Teatrului Național Sârb, în 1888, să-i acorde un mic ajutor bănesc de 10 forinți. A murit la Cenad la 22 septembrie 1885.

IOȚA IOVAN PUTICI – La Kikinda trece în trupa lui Cnejevici, iar membru al Teatrului Național Sârb este în perioada 1861-1869. A jucat în roluri episodice și a fost sufleur.

IELENA LENCA HAGICI – s-a născut la 11 aprilie 1856 în Cenad. Este fiica lui Costa Hagici. Școala primară – în Cenad. Urcă pe scenă prima dată în 1870. La vârsta de 31 de ani părăsește Teatrul Național Sârb, trecând la trupa lui Simici, la Teatrul din Niș, apoi la Teatrul din Craguievaț și apoi la cel din Belgrad.

Moare la Panciova în 1897.

BOSILCA HAGICI – s-a născut la Cenad în 1859. A jucat la Teatrul Național Sârb în perioada 1869-1882. S-a căsătorit cu Ilia Jivcovic (dintr-o familie înstărită) din Panciova.

A murit în anul 1900, la Panciova.

### **Bibliografie:**

- 1 – Branik – 1885, 1895, 1905, 1912.
- 2 – Dotlici, Luka – *Din teatrul nostru vechi*, Novi Sad, 1982.
- 3 – Dușanovici, S – *Personaje din perioada 1861-1941* (Muzeul teatrului), Novi Sad.
- 4 – Grcici, J – *Trei figuri luminoase din analele Teatrului național din Novi Sad*, Subotića, 1930.
- 5 – Kirilovici, D – *Teatrul național sârb*, Sremski Karlovți, 1931.

6 – *Pozoriște* – Novi Sad, 1872, 1884, 1885, 1886, 1887, 1900.

7 – Stoicovici, B – *Istoria Teatrului Național Sârb 1836-1936*, Niș, 1936.

8 – *Zastava* – 1874, 1881, 1895, 1905.

Traducerea și adaptarea textului,  
**Iavorca Marcov Iorgovan**

Simpozionul internațional pe teme istorice – ediția a II-a, 21 noiembrie 2015, Cenad

*Morisena* nr. 1/2016

**Brunhilde Hinkel**

## **„Kirchweih“ la Cenad**



**Coronița de Kirchweih.**

„Kirchweih” înseamnă pentru etnia germană sărbătoarea anuală a hramului bisericii romano-catolice dintr-o anumită așezare, în cazul de față Cenad, județul Timiș. Aceasta se ține pe data de 24 septembrie, de Sf. Gerhard, patronul bisericii. În context, trebuie precizat faptul că localitatea Cenad a fost sediu de episcopie romano-catolică, iar Gerard de Cenad, de origine venețiană, a fost primul episcop.

Cum se desfășoară o asemenea serbare? În primul rând, băieții care vor lua parte la petrecere trebuie să aibe de pereche o fată (prietenă, vecină sau chiar verișoară etc.). În toate zilele când va

fi dans, cei doi vor forma o pereche. După ce fiecare și-a întrebat perechea dacă merge cu el, la Kirchweih, băieții vor alege pe unul care va fi conducătorul lor. Acesta va avea cuvântul, el va merge totdeauna cu

perechea lui în primul rând al alaiului. Va fi ales și un al doilea pe listă. Împreună, cei doi vor conduce întreaga serbare.

Alegerea fetelor și a conducătorilor se petrece cu luni înainte de Kirchweih. Fetele trebuie să aibe cel puțin cinci-șase rochii noi. Nicio fată nu îmbracă de Kirchweih o rochie de două ori. Băieții tocnesc



**Kirchweih la Cenad, în 1940.**

muzica, procură vinul care se bea în timpul celor câteva zile de sărbătoare de către participanți. Fetele se îngrijesc de ornarea pomului ce se pune în stradă, în fața sălii de dans unde va avea loc Kirchweihul.

Pomul este un trunchi de copac de circa 10-12 m, care în fiecare an se vopsește și pe care se așează o coroană împodobită cu flori artificiale, din hârtie creponată, și multe, multe benzi de aproape 1 m lungime, ce flutură în vânt. De pom este legată o sfoară, iar când grupul vine de la biserică, de această sfoară se vor prinde o pălărie și un batic. Aceste două articole vor fi licitate duminică după-masă cu biletele de trombolă ce s-au vândut dimineața la neamuri, vecini și prieteni.

La fel și pălăriile băieților sunt împodobite cu buchetele de flori din ceară, cu biluțe colorate și oglinzi. În jurul pălăriei vine prinsă o banderolă bleu, ale cărei capete vor atârna circa 50-60 cm pe spațele purtătorului. De această banderolă se prind buchetele de flori. Totodată, se împodobește un mic suport din lemn cu un buchet de

flori similar celor ce se pun la pălăriile băieților. Acest buchet foarte frumos este dus la biserică duminică dimineața de către fata primului băiat din alai. Cu o săptămână înainte de a începe Kirchweihul, în ziua de sâmbătă, fiecare băiat își duce pălăria la fata lui, care, la rândul ei, se îngrijește de ornarea pălăriei. În vinerea următoare, fata duce pălăria împodobită la băiat.



**Kirchweih la Cenad, în 1981.**

Sâmbătă după-amiază începe festivitatea, dar fără fete, prin plantarea pomului. Băieții se întâlnesc acasă la primul băiat, bineînțeles cu pălăria împodobită, de unde pornesc cu toții, cu pomul, conduși de fanfară, la locul unde se va planta acest pom. Se sapă o groapă destul de adâncă, se ridică pomul, se fixează, apoi în jurul acestuia se joacă o horă. La final, băieții se vor deplasa în grup, cu muzica în frunte, acasă la primul băiat

Duminică dimineața, băieții merg cu o sticlă de vin, de gâtul căreia sunt prinse bilete de tombolă, la neamuri, cunoștiinte și vecini. După ce și-au vândut biletele de tombolă, fiecare băiat se duce la fata lui și împreună se duc în curtea primului băiat din alai, de unde pornesc cu toții spre biserică, însoțiți de muzicanți, pentru a lua parte la slujbă.

Duminică dimineața, fetele sunt îmbrăcate ori în portul tradițional șvăbesc, ori cu rochii albe. Dacă ele aleg portul popular, băieții vor purta pantaloni negri, o cămașă albă și o vestă neagră, cu mulți nasturi din metal argintiu. Dacă însă fetele poartă rochii, băieții poartă costum. În timpul

slujbei, perechile stau în picioare, aranjate în rând, așa cum au intrat în biserică. Preotul sfințește buchetul, care, după-masă, va fi licitat. După ce s-a terminat slujba, grupul se va deplasa din nou la pom.



**Două perechi de tineri șvabi din Cenad la Kirchweih.**

Orchestra va cânta o muzică de joc, după care perechile se vor deplasa din nou, dar de această dată la prima fată din alai, perechea primului băiat. După-amiază, iar se adună perechile într-un loc stabilit și, în grup, se duc la prima fată acasă, unde, în curte, muzica va cânta un dans și tot grupul pornește la pom.

Între timp, lângă pom se pune un butoi pe care se urcă primii doi băieți. Primul băiat va recita o poezie scrisă special pentru această zi, după care va începe licitația. Întâi se scot la licitație biletele ce nu s-au vândut de dimineață. Într-o pălărie se va pregăti un al doilea set de bilete. Din public se va invita un copil care va trage câte un bilet din pălărie, întâi pentru batic, apoi pentru pălărie. Suma de bani care se strânge va acoperi cheltuielile făcute de băieți.

Coronița sau buchetul mare pe care l-a purtat prima fată vor fi acum și ele licitate, dar nu de către săteni, ci numai de băieții care participa la festivitate. De obicei, coronița este cumpărată de unul care

are intenții serioase de a o lua în căsătorie pe aleasa inimii sale și îi cumpără acest buchet. Coronița va fi purtată în toate zilele de Kirchweih, în timpul dansului, de fata care a primit-o de la băiatul ei.



**Kirchweih al cenăzenilor stabiliți în Germania. Erlenbach, 1982.**

După terminarea licitației, întregul grup intră în sală, câștigătorii dansează un dans, pe urmă o conduc acasă, cu muzică, pe fata care a primit coronița. O parte din spectatori, la fel, însoțesc muzica, iar alții rămân în sală, să aibe locuri bune seara. De obicei, se știe cine primește coronița și părinții fetei pregătesc o gustare, respectiv sandviciuri, prăjituri, sărățele etc., înainte de a le fi adusă fata acasă de către grup.

Duminică seara, perechile din alai dansează până la miezul nopții. După care, câte două perechi se duc la una dintre fete acasă, unde mama acesteia le pregătește o gustare. În acest timp, în sală este liber la dans pentru toată lumea. Dar, după ce perechile se întorc de la masă, distracția este a lor până la terminarea balului.

Luni după-masă, tot grupul se deplasează, însoțit de muzică, la sala unde se ține petrecerea și se va dansa până spre seară, iar de data aceasta cina va fi servita la cea de-a a doua fată din cele două perechi. Seara, din nou dans.

Marți dimineața, băieții se adună acasă la primul băiat și pornesc cu muzică la fiecare fată. În curte se dansează un dans sau două, se servesc dulciuri și băuturi. Până la prânz, băieții trebuie să ajungă la



fiecare fată. După-amiază și seara, va fi din nou dans. În toate aceste zile, la licitație, în timpul dansului sau cu fanfara după ei, pe stradă, unul din băieți strigă: „Băieți, ce zi e astăzi?”. La care toți răspund în cor: „Kirchweih!”

În următoarea sâmbătă, pomul vine scos din pământ, de față cu întregul grup, iar în locul pomului se pune o sticlă de vin care, în anul următor, la săparea gropii, se va bea de către băieți. Trunchiul va fi depozitat la unul din băieți acasă, pentru următorul an. Sâmbăta, la scoaterea pomului, pe pălăriile băieților rămâne doar un singur buchețel de flori și panglica.

*Cenăzeanul nr. 1/2013*

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2012-2013*

Iavorca Marcov Iorgovan

## Cioburi din oglinda etnologică a sârbilor din Cenad

În *Scrieri istorice*, istoricul român Ioan Moga insistă în a prezenta influențe reciproce dintre neamuri, care determină un specific al zonei și nu al locului: *...dacă fiecare neam a avut pe pământul acestei provincii o evoluție proprie, specifică lui, nu există nici un spațiu, oricât de restrâns pe teritoriul Banatului, pe care să nu se fi încrucișat influențe reciproce, determinate în primul rând de întrepătrunderea până la disperare a neamurilor între ele, întrucât pe acest teritoriu nu se poate trage o linie despărțitoare etnică. Această întrepătrundere a făcut ca orice eveniment petrecut în sânul unui neam să aibe repercusiuni directe, pozitive sau negative asupra celorlalte neamuri.*

De asemenea, istoricul sârb Milan Mițici, în cartea sa *Banatul pâinii albe*, notează: *o bună parte a amintirilor a fost devorată de timp deoarece amintirile deseori conțin o tentă de amăgire și subiectivism. Dacă nu sunt notate, amintirile sunt condamnate la pieire.*

*O etnie, care nu-și notează amintirile, e condamnată la uitare și atunci dispăre și propria-i aducere aminte colectivă.*

Aceste realități, dar și îndemnuri, m-au determinat să aleg pentru preocupările mele zona pe care o cunosc cel mai bine și în care mă regăsesc – zona mureșeană de câmpie, cu locurile unde încă trăiesc sârbi.

Din aceste preocupări au rezultat volumele:

2004 – *Păstrătorul de amintiri*

2010 – *Vremea inocenței (jocurile de copii)*

2011 – *La izvorul cuvintelor nemuritorului Mureș (proverbe și zicători)*

2013 – *Cusături tradiționale sârbești*

2015 – *Prin noianul vremii caut o meserie*

**Cenadul** – omniprezent prin cei pe care i-am cunoscut și de la care am cules informații, dar și din vizitele în decursul anilor la prieteni și cunoscuți: surorile Danilov, cei trei frați Danilov, Liubomir Popovici și Liubomir Mendebaba, Sava Vlașici, Gheorghe Doran, Rodica Ienovan, Lakatoș Marika, familiile Galetin și Luchin...

Acum și aici, eu nu voi vorbi despre istoricul bogat al acestei însemnate localități, nici despre actorii amatori din Cenad care, prin 1829, au constituit prima trupă a Teatrului Național din Novi Sad (Stoian Protici și Andria Putici, cărora li se adaugă: Mita Rujici, Ioța Protici și Vasa Marcovici) în *Aradul de-a lungul timpului nr. 7, 2008*, nici despre școală nu voi vorbi, nici despre acei locuitori ai Cenadului care la sfârșitul sec. 18. s-au strămutat în zona Kikindei, unde și acum găsim strada Cenadului, dar și a Nădlacului și a Semlacului...

Eu am promis că voi prezenta câteva *cioburi* din oglinda etnologică a sârbilor din Cenad. Interesant ar fi să-l urmărim pe localnic în casa proprie, să-l vedem la masă, la sărbători în câmp și în ateliere, în conviețuirea lui cu ceilalți săteni...

Și atunci aflăm că exclusiv în Cenad *cesnița*<sup>1</sup> (vezi figura din dreapta) se frământă doar în dimineața primei zile de Crăciun; coaptă, se răstoarnă pe un



prosop, se reasează apoi la loc în tavă, se unge cu miere topită, iar mierea ce-a prisosit și s-a scurs de pe cesniță se păstrează ca leac (iată valențe magice, dar și apotropaice). Bucățile sunt mari, cât palma, pentru fiecare membru al familiei câte una și se împart la masa de prânz de bărbatul – gazdă, după o anumită regulă: prima bucată este a casei, a doua este a pițărăului, a treia și următoarele pe rând, după vârstă, celorlalți membri ai familiei, apoi se menesc și morților știuți din familie (iată, cultul strămoșilor!).

<sup>1</sup> I cesnița = prăjitură cu foi subțiri cu nucă pregătită doar de Crăciun.

O altă plăcintă, pregătită de Anul nou (Sfântul Vasile cel Mare), *vasilița*<sup>2</sup> în Cenad are forma de melc, este aluat dulce (fără drojdie) cu nucă, dar nu se înțeapă cu acele trei fire de trestie cum se face în satele din jur. Fiecare primește câte o bucată după masa festivă de prânz (carne de porc, vită sau oaie; găină, nu! – ca să nu se *râșchie* averea familiei).

(În Kikinda, *vasilița* are formă de pogăcele din aluat dospit, cu nucă măcinată presărată deasupra).

În Cenad, *badniacul*<sup>3</sup> nu se taie și nu se aduce din afara satului, ci este o bucată de trunchi mai gros, care se pune ultimul în seara Ajunului pe jarul din sobă (șporert) ca să ardă mocnit cât mai mult.

În anul 2010, de Lăsata Secului, doar în Cenad am văzut leagăn (huțuluș) legat de crengile copacului (cum se obișnuia altădată) în fața casei lui deda Jivan Jivici.

Când sicriul cu mortul se scoate din curte, un bărbat vârstnic aruncă cu boabe de grâu, menind ca viața din casă să nu se stingă, ci să încolțească precum grâul, dar și cu credința în puterea apotropaică a grăunțelor care vor alunga demonii din curte. La Cenad, familia mortului duce la biserică o farfurioară cu colivă în fiecare duminică până la 40 de zile (primul parastas).

Tăiatul porcului poartă denumirea de *disnator*, iar cornulețele cu osânză (unturiță) se cheamă *haios* – *chifle* – influența limbilor maghiară și germană. Alte exemple: *țișler* (tâmplar), *șușter* (pantofar), *șnaider* (croitor), *cikoș* (păzitorul cailor), *pocărați*, *pecheraie* (fursecuri), *kalapaci* (ciocan) etc.

În Cenad se dansa (juca) *Veliko Ceanadsko kolo*, joc al bărbaților (mai cu seamă), pe care îl mai știu doar câteva persoane (a fost notat de studenții de la ETNOKAMP Kikinda în 2011 și prezentat cu toate valențele sale de către dr. Ielena Iovanovici din Belgrad în lucrarea *Studii de muzicologie în Banatul din România la sfârșitul secolului 20*, Belgrad, 2015.).

Din cele peste optzeci de jocuri de copii din zona mureșeană de câmpie doar la Cenad au fost consemnate jocurile *cocoșii* (*petlovi*) și *kolariciu* – *paniciu* (Iavorca Iorgovan – *Vremea inocenței*, 2010.).

Cusăturile tradiționale sârbești au contribuit și la Cenad la realizarea minunatelor fețe de masă, de perne, peretare, milieuri, prosoape, având cusute și texte educative adecvate. Literele cuvintelor sunt cusute pe pânze în toate limbile vorbite în Cenad (!).

---

<sup>2</sup> *vasilița* = prăjitură specifică de Anul Nou.

<sup>3</sup> *badniacul* = creangă verde de stejar care se pune pe foc în seara de Ajun.

În Cenad am aflat și prenume de persoane, pe care în alt loc nu le-am consemnat: Belița, Trnka, Boica, precum și nume de familie ca: Sapungin, Mendebaba, Sivacichi, Galetin, Unceanschi, Marianuț, Zomboraț, Uglieșin...

Cenăzenii se regăsesc și într-o mulțime de proverbe și zicători:

*Se miră ca prostul când vede făina*

*Cântă ca neamțul în cimpoi*

*A pune capul în traistă pentru cineva*

*Podul meu, scara mea, cobor cum vreau!*

Acestea au fost *cioburi* din care se poate întregi luciul unei oglinzi a vieții sărbilor din Cenad.

*Morisena nr. 2/2016*

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2014-2015*

**Gheorghe Cornut**

## **Obiceiul tăierii porcului la românii din Cenad**

Acest ritual are loc, de obicei, între 1 decembrie și până în preajma Crăciunului, când, la marele praznic al Nașterii Domnului, toată suflarea satului va avea pe masă „prospătură”.

La pomana porcului participă toate rudeniile, până la gradul 3-4.

În prealabil, gazda se consultă cu neamurile, dacă în zilele de luni, joi sau sâmbătă ale săptămânii nu au alte activități.

Cu o zi înainte de tăierea porcului, cenăzenii sunt preocupați cu pregătirea lemnului. Acestea musai să fie de băgrin (salcâm) sau de frasin. Apoi ascut cuțitele pe tocila de piatră și pregătesc cazanele pentru opăreală.

Gazda mai pregătește câte una-două bare de fier, care, încălzite, se vor folosi pentru arderea părului în zonele mai greu accesibile.

În grija femeilor stau pregătirea usturoiului, a cepei și a tot ce e necesar pentru curățirea mațelor.

Înjunghiatul are loc dimineața devreme, uneori chiar înainte de a se lumina, și această operație nu o face oricine. Trebuie să fie un specialist și, pe lângă el, încă 3-4 persoane, întotdeauna aceleași și neapărat știutori să pârlească porcul cu paie de grâu vărsate.

Nu lipsește nici țuica fiartă cu zahăr ars și piper, pe care „maistorii” o servesc imediat după înjunghiere.

Copiii sunt și ei prezenți, curioși, dar în același timp așteptând să primească câte ceva de la urechile și coada porcului.

Spălarea porcului, după pârlire, se face cu apă caldă de la cazan, prin frecarea cu peria de tătarcă, iar în zonele greu accesibile, cu ciocani de cucuruz. Pentru finalizarea lucrării se face rasul cu cuțite bine

ascuțite și cu apă, pentru ca porcul să arate ca pomoroanca (portocala) și să fie pe placul gazdei.

La românii din Cenad, după spălare, porcul este ridicat pe „solcer” (cuiier anume făcut), pentru a fi despicat. Din acest moment apar femeile pregătite cu „vailinguri” (ovale), ață și cârpe.



Mațele rămân în grija femeilor, pentru a fi alese, spălate, curățate, după care se freacă cu ceapă.

Tranșarea se face într-o încăpere special amenajată, din timp, de către gazdă. Prima operațiune constă în despicatul capului, pentru ca femeile să poată pregăti „fruştuțul” (micul dejun), care constă din bărbie, ficat și sânge proaspăt cu ceapă și murături asortate. Se bea, de regulă, și țuică, dar de data aceasta nefiartă.

După fruştuț, bărbații scot, prin tranșare, șuncile, clisa și „cărmanăzile” (antricoatele), în timp ce gazda are grijă de focul de la cazanul în care este opăreala. Toate bucățile de carne sunt puse separat, în vederea sărării lor. Desigur, șoricul este delicatasa cea mai căutată, atât de gazde, cât și de copii. Aceștia din urmă așteaptă jucăria numită „colac”, de mare preț în ziua tăierii porcului.

La prânz se servește „curechi” (varză) cu carne și papri-caș și din aceste bunătăți, cu sfințenie, se împarte și la vecini.

Gazda dorește să fie o atmosferă sărbătorească și de aceea nu uită niciodată să îmbie maistorii cu vin de otelă și, după caz, cu vin de viță nobilă.

Prânzul nu durează mult, deoarece în grija gazdei stă pregătirea caltaboșului, a sângeretelui și chiar a pateurilor.



Carnea pentru cârnați, după ce e măcinată și condimentată după gustul gazdei, este introdusă în mațe cu șprițul din metal cu piston de lemn, prin împingere cu pieptul.

Aș dori să amintesc că, la Cenad, mațele bine spălate pentru cârnați sunt „performante” doar cele care, aruncate în tavan, se lipesc! Asta pentru a vedea cât de bine au spălat și au curățat femeile mațele.

Următoarea operație constă în punerea la sare a șuncilor, clisei, picioarelor, urechilor, cozii și, după caz, chiar a unei părți din cap, toate acestea într-un ciubăr sau troacă.

Cârnații sunt atârnați în „șpais” (cămară de alimente), pe ruzi de lemn, în vederea zvântării. Mezelurile, după ce sunt opărite, sunt puse la răcit pe o tăviță de lemn.



Jumările, tăiate în cubulețe, sunt puse la topit în cazan, iar focul, la început potolit, se întetește pe parcurs, până când acestea capătă culoarea cojilor de nucă. Scoase din cazan, untura din ele este stoarsă prin presare deasupra „ghizului” (recipient specific din tablă smălțuită).

De aici încolo, activitatea bărbaților încetează, rolul femeilor fiind determinant în pregătirea cinei, evenimentul cel mai important al zilei.

Femeile în vârstă pregătesc gustoase chifle cu unturiță proaspătă, pe care le umplu cu semnițe de mac, cu nucă, „pigmez” (marmeladă) sau zimet.

Chiflele se coc, de regulă, în cuptoare încălzite cu paie sau tulei, fapt ce le dă acestora un gust și o aromă aparte.

Cina este compusă din supă de porc cu tăiței de casă, sarmale, friptură, cârnați și mezeluri, acestea din urmă bine rumenite. Nu lipsesc murăturile, compoturile și hreanul frecat cu smântână.

La cină participă între 20 și 30 de persoane, rude care se bucură deopotrivă cu gazda, și, la un pahar de vin, cina se prelungește până aproape de dimineața. În acest timp, bărbații se distrează jucând cărți: carlupi sau douăzeci și unu.

În trecut, toate acestea se desfășurau la lumina lămpii de petrol.

La plecare, gazdele dăruiesc câte un pachet cu plăcinte și prospătură; niciodată nu se uită să fie pomenuiți și morții familiei.

Din păcate, astăzi, ritualul tăierii porcului ca altădată nu mai este respectat întocmai.

Consider că obiceiul adunării tuturor rudelor la pomana porcului ar trebui continuat, pentru că el asigură relații mai trainice, toți participanții fiind părtașii unui eveniment de familie, și familia va fi mai unită.

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2007*

Foto: Dușan Baiski. Imagini de la concursul local „Pomana porcului”, ediția a III-a, 1 decembrie 2009, Cenad.

**Páll Margit**

## **Trenulețul Lóré, între Pordeanu și drumul Cenadului**

Despre Lóré relatează lucrarea cu titlul „Călătoria de studiu din anul 1923 cu studenții Școlii Superioare de Agricultură dela Herăstrău“, apărută în „Buletinul agriculturii“ nr. 10-12/1923 (București, Atelierele „Adevărul“ S.A., obținută prin bunăvoința dlui Ioan Pacev din Sânnicolau Mare): „La Cenad, munca pusă în serviciul agriculturii și mai ales știința aplicată a fost cu atîta succes încununată încît nicăiri pe pămîntul de azi al țării nu s-a ajuns pînă unde s-a mers aici.

Ferma Cenad este instalată pe moșia proprietate a d-nei Contese San Marco-Nako, care a fost expropriată în mare parte.

S-au lăsat proprietății numai conacul, pădurile, inventarul și 200 jug., restul domeniului a fost expropriat.

Inventarul a fost în întregime cumpărat de «Societatea Semînța».

Stațiunea de Selecțiuni există de mai multă vreme decît «Soc. Semînța».

În 1908, Timar-senior a întemeiat o stațiune de selecție la Belinț, lângă Lugoj. Această stațiune a fost mutată din cauza războiului la Cenad pe baza unui contract cu d-na contesa San Marco-Nako. Din cauza exproprierii contractul a fost trecut pe «Soc. Semînța», la care d-na Contesă a devenit acționară, iar Timar, acționar și selecționist, apoi Ion Timar-junior.

Ferma dispune de cea mai frumoasă și bogată instalație de clădiri, grajduri, magazii, remize, puțuri arteziene și de vechiul inventar al moșiei, sporit cu mașinile, uneltele și aparatele necesare selecției.



I.C.A.R. Cenad. Transportul cânepii de fuior la Fabrica de Cânepă de la Pordeanu. În stânga imaginii se poate vedea linia de cale ferată tip Decauville.

Are instalată pe întreaga lungime a moșiei o linie ferată DECAUVILLE, care atinge fiecare parte a moșiei (rețeaua în întregime are 30 de km.) O carieră de nisip, scos din stratul de jos al solului, satisface nevoile de întreținere a liniei ferate. Linia ferată Decauville leagă grajdul cu platforma de afară și pe acesta cu cea de la câmp, pentru ca la rîndul său parcela de la câmp să se găsească legată și ea prin aceeași linie cu armanul<sup>2</sup> și cu magazia, fabrica de prelucrat cânepă. Grajdul este legat prin linie ferată cu depozitul de furaje, lăptăria. “

Trebuie făcută precizarea că, în concepția de azi, trenulețul a legat Pordeanu de drumul spre Cenad, prin pusta Țvetco (dincolo de I.C.A.R., Familia Țvetco fiind părinții prof. Radmila, căsătorită Bernhard). Destinația inițială a fost transportul furajelor.

În același material se mai precizează:

„Domeniul Porgany (Pordeanu) avea o suprafață de 5.600 jug., administrat prin diviziunea a șase ferme: Sandor, Terezia, Berta Mică, Berta Mare, Malvin, Kalman. Domeniul va fi însă împărțit după delimitarea frontierei dintre Romania și Ungaria, în Ungaria

rămânând două ferme. Principiul după care s-a divizat astfel moșia, a fost ca la fiecare 2 km să se găsească o altă fermă, aceasta pentru economia de drumuri lungi la recoltă și la lucrări curente, și pentru ușurința aplicării unei bune administrații. Pe moșie sînt instalate în locuințe confortabile 160 de familii de muncitori, cu un total de 800 de suflete. Lucrătorii sînt vechi, stabiliți cu o generație mai înainte pe moșie. Există o școală, o grădiniță și biserica, construite și întreținute de proprietate. Pentru serviciul religios sînt angajați doi preoți catolici. (Biserica a fost renovată și resfințită prin anul 2000, după ritualul greco-catolic, n.n.)

Pe linia ferată se transportau la nevoie și persoane. Vizitatorii, studenții Școlii Superioare de Agricultură de la Herestrău, își continuă drumul îmbarcați în opt vagoane Decauville, trase de cîte un catîr, amenajate comod, cu bănci laterale ca la tramvai, acoperite, ca sa fie umbră.“

Trenulețul a trecut în proprietatea „Prodaliment“-ului, apoi, prin anii 1960, în cea a Gospodăriei Agricole de Stat Cenad. Prin 1962, făcându-se drumul de piatră, s-a trecut la transportul furajelor pe șosea. Din acest motiv, trenulețul și-a pierdut utilitatea, fiind casat. Azi a rămas o amintire pentru generația mai în vîrstă și o curiozitate pentru cei tineri.

Persoanele care își amintesc de acest trenuleț îl numesc Lóré.

Denumirea Lóré, nu Lori, vine de la pronunțarea populară a cuvîntului englez LOWRY<sup>3</sup>, ceea ce înseamnă vagon.

*Cenăzeanul nr. 1/2013*

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad 2012-2013*

**Dușan Baiski**

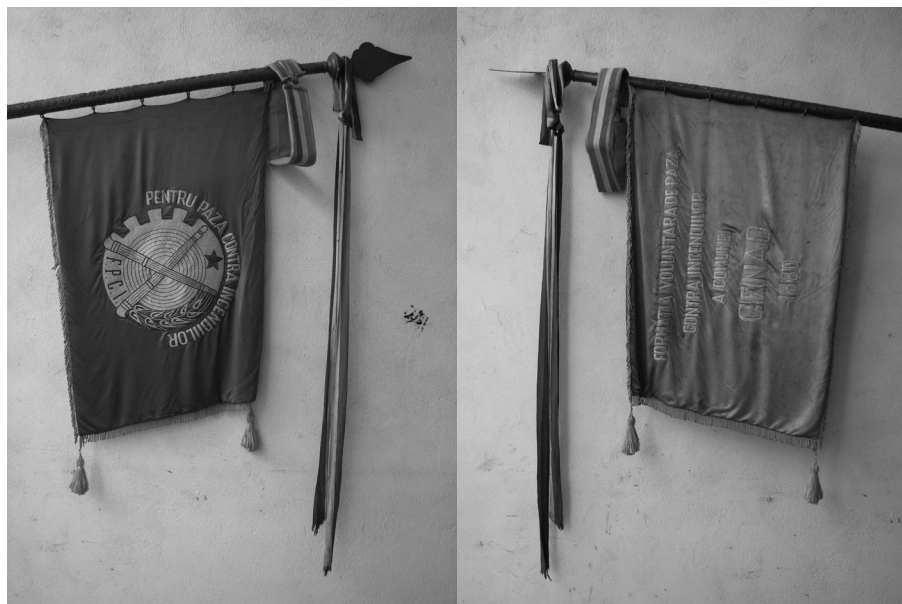
## **Asociația Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare și Vechi**

Focul, alături de pământ, apă și aer, face parte din seria celor patru elemente considerate sacre, care au marcat și continuă să marcheze istoria omenirii. Păzit cândva cu strășnicie, considerat chiar divin, el reprezintă însă și o permanentă amenințare. Drept pentru care măsurile antiincendiu au cunoscut de-a lungul timpului nu doar abordări diferite, ci mai cu seamă calitative, menite să apere cât mai eficient omul și bunurile de moarte și distrugere.

Localitatea Cenad, denumită cândva Morisena, a avut parte de incendii aidoma multor altora. Dacă la cele provocate, față de care apărarea devenea adeseori inutilă, la cele întâmplătoare situația stă cu totul altfel, mai cu seamă atunci când, voit sau impus prin lege, se respectă norme elementare de protecție. Iar când focul totuși izbucnește necontrolat și amenință vieți și bunuri, o ultimă soluție o reprezintă cât mai grabnica sa stingere. Haotic la început, efortul colectiv în acest sens a devenit cu timpul tot mai organizat, de unde și înființarea formațiilor de pompieri militari și/sau voluntari și dotarea cu stingătoare tot mai sofisticate și mai performante.

Stingerea organizată a incendiilor pe actualul teritoriu al României cunoaște o istorie de cel puțin două milenii. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, comunitățile locale bănățene își organizează formațiuni de pompieri voluntari și se dotează cu unelte. Nu cunoaștem, deocamdată, când a fost atestată o primă activitate măcar organizată, dacă nu oficială, a pompierilor la Cenad, însă cert este faptul că pe 12 noiembrie 1927, la Tribunalul Județului Timiș-Torontal va fi înaintată cererea de înscriere în registrul persoanelor juridice a Asociației

Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare și Vechi\* (inițial, în documente: Asociația pompierilor voluntari din Cenadul Mare și Vechiu), „fondată cu actul constitutiv din anul 1883”. Potrivit acestui document, au fost depuse: trei copii legalizate după actul constitutiv, trei copii legalizate după statut și trei copii legalizate după duplicatul original al procesului-verbal al ședinței în care s-au aprobat statutul și comitetul director.



Steagul pompierilor din Cenad (față-verso).

Cu o zi înainte, pe 11 noiembrie 1927, a fost consemnat procesul-verbal nr. 121, cu prilejul adunării generale extraordinare a „...societății pompierilor voluntari din Cenadul mare și vechiu despre reorganizarea, votarea statutelor și alegerea direcției asociațiunei.”

Dosarul către instanță conține o copie tradusă din limba maghiară în română a actului de constituire din 1883:

„Protocol de constituire

Dresat în adunarea generală din 18 Noiembrie 1883 în școala, sub președinția Domnului Joan Martin.

I. Constatându-se că sunt membrii prezenți în număr suficienți (sic), adunarea se declară de deschisă și se roagă Domnul Comandant a cetii statutele.



Utilaj de stins incendiul. Punctul muzeal stradal Cenad.

*II. Statutele s-au aprobat din partea adunării.*

*III. Toți banii ce se vor strânge se vor încasa precum și suma de 164 florini și 94 de cruceri se vor depune în casa de păstrare Cenadul Mare sârbesc și nemțesc.*

*După ce domnul Joan Martin a abzis (a refuzat, n.n.) de președinte, a fost ales cu unanimitate de voturi Dl. VICTOR DECASTELLO, despre ce a fost avizat prin scrisoare. Ceilalți funcționari au fost realeși și li s-au adus mulțumită (sic) pentru activitatea lor.*

*Ne făcându-se nici-o propunere ședința adunării generale s-a declarat închisă.*

*E. Jerniss, m.p.”*

Dat fiind faptul că dosarul de la Tribunalul Timiș-Torontal nu conține alte documente din 1883 în afară de actul de constituire, tindem a crede că asociația nu a existat, cel puțin legal, până la data de 11 noiembrie 1927, când s-a ținut o adunare generală extraordinară, respectiv până în 1933, când a fost aprobată oficial existența organizației în cauză.

În lista ce succede apar următoarele nume (redăm exact ortografia utilizată, deși majoritatea numelor sunt scrise incorect; unele parțial după



**Utilaj de stins incendiul. Punctul muzeal stradal Cenad.**

regulile gramaticale maghiare, altele potrivit onomasticii românești, iar altele incorect în orice limbă):

<i>Bachaus Josif</i>	<i>Lesel Stefan</i>
<i>Wellinge Nicolae</i>	<i>Gröbeldinger Petre</i>
<i>Mark George</i>	<i>Wolf Emerich</i>
<i>Pauli Valentin</i>	<i>Jung Joan</i>
<i>Eberhardt Nicolaus</i>	<i>Gröbeldinger George</i>
<i>Benke Stefan</i>	<i>Eberhart Petre</i>
<i>Bogel F(r)edrich</i>	<i>Lessel Joan</i>
<i>Jung Nicolaus</i>	<i>Fra(n)ck Josef</i>
<i>Schüzler Josif</i>	<i>Rausch Anton</i>
<i>Eling Joan</i>	<i>Krauser Anton</i>
<i>Lessel Mateas</i>	<i>Pauli Nicolae</i>
<i>Waltrich Joan</i>	<i>Hinkel Joan</i>
<i>Kaiser Josef</i>	<i>Richter Joan</i>
<i>Politzer Jiulius</i>	<i>Lessel Petre</i>
<i>Schmeltzer Francisc</i>	<i>N. Saimus</i>
<i>Ludvig Petre</i>	<i>Potchen Nicolae</i>

Copia documentului original (care presupunem că a fost redactat în



limba maghiară, oficială la acea dată la Cenad, „...18 Novembrie 1883”) a fost semnată pe 11 noiembrie 1927 de către președintele Virgil Popovici, de secretarul Petru Sauer, întărită cu ștampila purtând inscripția: „*Asociația pompierilor voluntari / Freiwilliger Feuerwehverein Cenadul Mare și Vechiu*” și apoi contrasemnat pentru conformitate de un notar din Sânnicolau Mare (semnătura și ștampila, indescifrabile).

Autentificarea copiei aparține notarului public Titu Mălăiu din Timișoara și poartă data de 14 ianuarie 1928.

În comitetul asociației au fost aleși:

Victor Giurgiu – comandant,

Petre Franck – locțiitor de comandant,

Petre Sauer – secretar

Hilger Nicolae – aghiotant

Pescariu Joan – stegar.

Iată și comandanții aleși ai plutonului: Nicolae Pinel și Anton Richter.

Iar ca „*măestrii pompelor*”: Petre Kaiser, Anton Wambach, Nicolaie Balthazar, Josif Mirsov și Joan Biber.

În fine, ca membri de drept au fost aprobați de adunarea generală următorii:

„*Anton Gerbl, Joan Meszaros, Adam Jung, Pinel Nicolaie, Eberhardt Josif, Wolf Josif, Schneider Petru, Wambach Petru, Josif Pinel, Nicolae Hinkel, Nicolaie Dornback, Joan Kiri, Nicolae Pinel, Josif Gröbeldinger, Nicolae Balthazar, Nicolae Koreck, grade dela măestrul sus, și Carol Gröbeldinger hornist.*” Este discutabilă interpretarea cuvântului „hornist” al celui din urmă. Pe care mai degrabă îl credem a fi fost „gornist”, care alarma populația, decât sub sensul de argou „fumător” ori chiar de persoană care se ocupa de hornărit.

În calitate de funcționari administrativi, au fost aleși următorii:

„*Dr. Virgil Popovici – președinte; dr. Egri Ferdinand – vicepreședinte; Petre Molnar – secretar; George Perian – locțiitor de secretar; Anton Faszbinde – casier; dr. Joan Wolf – jurisconsult; dr. Anton Kopp – medicul asociației; Joan K. Hinkel – expert tehnic.*”

Foștii susținători ai asociației au fost propuși și aprobați ca membri onorifici: Lessel Petre, Wambach Petre, Josif Kaiser, Mirsov Petre, Meszaros Josif, Jivin George.

Împuternicit prin procură, pe 16 noiembrie 1927, să reprezinte și să rezolve „...cauza dobândirii personalității juridice a asociației pompierilor voluntari din Cenadul Mare și vechi” a fost avocatul timișorean dr. Cassius Dobrin.

În context, trebuie să facem abstracție de românizarea numelor de botez, acolo unde a fost posibil acest lucru, considerată practică normală pentru statele și regimurile politice ale vremurilor de atunci. E lesne de observat că în conducere se aflau deja câțiva etnici români, situația (nu trecuseră decât opt ani de la Marea Unire) impunând o asemenea stare de fapt: Victor Giurgiu (notar), Ioan Pescariu (învățător), dr. Virgil Popovici, George Perian, aceștia marcând viața Cenadului, prin activitatea lor, încă aproape două decenii de atunci încolo. Presupunem că Petru Molnar era singurul etnic maghiar. Nu exista niciun etnic sârb ori de altă naționalitate. De observat, însă, spiritul organizatoric al germanilor din Cenad. Diferit de cel al sârbilor și românilor, majoritatea maghiarilor încă trăind în cele două cătune situate în pădurea din nordul localității: Szecsö și Tárnok, aproape de malul stâng al râului Mureș (până la obligarea lor de către autoritățile comuniste, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, de a se strămuta pe actuala vatră a satului Cenad, situație impusă de autoritățile militare).

La 27 august 1929, Tribunalul Timiș-Torontal va înregistra, sub nr. 003792, statutul asociației, acesta fiind, de fapt, unul standard pentru toate organizațiile de acest fel din România, diferind, evident, denumirea, sediul, inscripția de pe ștampilă și, la final, data și semnăturile secretarului, președintelui și comandantului asociației.

Cu aproape o lună mai târziu, la 23 septembrie 1929, Secția I din cadrul Tribunalului Timiș-Torontal îi trimite ministrului de Interne o solicitare standard, prin care cere:

*„Potrivit dispozițiunii de sub art. 3 p.a. al sus zisei legi, am onoare a Vă ruga să binevoiți a Vă da avizul asupra admisibilității acestei cereri, în care scop să se înainteză (sic) un exemplar din actul constitutiv și din statutele depuse de numita asociațiune.”*

Răspunsul va veni pe 13 decembrie 1929 din partea Direcțiunii Administrației Generale, Contenciosului și Statisticii din cadrul Ministerului de Interne, cu semnăturile indescifrabile ale ministrului și, respectiv, directorului general, pe adresa președintelui Tribunalului Timiș-Torontal:

*„Referindu-ne la adresa D-vs No. 5792/929, avem onoare a vă face cunoscut că acest Minister avizează favorabil la acordarea personalității juridice a Asociației Pompierilor Voluntari din comuna Cenadul Mare.”*

Drept urmare, reprezentantul pompierilor voluntari va solicita Tribunalului Timiș-Torontal ca, având în vedere răspunsul favorabil din partea ministerului sus-pomenit, să solicite fixarea datei pentru dezbaterea solicitării lor de (re?)legalizare a asociației lor.

Dezbaterea orală publică s-a ținut pe 21 martie 1930, de față fiind, din partea instanței: P. V. Popescu – președinte, V. Mateiu – judecător și R. Mioc – grefier, respectiv avocatul dr. Cassius Dobrin, în calitate de reprezentant al asociației, Iosif P (indescifrabil) – avocatul Statului și A. Rădulescu, procuror. Întrucât ultimii doi nu au avut obiecții, Tribunalul a dat și sentința:

*„Acordă Asociației Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare și Vechi personalitatea juridică cerută.”*

Pe 28 iunie 1933, Ministerul de Interne solicită Tribunalului Timiș-Torontal ca, în conformitate cu legislația în vigoare, să-i trimită o copie după sentința prin care acesta a acordat personalitate juridică Asociației Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare, însoțită de un exemplar al actului constitutiv și unul din statut. Documentul a fost înregistrat la 1 iulie 1933.

La rândul său, Tribunalul Timiș-Torontal va răspunde pe 8 mai 1933 că a trimis documentele cerute încă din data de 5 ianuarie 1931.

Potrivit statutului (repetăm, standard), asociația avea drept scop, printre altele:

*„a., Să desfășoare activitate spornică și plină de zel contrar incendiilor izbucnite în comuna Cenadul mare și vechi și în împrejurimea ei mai apropiată.*

*b., Să contribuie prin instrucțiuni și măsuri concrete, la evitarea incendiilor.*

*c., Să apere și să salveze averea și viața cetățenilor în cazuri de primejdie.*

*d., În caz de inundații și revărsări a (sic) apelor să vină în ajutorul celor primejduiți, salvându-le averea și viața.*

*e., Să încurajeze spiritul asociabil, armonia și încrederea reciprocă între cetățeni.*

*f., Să instruiască în mod practic pe pompieri referitor la operațiunile de stingere a incendiilor.*

*Este indamisibil, ca asociația să facă politică sau să participe la demonstrații politice ori de altă natură.”*

Același statut clasifică membrii asociației:

*„ I. Funcționarii tehnici:*

*a., Comandantul,*

*b., Vicecomandantul,*

*c., Aghiotantul, care este și secretar,*

*d., Stegarul,*

*e., Comandantul plutonului,*

*f., Intendantul.*

*II. Funcționarii administrativi:*

- a., Președintele asociației,*
- b., vicepreședintele asociației,*
- c., secretarul asociației,*
- d., locțiitorul secretarului,*
- e., casierul asociației,*
- f., jurisconsultul asociației,*
- g., medicii asociației, și*
- h., inginerul asociației.”*

Desigur, statutul prevede și atribuțiunile fiecăruia dintre cei mai sus în parte.

Potrivit acestuia, *„Stegarul va purta steagul asociației când se oficiază servicii divine și la serbări lumești, unde participă și pompierii.”*

În actuala remiză de pompieri (2016), aflată în curtea Primăriei din comuna Cenad, se păstrează un steag roșu, prins în șase puncte de un mâner tip lance, tivit pe trei părți cu franjuri galbeni, de colțurile opuse lăncii atârând doi ciucuri de aceeași culoare, care are înscris pe o parte, cu litere galbene, majuscule, denumirea: *„Formația voluntară de pază contra incendiilor a comunei Cenad, 1880”*, iar pe cealaltă, scris în semicerc, deasupra unei steme, tot cu litere galbene, majuscule, cuvintele: *„Pentru paza contra incendiilor”*. Stema, rotundă, la fel de culoare galbenă, are pe fundal opt cercuri concentrice, roșii și foarte subțiri, deasupra cărora se întretaie două torțe inversate (cu flacăra în jos). În partea de sus a stemei figurează o stea roșie, cu cinci colțuri, iar jos acronimul „F.P.C.I.” (de la Formația Voluntară de Pază Contra Incendiilor). Lipsește litera „V” de la cuvântul „Voluntară”, ceea ce poate duce la ideea că, de fapt, nu mai era vorba de voluntariat). În stânga stemei apar trei dinți dreptunghiulari, simbolizând o roată zimțată și încercând să inducă ideea că e vorba de stingerea incendiilor cu mijloace mecanice. Iar în dreapta figurează un spic, simbol al belșugului, hărniciei și proprietății, avuții ce trebuie apărate împotriva focului. De lance este legată o panglică cu tricolorul românesc. La data când am realizat fotografia (2009), pe lance, spre vârf, între steag și panglică mai exista și o coroniță cu tricolorul românesc.

Din context reiese că, de fapt, paza contra incendiilor ființa cel puțin din anul 1880 (conform celor înscrise pe steag), deci dinainte de *„...adunarea generală din 18 Noiembrie 1883 în școala, sub președinția Domnului Joan Martin.”* Iar steaua roșie și denumirea înscrisă pe steag, cu toate că este precizat anul 1880, duc la concluzia că e vorba de un însemn apărut la începutul regimului comunist, când pompierii (voluntari) cenăzeni nu acceptau ștergerea cu buretele a istoriei, dar nici nu se puteau

împotrivi fâțiș noului regim politic. Faptul că s-a păstrat vechea lance, cu plăcuțele metalice cu numele pompierilor voluntari de etnie germană din localitate, este un argument în plus. Din nefericire, nepăsarea din anii de după 1989 a dus la decolorarea unei fețe a steagului, dar și la dispariția unor plăcuțe de pe lance. Nu este însă deloc greu de ghicit că, de fapt, s-a dorit inițial ascunderea feței cu steaua roșie. Numai că, paradoxal pentru cel care a dorit să ascundă stema pentru a salva steagul, acum tocmai fața cu stema este cea nedecolorată. Rămâne de văzut dacă nepăsarea actualilor pompieri voluntari și a administrației locale va continua sub această formă ori steagul va preluat de Primărie pentru a se constitui ca exponat în muzeul local.

Din nefericire, până la introducerea obligativității completării unor fișe de incendiu (în ultimii ani), istoria pompierilor voluntari cenăzeni nu se mai poate baza pe prea multe lucruri. Ci, parțial, pe documente de genul celor de la Arhivele Naționale, și parțial pe amintiri ale unor pompieri voluntari încă în viață. Ideea de democrație a fost și este, din păcate, prost înțeleasă și aceasta nu doar când e vorba de incendii.

### **Bibliografie:**

Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond *Tribunalul Timiș-Torontal – Persoane juridice*, dosar nr. 25/1929 (nr. 5792/1929).

Dușan Baiski – *Cenad – Studii monografice* (ed. a II-a, revăzută și adăugită), Ed. Artpress, 2015, Timișoara.

\*Actuala comună Cenad, jud. Timiș, a fost împărțită administrativ în două: Cenadul Mare și Cenadul Vechi. Aceasta până la contopirea din ianuarie 1949, la solicitarea locuitorilor din Cenadul Vechi.

*Morisena* nr. 3/2016

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2014-2015*

George Ivașcu, Tiberiu Bociat

## „Cele mai mari incendii aveau loc la Zootehnie“

Interviu cu Dan Libor, veteran al formației de pompieri  
vo-luntari din Cenad



*Ca o continuare firească a articolelor despre pompierii cenăzeni, stăm de vorbă cu dl. Dan Libor, cunoscut cenăzenilor ca Cica Dana, unul dintre veteranii formației de pompieri și care ani de-a rândul a fost șeful acestei formații.*

– Cica Dana, povesteți-ne despre activitatea acestei formații de pompieri de-a lungul timpului, formație din care ați făcut parte și pe care ați și condus-o din anul 1975 până după anul 2000.

– Eu când am venit la Primărie de la S.M.T. (Stațiunea de Mașini și Tractoare), în anul 1975, imediat am fost rugat să fiu și pompier. Înaintea mea au mai fost alți trei pompieri, nea George Roșu (șeful formațiunii din acele timpuri), nea Traian Mereanțu, așa cum era el cunoscut în sat, și nea Mia Căpăț. Aceștia trei erau pompierii „vechi”. După aceea, la Primărie s-au format echipele de „meseriași” din care apoi s-a format o echipă tânără de pompieri, din care am făcut parte și eu.

– Erați o formație permanentă de pompieri, cu atribuții numai în domeniul stingerii incendiilor sau pompierii desfășurau și alte

**activități. În ceea ce privește retribuirea, cum era ea făcută?**

– În ceea ce privește activitatea de pompieri, grupul nu era numai pentru paza și stingerea incendiilor. În plus de asta, participam și la diferite competiții locale, zonale și chiar județene, dintre formațiile de pompieri. Cred că era în anul 1987 când am luat locul I la un asemenea concurs organizat la Timișoara, pe județ. Mai există la sediul formației de pompieri cupa primită atunci. Noi eram o formațiune de pompieri voluntari, fiecare dintre „meseriași” își făcea meseria sa (zidar, tâmplar, etc). Eu, de exemplu, eram angajat ca și tractorist-rutierist. Nu eram plătiți numai pentru munca de pompieri.

– **Vă rog să povestiți câte ceva despre dotarea care ați avut-o.**

– Eu când am venit la formația de pompieri voluntari am mai „prins” și pompele manuale pentru stins incediile și o mașină „Praga”,



foarte veche. Nici nu mai țin minte câți ani avea. Această mașină s-a mai folosit foarte puțin timp, pentru că mai apoi am primit o altă mașină, un „SR” românesc, dar și el vechi, de la Timișoara. Nici această mașină nu a funcționat prea mult timp, atât era de „bătrână”. În anul 1979 am primit o mașină nouă de pompieri, pe care Petrică (Pătruț) Frunză a adus-o de la București. Această mașină mai este și acum la formația de pompieri.

**– Pompele manuale de care ați pomenit cu ce erau aduse la locul unui incendiu?**

– Am avut trei pompe manuale, care erau trase de cai. Dintre acestea, comuna Cenad a donat una comunei Biled, dar nu mai țin minte în ce an. Am și văzut-o la Biled și chiar aveau o mențiune la sediul formației lor de pompieri, că era o donație din partea comunei Cenad. La formație mai aveam și butoaie pentru transport apă, căruțe pentru transport, mături, lopeți etc. Un pichet de incendiu, cu astfel de materiale era organizat și la Zootehnie.

**– Cica Dana, dacă puteți să ne povestiți despre câteva evenimente (incendii) la care ați luat parte.**

– Intervenții la care am participat, au fost multe. Cele mai mari incendii aveau loc la Zootehnie. Unul dintre ele, nu mai țin minte exact anul, a fost atunci când s-a aprins fânul, în partea dreaptă cum te duci către vamă. Am stat acolo o noapte și o zi întreagă. A fost o intervenție la care au venit în ajutorul nostru și formațiile din Sănnicolau Mare și Dudeștii Vechi, în total erau 3-4 mașini de pompieri. A fost un incendiu foarte mare, iar noi am stat acolo până s-a lichidat complet focul.

**– Au luat și grajdurile foc?**

– Nu, pentru că șirele de fân erau separate de grajduri. Au luat foc numai șirele de paie și de fân. Unii dintre noi interveneam pentru stingerea incendiului, iar alții erau la „apărare”, pentru a proteja șirele din dreapta și din stânga celei care ardea.

**– S-a salvat ceva din furaje?**

– Da. S-au salvat pentru că și șira care ardea, la o anumită distanță de focar, a fost „ruptă” de ambele părți și așa am izolat focul. Până dimineața am „apărat” șirele și abia dimineața, cu utilajele am „rupt” șira de furaje. A fost un incendiu foarte mare. Am mai avut un alt incendiu, tot la Zootehnie la Cenad, dar la moară, dar care nu a fost chiar atât de mare. A fost un scurt-circuit care a aprins praful de făină de la moară. În plus de asta, au mai fost mai multe incendii, prin comună, dar mai mici.

**– La incendiul de la Zootehnie, de la furaje, s-a stabilit cauza lui?**

– Da. Autoaprinderea. Când a fost depozitat, fânul era ud, șirele erau foarte mari, s-a supraîncălzit și a luat foc. Pentru stabilirea cauzei incendiului au venit și specialiști de la Timișoara.

**– Prin sat, pe la gospodării ce incendii ați avut?**

– Da, au fost. Un incendiu mai mare a fost pe strada a 3-a, la o casă care s-a aprins în timpul nopții. La ora 1 noaptea, când am ieșit de la Primărie pentru a merge la locul incendiului, am văzut o flacăra



mare, lungă. Mai târziu am constatat că omul avea acasă 3-4 butoaie cu petrol, care au luat foc în șopron. Ce se întâmplase? Cetățeanul frigea răchia și pentru asta a tras un burlan din șopru în pod. Acolo erau niște baloți de paie, care au luat foc. Proprietarul nu și-a dat seama de asta până la miezul nopții, când un alt localnic care mergea la gară a văzut flăcările în pod și a trezit vecinii. Deja arseseră jumătate din casă. Când am ajuns noi, explodaseră și butoaiele cu petrol și nimeni nu avea curajul să se apropie foarte mult pentru că se împrăștia petrol aprins peste tot și era pericolul să arzi „ca un pui”. Atunci am dat cu foarte multă apă să răcim și cu cângile lungi am tras butoaiele afară din șopru. În noaptea intervenției, cetățeanul în cauză nu ne-a spus că el frigea răchia și noi am constatat că din cauza unui scurt-circuit s-a produs incendiul. A doua zi au venit experți de la Pompierii din Timișoara și de la ADAS, pentru că locuința era asigurată. Întâmplător am trecut și eu pe acolo și m-am prezentat ca fiind șeful formației locale de pompieri și le-am spus constatarea noastră (dimineață trebuia să întocmim un proces-verbal al intervenției, unde am trecut cauza incendiului constatată de noi). Cetățeanul în cauză, NU! Nu de la scurt-circuit i s-a aprins casa; „Eu am fript răchia”, a declarat el reprezentanților ADAS. Atunci era să o încurcăm și eu și secretarul primăriei, pentru că am fi mințit în favoarea păgubitului, ca ADAS-ul să îi plătească asigurarea.

– **Alte evenimente mai deosebite?**

– Am mai fost în sprijin la alte formații de pompieri, într-un an, chiar la Dudeștii Vechi.

– **În afară de stingerea incendiilor, formațiunea de pompieri mai avea și alte atribuții?**

– Da. Noi eram împărțiți în echipe de câte doi și făceam controale prin comună. La fiecare casă făceam activitate de prevenire. Eu, ca șef al formațiunii, și ajutorul meu aveam atribuții de control la instituțiile de stat, de exemplu I.A.S. – Întreprinderea Agricolă de Stat, la C.A.P. – Cooperativa Agricolă de Producție etc., restul echipei mergea din casă în casă. Fiecare echipă avea repartizat un anumit număr de case. Cu ocazia acestor controale am găsit instalații improvizate, coșuri defecte, necurățate, paiete clădite prea aproape de casă etc. Fiecare membru al formației avea un caiet în care își trecea constatările pentru fiecare număr de casă, iar proprietarul casei era pus să ia la cunoștință despre aceste constatări, sub semnătura sa.

– **Ați amintit la început de faptul că participați și la concursuri între formațiunile de pompieri. Ce vă aduceți aminte despre acestea? Există ceva diplome, cupe?**

– La Sânnicolau Mare era un centru zonal. Acolo veneau formațiile de pompieri voluntari din comunele din apropiere: Cenad, Dudeștii Vechi, Teremia Mare, Sânpetru Mare, Saravale, Periam. La Sânnicolau Mare se ținea concursul. Noi am luat și locul I și locul II. Dacă luai la Sânnicolau Mare locul I, participai la Timișoara la faza județeană. Aici, într-un an, am luat locul I. Aveam la sediul formației de pompieri toate diplomele și cupele câștigate.

– **Câți membrii avea formația de pompieri din Cenad, pe vremea d-voastră?**

– Eu am avut în formație până la 25 de pompieri voluntari. Înaintea mea, când erau pompierii „vechi”, erau și mai mulți. Aveam și alte activități. Mergeam în excursii cu membrii formației de pompieri, organizam chiar și „Balul pompierilor”. Am fost într-o excursie la Poiana Brașov. De exemplu, organizam pe terenul de fotbal acțiuni de strângere de fonduri (cu bere și cârnați) ca să ne putem face uniforme.

– **Cum erau anunțați membrii formației de pompieri și în cât timp ajungeau ei la Primărie?**

– De două ori pe lună aveam exerciții. Se suna „adunarea” și apoi făceam exerciții. La noi nu era ca la armată, nu aveam un timp anume în care trebuia să ajungem. Depindea de fiecare voluntar unde stătea. Eu, de exemplu ajungeam de acasă în 2-3 minute de când suna sirena. Alții veneau în 5-10 minute. Care stăteau în Satu Nou veneau un pic mai târziu, pentru că era mai departe. La început, pompierii erau chemați cu goarna. Nea Mia Căpăț a fost gornist. Pleca de la capul satului cu bicicleta și la fiecare intersecție sufla din goarnă „adunarea”, până la Primărie. La moș Bulgăr, la birt, sufla ultima dată „adunarea”, apoi bea și el o răchie, moș Mia. Aveam și pompieri voluntari nemți, din Comuna Germană.

– **Cica Dana, mulțumim mult pentru timp și povești!**

– Nu aveți pentru ce, și altădată.

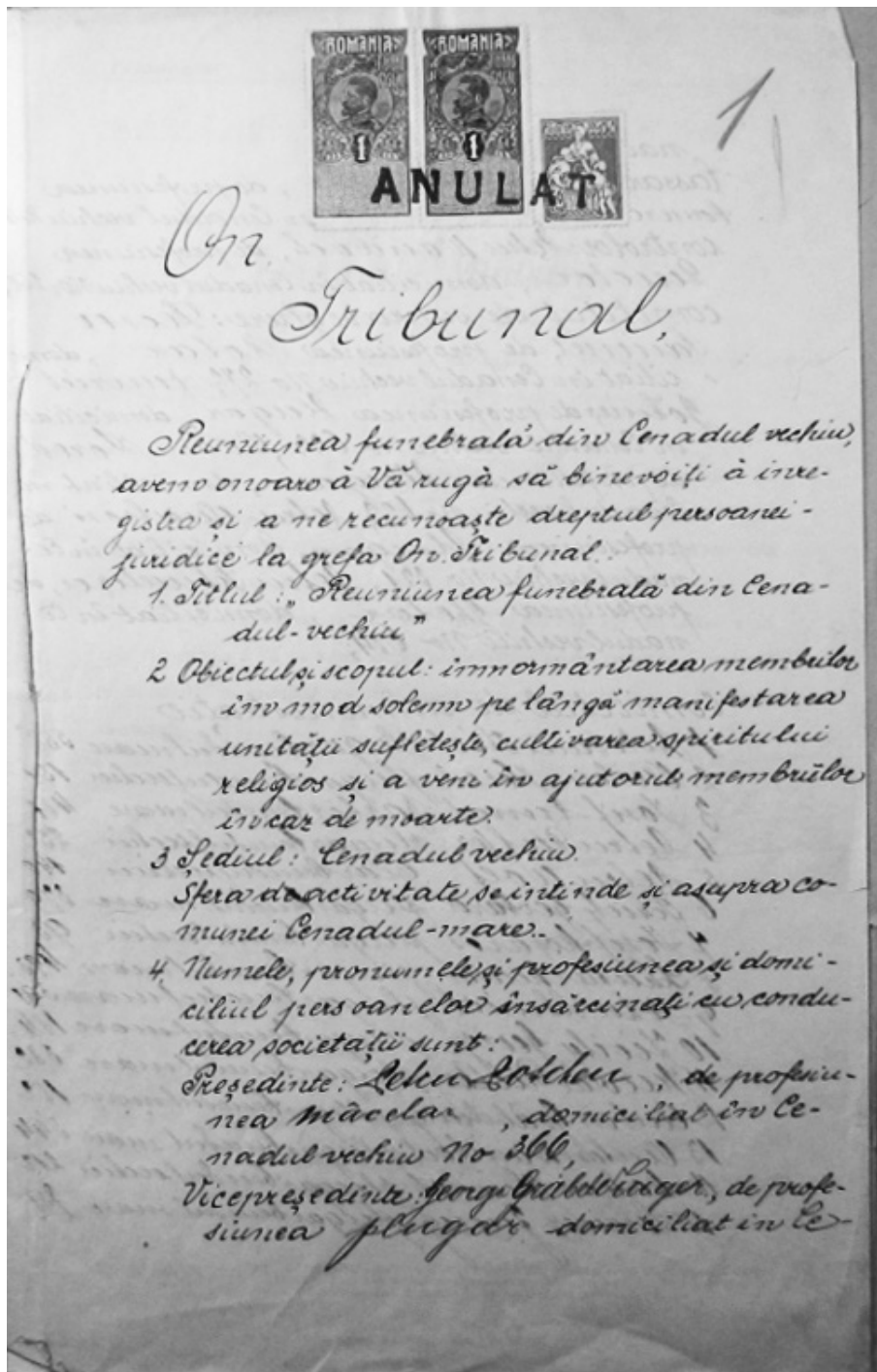
*Cenăzeanul* nr. 4/2016

Dușan Baiski

## Reuniunea Funebrală Cenadul Vechi – o asociație refuzată

Dosarul nr. 4963/1926, înregistrat la Tribunalul Timiș-Torontal Secția I, a avut drept obiect legalizarea Reuniunii Funebrale din Cenadul Vechi, al cărei obiect și scop ar fi fost, cităm: „...*în mormântarea membrilor în mod solemn pe lângă manifestarea unității sufletești, cultivarea spiritului religios și a veni în ajutorul membrilor în caz de moarte.*“ Sediul fusese fixat în Cenadul Vechi, dar „*sfera de activitate se întinde și asupra comunei Cenadul-mare*“, se precizează în solicitarea către Tribunal. Președinte fusese ales Petru Potchen, de profesiune măcelar, domiciliat în Cenadul Vechi nr. 366, iar vicepreședinte George Grabeldinger, plugar, domiciliat în Cenadul Vechi nr. 14. Iată și celelalte funcții: casier: Petru Richter, comerciant; controlor: Petru Wambach, director. Din comitetul de supraveghere făceau parte: Decsov Samuel (rotar), Emerich Zöhmer (plugar), Adam Korek (plugar), Petru Ambrosi (plugar), Petru Schmelzer (ghelar, ?). În fine, în componența comitetului de administrație intrau alte 20 de persoane. Data adoptării actului de constituire și a statului: 14 martie 1926. Documentele sunt depuse la Tribunalul Timiș-Torontal la 30 martie 1926, cu numărul de înregistrare 4693.

Cererea cenăzenilor a fost trimisă de către Tribunalul Timiș-Torontal la Ministerul Muncii, Cooperăției și Asigurărilor Sociale – Direcțiunea Asigurărilor Sociale din București pe data de 24 februarie 1928, alături de un exemplar din actul constitutiv și din statut. Răspunsul ministerului va fi primit de către Tribunalul Timiș-



Torontal pe 10 martie 1928: „...avem onoare a vă face cunoscut că asociația «RENIUNEA FUNEBRALĂ» din comuna Cenadul-Vechiu nu poate să fie recunoscută ca persoană juridică, deoarece statutul ce ni s-a înaintat este necomplet și conține dispozițiuni contrare Legei pentru persoanele juridice.” Drept pentru care se cere completarea și modificarea statutului:

„a) La baza nulității stând drepturi și datorii egale pentru toți membrii, ei trebuie să știe de la început ce cotizațiuni vor avea de plătit. Contribuțiunile așa denumite «leul la deces» nu numai că nu dă asociației un caracter de mutualitate, dar ele sunt nesigure și oneroase pentru membri și de aceea trebuie să se prevadă cotizațiuni fixe.

Nici luând de bază vârsta ce se cere la înscrierea membrilor și având în vedere că se intenționează a se acorda un ajutor de deces de 1200 Lei (la Art. 9), am făcut calculele cerute de știința actuarială și am stabilit că trebuie să ceară o cotizație de Lei 0,32 pe lună pentru fiecare 100 Lei ajutor, – deci pentru 1200 Lei ajutor se va cere lunar Lei 3,84 (pentru rotunjirea sumei 4 Lei pe lună).

Ajutorul se va acorda numai după 6 luni de vechime de la înscriere și membrii nu vor contribui cu nici o sumă la ivirea deceselor.”

Pe de altă parte, se mai precizează în răspuns, fondul de rezervă nu se va păstra la asociație, ci se va depune la o instituție financiară garantată de stat, băncile particulare fiind excluse. Averea asociației se mai putea însă utiliza și pentru cumpărarea unui imobil pentru uzul propriu (sediu, sală de conferințe sau întruniri, cimitir etc.).

Documentul mai recomandă o serie de completări și modificări ale statului (întocmirea și aprobarea bugetului anual de venituri și cheltuieli, drept de apel în caz de excludere, durata mandatului celor aleși, cazuri în care se poate face dizolvarea etc.).

Răspunsul ministerului va fi trimis și Reuniunii Funebrale din Cenadul Vechi la 9 aprilie 1929. Cenăzenii iau în considerare observațiile ministerului și retrimite documentația către Tribunalul Timiș-Torontal, la 7 martie 1931. Însă nu se va da curs cererii de acordare a personalității juridice, fiindcă cenăzenii nu au depus taxele aferente. Le vor depune câteva zile mai târziu, drept pentru care Tribunalul Timiș-Torontal va trimite, la 19 martie 1931, toată documentația la București. Lista nominală a membrilor Reuniunii Funebrale cuprinde 53 de persoane. Problema însă nu este rezolvată nici la 19 mai 1932, deoarece notarul din Cenad (semnătura indescifrabilă) va solicita Tribunalului Timiș-Torontal să-i comunice

„...felul taxelor ce urmează să se achite de sus numita societate în vederea cererii adresate în cauza aprobării statutelor potrivit legii personalității juridice, rugându-vă a dispune.“ Cu acest document se termină și conținutul dosarului pe care, pe 17 martie 1949, un grefier avea să scrie: „Verificat, nu are pers. juridică.“. Încă o inițiativă nefinalizată a cenăzenilor.

### **Bibliografie:**

Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond *Tribunalul Timiș-Torontal, persoane juridice*, dosar nr. 12/1926.

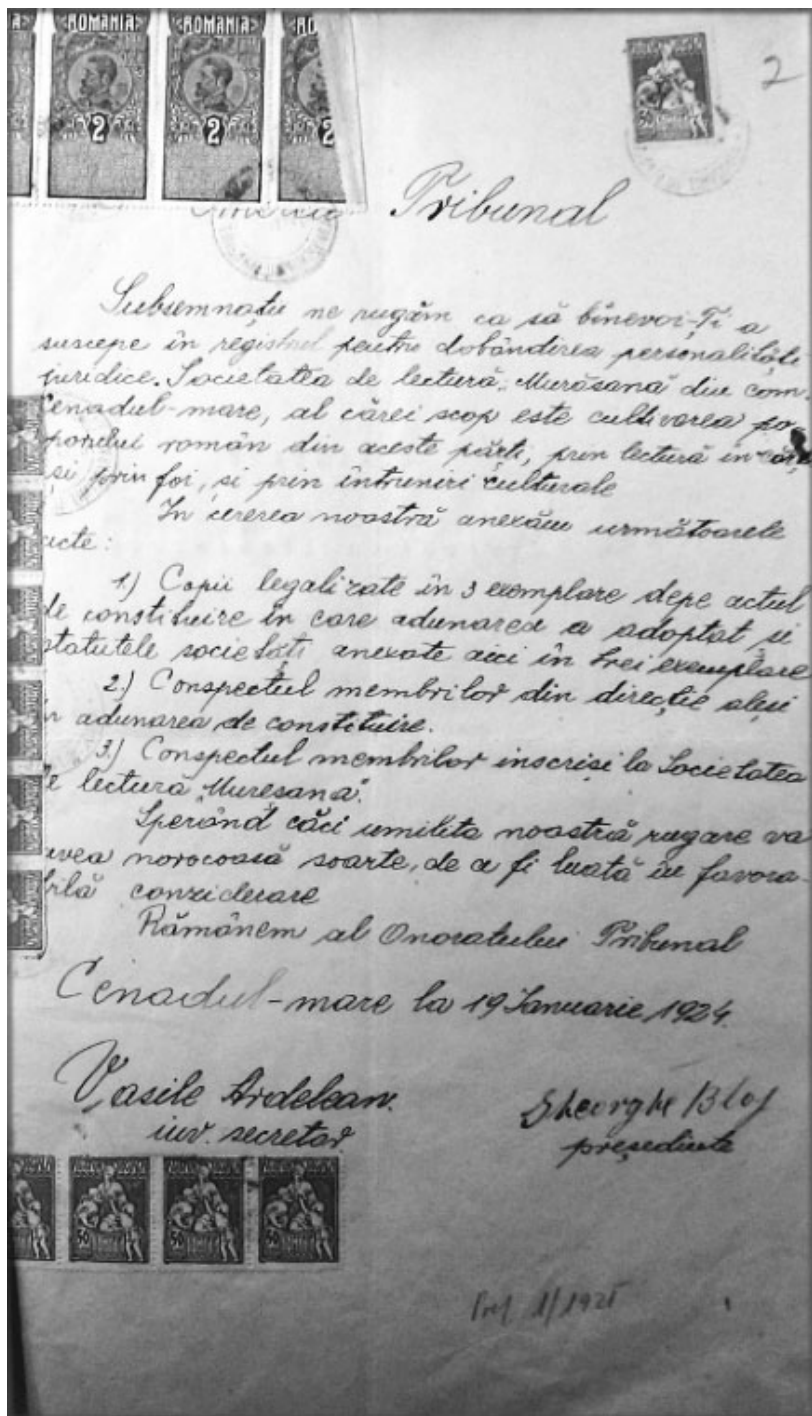
*Cenăzeanul* nr. 3/2016

Dușan Baiski

## Societatea de lectură poporală „Mureșana“

Localul lui Flore (în dosar: Flóre) Barna din Cenad (Str. Principală, pe partea dreaptă, vizavi de actuala clădire a Parohiei Greco-Catolice) va fi, pe 28 decembrie 1924, gazda unei adunări de constituire a Societății de Lectură „Murășiana („Mureșana“), la care au participat peste 200 de persoane din localitate. În procesul-verbal, întocmit cu respectivul prilej, se consemnează: *„La dorința locuitorilor din Cenadul-mare, comună fruntașă cum este, nu se pot aduna din tot satul la o singură societate de lectură, și înțelegând scopul ei măreț, câte lucruri frumoase se pot face prin astfel de societăți, roagă pe dl învățător Vasile Ardelean a lua măsuri pentru a înființa încă o societate de lectură.“* Nu se specifică denumirea celeilalte organizații fie din orgoliu, fie dintr-o banală scăpare. Surse locale susțin că ar fi existat două asemenea casine, una pentru românii cu stare, alta pentru cei săraci.

Președinte a fost ales Gheorghe Barna, secretar – V. Ardelean. Iar pentru verificarea și validarea procesului-verbal – Tănăsie Covaciu și Ioan Dămian. S-a trecut apoi la alegerea unei comisii pentru înscrierea de membri, care va raporta că până atunci s-au înscris deja 84 de persoane. Președintele Gh. Barna va propune întocmirea unei liste de candidați pentru a face parte din comitetul de conducere al societății. Au fost aleși: președinte – Gheorghe Blaj (tăbăcar); vicepreședinte – Ioan Muntean (econom); membri – Grăvilă Vingan (econom), Ioan Crăciun (econom), Gheorghe Tomi (mecanic), Marcu Țonea (mecanic), Gheorghe Regep (econom), Ioan Popovici (econom), Mia Toconiță (econom), Gheorghe Nicolas (econom), Grăvilă Dogojie (econom),



2  
Tribunal

Subsemnatul ne rugăm ca să binevoiți a  
suscepe în registru pentru dobândirea personalității  
juridice. Societatea de lectură Muresana din com.  
Cenadul-mare, al cărei scop este cultivarea po-  
zitivă a român din aceste părți, prin lectură în căr-  
ți și prin foi, și prin întruniri culturale

În cererea noastră anexăm următoarele  
acte:

- 1) Copii legalizate în 3 exemplare depe actul  
de constituire în care adunarea a adoptat și  
statutele societăți anexate aici în trei exemplare
- 2) Conspiciul membrilor din direcție alui  
în adunarea de constituire.
- 3) Conspiciul membrilor înscrși la Societatea  
de lectură Muresana.

Sperând căci comitete noastră rugare va  
avea norocoasă soartă, de a fi luată în favora-  
bilă consideraare

Rămânem al Onoratului Tribunal

Cenadul-mare la 19 Ianuarie 1924

Vasile Ardeleanu  
inv. secretor

George Blaj  
prezident

1924





A T

Onorat Tribunal,

Subsemnații membrii fondatori și membrii în consiliul de administrație al societății de lectură "Mureșana" toți domiciliați în Cenadul mare cu stîmă rugăm Onoratul Tribunal să binevoiască în temeiul legii persoanelor juridice a înregistra în registrul formelor dela On.Tribunal societatea de lectură "Mureșana" care are 1) denumirea de: societatea de lectură "Mureșana", 2) ca sediul în Cenadul mare, al cărei 3) scop e de a crea un local de intrunire și a sprijini membrii ei întru cultivarea lor, spirituale, morală, 4) iar ca obiect are: prin abonarea diferitelor foi, cumpararea și citirea cărților bune, prin ținerea de gîdînte și prelegeri publice, consfătuiri științifice a promova scopul indicat și buna starea culturală și materială a membrilor.-

Cu conducerea societății este încredințată direcțiunea care constă din următorii membri:

Mr.cr.	Calitatea	Numele și Prenumele	Funcția	Domiciliul Național.
1.	Președinte	Gheorghe Blaj	Tabaciar	Cenadul-Mare română
2.	Vicepreședinte	Ion Muntean	econom	" "
3.	Membrii	Găvrila Vințan	"	" "
4.	"	Ion Crăciun	"	" "
5.	"	Gheorghe Tomi	Mecanic	" "
6.	"	Marcu Tosea	"	" "
7.	"	Gheorghe Rejep	econom	" "
8.	"	Ion Popovici	"	" "
9.	"	Mă Tăconită	"	" "
10.	"	Gheorghe Nicolae	"	" "
11.	"	Găvrila Dogojie	"	" "
12.	"	Ion Vințan	"	" "

Suplenți: Ion Dan, econom, Ion Damian econom arbi domiciliat în Cenadul Mare, ca secretar Vasile Ardelean învățator în Cenadul Mare, iar ca casier Găvrila Jiam econom în Cenadul Mare.-

Data statutelor este: ziua 28 Decembrie 1924

Ioan Vințan (econom); supleanți – Ioan Dan (econom), Ioan Dămian (econom); secretar – Vasile Ardelean (învățător); casier – Grăvilă Jianu.

Statutul va fi aprobat în unanimitate. În ceea ce privește sediul societății, s-a propus și aprobat ca „Mureșana“ să funcționeze tot în localul lui Flore Barna, însă într-o odaie separată. Cotizația a fost stabilită la 60 de lei/anual/persoană.

Potrivit statutului, organizația avea drept scop crearea unui loc de întrunire „*potrivit trebuințelor unei societăți culte și sprijinirea membrilor întru cultivarea proprie*“, mijloacele fiind: „*abonarea diferitelor foi, cetirea cărților, aranjarea de ședințe publice și prelegeri științifice, consfătuiri, cultivarea poporului, convenirea prietenească și promovarea bunăstării și fericirii noastre și a patriei.*“ Fondurile urmau a fi asigurate din cotizație, donații în bani sau în natură, precum și vârsarea în contul societății a câștigurilor nete obținute din organizarea de petreceri. Cotizația putea fi modificată de la 60 la 100 de lei. Calitatea de membru se putea obține la recomandarea a doi membri deja acceptați. Membrii se împărțeau în trei categorii: ordinari, extraordinari și onorifici, votul acestora din urmă fiind doar consultativ. Adunarea generală a fost stabilită pentru prima jumătate a lunii decembrie a fiecărui an. Însă la solicitarea a trei membri ordinari, președintele avea obligația de a convoca adunarea generală extraordinară. Comitetul trebuia să țină ședințe o dată la fiecare trimestru.

Tentativa de legalizare a Societății de lectură „Mureșana“, prin cererea către Tribunalul Timișoara, a fost pe data de 20 ianuarie 1925, aceasta fiind înregistrată sub nr. 358.

„*Onorat Tribunal*

*Subsemnații ne rugăm ca să binevoiți a suscepe în registrul pentru dobândirea personalității juridice Societatea de lectură «Murășana» din com. Cenadul-mare, al cărei scop este cultivarea poporului român din aceste părți, prin lectură în cărți și prin foi și prin întruniri culturale.*

*În cererea noastră anexăm următoarele acte:*

1). *Copii legalizate în 3 exemplare depe actul de constituire în care adunarea a adoptat și statutele societății, anexate aici în trei exemplare*

2). *Conspectul membrilor din direcție aleși în adunarea de constituire*

3). *Conspectul membrilor înscriși la Societatea de lectură «Mureșana».*

*Sperând căci umilita (sic) noastră rugare va avea norocoasă*

*soarte de a fi luată în favorabilă conziderare  
Rămânem al Onoratului Tribunal.*

*Cenadul-mare la 19 Ianuarie 1924 (sic).“*

Data corectă era însă 19 ianuarie 1925, secretarul, respectiv învățătorul Vasile Ardelean căzând în capcana propriei sale memorii. De altfel, nici nu e greu de descifrat atmosfera acelor ani când locuitorii Banatului, de numai câțiva ani alipit de România, trebuiau să se adapteze noii legislații, cu totul alta decât cea maghiară. Dar și noii mentalități administrative, la fel cu totul alta decât până la Unire.

Încheierea din 18 mai 1925 a Tribunalului nu va fi una favorabilă:  
*„Cererea Societății de lectură «Mureșana» din Cenadul-mare pentru a i se recunoaște calitatea de persoană juridică și înscrierea în registrul respectiv, ne fiind însoțită de actele cerute de legea și regulamentul persoanelor juridice, se înapoiază pentru a se alătura actele lipsă, cu încunoștințarea că se va fi considerată ca înaintată chiar dela început, dacă se va înainta cu actele specificate mai jos în termen de 20 zile dela primirea încheierii de față.*

*Lipsurile cererei sunt următoarele:*

- 1) Cererea nu este semnată de membrii fondatori și de Direcție*
- 2) Cererea nu cuprinde subiectele din art. 9 din regulamentul legii pentru persoanele juridice*
- 3) Copiile după actul de constituire și statute nu sunt legalizate de notarul public.*
- 4) În cazul când cererea va fi înaintată din nou cu lipsuri va fi respinsă din oficiu conform § 141 proc. civ.“*

Ca urmare a adresei primite din partea Tribunalului Timișoara, primită pe 27 iunie 1925, Ministerul Instrucțiunii – „Casa Școalelor“ și a Culturii Poporului va da un răspuns, înregistrat sub nr. 31312, pe 3 august 1925, cu următorul conținut:

*„În referire la adresa Dvs. No. 358/3-1925, avem onoare a vă ruga să binevoiiți a dispune să se amâne pronunțarea hotărârei pentru acordarea dreptului de persoană juridică a Societății de Lectură «Mureșana» din Cenadul Mare, până când vom primi relațiunile dela revizoratul școlar și în urmă vom decide.“*

Tribunalul Timiș-Torontal avea să primească, pe 20 mai 1932, o nouă cerere din partea cenăzenilor:

*„Subsemnații, fondatori și membri în consiliul de administrație a societății de lectură «MUREȘANA» din comuna Cenadul-mare, avem*

onoare a Vă ruga să bine-voiți a dispune rezolvarea cât mai urgentă a cererei noastre pentru înregistrarea persoanei juridice înaintată D-Voastră sub No. 358 din 20 Ianuarie 1925, cerere care până în prezent n-a fost rezolvată și care se află în arhivele DV. “ În numele membrilor și al societății semna Flore Barna, iar cererea a primit nr. 015523.

Pe verso-ul documentului, președintele Tribunalului Timiș-Trontal a adnotat:

„20 Mai 1931

*Cu referire la No. 31312 din 3 august 1925 a Minist. Instrucțiunilor – Casa Școalelor și a Cultului (sic) Poporului se va (sic) cere relații în privința avizului pentru recunoașterea ca persoană juridică a Societății de Lectură din Cenadul Mare. “*

Se pare că e vorba de o greșală în privința anului, pe ștampilă apărând clar 1932 și nu 1931 așa cum a scris președintele.

Dosarul nu mai conține alte documente, dar potrivit adnotării de pe coperta I, un grefier (semnătură indescifrabilă) avea să scrie la 19 martie 1949: „*Verificat, n-are acordată pers. juridică.* “ Din păcate, astfel s-a sfârșit o inițiativă frumoasă a românilor cenăzeni, distrusă în fașă de birocrăția unui stat care pare că a avut oroare de setea de cultură a bănașenilor. În loc de casina „*Mureșana*“ s-a înființat, în schimb, cu surle și trâmbițe, la 31 ianuarie 1961, prin scindarea G.A.C. „*Ștefan Plăvăț*“, Gospodăria Agricolă Colectivă „*Mureșul*“. Mai mult, după colectivizare, Cenadul situându-se în frunte în acest sens în județ, încăperea destinată a fi sediul societății de lectură, cu intrare direct din stradă, a servit de depozit pentru diverse produse agricole, mirosul de usturoi ce răzbătea de acolo fiind încă persistent în amintirile cenăzenilor în etate. Localul lui Flore Barna și-a continuat menirea, schimbându-și doar proprietarii și birtașii, printre aceștia din urmă fiind Ivan, cel care avea un masiv autoturism „*Volga*“ de culoare albastră și șchiopăta de un picior. Aici, la sfârșitul anilor 60, profesorul de limba și literatura română Gheorghe Doran a realizat un film artistic de scurt-metraj, având ca actori clienții obișnuiți ai birtului: agricultori, mecanici, tractoriști, zilieri, oameni fără căpătâi etc. Despre soarta peliculei nu se mai știe nimic.

### **Bibliografie:**

Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond nr. 128  
*Tribunalul Județului Timiș*, inv. nr. 130, dosarul nr. 1/1925.

*Cenăzeanul* nr. 5/2016

Dușan Baiski

## „Casina Civilă“ din Cenadul Vechi

„Casina Civilă” din Cenadul Vechi s-a înființat la 8 mai 1890, cu aprobarea Ministerului Afacerilor Interne din Ungaria. Aceasta avea drept scop ca „...prin conveniri să creeze o viață socială folositoare”.

Dosarul, aflat acum în custodia Direcției Județene Timiș a Arhivelor Naționale, mai cuprinde contul de gestiune al societății pe anul 1923, statutul în limba maghiară (datat 8 iunie 1890, cu timbrul anulat cu ștampila purtând data 14 iulie 1890, întocmit în Cenadul Sârbesc, devenit ulterior Cenadul Vechi), dar și traducerea acestuia în limba română, precum și actul de constituire, tradus din limba germană în română. Potrivit acestuia din urmă, la adunarea generală de constituire a societății, din 8 mai 1890, la care au participat 29 de membri, au fost aleși următorii: Ioan Gräbeldinger – președinte, Ioan Schulde – vicepreședinte, Emeric Jung – grefier (secretar) și casier. Iar ca membri ai comitetului de conducere: Iacob Gilot, Anton Huller, Mihail Schulde, Ioan Jung, Ioan Kühn și Emeric Wolf. S-a mai stabilit abonarea la opt publicații în limba germană, sarcina fiind a comitetului de conducere. Și tot comitetul trebuia să încheie un contract cu cârciumarul, cu siguranță unul de închiriere de spațiu, fără însă a se specifica numele cârciumarului. Procesul-verbal a fost citit și aprobat de Petru Jung și Anton Gilot.

Era strict interzisă intrarea cu orice fel de animale în localul societății. Potrivit statutului, datat 20 august 1922 și semnat de notarul Szainer Peter și președintele societății, Peter (Petru) Mircsov, membri ai „Casinei Civile” puteau fi doar cetățenii români domiciliați în localitate, în baza unei recomandări din partea unui membru ordinar. Membri mai



4

Cătra Onor.

Tribunal,

Nimisoara

Subsemnata directie a „Căminu Civilu”  
din Cenadul-vechi are onoare a înainta în  
senxul Art. 2 al legii pentru persoanele juridi-  
ce și în senxul Art. 98 al regulamentulu acesti  
legi, actele aici plăturate cu rugămintea, să  
binevoiti se dispune înocrerea Kuniunii noastre  
registrelor persoanelor juridice pe baze act-  
id prezente aici alăturate.

Cenadul-vechi, la 1 August 1924

Cu stima

Directia Căminu Civilu  
din Cenadul-vechi

Președinte                      Secretar  
Păter Ghinsoi                      Ștefan Kely

puteau fi și străinii de localitate, însă numai ca membri extraordinari și în baza unei taxe de membru ordinar redusă la jumătate, adică de la 10 lei la 5. Potrivit paragrafului 17, fiecare membru avea dreptul de a aduce cu el un oaspete. Iar paragraful 18 spunea: „*Oaspetele introdus poate vizita localul societății neconturbat de nimeni 8 zile în șir, însă la recomandarea membrului introducător, comitetul are dreptul de a-i înmâna respectivului un mandat de plată de 2,50 Lei, valabil pe 3 luni.*” Era strict interzisă intrarea cu orice fel de animale în localul societății.

La sfârșitul anului 1923, organizația avea 285 de membri, toți de naționalitate germană. Nu dispunea de avere imobilă, dar avea: o masă de biliard în valoare de 1.200 de lei, 340 de volume de carte în valoare de 600 de lei și două dulapuri în valoare de 2.000 de lei, deci în total bunuri mobile în valoare de 3.800 de lei. În 1923, casina a avut drept venit suma de 2.442,785 de lei, cheltuielile ridicându-se la 2.228 de lei. Iată și membrii consiliului de administrație: președinte Petru Mircsov (plugar), vicepreședinte Carol Zimmer (zidar), secretar Petru Sauer (zidar), casier Petru Wambach (plugar). Membrii comisiei de control erau: Petru Wolf (olar), Anton Wagner (plugar), Nicolae Richter (plugar), Emeric Balthasar (plugar), Ioan Aubermann (plugar), Petru Wolf (plugar). Potrivit Memoriului din 1 august 1924, întocmit conform art. 99 din Regulamentul Legii pentru persoanele juridice, „*Membrii societății convin în dumineci și sărbători în localul societății, unde le stă la dispoziție biblioteca, ziare, biliard. Aici discută, citesc, se distrează. În timp de iarnă duc și acasă din cărțile bibliotecii ca să citească. Toată activitatea societății se extinde asupra creării unei vieți sociale mai bune și asupra luminării membrilor săi pe tărâmul social și economic.*”

Tot pe 1 august 1924, conducerea casinei, respectiv președintele Petru Mirciov și secretarul Petru Sauer, redactează către Tribunalul Timișoara o cerere pentru ca, în baza art. 2 al Legii pentru persoanele juridice și a art. 98 din Regulamentul de aplicare a aceluiași act normativ, să binevoiască „...a dispune înscrierea reuniunii noastre în registrele persoanelor juridice pe baza actelor prescrise aici alăturate.” Documentul va primi nr. 6075/4 august 1924, termenul de rezolvare fiind fixat pentru 4 februarie 1925.

Răspunsul Tribunalului, redactat sub formă de decizie pe data de 19 octombrie 1924, va fi trimis către societate pe 29 octombrie 1924:

„*Cererea Casinei Civile din Cenadul german pentru dobândirea personalității juridice nu este potrivită pentru rezolvare în urma*

*lipsurilor indicate mai jos. Deci instanța înapoiază această cerere în baza legii persoanelor juridice pentru îndreptare cu înștiințarea că ea va fi considerată ca înaintată corect chiar de la început, dacă se va înainta îndreptată în termen de 8 zile dela înmânarea deciziei de față.*

*Lipsurile cererii sunt următoarele: Cererea să fie redactată și ajustată conform dispozițiilor art. 98 și 99 din Regulamentul pentru aplicarea legii persoanelor juridice și să se achite în numerar 30 Lei taxa de înregistrare.*

*Dacă petentul va înainta cererea din nou cu lipsuri, instanța o va respinge din oficiu.”*

Tribunalul Timișoara va lua în dezbatere solicitarea cenăzenilor la data fixată, respectiv 25 februarie 1925, prezenți fiind și președintele societății, Petru Mircsov, și, respectiv, Petru Sauer, secretarul acesteia. Judecătorul raportor îi va atrage atenția lui Petru Mircsov asupra faptului că nu s-au îndeplinit formalitățile cerute de lege, dându-i termen de 15 zile pentru completarea actelor. În încheierea Tribunalului, expedită solicitanților din Cenadul Vechi la 11 martie 1925, prin care se respinge cererea de (re)înființare a „Casinei Civile”, se motivează că, deși a fost invitată să se conformeze prin a prezenta întreaga documentație necesară aprobării, societatea „...nu s-a conformat, deși i s-a acordat un ultim termen, lipsind:

*1) Titlul în baza căruia a funcționat până azi;*

*2) Actul de constituire nu este certificat de către organele de administrație;*

*3) Darea de seamă a ultimului an.”*

Credem că ceea ce i-a împiedicat pe cenăzeni să-și vadă societatea legalizată a fost exclusiv lipsa deciziei de înființare primită de la fostele autorități maghiare de până la 1 decembrie 1918. Trebuie însă avut în vedere că, fără a exclude posibilitatea ca societatea să nu fi primit totuși acest titlu, de la înființare, în 1890, și până la solicitarea de legalizare de către Tribunalul Timișoara, în 1924, trecând 34 de ani. Dar dacă statutul în limba maghiară și actul de constituire s-au păstrat, unde a putut fi decizia de înființare? Dar de ce, deși existau la dosar un statut și un act de constituire, Tribunalul s-a cramponat în titlul lipsă și nu a specificat de la care organe administrative (în speță, ministerul de resort potrivit obiectului de activitate al societății) trebuiau cerute aprobările prelabile?

Aidoma multor altor solicitări de legalizare ca persoană juridică, și dosarul de la Tribunalul Timișoara al „Casinei Civile” din Cenadul



Vechi (fost Cenadul German sau Németh Csanád) are adnotat de către grefier (semnătura indescifrabilă), pe coperta I, următoarele: „16 III 1949. Verificat, n-are acordată pers. juridică.”

**Bibliografie:**

Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond nr. 128  
 *Tribunalul Județului Timiș*, inv. nr. 130, dosarul nr. 78/1924.

*Cenăzeanul* nr. 5/2016

**Claudiu Călin**

## **Parohia greco-catolică Cenad și parohii ei**

Conform Șematismului Istoric al Diecezei Lugojului din anul 1903, parohia greco-catolică din Cenadul Sârbesc s-a înființat în anul 1855 prin aderarea la Unirea religioasă cu Biserica Romei a circa 1.000 de suflete. Din păcate, în 1875, prin apostazia preotului Ilie Telescu, numărul credincioșilor a scăzut, unii urmându-l pe acesta. Din 1856 parohia a fost „sistemată”, adică organizată în mod oficial, preotului-paroh fiindu-i acordat un salariu și un cens pentru capelă de 300 de florini, alți 250 de florini fiind repartizați pentru casa parohială și casa școlară. Pentru amenajarea interioară a capelei s-au acordat atunci 739 florini din Fondul Religionar.

La 1875, congrua parohială (venitul preotului paroh) s-a stabilit la 472 florini și 50 crăițari, iar pentru capelă, încă din 1873 erau alocați alți 350 florini.

Terenul capelei, în suprafață de 600 stânjeni pătrați, a fost donat de ducesa Mileva de San Marco-Nako (+ 1926) din Comloșul Mare, pe acesta fiind ridicate școala și capela. La 1903 această capelă încă funcționa și purta hramul Sf. Apostoli Petru și Paul. Casa parohială proprie nu exista încă la 1902. Matricolele bisericești, pentru botezuri, cununii și înmormântări, existau din anul întemeierii parohiei, 1855. Actualmente, acestea se află în proprietatea statului, la arhivele naționale, filiala Timișoara, fiind confiscate în 1950 de către autoritățile locale, în baza unui decret emis la nivel național. Din anul 1863 greco-catolicii și-au deschis un cimitir propriu, confesional. La 1902 parohia deținea 397 coroane și 51 fileri, în bani, precum și 1 jugăr și 600 de stânjeni pătrați teren.

Ideea ridicării unei biserici proprii datează încă din anul 1868, când s-a reușit obținerea din Fondul Religionar, a sumei de 30.390 florini, însă materializarea proiectului s-a lovit de lipsa de interes a poporului care nu a voit să presteze muncile de căraușie (transport) a materialelor și contribuțiile efective în muncă, respectiv manoperă. Biserica parohială actuală, dedicată tot sfinților Petru și Paul, aidoma capelei inițiale, datează din anul 1911, edificiul fiind ridicat într-un stil sobru, neoclasic cu un turn de inspirație barocă. În interior se remarcă iconostasul frumos lucrat, tot de inspirație neoclasică.

Școala confesională greco-catolică s-a deschis în 1855 și a fost adăpostită într-un local școlar închiriat, până în 1894, când s-a mutat într-o clădire nouă, proprie comunității parohiale bisericesti unite. Costurile ridicării acesteia s-au ridicat la 2.142 florini. În 1902 existau 94 de copii de vârstă școlară, pentru care învățământul ar fi fost obligatoriu, dar din aceștia doar 64 frecventau efectiv cursurile. Școala confesională greco-catolică mai deținea, în 1902, un jugăr pătrat de pământ, ca avere proprie. În 1894 venitul învățătorului a fost stabilit la 600 de coroane anual, plătiți de comunitatea bisericească, plus utilizarea unei grădini de 200 stânjeni pătrați.

Dotățiunea învățătorului, care îndeplinea concomitent și serviciul de cantor, până în anul 1870, a fost de 120 florini plătiți din Fondul Religionar. În perioada 1871-1893 venitul învățătorului-cantor era de 240 florini, din care 120 de florini veneau, ca mai înainte, de la Fondul Religionar, 75 florini de la preot, care plătea această sumă ca cens pentru casa parohială și 45 de florini care reprezentau contribuția credincioșilor parohiei pentru salariul dascălului. Primul învățător s-a numit Iacob Lazăr. În anul 1902 era amintit drept învățător și cantor Dumitru Faur. Curator parohial era Nedelcu Paia. La 1 iunie 1917 sunt amintiți la Cenad: parohul Victor Deciu, învățătorul Romul Luțai și curatorul Paia Târziu.

La anul 1902 la Cenad trăiau 512 greco-catolici, 1.831 romano-catolici, 3.302 ortodocși sârbi și români, 15 reformați și 26 izraeliți. De parohia greco-catolică Cenad mai țineau și filialele Puszta-Porgány și Giulia Major cu un număr de 61 greco-catolici, 1.077 romano-catolici, 82 ortodocși, 25 reformați și 17 luterani. Prima se afla la 8 km de Cenad, iar a doua la 5 km distanță de aceeași *mater*.

Parohia ținea de Districtul protopopesc de Torontal, întemeiat în anul 1865 prin dezmembrarea a 5 parohii din Arhidiaconatul părților bănățene. Acestui protopiat i-a fost atașată și parohia Iancahida, actualmente aflată în Banatul Sârbesc. Primul protopop a fost preotul George Orosz din Cenadul Sârbesc. Episcopul Victor Mihaly de Apșa a vizitat întregul protopopiat, inclusiv parohia Cenad, în anul 1891.

**Lista preoților greco-catolici din Cenad:**

**Ioan Murgu** 1855 (paroh de Sânnicolau Mare)

**George Orosz** 1856-1867

**Ilie Telescu** 1868-1875

**Simeon Tamaș** 1875-1876

**Petru Vălean(u)** 1876-1899

(Decedat la 7 aprilie 1899 ca paroh la Cenad).

**Mihail Jivanca** 1899-1900

(Născut în 1873, studii universitare în teologie, hirotonit în 1899, după care este numit imediat administrator parohial la Cenad. Din 1901 a fost mutat la parohia unită din Petroman).

**Dr. Epaminonda Lucaciu** 1901-1905.

(Născut la 25 februarie 1877, la Sâncrai, județul Satu Mare – decedat la 29 iulie 1960, Cluj-Napoca, județul Cluj; a fost fiul memorandistului



**Epaminonda Lucaciu**

Vasile Lucaciu, supranumit „Leul din Șișești”. Doctor în teologie și filosofie. A studiat la Roma, fiind hirotonit în anul 1899. Și-a început școala primară la Satu Mare, terminând liceul la Năsăud. Între 1888-1892 studiază la Institutul de Propaganda Fide din Roma, Italia. În anul 1898 a devenit doctor în teologie și filosofie. Întors în Transilvania după terminarea studiilor în Italia, a slujit pentru o perioadă, ca preot greco-catolic, alături de tatăl său în parohia acestuia. Din anul 1901 a slujit ca preot la Cenad. În anul 1905 a plecat în Statele Unite ale Americii, înființând în același an prima parohie românească greco-catolică din Cleveland, care era și prima biserică românească din federația nord-americană. În același oraș

a înființat prima gazetă românească din SUA, «Românul». În 1907 a revenit în Transilvania, la Blaj, pentru a duce în SUA tineri preoți greco-catolici, pentru parohiile înființate acolo. În anul 1913 preotul Epaminonda

Lucaciu își desfășura activitatea la o biserică catolică din Trenton, în apropiere de New York. În 1921 a revenit din nou în Transilvania, care aparținea acum României, devenind preot militar la Satu Mare, unde a funcționat până în anul 1923. Din punct de vedere politic, a activat în rândurile Partidului Național Liberal. Între 1923-1929 a fost președinte al filialei sătmărene a Asociației Orfanilor de Război. A activat și în organizația Cercetașilor Români. De la 11 octombrie 1924 a devenit paroh la Șișești, fosta parohie unde slujise tatăl său, „Leul din Șișești”, până în anul 1931. După cedarea Transilvaniei de nord-vest de către România către Ungaria, în urma *Diktatului* de la Viena din 30 august 1940, a devenit președinte al Asociației foștilor refugiați și expulzați din nordul Ardealului în perioada 1940-1945. A murit în urma unei boli, la Cluj-Napoca, în anul 1960. A fost înmormântat în biserica din Șișești, județul Maramureș, alături de părinții săi).

**Ioan Madincea** 1905-1906 (pentru câteva luni, ulterior canonic al Capitulului Catedral de Lugoj).

**Victor Deciu** 1907-1934 (1935?).

**Ioan Muntean** 1934 (1935?)-1948 (se pare că s-a retras din activitate după această dată).

În perioada 1948-1990, Biserica Română Unită, Greco-Catolică, a fost suprimată de statul comunist și integrată forțat în Biserica Ortodoxă Română. După redarea libertății acestui cult, fapt întâmplat în 1990, parohia greco-catolică Cenad a fost reactivată și păstorită de următorii preoți:

**Marius Pârvu** 1996-1998.

S-a născut la data de 24 februarie 1963, în Timișoara. A studiat teologia la București. Făcea parte din rândul clerului căsătorit și a avut 4 copii. A fost hirotonit preot la data de 25 martie 1986 de către episcopul Emilian Bırdaș. Din 1990 și până în 1994 a activat la Reghin ca preot greco-catolic, iar în noiembrie 1994 i-a fost acceptat transferul din Mitropolia de Blaj în Eparhia de Lugoj, fiind numit preot la Sânnicolau Mare. În această calitate a administrat între 1996-1998 și parohia Cenad.

În 1998 a fost numit protopop onorific. În anul 2005 a fost numit iconom stavrofor, primind crucea pectorală. A fost consilier eparhial și responsabil cu problemele preoților. Între timp a absolvit Facultatea de Filosofie la Timișoara. La data de 27 octombrie 2011, a fost numit protopop de Sânnicolau Mare, fiind primul protopop al acestui nou protopopiat înființat în același an. A trecut la Domnul la 18 ianuarie 2018. Funeraliile sale au avut loc duminică, 21 ianuarie 2018, la Sânnicolau Mare, jud. Timiș. De la ora 10.00 a fost oficiată Sfânta Liturghie Arhierască în Biserica Protopopială Greco-Catolică, pontificată de P.S. Alexandru

Mesian, episcopul Eparhiei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică de Lugoj, iar de la ora 11.30 s-a oficiat Slujba înmormântării, trupul părintelui fiind înhumat tot la Sânnicolau Mare.

A fost un om și un preot iubitor de Dumnezeu și de oameni. Foarte evlavios și atent la aspectul liturgic al rugăciunilor atât în ceea ce privește litera, dar mai ales spiritul. A fost un soț iubitor și un tată devotat. A avut o vastă cultură, fiind un cunoscător profund al spiritualității și trăitor deopotrivă. De multe ori a fost invitat în diferite parohii, seminarii teologice sau eparhii pentru a conduce exercițiile spirituale din Postul Mare.

**Nicolae Popovici** 1998-2000.

**Gheorghe Berciu** 2000- prezent.

(Născut la 16.07.1964, hirotonit preot la 19.12.1993, preot paroh, iconom stavrofor).

### **Bibliografie:**

Șematismul Eparhiei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică de Lugoj, A.D. 2014, Lugoj – Baia Mare, Editura Surorilor Lauretane, 2014.

Șematism Istoric. Diecesa Lugoșului, Tipografia Ioan Virányi, Lugoș, 1903.

Metes, Ștefan, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

Gheorghe Cotoșman, *Din Trecutul Bănatului, Comuna și Bisericile din Giridava-Morisena Cenad*, Timișoara, 1935, reeditată de prof. Gheorghe Doran, Editura Marineasa, Timișoara, 2009.

*Aducem mulțumiri pe această cale doamnei dr. Simona Regep, istoric (U.V.T. Timișoara) și domnului Dușan Baiski, pentru informațiile puse la dispoziție în vederea redactării și completării acestei liste a preoților greco-catolici din Cenad.*

*Cenăzeanul* nr. 3/2018

**Ioan Olărescu**

## **Contribuția cenăzenilor la ridicarea monumentului poetului Mihai Eminescu din Sânnicolau Mare, în anul 1925**



**Monumentul lui Mihai Eminescu, situat în  
fața Primăriei din Sânnicolau Mare.**

**Foto: Dușan Baiski**

După Marea Unire de la 1918 și instaurarea administrației românești în Banat, în ultimele zile ale lunii iulie 1919 are loc o amplă mișcare de renaștere spirituală și materială în toate localitățile provinciei.

În cadrul diverselor acțiuni inițiate în Sânnicolau Mare se numără și apariția neîntreruptă, timp de peste opt ani, între 1921-1929, a publicației „Primăvara”, ca și funcționarea librăriei și a editurii cu același nume, conduse de profesorul Teodor Bucurescu (1885-1967), directorul gimnaziului din localitate; înființarea în anul 1924 a Societății de educație fizică „Șoimii României”, cu

o rodnică activitate în perioada interbelică; organizarea de manifestări culturale, religioase, artistice, sportive, economice și altele. Ridicarea

în anul 1925 a monumentului lui Mihai Eminescu a reprezentat un eveniment cultural deosebit.

În anul 1921, poetul Octavian Goga, care ocupa funcția de ministru al Cultelor și Artelor, a inițiat acțiunea de realizare a unui monument al lui Eminescu la București. Apelul său a fost publicat prima dată în numărul 13 din 24 iulie 1921, al revistei sânmicloșene al cărei director și proprietar era profesorul Teodor Bucurescu. Acesta deschide o listă de subscripție prin care au fost strânși doar 600 de lei, donați, în principal, de profesorii gimnaziului.

În cursul anilor 1921-1922, suma colectată prin intermediul publicației a ajuns la numai 1.005 lei.

Întrucât s-a abandonat ideea ridicării monumentului la București, Octavian Goga nemaifiind ministru, s-a hotărât de către intelectualii din Sânnicolau Mare, în frunte cu prof. Teodor Bucurescu, realizarea unui bust al poetului în localitate.

Problema care s-a pus de la început a fost a fondurilor bănești necesare.

Prin revista „Primăvara”, număr de număr au fost publicate îndemnuri și apeluri pentru donații. Cu toate acestea, în vara anului 1925, nu s-au strâns decât 2.440 lei, sumă cu totul insuficientă. Profesorul Teodor Bucurescu nu s-a descurajat și a făcut numeroase cereri de sprijin la Ministerul Cultelor, la alte instituții centrale, județene și locale. Totodată, în vara anului 1925, a început o intensă propagandă culturală prin intermediul revistei și prin scrisori personale, în special în rândul elevilor și studenților din comunele din jur, aflați în vacanța școlară și universitară. În revista „Primăvara” și în lucrarea sa publicată la Timișoara în anul 1941, intitulată „Comoara din Sânnicolau Mare”, autorul redă în amănunțime contribuția bănească și materială a fiecărei comune pentru ridicarea monumentului.

La această realizare, o contribuție frumoasă și-au adus-o și cenăzenii. Sufletul acțiunilor întreprinse în comună a fost studentul Ioan Radu. Acesta, într-o epistolă trimisă directorului revistei, scrie următoarele: „Domnule director, Cu foarte mare bucurie, am citit pas cu pas frumoasele dumneavoastră îndemnuri de a ridica nemuritorului Eminescu un monument în orașul Sânnicolau. Încă de pe când eram la Cluj, m-am gândit să căutăm și noi, cenăzenii, să contribuim cu ceva la realizarea acestei opere atât de frumoase. Sunt în asentimentul tuturor consătenilor mei când zic că vom contribui la perpetuarea memoriei aceluia pe care-l simțim cu toții și de care ne încântăm, ne mângâiem, îndeosebi noi, la vârsta la care suntem. Acestea au fost pentru mine



visuri pe care nu le pot realiza azi. Îndată ce am ajuns acasă, am căutat să fac ceva. Deznădăjduitei mele intențiuni i-a venit un imbold foarte puternic cetind căldurosul D-voastră apel în ziarul «Primăvara», pe care-l conduceți.

Nu știu din ce cauză, dar constat că la noi e foarte revoltată lumea contra colectelor, dificultate pe care am întâlnit-o chiar în prima zi când am primit adresa D-voastră către mine (căci îndată am colectat). Voi căuta însă să înfrunt orice pentru Eminescu.

Drd. Ioan Radu, stud. Medic”

(„Primăvara”, nr. 33 din 16 aug. 1925, p. 2)

Cu tot pesimismul inițial al inimosului student, în perioada următoare s-a reușit strângerea sumei de 1.510 lei, „rezultat care este al întregii studențimi”, așa cum menționează Teodor Bucureșcu. (op. cit., p. 110)

Până în toamna anului 1925 s-a reușit adunarea sumelor necesare. Monumentul a fost realizat de către sculptorul Dumitru Bârlad din București și turnat în bronz la Fabrica Rășcanu din Capitală. Bustul a fost așezat pe un soclu de granit de 3,5 m, împrejmuț cu patru stâlpi de marmură albă. Inițial, a fost amplasat în fața Școlii Medii de Stat, devenită în 1929 gimnaziu, iar în prezent se află în fața Primăriei orașului.

Pentru dezvelirea și sfințirea monumentului, la 11 octombrie 1925 a fost organizată o mare manifestare cultural-religioasă. Au participat (după aprecierile din presa vremii) circa 10.000 de persoane din Sânnicolau, din comunele din jur sau din alte localități din țară. Au fost prezenți poeții Octavian Goga și Ion Minulescu, care era director general al Ministerului Cultelor, personalități ale administrației publice județene și locale, numeroși ziariști.

Actul sfințirii cu apă din râul Iordanului, adusă de către pelerinul profesor I. Matei din Igrăș, a fost făcut de către protopopul dr. Ștefan Cioroianu, cea mai înaltă personalitate bisericească a protopresbiteriatului ortodox Comloșu Mare (de care aparținea și parohia Sânnicolau Mare), asistat de cinci preoți.

După cuvântările oficiale, corurile reunite din Beba Veche, Igrăș, Comloș, Nerău și Sânnicolau Mare au cântat „Doina”, după nemuritoarea poezie a lui Mihai Eminescu, pusă pe muzică, pentru acest prilej, de compozitorul Sabin Drăgoi, care a și dirijat impresionantul ansamblu coral de aproape 500 de cântăreți, iar muzica militară a Regimentului 5 din Timișoara a interpretat un potpuriu de cântece românești. A urmat întrecerea a șase coruri, iar seara a avut loc un concert cu tombolă și

petrecere până în zori. În cursul zilei a fost dat un mare banchet, cu 1.000 de tacâmuri.

Totalul cheltuielilor pentru ridicarea monumentului și pentru manifestările organizate a ajuns la peste 107 mii lei, sumă mare pentru acei ani.

Pentru a sprijini organizarea uriașului banchet s-a făcut un nou apel, în vederea colectării produselor alimentare necesare. Cenăzenii au răspuns și la această solicitare. Învățătorul Dumitru Bozianu a dat „toți cartofii, varza și ceapa necesare pentru banchet” (op. cit., p. 112). „Au mai fost colectate, din mai multe localități, printre care și Cenad, găște, rațe, pui, curci, porumbei, porci, viței, precum și țuică” (ibidem). De asemeni, cenăzenii au participat în număr mare la festivitățile organizate.

Realizarea monumentului pentru eternizarea lui Mihai Eminescu la Sânnicolau Mare, primul din Banat și al treilea din țară în anii interbelici (înainte de război au mai fost ridicate doar două: la Botoșani și Galați), a constituit un eveniment cu multiple semnificații naționale, iar la ridicarea sa și-au adus o însemnată contribuție și cenăzenii.

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2007*

**George Ivașcu**

## **Repere în cercetarea agricolă din Cenad**

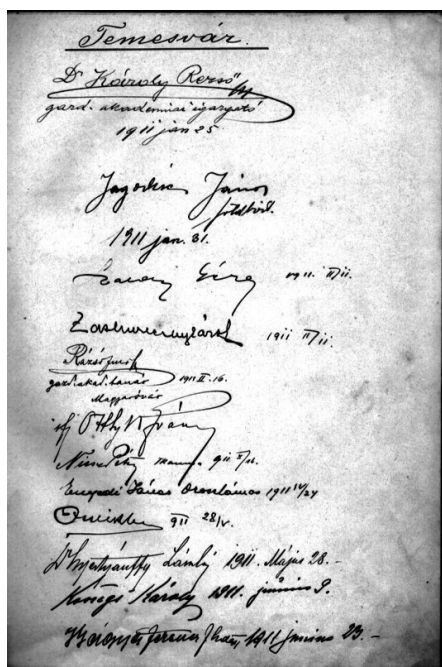
În câmpia de vest a țării, și în special în Banat, cercetările agricole au o veche tradiție. Primele cercetări au fost făcute la Belinț, în anul 1909, iar mai târziu, în anul 1911, Koloman Konopy începe ameliorarea grâului de toamnă de la ferma sa din comuna Odvoș, situată pe valea Mureșului, în județul Arad.

O activitate mai bine organizată a cercetării agricole în partea de vest a țării a început să se desfășoare din anul 1921, prin construirea, în comuna noastră, Cenad, a unei ferme de selecție și ameliorare a semințelor, aparținând de „Sămânța” S.A. București, societate particulară care avea ca scop organizarea și executarea lucrărilor de ameliorare și comercializare a semințelor. Societatea a cumpărat materialul biologic de la amelioratorul Timar, care a lucrat la ferma Cenad (proprietatea ducesei de San Marco-Naco).

Doveditoare în acest sens sunt impresiile de călătorie ale celui mai mare agronom al României, academicianul prof. Gh. Ionescu Sisești, din care îmi permit să citez: „La Cenad am vizitat, pe moșia ducesei de San Marco, o stațiune de selecționare a plantelor organizată după toate cerințele științei moderne. Tehnica e călăuzită după cele mai riguroase precepte ale științei. Nimic nu se seamănă decât în arătură de toamnă, asolamentul este cel puțin trienal. Valorificarea produselor se face printr-o industrie anexă, în special prin lăptării și mori<sup>1</sup>.”

<sup>1</sup> Apud Acad. Ioan Păun Otiman, *Prioritățile Banatului în agricultură până la cel de al II-ea război mondial*, în „Buletin științific” II, Editura Marineasa, 2005, p. 7.

Lucrările de ameliorare la Societatea „Sămânța” au fost conduse și executate de doi cercetători iluștri, și anume de Wiliam Mander și Franz Dotsler. În această perioadă, cei doi au pus bazele ameliorării grâului, utilizând ca metodă de bază hibridarea între soiuri și selecția individuală repetată anual. Ulterior și concomitent cu ameliorarea cerealelor, se începe și ameliorarea speciilor de plante tehnice. Rezultatele cercetărilor sunt puse la dispoziția agricultorilor din zonă, la început prin schimb în natură și apoi prin vânzare.



Prima pagină din „Cartea de aur” a Institutului de Cercetări Agronomice al României – Cenad (I.C.A.R.).

Stațiunea Experimentală a Banatului Cenad.

Stațiunea Cenad, coordonată de I.C.A.R., a început să beneficieze de un schimb mai larg de informații și de material biologic cu cele mai renumite unități de cercetare din Europa și S.U.A.

Unitatea a funcționat la Cenad ca stațiune de cercetări agricole până în 1962, fiind transformată ulterior în fermă de producție aparținătoare de G.A.S. Pordeanu, care își mută și sediul în locul fostei stațiuni.

Dintre realizările Fermei Cenad a Societății „Sămânța” S.A. în domeniul ameliorării grâului, s-au remarcat soiurile: Sămânța 117, denumit ulterior Cenad 117, și Sămânța 1252, renumite la vremea respectivă prin calitate și producție față de soiurile cultivate de populația locală din acel timp.

Un pas mare în evoluția cercetării agricole a fost făcut în anul 1928, o dată cu înființarea Institutului de Cercetări Agronomice al României (I.C.A.R.), când, la 1 ianuarie 1928, marele agronom român, prof. Gh. Ionescu-Sisești, este numit director general.

În anul 1931, Societatea „Sămânța” S.A., cu întreg personalul de cercetare, inventarul și materialul biologic de ameliorare, este preluată de Institutul de Cercetări Agronomice al României și se înființează

Ca realizări ale stațiunii în această perioadă (1931-1962), se remarcă obținerea soiului de grâu Cenad 308 de către Ecaterina Teodorescu în anul 1941 și Cenad 512 de către Vasile Șiclovan în 1956.

De amintit că Vasile Șiclovan a fost fiu de țăran din Cenad și vorbea cu multă pasiune și admirație despre concetățenii săi. Iată ce menționează acad. prof. Gh. Ionescu-Sisești despre Cenad în perioada interbelică:



I.C.A.R. – Intrarea de serviciu.

„Am văzut în comuna Cenad zeci de gospodării de țărani proprietari a 20-30 iugăre, care pot rivaliza cu gospodăriile proprietarilor noștri mari, case cu numeroase camere, grajduri sistematice, magazii, pățul, remize, vite de rasă, secerătoare-legătoare, prășitoare, semănătoare. Utilați ca fermierii din America de Nord, ei cultivă cu ușurință 30 de iugăre și mai mult<sup>2</sup>.”

Foarte important pentru această perioadă este faptul că aici și-au desăvârșit pregătirea profesională o serie de cercetători ca: Emil Negruțiu, cel care mai târziu a fost profesor la Institutul Agronomic Cluj, Constantin Cojocaru, cel care a ajuns profesor la Institutul Agronomic Timișoara, și alți cercetători, ca: Arfire Nicolae și Ana, Popa Teodor, Daniil Dumitru și Vasile Șiclovan. Aceștia, la rândul lor,

<sup>2</sup> *Ibidem*, p. 7.

au format alți tineri în domeniul cercetării agricole. Cu toții au avut realizări remarcabile de-a lungul timpului: Arfire Nicolae a pus bazele ameliorării sfeclei furajere, începând cu soiul Semizaharat de Cenad, de la care obține soiul Sacharosa; Popa Teodor a avut realizări deosebite în cultura plantelor furajere, stabilind tehnologii specifice pentru ele.



**I.C.A.R. – Clădire administrativă.**

Pe lângă rezultatele științifice ale acestor personalități, trebuie remarcate aptitudinile culturale și morale ale acestora, fiind o mândrie și un exemplu pentru cenăzeni. De reținut că, pe lângă dotările tehnice de nivel european, la Stațiune a funcționat o școală cu clasele I-IV pentru copiii angajaților, aici organizându-se și serate literare, fiind montate chiar și piese de teatru.

Tot în domeniul realizărilor în agricultură, trebuie să amintim că în comuna Cenad a fost introdusă pentru prima dată în România cultura piersicului, cu soiurile de început: Mayflower, Amsdod, Sumbian, Missolo, Dr. I. Holle, soiuri care s-au cultivat pe o suprafață de 4,2 ha în zona îndiguită a Mureșului, proprietar fiind un mare pomicultor de renume, Isller. Acesta, prin altoire, a realizat și un soi de măr Isller, soi cu calitate deosebite de păstrare. O altă realizare a sa a fost altoirea a 12 soiuri pe același pom, folosind altoirea în coroană. Cultura piersicului

a fost în sistem irigat, folosind ca sursă de apă un puț cu un sistem de roată cu cupe, apa curgând, prin conducte, pe rândurile de pomi. De asemenea, cultura piersicului a fost realizată de un pasionat pomicultor, dr. Popovici, în livada personală.



**I.C.A.R. – Plug cu aburi marca „Fowler”.**

În anul 1961, fostul ministru al agriculturii de stat și șef al departamentului, Bucur Șchiopul, vizitând plantația de piersic de la Cenad, a dispus extinderea cultivării piersicului pe suprafața de 110 ha, proprietate a G.A.S. Sânnicolau Mare, în incinta îndiguită.

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2007*

Fotografii din colecția ing. Gheorghe Ivașcu

**Milan Uncianschi**

## **Povestea familiei mele. Deportarea în Bărăgan**

Tatăl meu, Liubomir Uncianschi, s-a născut la Cenad, județul Timiș, într-o familie de oameni gospodari înstăriți.

Și-a făcut studiile superioare în Iugoslavia, la Belgrad, respectiv la Facultatea de Științe Agricole, iar când relațiile cu țara vecină s-au deteriorat rapid, aceasta în contextual situației politice internaționale, pentru el au început să se ivească o mulțime de dificultăți. De exemplu, în ultimul an de studiu s-a aflat sub supravegherea constantă a Securității române. I s-a cerut să coopereze în sensul să-și spioneze colegii, profesorii, modul de predare a cursurilor și diverse alte date. Dar, din moment ce nu s-a declarat de acord, a fost declarat inamic public al statului român și, ca atare, oponent politic.

Când și-a terminat studiile la Belgrad, în 1950, la revenirea sa în România, și anume prin Jimbolia, în februarie 1950, a fost arestat ca oponent politic. Audierile au avut loc la Timișoara. După trei zile a fost dus la București și a fost ținut în arest, în izolare, în pivnițele Securității, aproximativ patru luni. În această perioadă de timp, audierea a avut loc numai pe timp de noapte, vreme de patru-cinci ore, începând cu ora 2 după miezul nopții.

Metodele de interogare au fost mai mult psihologice decât fizice. El s-a aflat în mod constant sub presiune. În cele din urmă, ca urmare a condițiilor prielnice politice internaționale apărute, a fost eliberat sub control judiciar și arest la domiciliu, la casa părintească din Cenad. Trebuia să se prezinte în fiecare zi la raport, la poliție.



De sfintele Rusalii, în 1951, întreaga noastră familie a fost ridicată în timpul nopții, iar tata a fost arestat și dus la postul de miliție din Cenad, fără să știe de soarta familiei.



**Familia Uncianschi. În rândul al doilea, cu ochelari, Liubomir Uncianschi.**

Despre plecarea bunicilor mei, Milan și Vidosava, în Bărăgan, pot spune că au avut dreptul să ia cu ei doar ceea ce au putut încărca într-o căruță. Au avut șansa să poată lua două căruțe (bunicul meu și fratele său, Jivko). Într-un car erau lucruri de uz personal, iar în celălalt au luat semințe de grâu, porumb și făină de grâu și făină de porumb, fasole. Au mai luat și păsări de curte, o pereche de porci, o vacă, unelte de grădinărit și un plug. La gara din Cenad li s-a repartizat un vagon pentru două familii. Au călătorit trei zile în aceeași incintă cu animalele. Apă pentru animale și pentru uz personal li s-a permis doar în stația Craiova. A fost o călătorie foarte dificilă. Ei nu au știut nimic despre tatăl meu, care a fost reținut la Cenad înainte de plecarea lor.

Când s-au ridicat restricțiile din Bărăgan, în ianuarie 1956, după eliberare, bunicul meu Milan s-a întors acasă. În casa noastră funcționa acum o școală. După mai multe cereri și

insistențe la autorități, a reușit ca după trei luni să reobțină casa.

Ferma bunicului meu a fost deja naționalizată la data plecării lor în Baragan, la fel s-a întâmplat și cu ferma fratelui său, Jivko, la Beba Veche. În cadrul acestor ferme au activat gospodăriile agricole.



**Eugenia Strugariu, mama autorului, învățătoare la Bulgăruș, în mijlocul copiilor, înainte de deportarea în Bărăgan.**

Bunicul meu a solicitat autorităților cenăzene să i se arate inventarul de preluare făcut în lipsa lui după plecarea lor în Bărăgan. I s-a răspuns că inventarul solicitat a ars împreună cu alte documente într-un incendiu. În 2010, am găsit un proces-verbal de preluare a bunurilor din casă la Arhivele Naționale, am fost șocat că nu s-a scris nimic despre un tractor care, la data plecării, a rămas, nu s-a scris nimic despre animalele rămase, cantitatea de cereale în hambare, nu am găsit procesul-verbal de preluare a bunurilor din fermă.

Până în 1960, autoritățile din Cenad și din regiunea Banat au făcut presiuni pentru intrarea în Gospodăria Agricolă Colectivă (G.A.C.), familia bunicului meu a fost chiar hărțuită pentru intrarea în G.A.C. Nemaivând ce face, au fost nevoiți să intre în G.A.C. fără aport material (deși le-au fost rechiziționate toate bunurile la

plecarea în Bărăgan), lucrând ca muncitori necalificați în zootehnie.

Când a ajuns în Bărăgan, tatăl meu și-a găsit familia și pe toți ceilalți care au fost acolo într-un spațiu închis cu sârmă ghimpată, sub supravegherea militară a Miliției și a organelor de securitate.

A doua zi după sosirea lui, tatăl meu a fost obligat să participe la parcelarea terenului aferent fiecărei familii pentru a construi o casă. La început, populația deportată a refuzat să-și construiască adăposturi, sperând că vor fi eliberați și se vor întoarce acasă. Pentru început și-au improvisat niște bordeie săpate în pământ și acoperite cu stuf și țărână.

Fiind o perioada foarte grea, neavând bani, au fost nevoiți să-și vândă diferite bunuri, animale, în special caii, în satele învecinate etc. În 1952, respectiv pe 4 decembrie a întâlnit-o pe mama mea, Strugariu Eugenia, după un timp căsătorindu-se. Ei au fost primul cuplu care s-a căsătorit într-un sat nou construit: Zagna, comuna Vădeni.

Acum, ceva despre mama mea Eugenia, născută Strugariu. A venit pe lume în Bucovina, într-o familie bogată și educată de lângă Cernăuți. A urmat școala primară și liceul la mătușa ei, în Cernăuți. După semnarea pactului Molotov-Ribbentrop din 1939, la îndemnul unchiul ei, care a trăit și a lucrat ca medic în București, la instituția regală română, s-a mutat împreună cu mătușa ei și părinții în România, înainte de închiderea granițelor cu fosta U.R.S.S., când nordul Bucovinei a ajuns între granițele U.R.S.S.-ului, actuala Ucraina. Ei au venit în Banat și s-au stabilit la Bulgăruș, au cumpărat teren și au devenit „chiaburi“. Au pierdut totul când au fost deportați în Bărăgan.

Părinții reali ai mamei, pe nume Daniliuc Toader și Domnica, au fost ridicați și duși în Bărăgan, la Urleasca.

Primii ani în satul Zagna au fost foarte grei, După un an de conviețuire în bordeie, și-au construit case de locuit din chirpici acoperite cu stuf luat de pe malurile Dunării. Autoritățile locale i-au obligat să construiască apoi clădiri publice: școală, dispensar și o clădire a administrației locale, să lucreze în ferma de stat „Gostat“. Prin munca și cunoștințele lor agricole privind cultivarea legumelor, a creșterii animalelor, au contribuit la realizarea unor producții mari față de ceea ce s-a obținut până la venirea lor, ajungând astfel ca acea zona să devină producătorul de legume al Brăilei.

Despre tatăl meu pot adăuga faptul că, în ultimii ani ai șederii sale în Bărăgan, la Zagna, i-a fost recunoscută diploma de inginer agronom, dar a trebuit să rămână timp de aproape cinci ani mai mult decât cei care s-au întors acasă, în Banat.

El a primit un loc de muncă ca inginer la Stațiunea de cercetare Chișcani, din apropierea Lacului Sărat. A fost o perioadă dificilă în acele zile, au existat o mulțime oameni „mici“ care l-au invidiat, el fiind hărțuit în mod constant. De multe ori a fost invitat la Siguranță, la diferite audieri, dar nu l-au putut învinge, fiindcă, totuși, a avut norocul să cunoască „oameni mari“, corecți și demni, experți în problemele reale din agricultură la acea dată, care nu se uitau la contextul social, ci la cunoștințele și experiența tatălui meu. Acolo a scris primele sale lucrări științifice legate de irigare/desecare. Lucrările sale au fost prezentate în multe țări și chiar în îndepărtata Japonie. Și drept încununare a activității sale, în 1978 și-a susținut lucrarea de doctorat la Academia Română de Științe din București, devenind doctor în științe agricole, unul dintre primii oameni de știință de irigare/desecare. După lucrările lui de cercetare în țările din estul Europei și nu numai, s-au folosit și se folosesc metode de irigare și desecare la orez, porumb, grâu și diverse lucrări ameliorative la solurile grele etc.

Tatăl meu a fost unul dintre primii oameni de știință români care au informatizat sistemul de irigare. Și când în Timișoara, la Institutul Politehnic, s-a creat primul calculator funcționând cu bandă pe casetă, și-a prezentat programul la Institutul de Agricultură din București, la Academia Română de Științe.

Despre sora mea, Vidoslava, născută în Bărăgan, și despre mine, trebuie să afirm că suntem fericiți că am crescut într-o astfel de familie frumoasă. Multe mulțumiri părinților noștri care ne-au crescut. Amândoi avem studii superioare. Vidița a absolvit Universitatea, respectiv Facultatea de Matematică, iar eu am absolvit Institutul Politehnic – Facultatea de Construcții și Facultatea de Economie din cadrul Universității Eminescu. Amândoi am avut întotdeauna poziții de conducere în companiile în care am activat și lucrăm în prezent.

*Cenăzeanul nr. 4/2016*

*Morisena nr. 4/2016*

**Rodica Pitic**

## **Farmacia cenăzeană**

Încă din cele mai vechi timpuri, scribii vremii au scris pe tăblițe de lut sau pergamente ceea ce credeau ei interesant despre arta vindecării. Arheologii au descoperit pe tăblițe de lut vechi de aprox. 5000 de ani un dicționar al plantelor medicinale și imagini ale plantei *Aloe vera*, utilizată pentru vindecarea „bolilor de oase”.

Primele referiri la istoria farmaciei apar în Egiptul antic și Mesopotamia, iar primele dovezi legate de prima farmacie publică în Imperiul Roman. Prima farmacie publică atestată apare în Evul Mediu în anul 734 la Bagdad. În Europa, prima farmacie atestată documentar a fost deschisă în anul 1241, la Trier, în Germania. Cea mai veche farmacie funcțională se află la Tallin, capitala Estoniei, din 1422. În România, prima farmacie apare la Sibiu în anul 1494, apoi la Cluj în anul 1573. Această farmacie a funcționat cu numele de „Sfântul Gheorghe” până în anul 1949, când a fost naționalizată, iar în anul 1954 a fost amenajată ca muzeu, Muzeul Farmaciei din Cluj, fiind cel mai mare de acest fel din țară. Ofcina are o decorațiune unică în România, în stil baroc, datând din anul 1766, celelalte încăperi cuprinzând mobilier vechi, ustensile folosite la prepararea remediilor, recipiente în care se păstrau acestea.

În anul 1857, Carol Davilla înființează Școala Națională de Medicină și Farmacie. Prima farmacie românească se deschide la Sibiu în anul 1920, de către farmacistul Victor Pop, până atunci toate farmaciile aparținând sașilor. Industria farmaceutică a debutat în Germania, apoi în Elveția, la sfârșitul secolului al XIX-lea, primul medicament în ambalaj propriu, sub numele de „Aspirine” îl produce

firma Bayer în 1899, acest medicament găsiindu-se și astăzi în farmacii cu numele de „Aspirin”.

Din păcate, despre farmacia din Cenad nu am găsit decât foarte puține date; în „*Almanahul Farmaceutic*”, editat în anul 1929, la Cluj, unde apare în limba maghiară faptul că în Cenadul Vechi (Őscsanád), jud.Timiș-Torontal, având 1.600 locuitori, a existat o farmacie, proprietar fiind Dermla Artur, în anul 1861. Ceea ce știu de la părinții mei este faptul că prin anii 1940-1952, farmacist la Cenad era Dermla Robert, probabil nepotul lui Artur. Locația farmaciei era casa familiei Dermla, sediul fostului C.A.P., în prezent Exploatația Agricolă Matei. Clădirea și farmacia cu absolut tot ce era în interior au fost naționalizate, farmacistul cu familia fiind obligat să părăsească localitatea. Același lucru s-a întâmplat și cu proprietatea farmacistului Schiffmann Geza de la Comloș, care a fost mutat la Cenad în locația actuală a farmaciei Morisena. Laboratoarele mari de produse farmaceutice au fost naționalizate în iunie 1948, farmaciile din orașe în aprilie 1949, iar farmaciile rurale în 1952-1953. Mobilierul și toate ustensilele au fost duse la fostul Centrofarm, o mare parte dispărând.

Farmacistul Schiffmann Geza, care a fost și un mare numismat și nu numai (pe lângă monede aduna de prin locurile unde se săpa ceva și vase vechi, orice era legat de trecutul nostru). El a deservit Farmacia nr. 98 Cenad din anul 1953 până în 1972, când a plecat la Periam, iar aici a venit o colegă de facultate, care a terminat cu un an înaintea mea. Având familia în Oradea, după un an a plecat mai aproape de casă, astfel că în anul 1973, când am absolvit Facultatea de Farmacie din Cluj m-am întors acasă, și am preluat această unitate. Alături de mine am avut-o pe priceputa asistentă Ecaterina Wolf, formată de predecesorul meu. Dacă acum industria farmaceutică a luat amploare, la acea vreme preparam foarte multe remedii după rețete moștenite de la predecesori, învățate la facultate sau prescrise de medici, de la pilule, supozitoare, unguente la tot felul de siropuri. Vreau să cred că în toți acești ani am adus alinare multor cenăzeni. Trăiesc cu speranța că profesia de farmacist să redevină ceea ce a fost odată, să nu se transforme, așa cum sunt acum tendințele, în una comercială.

*Cenăzeanul nr. 2/2015*

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2014-2015*

**Liliana Varga, Georgeta Cucu**

## **Corul Bisericii ortodoxe române din Cenad**

Despre corul Bisericii ortodoxe române din Cenad se poate spune că are deja o istorie, aceasta începând din anii '90, după Revoluție, când, la inițiativa unui grup de credincioși iubitori de cânt și de Dumnezeu, de frumos, se reînființează corul Bisericii ortodoxe române din Cenad, din care atunci făceau parte: Alexandru Ciurte, Flaviu și Iulian Cercel, Gheorghe Anuichi, Sabin și Cornel Văcaru, Dorin Dronca, Gheorghe Stanciu, Ivan Mageri, Ioan Radu, Cristian Lepuș și regretata profesoară de muzică, plecată prea repede dintre noi, Mara Danilov. În această formație am găsit corul în 1996 când, la îndemnul tatălui meu, Flaviu Cercel, care era trup suflet pentru acest cor, ne-am alăturat coriștilor existenți și noi, câteva femei: Rodica Brad, Liliana Varga, Florica Blaj, Elena Văcaru, Dorina Cercel, iar din acel moment corul nostru, sub conducerea lui Ioan Dogojie, a devenit unul mixt, de la acea dată putând să abordeze lucrări corale cântate pe patru voci și un repertoriu mai diversificat.

Între timp, componența corului nu s-a valorificat din diverse motive. Unii au plecat definitiv dintre noi, poate cei mai importanți, pentru a cânta alături de îngerii. Alții n-au mai venit din motive de sănătate sau profesionale. Dar ni s-au alăturat alți membri, cum ar fi: Georgeta Cucu, Aurelia Baba, Daniel Ciurte, Călin Zbârțioag și alții.

Odată cu diversificarea repertoriului, de câțiva ani, pe lângă activitatea curentă la Sfânta Liturghie de duminică și sărbători, corul nostru a participat reprezentând Cenadul la concursul județean „Lada cu zestre“, la care, în fiecare an în care am participat, s-a făcut remarcat până în faza finală și chiar a câștigat premii sau mențiuni.

De asemenea, în fiecare an când se apropie Crăciunul, corul nostru își începe pregătirea cu repetiții mai intense în vederea întâmpinării Nașterii Domnului cu cele mai frumoase colinde românești și pentru participarea la concertele de colinde organizate în cadrul Bisericii



**Corul Bisericii ortodoxe române din Cenad în 2016.**

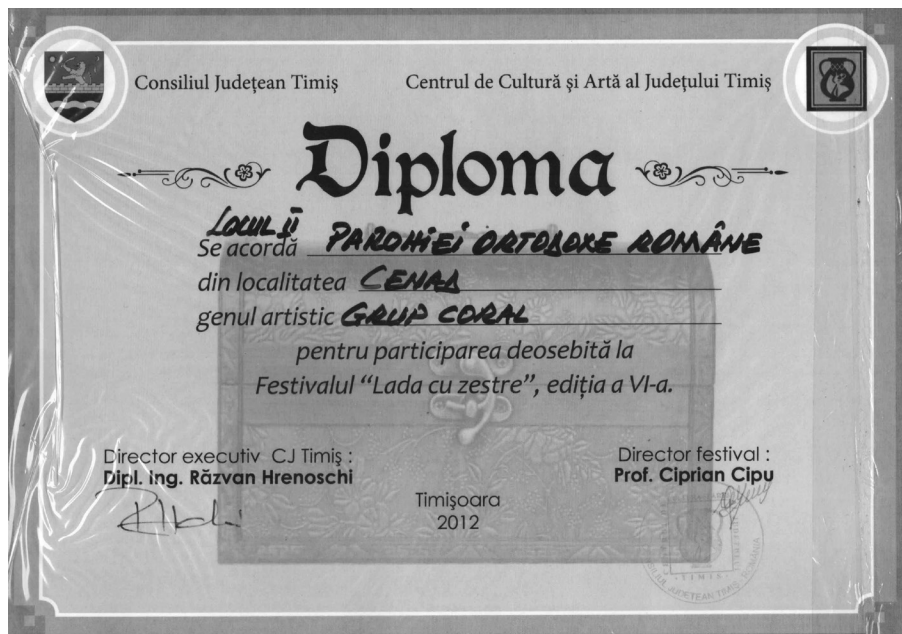
ortodoxe române din Cenad, cu sprijinul preotului parohiei noastre, preot Gheorghe Covaci, și cu aportul Primăriei condusă de primarul Nicolae Crăciun. Cu aceeași bucurie participăm și noi la concertele de colinde organizate de alte comune cum ar fi: Comloșul Mare, Nerău, Sânnicolau Mare.

Ca o încununare a activității noastre, am fost selectați să participăm, pe 6 decembrie 2015, de Sf. Nicolae, la concertul de colinde organizat de către Catedrala Mitropolitană din Timișoara și la care au participat formații corale de prestigiu cum ar fi: Corul Catedralei Mitropolitane Timișoara, Corul Catedralei Mitropolitane Arad, Corul Studenților Facultății de Teologie Caransebeș, Corul Profesorilor din Vârșeț (Serbia) și alții, invitație care ne-a onorat și eveniment la care am fost onorați să participăm.

Aceste performanțe pe care le-am reperat sub conducerea dirijorului Ioan Dogojie și cu sprijinul pr. Gh. Covaci, noi, membrii corului, dorim ca la Sfânta Liturghie și de sărbători să vină un număr cât mai mare de credincioși din cadrul Parohiei Ortodoxe Române Cenad.



Iar cei care știu că au voce și ureche muzicală, în special tineretul, să ni se alătore, astfel încât tradiția acestui cor să meargă mai departe și chiar să depășească performanțele noastre.



**Un onorant loc II pentru Corul Bisericii ortodoxe române din Cenad în 2015, la Festivalul „Lada cu zestre”, ediția a VI-a, 2012.**

Le dorim credincioșilor parohiei noastre multă sănătate, un an bun și realizări cât mai bune!

\*\*\*

Chiar dacă în fiecare duminică și în majoritatea sărbătorilor creștine scaunele și băncile din Biserica ortodoxă română sunt de cele mai multe ori goale, corul își face de fiecare dată prezența, reușind să aducă bucurie fiecăruia din puținii creștini care participă la slujbele religioase, dând răspuns la Sfânta Liturghie oficiată de preotul paroh Gheorghe Covaci.

Corul a fost reînființat după anii '90, cu sprijinul dirijorului Ioan Dogojie, care a pus suflet încă de la început, căutând în fiecare om pe care îl cunoștea ceva legat de muzică și cântec, i-a găsit și i-a adunat și a început să facă repetiții pentru a-i iniția în arta cântecului religios.

Anii au trecut și au avut loc multe schimbări în componența corului. Mulți dintre cei care au fost la început astăzi nu mai sunt printre noi. Amintesc aici pe Flavius Cercel care, spun cei care l-au cunoscut, era trup și suflet pentru cor. Apoi a fost învățătoarea Florica Blaj, care, plecând dintre noi, a lăsat o verigă lipsă în corul nostru. Mara Danilov, fostă profesoară de muzică la Școala Generală din Cenad și care acum nu se mai află printre noi, a pus suflet pentru cântecul religios și prin anii 2000 a înființat un cor de copii.

Erau, la un moment dat, în corul Bisericii, peste 60 de persoane. Dar nu toți au ales să rămână. Elevii de altă dată au devenit liceeni și unii dintre ei au mers la alte școli, alții au plecat pe alte meleaguri și au rămas în cor câțiva oameni ai satului și doi-trei din Sânnicolau Mare. „Puțini și buni“, cum ar spune cei care ne cunosc și ne sunt aproape.

Astăzi, corul nostru, în frunte cu dirijorul Ioan Dogojie, se bucură de prezența următorilor coriști: Alexandru Ciurte, Daniel Ciurte, Cristian Lepuș, Călin Zbârciog, Liliana Varga, Radoica Stoianov, Mariana Sas, Georgeta Cucu, Aurelia Baba. Toți membrii se adună de câteva ori pe an pentru repetiții. Înainte de Crăciun ne strângem pentru a repeta și învăța noi colinde. Colindăm în fiecare an în preajma sărbătorii Nașterii Domnului, la concertele de colinde din Nerău, Comloșu Mare, Sânnicolau Mare și, bineînțeles, la noi la Cenad.

Anul trecut, am fost selectați pentru a cânta la Catedrala Mitropolitană de la Timișoara. A fost o mirifică după-amiază de duminică: 6 decembrie 2015. Au participat coruri din mai multe localități bănățene cum ar fi: Corul Catedralei Mitropolitane din Timișoara, Corul Catedralei Mitropolitane din Arad, Corul Facultății de Teologie din Caransebeș, Corul din Vârșeț (Banatul Sârbesc), iar printre toate acestea, douăsprezece la număr, s-a aflat și corul nostru.

Tot dirijorul Ioan Dogojie ne-a condus și pe drumul concursului „Lada cu zestre“ la care, în 2011, am luat locul II la grup coral – cântece religioase. Suntem mândri că am ajuns până aici și vrem ca și de acum înainte să ducem cu mândrie numele Cenadului mai departe.

Să ne trăiască toți coriștii, în frunte cu preotul paroh Gh. Covaci, care ne sprijină neîncetat, și cu primarul comunei noastre, Nicolae Crăciun, care răspunde pozitiv tuturor cerințelor noastre și este o gazdă nemaipomenită atunci când alte coruri vin să concerteze la Cenad!

**Josef Kopp**

## **Activitatea culturală în vechea patrie**

Pe lângă munca zilnică a unui profesor în clasă, erau obligatorii săptămânal cel puțin șase ore de activități extrașcolare. În ce consta această muncă extrașcolară?



În primul rând, se desfășurau activități în Căminul Cultural cu tinerii care au absolvit școala generală: activități corale, formații de teatru, ansambluri de dansuri populare. Pe lângă acestea trebuia efectuată o așa-

numită muncă de instruire a populației: fiecare trebuia să aibă informațiile necesare privind situația politică actuală și construcția socialismului.

Se mai cerea și continuarea pregătirii cadrelor didactice în domeniul pedagogic, politic și ideologic, cursuri care se țineau pe raza localității și în raionul respectiv, acestea fiind completate de frecventarea unor cursuri care se desfășurau deseori în timpul vacanțelor de vară. Toate aceste cursuri erau urmate de examene (în acest context îmi amintesc de o situație când, cu puțin timp înainte de desfășurarea unor asemenea examene, la raion au leșinat două învățătoare de teamă că își vor pierde postul în cazul în care nu reușeau la examen).

Chiar și activitatea cu tineretul școlar nu era limitată doar la



cea didactică. Îndeosebi în anii 1950, trebuia organizat în fiecare după-amiază de duminică un program la Căminul Cultural.

Înainte de masă se cerea vizionarea unui film la cinematograful, astfel încât populația să nu aibă timp să participe la slujba duminicală de la biserică. Toamna se solicita sprijin la culesul porumbului. Deseori se altera recolta în câmp, ceea ce atrăgea nemulțumirea autorităților.

În urma reformei școlare din anul 1948, s-au înființat în Cenad patru cămine culturale pentru tineret. Rănila lăsate de război au fost parțial vindecate, iar etnicii germani petreceau după-amiezile de duminică la restaurantul „Burger”.

Acolo erau, de obicei, probleme. Câteodată veneau „alții” sub influența alcoolului, cum ar fi, spre exemplu, un caz special: temutul Joța a început să facă scandal și era de părere că germanii trebuiau să plece înapoi în Abesinia!!!, de unde au venit!!!. Încăperea la „Burger” era neîncăpătoare, astfel încât au intenționat să renoveze restaurantul „Frank”; s-au strâns bani și ajutor din partea voluntarilor.

Din partea Consiliului Popular s-au promis bani. Din păcate, în cele din urmă, în loc să acorde acel sprijin, autoritățile au excelat în a-și lua partea din veniturile substanțiale de duminică. În 1951 s-a întâmplat incredibilul: deportarea în Bărăgan. De data aceasta nu a fost afectată doar populația etnică germană (ca la deportarea din 1945 în Rusia), ci toți „dușmanii de clasă”. După această deportare, tineretul nu a mai vrut să participe la evenimentele din zilele de duminică. Dincolo de acest aspect venise ordinul „de sus” că socialismul nu trebuie construit pe etnii, ci împreună. Activitatea culturală s-a concentrat astfel într-un singur cămin cultural pentru cinci etnii. Deoarece tineretul nostru a evitat să participe, activitatea culturală a germanilor aproape că nu mai era posibilă. În aceste condiții a venit ordinul ca învățătorii să desfășoare ei această activitate. Mie mi-a fost scăzută, odată, o treime din salariu pentru neefectuarea de activități culturale. Aproape cu forța a fost înființată totuși o formație de dansuri, apoi chiar și o trupă de teatru la care au participat și bărbații din rândul comunității germane. Am pus în scenă piesa „Heimatbrünnerle”, cu care am făcut deplasări în mai multe localități din zonă. Am fost foarte bine primiți peste tot, dar într-o zi a fost stopată această reprezentație, deoarece subiectul nu corespondează „linieii de partid”. Ca și concluzie trebuie spus răspicat: atunci când, încontinuu, ești considerat o bârnă în ochiul conducerii de partid, nu rămâne decât să spui pentru totdeauna adio vechii, dar trădatei patrii.

\* Fragment din cartea în limba germană „*Heimatblatt Tschanad - Mysterium Heimat*”, apărută în Germania, în 2009, sub îngrijirea lui **Franz Kahles**

Versiunea în limba română: **Siegfried Thiel**

*Cenăzeanul* nr. 5/2015

**Gheorghe Doran**

## **Cenadul în literatură**

Pătrunderea Cenadului în literatura străină, la început, și apoi în cea română se realizează în trei perioade distincte.

În prima perioadă se circumscriu lucrări ca *Viața Sfântului Gerhard de Cenad*<sup>1</sup>, la care se adaugă *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*<sup>2</sup> a lui Francesco Grisellini și însemnările de călătorie ale turcului Evliya Celebi<sup>3</sup>.

Prima lucrare este cunoscută și sub denumirea de *Legenda Sfântului Gerhard* și în ea apare localitatea sub cele două denumiri pe care le-a avut de-a lungul timpului: aceea de Urbs Morisena și cea de Cenad. Fiind o legendă, ea ar trebui să aparțină literaturii populare sau culte, dacă conținutul ei ar explica apariția unor obiecte, ființe sau locuri deosebite, inexplicabile pentru popor. Or, acest lucru nu se întâmplă în paginile sale. Ea este, mai ales, o biografie a episcopului de Cenad. Totuși, autorul anonim, în încercarea sa de a prezenta personalitatea episcopului, are, ici-colo, unele răbufniri literare. Cea mai revelatoare ni se pare partea care redă dialogul dintre Gerhard și magistrul Walther,

---

1 *Viața Sfântului Gerard de Cenad*, în I. D. Suciș și Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, pp. 22-63.

2 Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Editura Facla, Timișoara, 1984, pp. 31, 36 cu numele de Morisenum și pp. 36, passim cu numele de Cenad.

3 Ion Hașegan, *Cronologia Banatului*, II/2, Editura Banatul și Editura Artpres, Timișoara, 2005.

când o roabă, învârtind la o râșniță, cântă un cântec popular:

„– Walthere, spune-mi ce cântare este aceasta care m-a făcut să las deoparte cititul meu. Iar acesta: – Astă cântare este, zise, un cântec...”

Încercarea de a reda dialogul dintre cei doi apropie lucrarea de literatură beletristică. Atât și mai mult nimic.

Din însemnările călătorului turc nu putem reține, ca fiind apropiată de literatură beletristică, decât descrierea cetății: „...este o palancă împrejmuită cu un zid de pământ bătătorit; are o poartă spre apus (...) Între porți și șanț se află o temniță subterană de parcă ar fi fundul iadului<sup>4</sup>”. Comparația citată și modul foarte amănunțit de a descrie apropie puțin textul de literatură artistică, mai precis de reportajul literar.

Mai zgârcit în menționarea cetății Cenadului, italianul Francesco Griselini îl pomenește doar atunci când vorbește despre prăpădul făcut de trupele lui Gheorghe Doja ori cu ocazia relatării unor evenimente istorice<sup>5</sup>.

Cele arătate mai sus reprezintă, desigur, doar o mică parte din scrierile în care numele vechi sau nou al Cenadului apare. Probabil că bibliografia referitoare la această perioadă este mult mai mare, dar timpul și informațiile limitate despre existența altor surse ne-au obligat să ne restrângem la acestea.

Urmează o perioadă îndelungată, despre care nu am putut să ne informăm cu precizie și de aceea am evitat-o.

Cea de a doua etapă din acest proces îndelungat este ilustrată prin apariția versurilor lui Radu Boureanu, cuprinse în ciclul *Imagini din Cenad*<sup>6</sup>, și a reportajului lui Petru Vintilă, publicat în *Șoseaua milionarilor*<sup>7</sup>.

Despre prezența poetului Radu Boureanu în comună, cu mult timp înainte, am primit unele informații de la fostul primar din acele timpuri, Ion Socol, care mi-a mărturisit că poetul a locuit un timp îndelungat în vila de pe malul Mureșului. Probabil că acolo a și creat poeziile în discuție.

Se impune să menționez că ne aflăm în plină epocă proletcultistă, în care modelul lansat de la centru trebuia aplicat cu strictețe.

---

4 Ion Hațegan, *Cronologia Banatului*, II/2, Editura Banatul și Editura Artpres, Timișoara, 2005, pp. 226-228.

5 Francesco Griselini, *op. cit.*, passim.

6 În volumul *Umbra stelelor*, E.S.P.L.A., București, 1957, ciclul apare în pp. 315-357.

7 *Șoseaua milionarilor*, Editura pentru Literatură, [București], 1961, pp. 128-162.

Privite acum, versurile lui Radu Boureanu pot constitui cea mai fidelă ilustrare a principiului realismului socialist în literatură.

Deși ne-am aștepta ca multe din cele 12 poezii să se încadreze, prin conținut, în aria operelor lirice, ele sunt, majoritatea, de factură epică. În afară de sonetele *Cotlonul*, *E vânt și Tamburașii*, restul poeziilor narează „epopeea” înființării Gospodăriei Agricole Colective din comună.

Rezumăm firul epic, pentru a ilustra cele mai sus afirmate:

Zora, o femeie foarte activă, luptătoare neînfricată pentru cauza partidului, este mama lui Dragoliub, care a murit pe front, lăsându-l în grija ei pe fiul lui, Milevoi. La polul opus apar chiaburii Gheza, Colompar, Uroș Giuricin crâșmarul, care ascunde, în butiile din pivniță, armament și în a cărui „locantă” se mai adună: un șvab, un oarecare Iova, Milutin ciuntitul, la fel un oarecare Vasa, apoi Pal Fuilatar țiglarul și alții, care se opun înființării gospodăriei. În paralel cu această „luptă de clasă”, se poartă și o luptă pe plan sentimental între Sara, fiica Piroșcăi, femeie care avea pământ, dar era indecisă, și Gheza, care o asaltează cu propunerea de a-i deveni amantă. Dar Sara nu-l iubește pe măcelarul Gheza, ci pe un grănicer aflat în turnul de veghe. Alături de Zora se află și Obrad, președintele gospodăriei, care este iubit de oameni și care povestește copiilor de la școală despre luptătorul tătar dezgropat cu ocazia săpării unei fântâni lângă pădurea Ritici. Tot de această parte a baricadei se găsesc Aranca și Ugleșin, care vorbesc despre un păr bătrân aflat în locul Șumostoc. Și, cum era obiceiul, trebuia să apară și un act de sabotaj din partea reacțiunii. Unealtă este ales Ivo, un ajutor de grăjdar care, îmbătat de cei din locanta lui Uroș cârciumarul, încearcă s-o otrăvească pe Tura, o iapă sură din grajd. Normal, nu reușește să-și ducă „actul criminal” la bun sfârșit. Văzând că Sara nu-l iubește, Gheza, împreună cu Colompar, încearcă să o ucidă pe față prin împușcare, prilej ca fata, doar rănită, să declare că va semna cererea de intrare în gospodărie cu sângele ce i se scurge din răni.

În final, prin cele două sonete – *E vânt și Tamburașii* –, ne este prezentată sărbătoarea de înființare a gospodăriei.

Parcă legându-se între ele, *Kilometrul 64* din cartea lui Petru Vintilă<sup>8</sup> ne prezintă gospodăria agricolă deja înființată, ajunsă să dea lecții altor surate din zonă. Este vorba de Gospodăria Agricolă Colectivă „Ștefan Plăvăț”.

După ce enumeră realizările cenăzenilor, realizări care astăzi ni se par desuete, îngrijitorul Vasile Muntean, în fața unor președinți și

---

<sup>8</sup> *Șoseaua milionarilor*, Editura pentru literatură, [Buc.] 1961.



colhoznici din jur, printre care Bec Sabin din Biled, Francisc Berger din Lovrin, Uibaru Viorel de la Lenauheim, ține o lecție de zootehnie.

Astăzi, datele furnizate de Petru Vintilă pot constitui doar cifre de referință. Inventarul unității, format din 2 camioane, 2 motopompe și 2 aspersoare, nu mai impresionează acum pe nimeni. Iar faptul că cenăzenii umblau atunci cu motociclete, la fel. Astăzi, fiii lor umblă cu autoturisme. A rămas valabilă azi, în Cenad, doar umila bicicletă.

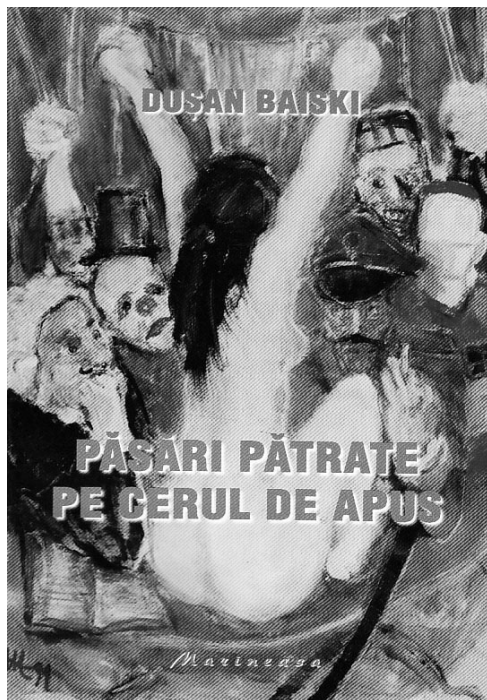
Acestea fiind zise, putem să remarcăm pătrunderea comunei în paginile literaturii de ficțiune, etapa proletcultistă fiind deja depășită.

Trecerea o face Dumitru Oprișor cu *Model pentru statuia fidelității*, impresii publicate pe o întreagă pagină din ziarul județean „Drapelul roșu” și reluate în volumul *Balul rătăciților*<sup>9</sup>, ca și în Anuarul Asociației Culturale „Concordia” (2004), în care este portretizată Florica Perian, cunoscută în sat ca Moșica. Modelul fiind o figură pitorească, ieșită din comun printre cenăzeni, a atras, desigur, interesul scriitorului.

Spre finalul celei de a treia etape, de data aceasta doi cenăzeni – prin naștere sau copilărie –, Geo Galetaru și Dușan Baiski, privesc Cenadul din interiorul lui.

Primul, Geo Galetaru, într-un fragment de roman intitulat *Voci din penumbră*, încredințat nouă, ca fragment, spre publicare și apărut în „Cenăzeanul” nr. 2 din anul 2000, își deapănă amintirile, pătrunzând în mirifica lume a copilăriei și a familiei sale, cenăzeană din moși-strămoși.

Mai generos cu plasarea acțiunii unor schițe pe teritoriul comunei este Dușan Baiski.



Coperta I a cărții  
„Păsări pătrate pe cerul de apus”  
de Dușan Baiski.

<sup>9</sup> *Balul rătăciților*, Editura „Renașterea”, Timișoara, 1994, pp. 113-121.

Copilărint pe meleagurile acestea, autorul, ajuns la maturitate, surprinde, într-o serie de schițe cuprinse în volumul *Averse izolate*<sup>10</sup>, peisaje și oameni din Cenad, cu metehnele și gândurile lor. Schițele *Pentru cine au tras clopotele, Servește un măr, Antidot*, din volumul mai sus menționat, sau *Lae față în față cu „Sfântul”*, schiță recent publicată în revista „Orizont” nr. 5/2005, sau *Păsări pătrate pe cerul de apus*, apărută în revista „Ca și cum” din Arad, dovedesc cu prisosință atașamentul autorului față de comuna noastră, dar mai ales talentul deosebit cu care reușește să ne facă să trăim cu adevărat pe aceste locuri cunoscute nouă și autorului.

Apropiindu-ne de finalul acestei excursii bibliografice, încheiem cu regretul că nu am reușit să acoperim în totalitate întreaga serie de cărți sau reviste în care oamenii comunei apar ca personaje reale sau transfigurate artistic.

Dacă timpul și sănătatea ne vor permite, vom reveni asupra subiectului, deoarece ni se pare tentant.

*Anuarul Asociației Culturale „Concordia” Cenad – 2007*

---

10 *Averse izolate*, Editura „Facla”, Timișoara, 1984.

**Johann Balthasar**

## **Lista cuvintelor românești de origine germană, specifice graiului cenăzenilor**

M-am orientat aici după lucrarea „Graiul cenăzenilor” a defunctului și regretatului prof. Gheorghe Doran.

Dacă originea cuvintelor este cert germană sau austriacă, limba administrativă cândva, nu este totdeauna sigur. Cum a scris și prof. Doran, stabilirea exactă a provenienței unui cuvânt este câteodată foarte dificilă. Contactul interetnic și cumva și intercultural a lăsat urme de netăgăduit.

Desigur, această listă nu este exhaustivă, vorbitorii au mai folosit precis și alte cuvinte, neînregistrate aici. Oricum, s-a întrebuințat deseori primul cuvânt venit pe limbă, chiar dacă nu aparține limbii lui materne, conform principiului „am ceva în cap, dar nu-mi vine pe limbă”.

### ***Explicație fonetică și de pronunțare:***

Ë ê - o vocală intermediară între I și E;

Ö ö - o vocală intermediară între O și U

<b>Cuvântul românesc</b>	<b>Sensul</b>	<b>Varianta șvăbească, în pronunția românească</b>	<b>Germană literară, termen literar</b>	<b>Explicația/traducerea</b>
aizâmban	tren	Eisnban	Eisenbahn	cale ferată; origine germano-austriacă

## Cenad – File de istorie

braun	maro	braun	braun	origine germană
bormașină	mașină de găurit	Bormașinn	Bohrmaschine	termen universal răspândit, origine germană
carfiol	conopidă	Karfiol	---	origine austriacă, proveniență italiană
chelner	ospătar	Kellner	Kellner	origine germană
Clegard	toponim de sol	Klěčgartn	Kleegarten	grădină de trifoi, origine germană
crumpi	cartofi	Krõmpen	Grundbirnen	pară de pământ, origine austriacă
cufăr	geamantan	Cupfă	Koffer	origine germană
cuină	bucătărie	Kih	Küche	origine germană, probabil prin sârbescul <i>kujna</i>
drod(uri)	sârmă	Droot	Draht	origine germană
farbă	vopsea	Farb	Farbe	origine germană
a fârbălui	a vopsi	fârbn	färben	origine germană
fârtai	sfert	Fertl	Viertel	origine germană
firang	perdea	Forhäng	Vorhang/ Vorhänge	origine germană
fruștiuc	mic dejun	Fruštuc	Frühstück	origine germană
gang(uri)	coridor	Gang	Gang	origine germană neclară
ghizcan	vas de apă cu stropitoare pentru udat	Chizcan	Gießkanne	origine germană
Herșfeld	toponim de sol	Herșfeld		câmpul cerbului sau al stăpânirii
Hiblu	toponim de cartier	Hiwl	Hügel	deal
lila	violet	lila	lila	origine germană
maltăr	mortar	Maltă	---	origine austriacă, proveniență italiană
măndulă	amigdală	Mandl	Mandel	origine germană
miță	șapcă	Mitz	Mütze	origine germană
a molări	a zugrăvi	mooln	malen	origine germană
părădaisă	roșii	Phardeis	Paradiesäpfel	măr de paradis, origine austriacă

pecar	brutar	Beckă	Becker	origine germană
piglu	fier de călcat	Pigleisn	Bügeleisen	origine germană
plaivais	creion	---	Bleiweiß	colorant pe bază de plumb, origine germană neclară
plec	tavă de copt	Bleh	Blech, Backblech	origine germană
pomoroancă	portocală	Pumranci	Pomeranze	origine austriacă
Sanștic	toponim de sol	Sandštěck	Sandstück	parcelă nisipoasă de teren
șântăr	hingher	Șintă	Schinder	origine germană
șcățulă	cutie de carton	Șahtl	Schachtel, Schatulle	origine germană
sfârtuc	șorț	Scherrtuh	Geschirrtuch	cârpă de șters vasele spălate, probabil șorț multifuncțional
sodă	sifon, apă carbogazoasă	Sudawassă	Sodawasser	origine austriacă
șnaidăr	croitor	Șneidă	Schneider	origine germană
șogor	cumnat	Schogor/ Schwogă	Schwager	origine germană, poate pe calea maghiară
șolă	cană (castron?)	Șal	Schale	castronaș, origine germană
șpais	cămară pentru alimente	Șpeis	Speisekammer	origine austriacă
șpiț	vârf, dar și toponim de sol	Șpěț	Spitze	vârf, origine germană
ștălog	grajd	Ștall	Stall	origine germană
ștănițlă	pungă de hârtie	Ștanițl	---	origine austriacă
a ștricui	a tricota	ștrěckn	stricken	origine germană
ștrimfi	ciorapi	Ștrōmp/ Ștrěmp	Strumpf/ Strümpfe	ciorap, origine germană
ștroamfe	pantofi uzați	Ștrōmp/ Ștrěmp	Strumpf/ Strümpfe	ciorap, origine germană
șuștăr	pantofar	Șuștă	Schuster	origine germană

țădulă	bilet de notițe, ciornă	Țêdl	Zettel	origine germană
Tirgard	toponim de sol		Tiergarten	grădină zoologică, origine germană neclară
văiling	oval	Vaidling	---	origine austriacă

### **Lista cuvintelor germane de origine românească specifice graiului cenăzenilor**

<b>Cuvântul șvăbesc, transcris în pronunția românească</b>	<b>Sensul în lb. română</b>	<b>Explicația/traducerea</b>
Alimentar	magazin alimentar	
Antinevralcig	Antinevralgic	
Aragas	Aragaz	
Balanț	ghidon de bicicletă	
Bandagazdă	șeful echipei de treierat	
Basca	căciulă tip bască	
baskulirn	a bascula ceva	
Bidon	bidon	
Bocantșn	bocanci	
Brânză	brânză	
buletin	buletin ca act de identitate	
Bundo	bundă grea de blană	
Cerere	cerere	
Depozit	depou	
Dosar	dosar	
Dudltraubn	strugurii „țâțele caprei“	traducere directă, origine incertă
Făș	făș, piesă de îmbrăcăminte	
Firobuz	firobuz	
Fișkal	avocat	origine incertă, poate cu schimbare de sens
Fluttă	molie, dar și fluture de noapte	
Fluiă	fluier	
Franzelă	pâine tip franzelă	
Gașcă	gașca de prieteni	
Gol	la fotbal	

Gostat	de la Gospodăria Agricolă de Stat	
guții	chemare pentru porci, porcei	
Halat	halat	
Hamal, hamal de lux	hamal, purtător de bagaje	
Hotar	hotar	avea la șvabi sensul de marcarea a terenurilor comunei sau a unui teren agricol extravilan
interniirn ( <i>verb</i> )	a interna într-un spital	
Chef	ca distracție organizată	
Chitanță	chitanță	
Cocoș	cocoș	origine incertă
Cholectiv	ca C.A.P.	
Cholț	murdărie uscată la colțul ochiului (bolnav)	
Cooperativa	magazin mixt de fierărie și altele	
Librărie	librărie	
Maiou	maiou	
Mălai	mălai	
Mămăliga	mămăliga	
Ministăbogn	coli ministeriale	traducere directă
Miștoo	miștou	origine românească, proveniență țigănească
Mici	mici (cu muștar)	
mosoliirn ( <i>verb</i> )	a mozoli (îndrăgostiții)	
Motorin	motorină	
Murătură	murătură	
Naveta (machn)	(a face) naveta	
Pariză	salam fiert tip parizer	
Permiss	permisie	
Peron	peron de gară	
Prise	priză de curent	
Prunieșnaps	țuică de prune	
pui-pui-pui	chemarea puilor	
Punga	pungă	
Remorca	remorca (de tractor de ex.)	
Robinett	robinet (de apă, gaz)	
Zacuscă	zacuscă	
Salvare	serviciul de salvare	

## *Cenad – File de istorie*

---

Siiskraut	varză dulce	traducere directă din lb. română
Ședința	ședința	
Șmecăr	șmecher	retraducere din germană în română și iar în germană
Șvoob ( <i>m</i> )	șvab, libarcă	
Tata ( <i>m</i> )	tată	
thilló	dilău	origine incertă
Tifon ( <i>u</i> )	tifon	
Travers	traverse pentru șine de cale ferată	
Țallaș	teren îngrădit pentru animale	sălaș
Vânătn	vinete	

*Cenăzeanul nr. 2/2018*



## Cuprins

<b>Cuvânt înainte</b> .....	5
<b>Ioan Hațegan</b> – Scurtă istorie a Cenadului .....	7
<b>Dorel Micle</b> – Cenadul în contextul geografiei istorice. O analiză a evoluției condițiilor de habitat .....	21
<b>Ioan-Aurel Pop</b> – Ducatul lui Ahtum (Ochtum) .....	42
* – Viața Sfântului Gerard de Cenad .....	52
<b>Ioan Popovici</b> – Prima școală din România .....	72
<b>Gheorghe Anuichi</b> – Circulația monetară pe teritoriul Cenadului .....	75
<b>Imre Henszlmann</b> – Excursie arheologică la Cenad .....	77
<b>Gyula Kisléghi Nagy</b> – Inventar arheologic .....	113
<b>Cornelia Varga</b> – Personalități marcante legate de descoperirile arheologice cu ocazia construcției bisericii romano-catolice din Cenad .....	122
<b>Zoran Markov</b> – Localitatea Cenad reflectată în colecțiile Secției de istorie din cadrul Muzeului Banatului Timișoara .....	127
<b>Claudiu Mesaroș</b> – Sfântul Gerard de Cenad și filosofia medievală .....	142
<b>Claudiu Călin</b> – Dieceza de Cenad. Un mileniu de istorie ecleziastică (1030-1919/1930).....	173
<b>Claudiu Călin</b> – Prezența călugărilor greci la Cenad în sec. al XI-lea și transferarea lor la Oroszlámos/ Banatsko Arandelovo. O pseudo-dispută .....	197
<b>Evlia Celebi</b> – Cetatea Cenad .....	202
<b>Alexandru Kósa</b> – Evlia Celebi (1611-1684?) Descrierea cetății și orașului Cenad în secolul al XVII-lea .....	207
<b>Claudiu Călin</b> – Preotul Friedrich Killer (1817-1914) și premisele edificării bisericii romano-catolice din Cenad .....	215
<b>Dragoljub P. Badrljica</b> – Lista localităților și numărul mirilor care au venit și s-au căsătorit la Mokrin și Kikinda Mare (1779-1801) .....	222
<b>Fodor Francisc</b> – Cenadul în timpul Revoluției din 1849 .....	227
<b>Dušan Dejanac</b> – Cenadul și Teatrul național sârb .....	230
<b>Brunhilde Hinkel</b> – „Kirchweih“ la Cenad .....	236
<b>Iavorca Marcov Iorgovan</b> – Cioburi din oglinda etnologică a sârbilor din	

Cenad .....	242
<b>Gheorghe Cornut</b> – Obiceiul tăierii porcului la românii din Cenad .....	246
<b>Páll Margit</b> – Trenulețul Lóré, între Pordeanu și drumul Cenadului ...	250
<b>Dușan Baiski</b> – Asociația Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare și Vechi ...	253
<b>George Ivașcu, Tiberiu Bociat</b> – „Cele mai mari incendii aveau loc la Zootehnic“ .....	262
<b>Dușan Baiski</b> – Reuniunea Funebrală Cenadul Vechi – o asociație refuzată ...	267
<b>Dușan Baiski</b> – Societatea de lectură populară „Mureșana“ .....	271
<b>Dușan Baiski</b> – „Casina Civilă“ din Cenadul Vechi .....	277
<b>Claudiu Călin</b> – Parohia greco-catolică Cenad și parohii ei .....	282
<b>Ioan Olărescu</b> – Contribuția cenăzenilor la ridicarea monumentului poetului Mihai Eminescu din Sânnicolau Mare, în anul 1925 .....	287
<b>George Ivașcu</b> – Repere în cercetarea agricolă din Cenad .....	291
<b>Milan Uncianschi</b> – Povestea familiei mele. Deportarea în Bărăgan .....	296
<b>Rodica Pitic</b> – Farmacia cenăzeană .....	301
<b>Liliana Varga, Georgeta Cucu</b> – Corul Bisericii ortodoxe române din Cenad .....	303
<b>Josef Koop</b> – Activitatea culturală în vechea patrie .....	307
<b>Gheorghe Doran</b> – Cenadul în literatură .....	310
<b>Johann Balthasar</b> – Lista cuvintelor românești de origine germană, specifice graiului cenăzenilor .....	315



